Zerrin Günal

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ

(XVIII.- XIX.Yüzyıl Islahat Hareketlerinden 1938'e)

urzeni

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ

(XVIII.-XIX.Yüzyıl Islahat Hareketlerinden 1938'e)

Zerrin Günal

URZENİ YAYINEVİ

Yayıncı Sertifika No: 48172
ISBN: 978-625-7647-77-9

Zerrin Günal

Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi

(XVIII.-XIX.Yüzyıl Islahat Hareketlerinden 1938'e)

Yayına Hazırlayan: *İsmet Gülseçgin*

1. Baskı Ekim 2021 (1000 Adet)

Baskı ve Cilt

Repar Tasarım Matbaacılık
Merkez Mah. Cemal Ulusoy Cad. No: 43
Yenibosna / Bahçelievler/İstanbul
Sertifika No: 40675

Urzeni Yayınevi
Çağlayanlar Sok. Marmaroom Sitesi A Blok D: 3
Maltepe - İstanbul
Tel: 0532 297 72 59

www.urzeniyayinevi.com

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ

(XVIII.-XIX.Yüzyıl Islahat Hareketlerinden 1938'e)

(Gözden geçirilmiş 2. Baskı)

Zerrin Günal

urzeni

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....13
GİRİŞ
OSMANLI DEVLETİ'NE GENEL BİR BAKIŞ.....17
1- Uc Beyliği'nden Devlete.....17
2- Çöküşe Giden Yol.....21

1. BÖLÜM: XVIII.-XIX.YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ.....27
A- OSMANLI DEVLETİ'NDE ISLAHATLAR.....27
1- III. Ahmet Devri.....29
2- I. Mahmud Devri.....35
3- III. Osman.....38
4- III. Mustafa Devri.....38
5- I. Abdülhamit Devri.....47
6- Aydınlanma Çağı.....60
7- Sanayi Devrimi.....67
8- Fransız Devrimi.....72
9- III. Selim Devri.....96
10- II. Mahmud Devri.....98
11- Abdülmecid Devri.....124
12- Abdülaziz Devri.....170
13- II. Abdülhamit Devri.....204
14-V. Mehmet Reşat Devri.....272
B- I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE OSMANLI DEVLETİ.....274
1- Trablusgarp Savaşı.....274
2 - Balkan Savaşları.....275
C- I. DÜNYA SAVAŞI.....277
1 - I.Dünya Savaşı'nın Sebepleri.....277
2- Savaşın Başlaması ve Gelişmesi.....277

3- Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girme Sebepleri.....278
4- Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler.....280
a. Kafkasya Cephesi.....280
b. Çanakkale Cephesi.....280
c. Irak Cephesi.....291
d. Diğer Cepheler.....291
5- Savaşın Sonuçları.....292

D- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA OSMANLI DEVLETİ'NİN DURUMU.....295
1- Mondros Ateşkes Antlaşması ve İşgaller.....295
2- Paris Barış Konferansı.....296
3- İzmir'in İşgâli.....297
Savaş Sonunda Osmanlı Devleti İçindeki Toplumsal Hareketler Osmanlı Devleti'nin Çöküşünü Amaçlayan
3- Kuruluşlar.....297
4- İşgaller Karşısında Osmanlı Yönetiminin Tutumu.....302
5- İşgaller Karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın Duruma Bakışı..303

II. BÖLÜM: YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN DOĞUŞU VE İSTİKLÂL SAVAŞI.....305
A- HAZIRLIK DÖNEMİ.....305
1- Kuva-yı Millîye Hareketi.....305
2- Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı ve Millî Bilincin Uyandırılması.....308
3- Amasya Genelgesi ve Önemi.....310
4- Erzurum ve Sivas Kongreleri.....312
a. Erzurum Kongresi (23 Temmuz-7 Ağustos 1919).....312
b. Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919).....314
5- Osmanlı Hükûmeti ve Temsil Heyeti.....315
Amasya Görüşmeleri (20-22 Ekim 1919).....316

6- Meclis-i Mebusan ve Misâk-ı Millî, İstanbul'un İşgâli.....317
a. Meclis-i Mebusan ve Misâk-ı Millî.....317
b. İstanbul'un İşgâli.....319

B- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI VE YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN DOĞUŞU.....322
1- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Çalışmaları.....322
2- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine Karşı Ayaklanmalar.....325
3- Sevr (Sevrês) Antlaşması (10 Ağustos 1920).....327
C- İSTİKLÂL SAVAŞI.....329
1- Düzenli Ordunun Kurulması.....329
2- İstiklâl Savaşı ve Cepheler.....330
a. Doğu Cephesi.....331
b. Güney Cephesi.....332
c. Batı Cephesi.....335
3- Mudanya Ateşkes Antlaşması (11 Ekim 1922).....347
4- Lozan (Lausanne) Barış Antlaşması ve Önemi (24 Temmuz 1923).....349

III. BÖLÜM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ SİYASETİ.....355
A- CUMHURİYET DÖNEMİ DIŞ SİYASETİ.....355
1- Musul Sorunu ve Sonucu.....356
2- Boğazlar Sorunu ve Montrö (Montreux) Sözleşmesi (20 Temmuz 1936).....357
3- Balkan Antantı ve Sâdâbât Paktı.....358
4- Hatay Sorunu ve Sonucu.....359
B- TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK ÖNEMİ.....360

IV. BÖLÜM: TÜRK İNKILÂBI.....365
A- ÇAĞDAŞLAŞMA VE UYGARLIK.....365
B- SİYASAL ALANDA İNKILÂP.....366
1- Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922).....367
2- Halk Fırkası.....368
3- Ankara'nın Başkent Olması (13 Ekim 1923).....369
4- Cumhuriyetin İlânı (29 Ekim 1923).....370
5- Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1924).....371
6- Türkiye'nin Yeniden İdarî Teşkilâtlanması.....373
7- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....373
8- Şeyh Sait Ayaklanması (13 Şubat-31 Mayıs 1925).....374
9- Mustafa Kemal Atatürk'e Suikast Girişimi.....376
10- Serbest Cumhuriyet Fırkası.....376
11- Menemen Olayı (23 Aralık 1930-8 Mart 1931).....377
C- HUKUK ALANINDA İNKILÂP.....378
1- Anayasa (Teşkilât-ı Esâsîye Kanunu)'nın Kabulü.....379
2- Türk Medenî Kanunu ve Türk Ceza Kanunu.....380
D- EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA İNKILÂP.....381
1- Millî Eğitim, Önemi ve İlkeleri.....381
2- Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) Kanunu.....383
3- Yeni Türk Harflerinin Kabulü (1 Kasım 1922).....385
4- Tarih Biliminin Önemi ve Atatürk'ün Tarih Anlayışı.....387
5- Millî Kültür.....391
6- Millî Ahlâk.....391
7- Güzel Sanatlar.....392
8- Türk Dili ve Edebiyatı.....393
E-TOPLUMSAL ALANDA İNKILÂP.....396
1- Din Kurumlarının Düzenlenmesi.....396
2- Kıyafette Değişiklik.....397
3- Takvim, Saat ve Ölçülerde Değişiklik.....398
4- Soyadı Kanunu.....398

5- Kadının Türk Toplumundaki Yeri, Aile Hayatı ve Kadın Hakları....399
6- Sağlık Hizmetleri....401
F- EKONOMİK ALANDA İNKILÂP....402
1- Millî Ekonominin Kurulması....402
2- Tarım, Ticaret, Sanayi ve Bayındırlık Alanında Gelişmeler....404
G- ASKERÎ ALANINDAKİ GELİŞMELER VE MİLLÎ SAVUNMA....406

V. BÖLÜM: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN HAYATI DÜŞÜNCE SİSTEMİ VE İLKELERİ....413
A- ATATÜRK'ÜN HAYATI....413
1- Çocukluk Yılları ve Çevresi....413
2- Eğitim ve Öğrenimi....413
a. Öğrenim Hayatı....413
b. Askerlik Hayatı....415
c. Fikir Hayatı....418
d. Siyasî Hayatı....418
e. Medenî Hali....419
f. Eserleri....420
g. Atatürk'ün Son Günleri ve Ölümü....421
B- ATATÜRK'ÜN KİŞİLİĞİ, DÜŞÜNCE SİSTEMİ VE İLKELERİ....428
1- Atatürk'ün Kişiliği, Düşünce Sistemi....449
2- Atatürk İlkeleri....451
1- Cumhuriyetçilik....451
2- Milliyetçilik....453
3- Halkçılık....455
4- Devletçilik....456
5- Laiklik....457
6- İnkılâpçılık....458

3- ATATÜRK İLKELERİ'NİN YERİ VE ÖNEMİ.....459
4- ATATÜRK VE ÇAĞDAŞLAŞMA 460
Bibliyografya.....477

ATATÜRK'ÜN GENÇLİĞE HİTABESİ

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbâlde dahi, seni, bu hazineden, mahrum etmek isteyecek, dahilî ve haricî, bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok nâmüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahip olanlar gaflet ve delâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhid edebilirler. Millet, fakr u zarûret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbâlinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen; Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda, mevcuttur!

Mustafa Kemal ATATÜRK
20 Ekim 1927

SUNUŞ

Yeni Türk Devleti'nin üzerine inşa edildiği Osmanlı Devleti'nin XVI.yüzyıldan XX.yüzyıl başlarına kadar süren dört yüzyıllık zaman içinde yaşanan iç ve dış olaylarının incelenmesi, Türk İnkılâbı'nın daha iyi anlaşılabilmesi açısından önem taşır. Buna karşılık, bugünü değerlendirebilmek açısından, Türkiye Cumhuriyeti'nin hangi koşullar altında ve nasıl kurulduğunun doğru algılanması da önem arzeder.

Tarih, bir hafıza bilgisidir, ulusların çöküşü hafıza kaybına uğradıklarında başlar. Tarihimizi iyi öğrenememek, bundan yüksünmek, geçmişiyle barışık olmamak, aşağılık kompleksleri içinde yüzmek, her türlü inkarcılığı onaylamak veya taviz ve kabullenmelere boyun eğmek, aciz ve biliçsizce, tarihimizi hoyratça bir kenara savurmak, içinden dünya tarihinde benzersiz nitelikte bir ulusal kahraman çıkarmayı başarmış bir ulusun gerçekçi bir tavrı olmamak lazım gelir. Binlerce yıllık tarihimizde, çağdaş anlamda ilk ve tek ulusal kahramana sahip olduk. O ulusal kahraman ki bir topluma ulus olmak, bağımsız olmak, yetkin, onurlu, çağdaş bireyler olmak ne demektir öğretti. Çağdaş uluslar, tarihlerinin her dönemine ait kahramanlarına sahip çıkarlar. Türk ulusu, tarihte, tarihini, bir başka deyimle kendini yok saymanın eşiğinden çok defa dönmüştür. Son dönüş, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde gerçekleşmiştir. Henüz, yüz yılı dahi tamamlayamayan bu dönüş sonrasında gelinen noktada her yönden yıpratılmış, rüzgarın akışına kendini kaptırmış, bilincini kaybetmeye yüz tutmuş bir toplum, ulusal kahramanımız, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ve bu yolda yürüyen her kesimden insanlarımızın asla istemeyeceği bir tablodur.

Tarih boyunca, devlet kurup, kurduğumuzu yıkmakta, her coğrafyada ve her bir kentte beylik etmede usta olduğumuzu

biliyoruz. Ama, çağımızda geçmişin estante izlerinden başka bir şey olmayan bu ustalığımızı artık göstermemize hiç kimsenin izin vermeyeceği , aksine eski çağlardan bu yana geçerli olan, küçültme, bölme ve parçalamanın soğuk rüzgarını ensemizde hissedebileceğimizi tarih bize söylüyor. Büyük İskender, hocası Aristo'nun tavsiyesine uyarak, Ortadoğu'da büyük devlet oluşumuna asla izin vermeyerek, küçük, bağımlı beylikler oluşturmakla büyük bir imparatorluğa sahip olmuştu. Geçtiğimiz yüzyıl ilk yarısında, konum itibarıyla Türkiye, bu siyasî coğrafya içerisinde bağımsız, güçlü, çağdaş bir devlet olma ideali ile yola çıkmıştır. Bu ideal unutulmamalıdır.

Hazırladığımız kitap, Mustafa Kemal Atatürk'ün mücadelesini, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, yapılan inkılapları ve hedefleri, tarihsel bütünlük içinde kısa ve öz biçimde anlatan, iddiasız bir başucu kitabı olarak tasarlanmıştır. Bu yapılırken dip not vermek yerine, okunup incelenmesinde yarar sağlayacak araştırma eserlerden küçük pasajlar verilerek örnekler sunulmuş, yada küçük pasajlar halinde bazı detaylar üzerinde açıklama yapılarak, okuyucunun olayları kavrayış perspektifi özgür ve geniş tutulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın yayımlanmasında emeği geçenlere teşekkür ederim.

Zerrin GÜNAL

"Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak, önce bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu saygıyı hissen, fikren, fiilen bütün davranış ve hareketlerimizle gösterelim. Bilelim ki;

Millî benliğini bulamayan milletler başka milletlerin avıdır".

Mustafa Kemal ATATÜRK

GİRİŞ

OSMANLI DEVLETİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Uc Beyliği'nden Devlete

XI.yüzyıl birçok araştırmacı tarafından Anadolu'da Türk çağının başlangıcı olarak tanımlanır. Zira bu dönemde Doğu Anadolu'da Saltuklar, Mengücükler, Ahlatşahlar, Artuklular, Dilmaçoğulları, İnaloğulları, Çubukoğulları beylikleri, Orta Anadolu'da Sivas civarında Danişmentliler ve batıda İznik ve Marmara sahillerinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin temelleri atılmış, Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) belkemiği olan Anadolu büyük ölçüde Türkler eline geçmişti.

Aradan geçen hemen hemen iki yüzyıllık bir süreç sonunda Anadolu, ikinci büyük değişimi yaşadı. Bu kez merkez Konya olmak üzere Anadolu Selçuklu Devleti, XIII.yüzyıl ortalarında (1243) Moğol istilâsı ile siyasî hayatının ters-yüz olduğu bir döneme girdi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Uclarında konumlandırdığı Türkmenler tarafından oluşturulan hemen hemen her şehirde ortaya çıkan beylikler, içlerinde Osmanlı Uc Beyliği'ni de barındırmaları açısından tarihî bir misyonu da geleceğe taşıyorlardı.

XIII.yüzyıl sonlarında Anadolu'da birçok Türk Beyliği'nin ortaya çıkışı şüphesiz Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasî hayatı ile oldukça bağlantılıdır. XI.yüzyılda Oğuz kitleleri bir Selçuklu devlet politikası olarak (Büyük)Selçuklu Devleti'nin sınırlarına yani uc bölgelere yerleştirilmekteydi. XIII.yüzyılda

da Anadolu Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubat'tan sonra uc-larla devlet merkezi arasında bir otorite boşluğu oluştu. 1220'lerden itibaren Moğolların önünden kaçan Türk boyları ile Harezmşahlı beylerin uc bölgelerine yerleştirilmesiyle kuvvet dengesinde uc beyleri lehine bir değişim yaşanmaya başlamıştı. 1243 yılında meydana gelen Kösedağ yenilgisi ile Selçuklu sultanları, İlhanlı Devleti'ne tâbi ve sembolik varlık gösterir bir duruma düştüler. İlhanlıların Anadolu'ya yolladıkları valileri aracılığı ile yönettikleri Anadolu'da merkezi otorite boşluğu doğmuştu. Öte yandan, 1261 yılından itibaren yeniden canlanan İstanbul merkezli Bizans İmparatorluğu siyasî ve askerî zorunluluk sonucu ağırlık merkezini batıya kaydırmak zorunda kalıyor, böylece Anadolu'daki savunma gücü zayıflıyordu. Bu ortam içinde Balıkesir'de Karasi, Manisa'da Saruhan, Birgi'de Aydın, Milas'ta Menteşe, Kütahya'da Germiyan, Söğüt'te Osmanlı beylikleri gibi Selçuklu emirlerinin veya şartların yetiştirdiği kuvvetli bir beyin fethedilen yerin hakimi olarak tanınmasıyla kurulan beylikler, XIII. yüzyıl sonu ve XIV.yüzyıl başlarında Anadolu coğrafyasında ortaya çıkan beyliklerden bazılarıydı.

Batı Anadolu Beylikleri özellikle Karasi, Saruhan, Aydın ve Menteşe beylikleri Ege ve Trakya'da sürekli hareket halindeydiler. Bu dönemde, Batı Anadolu beylikleri arasında toprak mücadelesi yaşanmadığı, aksine birbirlerine müttefik olarak yardımlaştıkları görülmektedir. 1343 yılında Anadolu'nun İlhanlı valisi Emir Eretna'nın İlhanlılarla bağını koparıp kendini hükümdar ilan etmesiyle Anadolu'da İlhanlı egemenliği çöktü ve beylikler 100 yıldır süren Moğol baskısından kurtuldular. Öyle ki, bu tarihlere kadar sadece Bizans arazilerine akınlar düzenleyerek toprak kazanmaya çalışan ve yukarıda da belirttiğimiz gibi komşu Türk Beylikleri ile dostane münasebetlerini sürdüren, hatta Umuroğulları Beyliği ile birleştikten sonra as-

keri güçlerine güç katarak ilk kez 1302 yılında Bafeus (Koyunhisar) savaşıyla Bizans'ı yenilgiye uğratmış olan Osmanlı Beyliği, 1345 yılından itibaren birdenbire atağa geçti. Orhan Bey, komşu Türk Beyliği Karasıoğulları'nın iç meselesini bahane edip, bu beyliğe müdahale etmekten ve hatta topraklarını ilhak etmekten çekinmedi.

Türk Beylikleri arasındaki geleneksel dostane ilişkilerin Osmanlı Beyliği'nin atağı ile bozulması öteki tüm beylikleri tedirgin etmişti. Böylece diğerleri Karamanoğulları'nın başını çektiği bir ittifak içinde yer alarak Osmanlı Beyliği'ne karşı kendilerini koruma gereği duydular. Bu endişelerin yerinde olduğu özellikle Batı Anadolu Beylikleri üzerinde kendini kısa sürede göstermiş, Karaman, Germiyan, Hamit, Menteşe, Aydın, Saruhan ve Candaroğulları beyliklerine son verilen Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlıların sınırları Anadolu'da hemen hemen Fırat boylarına dayanmıştı. Fakat, bu hızlı gelişme 1402 Ankara savaşı ile birdenbire yok oldu. Osmanlılar Anadolu'da 1362 yılındaki sınırlarına geri döndüler. Böylece, Umuroğulları, Karasioğulları ile Candaroğulları'nın Sinop kolu ve Hamidoğulları'nın Eğridir kolu hariç beylikler yeniden canlandılar. Bizans Devleti ise aşağı yukarı yarım asır daha yaşama imkanı buldu.

Anadolu'da Türk beylikleri döneminin tamamen kapanması, ancak XVI.yüzyıl başlarında Yavuz Sultan Selim zamanında mümkün olmuştur. O halde, Osmanlıların Anadolu'yu hakimiyetleri altına almaları hemen hemen 200 yıl süren bir mücadele sonucu olmuştur denilebilir. Öte yandan, Osmanlılar o sırada tarihe mal olmuş Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri gibi Türk Devletleri'nin aksine yüzünü hep batı istikametine çevirmiş ve genişleme imkanını Karası Beyliği toprakları üzerinden Trakya'ya geçerek bulmuş ve başlangıçtan sonuna kadar büyük savaşların çoğunluğunun geçtiği Balkanlar için aşağı yukarı 350 yıl mücadele etmiştir. Osmanlılar açı-

sından başlangıç batıdaki topraklar üzerinden gelmiş, sonuç da yine aynı yerden ama daha kısa süren hızlı bir geri çekilme ile gerçekleşmiştir.

Osmanlı Beyliği'nin onlarca beylik arasından - ki bunlar arasında başlangıçta Germiyan, daha sonra Karamanoğulları gibi güçlü beylikler bulunuyordu- gelişerek, yüzyıllara damgasını vuracak bir devlet haline gelmesini sağlayan birtakım etkenler arasında şunlar sıralanabilir:

√ Osmanlı Beyliği'nin kurucuları Kayı boyundan gelmekteydi ve Kayı topluluğunun yoğun olarak yaşadığı ve yerleştiği Simre-Kastamonu hattından batıya Çanakkale'ye kadar olan Danişmendiyye vilâyetinin sınırları içinde kurulmuştu. Konum olarak, bir tarafta Türk Beyliklerine komşu olurken diğer tarafta Bizans Devleti'ne komşuydu. Bu bakımdan, XIII. yüzyıl sonları ile XIV.yüzyıl başlarında kurulan Türk Beyliklerinden hiçbiri kara yönünde Osmanlı Beyliği kadar toprak bakımından genişleme şansına sahip değildi.

√ Başlangıçta, Osmanlı Beyliği'ne karşı diğer Türk Beylikleri düşmanca tavır almamıştı. Diğer Beylikler taht mücadeleleriyle yıpranırken, Osmanlı Beyliği hakimiyetini taksim etmeme prensibi ile hareket etti.

√ Osmanlıların Gelibolu'ya geçişi, Anadolu'daki Türkmenlere yeni topraklar vaat etmiş, bu unsurların devlete akışını hızlandırarak, kuvvetlenmesini sağlamıştı.

√ Arazinin timarlara ayrılışı ile ortaya çıkan sipahiler, ordu ile ekonomik kalkınmanın paralel yürümesini sağladı.

√ Osmanlı Beyliği'nin, devlet teşkilâtında yer alan bütün müesseselerin aşağı yukarı üç yüz yıllık köklü bir geçmişi olan Selçuklu devlet geleneği temelinde yükselmesi, kuruluş safhasında devlet adamlarının oynadıkları rol ve kişisel yetenekleri de büyümeyi getiren diğer faktörlerden olmuştur.

Bu şartlar altında ortaya çıkan Osmanlı Devleti, süratle gelişerek XV. ve XVI.yüzyılda en ileri seviye ve sınırlara kavuşmuştur. Ancak XVI.yüzyıl en parlak ve geniş sınırlara kavuşulan bir devir olması yanında Osmanlı Devleti'nin çöküşünün de başladığı yüzyıldır denilebilir.

Çöküşe Giden Yol

Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş sebeplerini XV.yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hazırlayan bu sebepler, genel olarak devletin teokratik karakterinde ve buna bağlı olarak idarî teşkilâtta meydana gelen aksaklıklarda, Avrupa'daki gelişmelerin dışında kalınışında ve şartlar geliştikçe esasen kendiliğinden duran fetih siyasetinin tükenmesinde aranabilir. Öte yandan, Osmanlı devlet idaresinde yer alan yönetici kademesinin yetersizliğine yol açan eğitim ve bu kişilerin seçimi ile ilgili hususlar, yıkılışa doğru gidişin sadece bir yönünü teşkil eder.

Daha 1630 tarihinde Koçi Bey, ünlü risâlesini IV.Murat'a takdim ettiğinde devletin durumunu, saray, bürokrasi, adliye ve askerî alanlarda çok açık bir şekilde açıklamıştır. Kaliteli eleman sıkıntısı yanında, XVII.yüzyılda hissedilir derecede önemli gerileme ise askerî alanda görülmektedir.

> *…Giderek her işe hatır karışmakla ve her işe göz yummakla hak sahibi olmayanlara hadden aşırı mevkiiler verilip, eski kanun bozuldu. Kazaskerler dahi az zamanda yersiz olarak azlolunmakla, işlerinde tama' sahibi ve haris olanlar, bulunduğu mevkii fırsat ve fırsatı nimet bilip, memuriyetlerin çoğunu rüşvet ile ehliyetsizlere verir oldular. Mülâzimlikler* dahi yolu ile verilmeyip, satılmaya başlayalı voyvoda ve subaşı katipleri ve avam*

**) Mülâzemet;" lüzum"dan türemiş bir terim olup "staj" manasındadır*

tabakasından bir çokları beş-on akçe ile mülâzim oldu, sonra az zamanda müderris ve kadı olup, ilim sahası cahillerle doldu. İyi ve kötü belirsiz oldu. Çoğunluğu zülum ve adaletsizlik yapıp, bilginler adını kötüye çıkaran o gibi cahiller ve yabancılardır...

… iyi ve tecrübeli, din ve devlet kayırır adam az ele girer. Yaramaz adam pek çoktur. Ve bütün yaramazlar iyilerin düşmanıdır. Öyle olunca, iyi adam kibrit-i ahmer gibidir. Ona göre korumak gerektir.*

***(Koçi Bey Risâlesi**, sadeleştiren: Zuhuri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s. 53,95.)*

Öte yandan, uzun süren savaşlarla artık doğal sınırlara kavuşan devletin, bu sınırları zorlamaya çalışması, ancak geri dönüşü kamçılayan bir etken olacaktır. Nitekim, doğuda İran, Osmanlı'ya "dur" diyebiliyordu ve XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti, doğuda ilerleme imkanı bulamayacaktır. Fetihler durunca, devletin önemli bir gelir kaynağı kurumuş, üstelik 1699 tarihli Karlofça Antlaşması'yla başlayan toprak kayıpları ve buna Fransız İhtilâli'nin Osmanlı tebaaası üzerindeki etkileri de eklenince devlet, siyasî ve ekonomik bir sarsıntı içine girmiştir.

XVI.yüzyılda bir "atıfet" (karşılıksız, bir lütûf olarak) olarak verilen kapitülasyonlar, giderek ekonomik gelişmeyi ve sanayileşmeyi önlemiş, devleti giderleri karşılayamayacak hale getirerek, dış borçlanmayı zorunlu kılmıştır. Diğer taraftan, coğrafî keşifler ile temelleri atılan sömürge siyaseti, giderek Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almıştır. Hint yolunun keşfi, Akdeniz'i ikinci plana düşürmüştür.

**) kibrit-i ahmer; kırmızı kükürt, siyma ilminde toprağı altın yapmaya yarayan etkin madde.)*

*1580 tarihinde **Tarih el- Hind el- Garbî** adıyla III. Murat' a takdim edilen bir eserde, doğu ticaretine gelecek tehlikeler haber veriliyor ve Süveyş'te bir kanal açılması, Hint ve İndus limanlarının zapt edilmesi gerektiğine işaret ediliyordu.*

Avrupa ülkelerinin sömürgecilik tutkusu, beraberinde geniş ölçüde deniz ticareti yapabilme ihtiyacı ile dayanıklı gemilerin yapımını da gerektiriyordu. Osmanlı Devleti, Hint Okyanusu'nu Portekizlilere terke mecbur kaldı ve bu yöndeki doğu bağlantısı koptu. Bu şartlar altında XVII.yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, dünya ticaret yollarının okyanusa kaymasıyla dış ticarette ağır bir darbeye uğramıştır.

Kuzeyde ise Rus Çarlığı, Osmanlı Devleti'nin karşısına çıktı. Kırım kıyıları 1475'de Osmanlı hakimiyetine girmişti. Doğu ile bağlantıyı 1569'da Don ile Volga arasında bir kanal açmak suretiyle sağlamak isteyen Osmanlılar, bu girişimlerinde başarılı olamadılar. 1502 tarihinde Altınorda Hanlığı sona erince, artık Rus Çarlığı'nın kuvvetli bir devlet haline gelmesi için zemin hazırdı. Bu devletten kopan Astrahan ve Kazan'ı ele geçiren Ruslar, gözlerini kısa sürede Kırım'a çevirdiler.

Güneyde, Kuzey Afrika daha içlere gidilmesini engelleyen doğal bir sınır çiziyordu. Akdeniz'deki Türk hakimiyeti de uzun sürmedi. Batıda ise son nokta Viyana kapıları idi. 1683 yılındaki yenilgi de bu sınırı çizmiş oluyordu. İşte bu tarihten itibaren daha önceleri devlette görülen kısmî gerileme kendini açıkça göstermeye başladı. Özellikle batıda Osmanlı ilerleyişinin durdurulması, kuruluşundan bu yana izlenen fetih siyasetini sarsacaktır.

Yine Osmanlı Devleti, belirli bir süre batıdaki gelişmelere ilgisiz kalmıştır denilebilir. XV.-XVII.yüzyıllarda Avrupa'da

meydana gelen gelişmeler – Coğrafî keşifler, Rönesans (Renaissance = yeniden uyanış) ve Reform (Reformation = dinî ıslahat) hareketleri– Osmanlı Devleti'nin dışında kalmıştır. Avrupa'daki bu uyanışa (Aydınlanma Çağı), İngiltere'de başlayan Sanayi İnkılâbı ile XVIII.yüzyıl sonlarında Fransız ihtilâli ile eklenince, bu durum Osmanlı Devleti üzerinde elbette ki etkisiz kalmayacaktır.

> *Sözgelişi; Osmanlı Devleti'nde para sistemi gümüş madenine dayanmakta idi. Fakat gümüş, Amerika madenlerinden Avrupa'ya akmaya başlayınca meydana gelen gümüş bolluğu Osmanlı maliyesini sarstı. Gümüş ucuzladı, altın yükseldi. Devalüasyon tedbirleri yetersiz kaldı. Türk hammaddeleri Avrupa tacirlerince ucuza elde edildiğinden ihracatın önü alınamadı. Yerli sanayi yıkılırken, Avrupa mallarının ithalatı artarak, Osmanlı ülkesi bir açık pazar haline geldi.*

XVI. ve XVII.yüzyıllarda ateşli silahların ve topun orduda kullanımı ve bu teknik ıslahatın Osmanlı ordusu dışında kalışı, timarlı sipahilerin önemini azaltmaya başladığı gibi, uzun süren savaşlar, ocaklar üzerinde olumsuz etkiler yaratmış ve askerî sistemde bozulmalara yol açmıştır. Timar sisteminin çökmeye başlaması ise buna bağlı olarak toprak sisteminin de iflasını beraberinde getirdi. Bu durumda bazı timarlar mirî araziye çevrilirken, diğerlerinde timar gelirlerini toplayan ayanları ortaya çıkarttı. Bunlar üzerinde devlet kontrolü azaldı. Yeniçeri Ocağı ise, devlet otoritesinin dayanağı olmaktan çıkmış, "ocak devlet içindir" prensibi yerine "devlet ocak içindir" prensibi yerleşmeye başlamıştı.

Osmanlı Devleti'nin çöküş evrelerini en iyi yaptığı antlaşmalarla saptayabiliriz. Bunların birincisi, Avusturya ile imzalanan 1606 tarihli *Zitvatorok Antlaşması*'dır. Zira, bu antlaşma

ilk defa olarak Osmanlı Devleti tarafından karşı tarafa dikte ettirilmeyip, karşılıklı görüşme ile yapıldığı gibi, Osmanlı padişahı *Habsburg* hanedanından olan Avusturya hükümdarı için imparator sıfatını kullanacağını belirterek, kendisi ile eşit saymayı kabul ediyordu. Böylece, *bir eşitlik tavizi* ile başlayan XVII.yüzyıl, Osmanlı Devleti için bir devrin kapanma çanlarının çalındığı 1699 tarihli ***Karlofça Antlaşması*** ile sona erdi. İlk kez bu antlaşma ile geniş toprak kaybına uğrayan Osmanlı Devleti'nin uğradığı bu yenilgiye yeni halkalar, XVIII.yüzyılda eklenmeye devam etti.

Karlofça'nın rövanşı niteliğindeki 1711 *Prut* ve 1718 tarihli *Pasarofça Antlaşmaları*'nın ardından 1736-1739 Osmanlı-Avusturya, Rus savaşının 1768 yılındaki şiddetli infilâkının getirdiği 1774 tarihli ***Küçük Kaynarca Antlaşması***, Kırım'ın kaybına ve Rusya'nın Ortodoks tebaaa üzerindeki nüfûzunun artmasına yol açtı.

1878 tarihli Berlin Antlaşması ile son bulan 1775-1878 devresi, *Bukovina, Beserabya, Bosna, Hersek'in* muhtariyeti, Balkanlarda *Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın* bağımsızlık yoluna girmeleri yanında, devletin bütünlüğünün de tehlikeye girmeye, azınlıkların kıpırdanması ve uzun süren savaşlar nedeniyle merkezle bağlantısı gevşeyen eyaletlerde bağımsızlık hareketlerinin baş gösterdiği, ayrıca Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki tasarılarını açığa vurmaktan artık çekinmeyeceklerine işaret eden bir dönem oldu.

1. BÖLÜM
XVIII. – X IX.YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ

A- OSMANLI DEVLETİ'NDE ISLAHATLAR

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıldan itibaren görülen aksaklıkların endişesi geniş çapta hissedilmemişti. Daha çok askerî ıslahat gereğinin işaretleri; III.Mehmet devrinde 1596 Eğri seferi ile Haçova Meydan Muharebesi'nde, II.Osman devrinde 1621 Hotin Seferi'nde, Köprülü Mehmet Paşa'nın 1657 tarihli Çanakkale Boğazı seferinde ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla XVI. yüzyıl ile XVII.yüzyılda daha çok askerî alanda ıslahat zorunluluğu duyulmuştu. Hemen belirtmeliyiz ki; Arapça "iyi ve yararlı olma" anlamındaki "salâh" kelimesinden gelen ıslâh kelimesi, "düzeltmek, daha iyi hale getirmek" anlamında kullanılır. Batı dilinde kullanılan "reform" kelimesiyle veya "yenilik" ve ondan türetilen "yenileşme" kelimeleri ile kısmen bir örtüşme olsa da tarihî bir terim olarak Osmanlı "ıslahatı"nın içeriğine tam açıklama getirmediği, "Osmanlılarda çeşitli alanlarda yeniden yapılanma, bozulan kurumları çağın ihtiyaçlarına uygun hale getirme faaliyetlerini kapsayan ***ıslahat*** terimi ile örtüşmeyeceği aşikardır. Bu sebeple 1980 sonrası yaygın olarak kullanılmaya başlanan "yenilik" yerine "ıslahat" kelimesini kullanmayı daha doğru bulduk.

Ulemanın yetiştiği kurumlar, eskiye oranla daha dar bir alan içine sıkışmış, din çerçevesinde kalarak, gelişen dünyaya gözünü kapamış, halkı da bu yöne kanalize etmişti. O halde, artık herhangi bir ıslahat hareketinin halktan gelebileceği düşünülemezdi. Bu durumda yapılacak düzeltme çabaları ancak *"yu-*

karıdan aşağıya " olabilirdi ki, nitekim böyle olmuştur. Böylece, sadece ileri görüşlü sultan ve vezirlerin çabası çerçevesinde gerçekleştirilen ıslahat hareketleri ya halka –tabana inmeden ortadan kalkmış ya da tabana inene kadar etkisini kaybedecek nitelikte olmuştur. Ayrıca batının iyi tanınmamış olması da buna eklenince, yapılan çalışmaların çoğunun yüzeysel kaldığı görülmektedir.

Öte yandan, ıslahat hareketlerinde devlet mekanizmasında köklü bir değişimin aksine, kuvvete dayalı, otoriter bir sistem hedef alındı. Üstelik ıslahatçı kişi çalışmalarını ocağa, ulemaya, nüfûz ve tesiri hissedilen kişilere göre de ayarlamak zorunda idi. Bu nedenle hareketi yapanlar ile ıslahat birbirine kaderinden bağlı idi. Bu kişi ortadan kalkınca yine eski bozukluklar bazen daha da şiddetle kendini göstermekteydi. Bütün bu aksaklıklara rağmen ıslahat hareketleri, Türk devlet hayatının, kurumların devamını sağlayan harç olmuştur denilebilir.

XVIII. yüzyıldan itibaren devletin bozulan kurumlarını ıslah teşebbüslerinde ise öncelikle atılan bir adımın semeresinin derhal alınamayacağı genellemesinden hareketle, gerek ıslahat çalışmalarının ilk olarak sadece askerî alanda ve yüzeysel oluşu ve bunlara padişah katillerine varan bir tepkinin de eklendiği göz önüne alınırsa, pek de başarılı çabalar olduğu söylenemez. Bununla beraber, Osmanlı Devleti, artık değişen dünyanın yapısına uyma zorunluluğuna sırt çeviremeyecektir.

Avrupa'dan kaynak alan ilk ıslahat hareketi III.Ahmet devrinde başlar ve bu devir "Lale Devri" diye bilinir. Lale Devri, esasen Osmanlı Devleti'ni yeniden canlandıracak yada Osmanlı toplumunu bir arada tutabilecek köklü fikirlere dayalı olmaktan uzak olmakla birlikte, batı kültürünün Osmanlı Devleti'ne girişinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde XVIII.yüzyılda başlayıp gelişen ıslahat hareketlerini belli başlı yönleriyle ve siyasî olaylar çerçe-

vesini de göz ardı etmeden dönem dönem kısaca gözden geçirelim:

III. AHMED DEVRİ (1703 - 1730)

Siyasî Olaylar

1699 tarihli ***Karlofça Antlaşması*** ile Osmanlı Devleti ilk defa büyük ölçüde toprak kaybına uğramıştır. Bu antlaşma, Osmanlıları taarruz eden bir devlet durumundan çıkararak, savunma durumuna itmiş, Macaristan, Erdel ve Mora'nın kaybına yol açtığı gibi, Kırım'ın da elden çıkışını hazırlayan hükümleri de içine almıştır. Artık Orta Avrupa'da Tuna ve Sava nehirlerinin güneyini muhaza etmek durumunda olan Osmanlı Devleti, bu savaş ile Avrupa müttefik ordusu karşısında teknik yönden geri kaldığını anlamıştır.

Edirne vakası ile tahttan indirilen II. Mustafa'nın yerine III. Ahmed geçtiğinde Avrupa'da Veraset Savaşları devam etmekteydi. 1713-1714 tarihlerine kadar süren bu harpler, Fransa ve İspanya'yı güçsüz kılarken, İngiltere'nin, yanında Hollanda ile birlikte gücüne güç katmasını sağladı. Bu tarihlerde, Avrupa'da yeni bir devlet, Prusya Krallığı ortaya çıktı. Almanya'nın Hohenzolern hanedanından Bradenburg yani Berlin havalisi elektörü Frederich Giyom tarafından XVII. yüzyıl ikinci yarısında temelleri atılan Prusya'nın tahtında XVIII. yüzyıl başlarında I. Frerderich Wilhelm'i görüyoruz. Lehistan ise bu yüzyılda Prusya ve Rusya karşısında önemini gittikçe kaybetmekte ve Avrupa devletleri için azami pay alabilme kaygısını yaratabilmekte idi.

Rusya, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Çar Deli Petro'nun önderliğinde açık denizlere çıkma siyasetiyle hareket ediyor ve 1699 tarihli Karlofça Antlaşması'na itiraz ederek, Osmanlılarla yaptığı ***İstanbul Antlaşması*** (1700) sayesinde Azak kalesini ala-

rak Karadeniz'e çıkışın ilk merhalesini tamamlamış görünüyordu. Rusya'nın Finlandiya sahillerinden Baltık denizine çıkmak için İsveç Krallığı ile mücadelesi ise meseleye Osmanlı Devleti'nin de karışması neticesini doğuracaktır. İsveç ise, 1709' da Rusya ile yaptığı Poltova Savaşı'ndan sonra o tarihe kadar kuvvetli bir devlet iken, Finlandiya ve Baltık sahillerindeki bazı yerleri Rusya'ya, Pomeranya eyaletini de Prusya'ya vermek suretiyle bu yüzyılda gittikçe önemini kaybetmiştir.

Bu dönemin ilk siyasî olayı İsveç Kralı XII.Şarl'ın (Demirbaş Şarl) 1709 Poltova savaşında Rusya'ya mağlup olarak Osmanlı Devleti'ne ilticasıyla gelişen Osmanlı-Rus münasebetlerindeki gerginliktir.Bu durum, 1711'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ***Prut*** savaşına yol açmıştır. Rusya'yı Prut bataklarında feci bir yenilgiye zorlayan Baltacı Mehmed Paşa idi. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan 23 Temmuz 1711 tarihli Prut antlaşmasıyla Karlofça ile kaybedilen Azak kalesi tekrar kazanılmıştır. Ancak, Rusya yapılan barışa rağmen niyetinden vazgeçmiş değildi.

Öte yandan, III. Ahmed devrinin önemli bir simâsı olan Sadrazam Damat Ali Paşa, Rusya ile olan Kazak, Leh ve İsveç meselelerini hallederek, batıya Venedik ve Avusturya üzerine yönelmiştir. Venedik ile, Mora yarımadasını ele geçirmek amacıyla savaşa girişilirken (1715), Korfu adası dahi alınarak burası bir üs olarak kullanmak suretiyle Avusturya üzerine gidilmesini planlayan Damat Ali Paşa, aceleci bir tutumla, Venedik meselesi halledilmeden Avusturya ile savaşa başlayınca (1716), plân başarısızlığa uğramış, hatta Ali Paşa bu savaş sırasında şehit düşmüştür. Neticede, Avusturya ile 21 Temmuz 1718'de yirmi maddelik Pasarofça Antlaşması imzalayan Osmanlı Devleti, Belgrad'ı kaybetmiş ve Tuna nehrinin güneyine çekilmek durumunda kalmıştır. Aynı antlaşma içinde yer alan ve Venedik ile imzalanan 25 Temmuz 1718 tarihli yirmialtı maddelik

antlaşma ile de Mora yarımadası tekrar kazanılmıştır. Bununla beraber Dalmaçya kıyıları ile Yunan Denizindeki Korfu, Kefalonya ve Zanta adaları Venedik elinde kalmıştır.

Görülüyor ki, bu dönemde Osmanlı Devleti, 1699 Karlofça Antlaşması ile kaybettiği toprakları tekrar elde etmek amacıyla mücadeleye girişmiştir. Bu kaybedilen yerleri geri alma siyâseti ilk anda Rusya'dan Azak kalesi, Venedik'ten Mora'nın alınması şekliyle başarılı görünürse de Avusturya karşısında hezimet ile noktalanmıştır. Nitekim, Tamışvar ve Belgrad havâlisinin Avusturya'ya terki ile Macaristan'da bulunan son toprak parçasının da kaybı ile Osmanlı Devleti Tuna nehrinin güneyine çekilmiştir. Daha sonraları 1739'da ***Belgrat Antlaşması*** ile Belgrat ve havâlisi tekrar geri alındıysa da artık Belgrat bir serhat şehri olacak ve Osmanlılar Tuna nehrinin güneyini muhafaza ve müdafaa durumunda kalacaklardır.

Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın barışçı politikasına rağmen XVIII. yüzyıl başlarında 1720 tarihinden itibaren doğuda İran ile de mücadele başlamıştır. Rusya'nın İran'daki karışıklıktan istifâde ederek Hazar denizi kuzeyinden İran'a doğru sarkması, Dâıstan'daki sünnî - şiî mücadelesi ve nihayet hayli bozulan yeniçeri ocağını memnun etme eğilimi, doğudaki uzun mücadeleyi başlatan sebepler arasındaydı. 1723 tarihinden itibaren Kafkas, Azerbaycan ve Irak olmak üzere üç cephede açılan savaş başlangıçta başarılı neticeler ile İstanbul'u hayli sevindirmişti. Hatta, Osmanlı Devleti 24 Haziran 1724 tarihinde Rusya ile bir antlaşma yaparak İran topraklarını bu iki devlet aralarında pay etmişlerdir. Ancak, Nadir Ali Han'ın Safevi hükümdarı Tahmasb ile işbirliğine girişerek, Isfahan, Hemedan, Tebriz gibi Osmanlılarca işgâl edilmiş olan yerlerin geri alınması, İstanbul'da tepki yaratmış ve Damat İbrahim Paşa'ya karşı olanlar derhal harekete geçmek için bu durumu bir vesile saymışlardır.

Bu suretle Yeniçeri Ocağı'nın 17. bölüğünden ***Patrona Halil*** (Arnavud) önderliğinde çıkarılan isyan devlet erkânını hayli şaşırttı. İsyancılar başta Damat İbrahim Paşa, kaptan-ı derya ve İstanbul kaymakamı Kaymak Mustafa, sadaret kethüdâsı Mehmet Paşa, Şeyhülislâm Abdullah Efendi ile otuz yedi kişinin kendilerine teslimini istiyorlardı. III. Ahmed bu istekleri kabul etti. Fakat, olayın ancak kendisinin de tahttan indirilmesi ile sona ereceği malûmdu. Nitekim, III. Ahmed, 2 Ekim 1730'da tahttan feragât ederek yerine I. Mahmud geçti. (20 Ekim 1730 - 13 Aralık 1754).

Islahatlar

II. Mustafa'nın son döneminde, özellikle Köprülü ailesinden Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa devletin iç durumunu düzeltme çalışmalarına girişmişti. O, kısa sürede isyanları bastırıp, asâyişi temin ettikten sonra, sınırları emniyet altına alarak, kaleleri tahkim ve tamir ettirdi. 1683 tarihinden itibaren 16 yıl süren uzun savaşlar ordunun bozulmasına yol açmıştı. Bu nedenle, Yeniçeri ve Kapıkulu Ocağında, timar ve zeamet erbâbında yoklamalar yaptırdı. Mezomorta Hüseyin Paşa'ya yeni bir deniz teşkilâtı kanunu hazırlattı. Buna göre, kürekle (çektiri) giden gemi yerine yelkenli gemilere önem verildi. Kaptan-ı deryalar büyük kalyonlarla sefere çıkmaya başladılar.

Amcazade Hüseyin Paşa, donanma terfilerinde kıdemden çok, ehliyet ve liyâkata önem vermiştir. Uzun harp süresince mâliye de sarsılmıştı ve bu nedenle halktan fazla vergi alınmakta idi. Ordudaki yoklamalar devleti rahatlattığı gibi, vergiyi de indirdi, malî durumu düzelterek, zuyûf akçe kullanımını yasakladı. Ancak bütün bu teşebbüsleri şahsına yönelecek darbeyi önleyemedi. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile olan rekabet, Amcazâde'nin istifâsıyla neticelenirken, devlet işlerini tamamen ele geçiren rüşvet ve iltiması prensip haline getiren Fey-

zullah Efendi'nin bu tutumu da ***Edirne vakası*** diye bilinen isyân ile katledilmesine de yol açmıştır. İsyancılar, II.Mustafa'yı tahttan indirerek yerine III.Ahmed'i getirmişlerdir (1703).

Batılılaşmada ilk adımların atıldığı XVIII. yüzyıl başında ıslahat girişimlerinin ilk uygulayıcısı Sadrazam Damat İbrahim Paşa olmuştur. 1718 barışını takiben o, 1719'da Viyana'ya ve 1721'de Paris'e Yirmisekiz çelebi Mehmed Sait Efendi'yi elçilikle ve oradaki gelişmeleri izlemesi telkiniyle yolladı. Bu suretle, sosyal hayatta başlayan değişim özellikle imâr faaliyetlerinde kendini o kadar gösterdi ki, hazinenin bu işlere sarfı bazı huzursuzluklara da yol açtı.

İbrahim Paşa'nın ne önemli girişimi şüphesiz matbaanın açılmasındaki rolü olmuştur. Matbaa, Türklere yabancı değildi, Uygur Türkleri'nin Avrupa'dan daha önceleri bu tekniği bildikleri anlaşılmaktadır. Ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti henüz bir Türk matbaasının kurulmasına dair herhangi bir teşebbüste bulunmamıştı. Bunun yanında Osmanlı tebaaasından olup, XV. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul, Selanik, Edirne ve İzmir gibi şehirlerde Musevî, Ermeni ve Rum matbaaları faaliyet göstermekteydi. Türk matbaası, hattatların işsiz kalacağı, kutsal kitapların makina ile basılmasının günah olacağı, Avrupalıların baskı sanatı yoluyla devlet içinde din propagandası yapacağı endişesi gibi düşüncelerden ancak ve kısmen XVIII. yüzyılda sıyrılabildi. Bu teşebbüsün ilk adımını 1720 tarihinde Fransa'ya giden Yirmisekiz çelebi Mehmet'in oğlu Said Efendi attı. O, Fransa'daki matbaanın işleyişinden etkilenerek, İbrahim Müteferrika'nın teşvikiyle Sadrazam İbrahim Paşa'ya görüşlerini bildirmiş, III. Ahmed'in izin ve Şeyhül-islâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvâsıyla 1727 tarihinde İstanbul'da Sultan Selim civarında ***İbrahim Müteferrika***'nın evinde matbaa açılmıştır. İlk basılan eser ise Vanlı Mehmet bin Mustafa'nın eseri olan ***Van Kulu Lügâti***'dir (31

Ocak 1729). Dinî kitapların basımı hariç olarak faaliyetine izin verilen ve düşünce, eğitim-öğretim hayatının başlıca unsuru olan matbaanın açılışı, hattatların tepkisine yol açmış, basılacak her kitap için fetvâ alınacağı teminâtı ile yatıştırılmışlardır.

Genellikle barışçı bir siyâset tâkibiyle öncelikle ekonomik hayatın iyileştirilmesi ile başlayan III. Ahmed devrinde, matbaanın yanında denizciliğe de önem verilerek, üç ambarlı gemilerin yapımı geliştirilmiş, bunlar kadırgaların yerini almaya başlamıştır. Ayrıca 1720'de Fransız David (gerçek) İstanbul'da itfaiye takımını örgütlemiştir.

Bir taraftan da Avrupa mimarî tarzı İstanbul'da oldukça göze çarpan biçimde etkisini gösterirken, ***Flandreli Van Mour*** devlet ileri gelenlerinin portrelerini yapmıştır. İbrahim Paşa'nın bilim ve sanata verdiği önem, devrin önemli bir yönünü teşkil eder. Bu nedenle, onun sadareti dönemi batıya açılmada ilk adımdır denilebilir. Fakat, taklit niteliğinin gözden kaçmayacak bir yönü oluşturması ve İran'a karşı uğranılan başarısızlık, onun katledilmesine neden olacaktır.

Kültürel alandaki hizmetlere rağmen, devlet idâresinde köklü bir yeniliğe gidilmeyişi, sadrazamın devlet nüfûzunu şahsî kullanışı ile doğan memnuniyetsizlikle birleşince, 1730 yılında Patrona Halil isyanına sebep olmuştur. Bu isyan niteliği bakımından ulufe meselesine veya istenmeyen devlet adamlarına karşı girişilmiş olmayıp, batıdan örnek alınarak yapılan ıslahatlara karşı doğan muhafazakâr bir zihniyet sonucu olmuştur.

1730'da ilki görülen bu tür hareketler ve kımıldanmaların sonu gelmeyecektir. III. Ahmed, devlet ileri gelenlerine karşı oluşan bir hoşnutsuzluk sonucu tahta getirilmişti ama, bu kez ve ilk defa devrinde gelişen ve tohumları atılan batıya açılma düşüncesine karşı bir hareket ile tahttan indirilmiştir.

Öte yandan, duraksamalara rağmen hafif ölçülerde ve korkak adımlarla gerçekleştirmeye çalışan ıslahat hareketleri devam etti. I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamit'in bu yöndeki çalışmaları, III. Selim ile patlama noktasına ulaşınca O, yukarıda belirtilen ikili tarafından tahttan indirilen ikinci padişah oldu. Fakat III. Selim böyle bir tertiple tahttan indirilen, sonuncu padişahdı. Bu son girişimleri ise II. Mahmud'un yeniçeri ulema ikili zincirini kırma teşebbüsüne geçme imkânını verdi. Ulemayı devlet kontrolüne alırken, yeniçeriyi de yok etti. Bütün bunlara rağmen yapılan her yeniliğe karşı ortaya çıkan muhafazacı tutum yok olmamıştır. Her dönemde çeşitli vesilelerle bu durum kendini ortaya koyar. Nitekim, 31 Mart vakâsı ve hatta Şeyh Sait isyanı gibi değişen ortama göre baş gösteren olaylar mevcuttur.

I. MAHMUD DEVRİ (1730 - 1754)

Siyasî Olaylar

I. Mahmud, Patrona Halil isyanı ile meydana gelen karışıklığı ortadan kaldırdıktan sonra doğuda İran ile meşgul iken Rusya, Avusturya ile bir ittifak yaptı ve Osmanlı Devleti ile arasındaki mevcut antlaşmaya aykırı olarak, birdenbire Azak üzerine yüklendi. Bir taraftan Lehistan işlerine karışan Rusya, diğer taraftan Kazak ve Tatarlar dolayısıyle zaman zaman çıkan sınır ihtilâfları da Osmanlı Devleti ile Rusya'yı savaşa sürükleyecek etkenler arasında olmasına rağmen Osmanlı Devleti, doğuda meşgul bulunduğundan bir başka cephede savaşa yanaşmak niyetinde değildi.

Fakat Fransa, elçisi Marki de Vilnöv aracılığıyla, kendisi ile Lehistan veraseti için savaşmakta olan Rusya'yı iki ateş arasında bırakmak amacıyla, Osmanlı Devleti'ni savaşa teşvik etmekte idi. Büyük Petro'nun kızı Çariçe Anna İvatavta, Osmanlı'nın İran savaşı ile yorgun durumda olmasını fırsat bilerek,

Azak ve Kırım'a hareket ile 1736 seferini açtı. Avusturya ise (VI.Şarl) 1733'de Rusya ile yaptığı antlaşma gereğince (asıl hedefi olan Bosna Hersek dolaylarını elde etmek için), Osmanlı Devleti'ne taarruz eden Rusya ile Osmanlı Devleti'ni uzlaştırma teşebbüsü göstererek kazanacağı zaman içinde savaş için hazırlık yapıp, sonra savaşa girecekti.

Rusya'nın ani gelişen Azak taarruzu karşısında şaşıran Osmanlı Devleti, savaşa karar verdi. Kısa sürede Azak kalesi Ruslar tarafından kuşatılıp (10 Nisan 1736), teslime mecbur bırakılırken, Kırım dahi aynı akıbete uğruyor, Bahçesaray yakıp yıkılıyordu. Ancak Rus ordusunda hastalık başgösterdiğinden savaşa son vermek durumunda kalmışlardır (Temmuz 1736). Avusturya İmparatoru VI. Şarl ise İstanbul elçisi Talman aracılığı ile Osmanlı Devleti'ni çeşitli tekliflerle oyalayıp, bu arada aniden savaşa girmeyi planlamasına rağmen, bu planından istediği gibi bir sonuç alamayıp, 1739'da ***Belgrad* Antlaşması**'nı imzalamak zorunda kaldı. Küçük Eflak, Sırbistan ve Belgrad kalesini Osmanlılara terk etti.

Bir müddet sonra Rusya ile de antlaşma sağlandı. Buna göre; Azak kalesi yıkılacak, boş arazi olarak bırakılacak, iki devlet tasarrufunda olmayacak, Karadeniz'de savaş ve ticaret gemisi bulundurmayacaktı.

Bu arada Fransa, Rus siyasetinin kendi çıkarlarına ters düşmesi nedeniyle Belgrad antlaşmasının imzasında önemli rol oynamıştır. I. Mahmud, Fransa'nın yardımı karşısında ***kapitülasyon*** maddelerini tekrar yenilemiş, ***1740*** tarihli 47 maddelik bu antlaşma ile Fransa'ya verilen imtiyazlara değişmezlik ve kesinlik prensibi kazandırılmıştır.

Anadolu Beyliklerinden Aydınoğulları Hızır Bey Latinlerle yirmidört maddeden oluşan ağır şartlarla dolu bir antlaşma yapmıştı(18 Ağustos 1348). Antlaşma, sözgelişi "Bütün deniz kuvvetlerinin bir ay içinde silah ve techizatı alınacak ve karaya çekilecek, Hristiyan gemilerinin bu beylik iskelelerine serbestçe girerek ticaret yapabilmelerine imkan verilecek" gibi adeta Mondros ateşkes antlaşmasını da çağrıştıran maddeler içermekteydi. Bu antlaşmada yer almayan Cenevizliler 1351'de aynı imtiyazları elde ettiler. Menteşeoğulları Beyliği de aynı şekilde Venedikliler ile antlaşma yaptı. Her iki beylik Osmanlılara intikal ettikten sonra antlaşmaların geçerliliğini sürdürdüğü Yıldırım Bayezid'in Venediklilere verdiği 21 Mayıs 1390 tarihli üç fermandan anlaşılmaktadır. Bu durum II. Mehmet (Fatih) ve Sultan Süleyman (Kanuni) dönemlerinde de gelişerek devam etmiştir.

Islahatlar

I. Mahmud, ordunun Rus, Avusturya ve İran savaşlardaki durumunu görmüş ve ıslahı gereğine inanmıştı. Ancak, isyan korkusu ile yeniçeri ve kapıkuluna el atmaktan çekindi. Bununla beraber, uzun süren İran savaşı sırasında Levendlerin savaş meydanını bırakıp çekilmesi, 1742'de bu ocağın kalkmasını sağladı. Türeyen ayanlara karşı tedbirler alındı. Fazla israftan kaçınan I. Mahmud, yaptığı tasarruf ile hazineyi dolu tutmaya çalıştı.

III. Ahmed devrinde matbaa ve denizcilik alanında yapılan ıslahatlar, I.Mahmud döneminde de gelişerek devam etti. 1729'da Osmanlı ülkesine gelen Fransız asillerinden ***Comte de Bonneval***, Ahmet adını alarak (Humbaracı Ahmet Paşa) Osmanlı hizmetine girdi. 1731'de Sadrazam Topal Osman Paşa

onu Humbaracı ocağını ıslah etmekle görevlendirdi. Onun çalışmaları yeniçerilerin itirazı ile karşılaşsa da Sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın teşviki ile çalışmalara devam edildi. 1734'de Üsküdar'da bir ***Hendesehane*** açıldı. Bu okul ve Bonneval'ın çabasıyla oluşturulan mühendislik kıtası yeniçeri tepkisi ile uzun ömürlü olmadıysa da bu arada geometriye ait bazı eserler türkçeye çevrildi. Okulun öğretmenlerinden Mehmet Sait, topçuların kullanacağı iki yaylı kadranı icat etti.

I. Mahmud ilmî çalışmalara da ilgi gösterdi. 1740'da Ayasofya Camii içinde bir ***kütüphane*** kurdurdu. Geliri için de ***Cağaloğlu Hamamı***'nı yaptırdı. ***Nur-i Osmaniye camii***'ni de yaptırtan, fakat bitmeden vefat eden I. Mahmud, çeşitli yerlerde kütüphaneler kurdurmuş, matbaanın kağıt ihtiyacını karşılamak üzere bir **kağıt fabrikası**nın ***Yalova***'da açılmasını sağlamıştır (1746).

3- III. OSMAN (1754 - 1757)

I. Mahmud'un ölümünden sonra yerine geçen kardeşi III. Osman (13 Aralık 1754)'ın kısa süren saltanat devresinde herhangi bir dış savaş sorunu yaşanmadı. Etrafındakiler pek güveni olmayan III. Osman sık sık veziri azam değiştirdi. Son zamanlarında ünlü Koca Rakıp Paşa Sadrazam olmuştur. Kendisi ve I. Mahmud'un çocukları olmadığından III. Ahmed'in şehzadelerini öldürmek temayülünde idi. Nitekim, zehirlenme olasılığına karşı sıksık ilaç alan Şehzade Mustafa, III.Osman'ın şirpençe hastalığından ölümü üzerine Osmanlı tahtına geçmiştir.

4-III. MUSTAFA DEVRİ (1757 - 1774)

Siyasî Olaylar

III. Mustafa döneminin en önemli meselesi, 1768 - 1774 ta-

rihleri arasında meydana gelen Osmanlı - Rus savaşıdır. Bu savaşın başlamasına zemin oluşturması açısından Lehistan tacı meselesi, Osmanlı - Prusya ittifakı ve Osmanlı - Rus münasebetlerinden kısaca bahsetmek gereklidir.

Osmanlı - Prusya münasebetleri

1768 seferi öncesinde, II. Frederich, 1740 - 1748 tarihleri arasında süren Avusturya Veraset savaşları ile meşgul olmuş, bu savaşlarda Fransa ile ittifak etmişti. Eks-la-şapel antlaşması ile sona ermiş görünen bu savaş sonunda, devletlerin yeni ittifaklar peşine düştüğünü görüyoruz.

Nitekim, 1756'da ittifaklar değişmiş, Fransa, Avusturya ile, İngiltere ile birleşen Rusya ise, İngiltere'nin Prusya ile ittifakı dolayısıyla hemen sonra Avusturya ile anlaşmıştı. Aynı tarihte Prusya kralı II. Frederich, Saksoyna'ya saldırarak, 1756 - 1763 tarihleri arasında sürecek olan *7 sene muharebeleri* diye bilinen savaşı başlattı. Prusya, neticede bu savaştan galip olarak çıkacaktır. Fakat Prusya kralının, müttefiki İngiltere'nin bir ada devleti oluşu nedeniyle kara muharebeleri üçgeni arasında kalışı, onu savaşın omuzlarına yüklediği bu ağır yükü hafifletmek için yeni ittifaklar aramaya itti. Bu sebeple, 25 Ağustos 1756'da Adolff de Rexin'i elçilikle Osmanlı Devleti'ne gönderdi. Rexin'in İstanbul'a bir tüccar görünümü ile gelmiş olmasına rağmen esas görevi; Rusya ile Osmanlıların arasını açmak, Osmanlı Devleti kanalıyla İsveç ile ittifak oluşturmaktı.

Elçinin ısrarlı çalışmaları kısmen de olsa sonuç verdi. 23 Mart 1761'de Osmanlı Devleti Prusya ile sekiz maddelik bir ticaret ve dostluk antlaşması imzaladı. Bu ilk aşamadan sonra Prusya, Osmanlı Devleti'ni tedafüi ve tecavüzi bir antlaşma için iknaya devam etti. Fakat, Çariçe Elizabeth'in ölümü ile yerine geçen III. Petro (1762) ile antlaşma sağlandığından, bu defa Prusya Osmanlı Devleti'ni Avusturya'ya karşı kışkırtmaya ça-

lıştı. II. Frederich'in bu siyaseti tecrübeli devlet adamı Sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın gözünden kaçmamış, çeşitli bahanelerle Prusya'yı oyalayarak devleti savaştan uzak tutmaya çalışmıştır. Hatta o, ***Ahmet Resmî Efendi***'yi elçilikle Berlin'e göndererek, durumu yakından takip etmeye çalışmıştır.

Kısa süre sonra, Rus Çarlığı'ndaki ani değişim ile Prusya'nın planları alt üst oldu. III. Petro'yu katlederek, yerine geçen II. Katerina'nın Prusya'ya III. Petro gibi davranmayacağı aşikârdı. Bu nedenle, II. Frederich'in Osmanlı Devleti Avusturya'ya savaş açarsa Rusya'nın müdahale etmeyeceği yolunda verdiği sözlü garantiler artık çok şüpheli idi. Bütün bu gelişmeler içinde Koca Ragıp Paşa'nın barış yanlısı siyaseti ölümüne kadar devam etti. Yerine geçen Halil Hamid Paşa, Prusya'yı oyalama taktiği yerine aniden herhangi bir ittifak teşebbüsünü tamamiyle reddetti. 1768 seferi öncesi bu nedenle Prusya - Osmanlı münasebetlerinde gergin bir hava esmekte idi.

Lehistan Meselesi

Osmanlı Devleti'nin kuzey komşusu olması dolayısıyla münasebette bulunduğunu gördüğümüz Lehistan, 1572 tarihine kadar krallığın irsen intikal ettiği Yagelon hanedanı tarafından yönetildi. Bu tarihden itibaren asilzadelerden oluşan Diyet meclisi Leh krallarını seçmeye başladı. XVIII. yüzyılda II. Ogüst'ün krallığı ile birlikte Lehistan'da bir otorite boşluğu görülmeye ve Avrupa devletlerinin de tamah konusu olmaya başladı. 1733 yılında Ruslar'ın iş başına getirdiği II. Ogüst ölünce, kral seçimi Avrupa devletleri arasında rekabet konusu oldu. Namzet olan, III. Ogüst'ü Rusya, ***Stanislas Leszciynsky****' yi de Fransa desteklemekte idi. Bu rekabet, kâh III. Ogüst'ün kâh Stanislas'ın krallığa zorla getirilmesiyle 1763'e kadar devam etti.

*) *XV.Lui'nin kayınpederinin oğlu.*

Bu sırada Leh kralı olan III. Ogüst'ün ölümü ile ortalığın karışacağını anlayan Çariçe Katerina faaliyete geçmiş, Silezya bölgesinde Lehistan ile komşu olmayı başaran Prusya ile ittifak oluşturarak, Lehistan işlerine karışması sırasında bu devletin müdahalesini önlemek istemiştir. Antlaşmanın gizli maddesi, Osmanlıların Rusya'ya tecavüzüne karşı Prusya'nın yardımını da öngörmekte idi. Oysa Prusya, Osmanlı Devleti'ni Avusturya ile savaşa girmesi hususunda teşvik etmekte idi. Rus-Prusya antlaşması, dahili mücadeleler yüzünden yıkılması mutlak görülen Lehistan'dan geniş ölçüde istifade edebilmek isteyen diğer devletleri de harekete geçirdi. Bu sırada III. Katerina, III. Ogüst'ün ölümünün ardından kendi adamlarından olan Stanislas Poniatovski'yi kral yapmak üzere Prusya'nın onayını aldı. Fransa ve Avusturya ise bu kez, daha önceki (1712) antlaşmalar gereğince Rusya'nın Lehistan işlerine müdahalesiyle barışı ihlâl ettiğini öne sürerek, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savaşa sevk etmeye çalışıyorlardı.

Öte yandan Lehistan iki kısma ayrılmış, Rus aleyhtarı olanlar Osmanlı Devleti'ne yardım umudunu bağlamışlardı. Bütün bunlara ve Osmanlı Devleti'nin notasına karşı, Katerina, 1764 Eylülünde Poniatovsky'yi silah kuvvetiyle Leh tahtına geçirdi. Ve böylece Rusya kuvvetler bir şekilde Lehistan'a nüfûz etmeye başladı. İşgale karşı olan Lehlileri katl eden Rusların bu davranışları ve Lehistan'ı tümüyle zapta yönelik tutumu Osmanlı Devleti'ni harekete geçirdi. Bu durum, artık Osmanlı Devleti için bir tehlike idi. Öte yandan, Avrupa devletleri de bir Rus yayılması tehdidi karşısında olduklarını farketmeye başlamışlardı. Avrupa dengesini korumak için özellikle Fransa, elçisi Verjen vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savaşa teşvik ve iknâ etti. Osmanlı Devleti Lehistan'ı Rus nüfûzundan kurtarmak üzere savaşa girdiği sırada Rusya-Prusya-Avusturya arasında Lehistan'ın taksimi kararı alınmıştı (1772).

Son Palaiologoslar

Mora'da son Bizans İmparatoru Konstantin Dragazes'in kardeşlerinden Despot Dimitrios Mistra (Isparta)' da, Despot Thomas da Patras'ta hüküm sürmekteydi. Mora'da vaktiyle Bizans İmparatoru Konstantin Dragazes'e ait olan yerlere İstanbul'a sahip olması sebebiyle tevârüs ettiğini iddia eden Fatih'e mukabil, Venedikliler, burasını kendi nüfûz bölgeleri saymakta idiler.

1459 senesinde Mora'da Despot Dimitrios ile Batılıların teşvik ettikleri Thomas arasındaki mücadele, Thomas'ın lehine inkişaf etmiş ve Batılıların mümessili sıfatı ile Thomas Mora'ya hakim olmuştu.Öte yandan Papa II.Pius, Osmanlılara karşı taarruz için Mora'yı en iyi bir üs telakki ediyor idi. Tâbiidir ki, Fatih Balkanlardaki bu son inkişafa seyirci kalamazdı. Nitekim 1460'da II.Mora seferine çıktı. Fatih'in bütün zafer ve kabiliyetlerinin en mühim âmillerinden biri bulunan Mahmud Paşa, Despot Dimitrios elindeki Mistra'yı muhasara etmiş ve Fatih'in Rum katibi Thomas Katavolenos'un delaletiyle ismi geçen Despotu teslim olmağa ikna edip 30 Mayıs'ta onu ailesiyle birlikte Fatih'e göndermiş, Fatih de rızası ile şehri teslim eden bu Despot'a iltifat etmiştir. Nitekim kendisine Aynos (Enes) beldesi ikametgah olarak gösterilen Despot'a buranın tuz varidatı ile 60.000 akça harçlık tahsis edilmiştir. Dimitrios, 1470 senesinde rahip Dorotheos adıyla Edirne'de ölmüştür.

Öte yandan Türklere karşı mukavemetten ümidini kesen Thomas, yanında çocukları ve Palaiologos hanedanından bazı prensler olduğu halde 20 Temmuz 1460'da Porto Longo (Navarin civarında)'da bir gemiye binip İtalya'ya iltica etti ve ***hanedanın armasını son-***

radan kızıyla evlenen Rus Çarı III. İvan'a sattı. *Thomas 18 Mayıs 1465'de Roma'da öldü. Thomas'ın Mora'yı terketmesi üzerine yarımada bir iki noktası hariç olmak üzere bir Türk vilayeti haline gelmiş, Fatih, Zağanos Paşa'yı Mora'ya vali tayin etmiştir.*

(Şehabettin Tekindağ, Fatih'ten III.Murad'a kadar Osmanlı Tarihî (Ders Notları) İstanbul 1980, s. 26-27)

Osmanlı- Rus Münasebetleri:

Osmanlı - Rus münasebetlerini XV. yüzyıl ikinci yarısına kadar götürebiliriz. 1453'de Bizans Devleti ortadan kalktığında Rus çarı III. İvan, Bizans'ın son hanedanı Palaiologoslardan Sofi ile evlenmiş ve böylece kendini Bizans imparatorluğu'nun varisi addetmişti. Bu sebeple Osmanlı Devleti ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. O, aynı zamanda Balkanlardaki Slav - Ortodoks tebaaanın da hâmisi olduğu kanaatindeydi. Bu sırada Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Kırım Hanlığı da Rusya'nın hareket kabiliyetini sınırlamakta idi. Hatta Rusya, ancak Kırım hanları aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne yaklaşmak istemiş (1492), II. Bayezit zamanında tüccarları için bazı müsaadeler talep etmiştir (1495-97).

XVI. yüzyıl boyunca geri planda kalan bu devlet, ancak 1615'de aslen Prusyalı olan Romanof ailesinin işbaşına gelmesi ve özellikle Aleksi Mihailoviç (1645-1676) zamanından itibaren güçlenmeye başladı. Rusya'nın Kırım'a karşı Kazanları mücadeleye sevk etmesi sebebiyle Osmanlı - Rus siyasî münasebetleri de başlamış oldu. 1678'de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın seferleri sırasında bu ilişki hasmâne bir şekilde ortaya çıktı. 1682'de Rusya'yı Aleksi'nin çocukları olan Piyer (I.Petro), V. İvan ile kızı Sofi müştereken idare etmekteydiler. 1696'dan itibaren ise Petro tek başına 1725'e kadar bu devlete hakim oldu. Petro, bir taraftan Rusya'yı bir Avrupa devleti haline ge-

tirirken diğer taraftan 1700 tarihli İstanbul antlaşması ile Azak kalesini alarak ve Ortodoksları himaye hakkı elde ederek niyetini açıkça ifade etmişti. 1711 tarihli Prut savaşı Petro'yu sindirmiş görünürse de o, bu antlaşmayı yavaş yavaş kendi lehine döndürmeye çalışacaktır. Özellikle 1713'de yapılan antlaşma ile Lehistan işlerine müdahale hakkını tekrar elde etmiş, Osmanlı Devleti'yle birlikte müşterek müdafaa ve muhafazası hakkını kazanmıştır. Yine bu antlaşma ile mukaddes yerlerin ziyareti ile alâkalı haklar da elde etmiştir. Ruslar, elde ettikleri bu hakkı önemli bir koz olarak kullanacaklar, Balkanlara daha rahatlıkla nüfûz edebileceklerdi. 1711'den sonra 1736'da başlayan yeni bir Rus savaşında da bu devletin mağlup bir şekilde 1739 Belgrad anltlaşmasını imzaladığını görüyoruz. Fakat 1768'de başlayan 6 senelik savaş ise XX. yüzyıl başlarına kadar sürecek olan Osmanlı - Rus savaşlarının sonuncuusu olmayacak ve artık Osmanlı kayıpları söz konusu olacaktır.

1757'de III. Mustafa tahta geçtiğinde gelişen olaylar, bir Osmanlı - Rus savaşına işaret ediyordu. Ancak, Koca Ragıp Paşa'nın tam anlamıyla yapılacak bir askerî ıslahattan sonra böyle bir savaşa meyilli olması ve bu sebeple barışı elde bırakmaması III. Mustafa'yı bu konuda temkinli davranmaya itmişti. Ragıp Paşa'nın 1763'de ölümünden sonra III. Mustafa daha faal bir siyaset izlemeye başladı. Hamid Hamza ve Bahir Paşalardan sonra 1765 martında Sadrazam olan Muhsinzade Mehmet Paşa da barış yanlısı idi. 1768 Eylülünde azl edilip, savaşa taraftar Mahir Hamza Paşa'nın sadrete geçişiyle, 1768 Osmanlı - Rus savaşı fiilen ve Lehistan tacı meselesi sebebi altında başlamış oldu.

6 senelik mücadele, ***17 Temmuz 1774*** tarihinde yirmi sekiz maddelik ***Küçük Kaynarca*** Antlaşması'nın imzalanması ile sona erdi. Antlaşmanın iki önemli maddesi vardı ve sonuçları bakımından Osmanlı Devleti için olumsuzdu.

Birincisi; **Kırım'ın kaybıdır**. Fatih Sultan Mehmet zamanında 1477 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bağlanan Kırım Hanlığı'na ilk darbe 1699 Karlofça Antlaşması ile gelmiş, Leh ve Rusların Kırım'a ödedikleri vergi kalkmış, Kırım'ın bu topraklara akınlar yapması önlenmişti. Bu kez Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla, Kırım'a bağımsızlık verilmiş, bu durum ise kısa bir süre sonra bu bölgede gerçekleşecek Rus işgâlinin habercisi olmuştur. Nitekim Kırım, 1783'de Rusya tarafından ilhâk olunarak, istenilen Karadeniz'e çıkma projesinin ilk ayağı tamamlanmıştır.

İkincisi; Eflak ve Boğdan*'ın ileride bağımsız hale gelmesini sağlayacak imtiyazların verilmesidir. Bu madde ile Rusya, Balkanlara geniş bir müdahale yolunu da kendinde bulmuş oluyordu.

Osmanlı Devleti hükümdarları, ancak çöküş başladığı anda, o zamana kadar (1517'den beri) kullanmadıkları halifelik sıfatını devletlerarası münasebetlerde ileri sürmeye başlamışlardır. Bu hususta ilk resmi belge, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'dır. Rus Çariçesi II. Katerina'nın, Osmanlı Hristiyan tebaaasını himaye hakkına karşılık, Osmanlı Padişahı da Kırım müslümanları üzerinde dini otoritesinin bâki kalmasını istemiştir. Böylece, ***Osmanlı hükümdarlarının halifelik hakkı ilk defa uluslararası bir antlaşmada onaylanmıştır***. Bu konuda özellikle II. Abdülhamit daha ısrarlı davranmış, Sultanın halife sıfatıyla İslâm dininin hâmisi olduğu, ***Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun 3. maddesi***nde yer almıştır.

Islahatlar

Islahat taraftarı olan III. Mustafa, özellikle askerî alanda bazı ıslahatların yapılmasını uygun görmüştür. Fransa'nın, I. Mah-

*) *Eflak 1391'de Boğdan ise 1461'de Osmanlı Devleti'ne itaat etmişti*

mud'dan elde ettiği ticari imtiyazlarını Rus tehlikesine karşı koruma arzusu, bu devleti Osmanlı askerîyesini ıslah etme teklifinde bulunmaya sevk etti. Fransa'nın bu teşebbüsü şüpheli görülüp, sadece ***Baron de Tott***"un çalışmalarıyla sınırlı kaldı. Baron de Tott, Fransız başvekili tarafından Osmanlı Devleti'nin askerî durumunu incelemek üzere İstanbul'a gönderilmişti. Tot-Beyzade de denilen Baron da Tott, Tersaneyi ıslah ve yeni topların dökümü, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının tahkim ve müdafaası, Boğaziçi kalelerinin plânlarının tanzim ve inşalarına nezaret, Hasköy'de yeni bir top dökümhanesi tesisi, top arabalarının şekillerinin değişimi, kayık köprü sisteminin yenilenmesi gibi hizmetlerde bulundu. 1770 Çeşme yenilgisi ile Çanakkale boğazının müdafaasız kalışına karşı tedbirler aldı. Haliç'te tersane yanındaki Hasköy'de 1773'de bir ***hendesehane***[*] kurdu. Batılı tarzda ilk mühendishaneye basamak olmak üzere 1774'den önce ***Riyâziyye*** (matematik) mektebini kurdu. Ayrıca topçu ocağına bağlı olarak 250 neferlik sürat topçuları (yeşil yelek, mavi şalvarlı) teşkil edildi. Bunlar Fransa'dan getirilen Obert adlı bir Fransız topçu çavuşun emri altında eğitim görerek yetiştiler.

Bundan başka, III. Mustafa, tersanede yeni gemiler inşa ettirdi. Ancak, yeniçeri ocağının düzenlenmesi meselesi halledilemedi ve Tott'un ıslahat çabaları iyice yerleşmeden, girişilen Rus savaşı iyi netice vermedi. Buna karşılık, III. Mustafa iyi durumda devraldığı hazineyi, tasarrufu ile korudu. Onun zayıf yanı, astroloji idi. 7 sene muharebelerinden başarı ile çıkan Prusya kralı II.Frederich'den bu ülkeye elçilikle gönderdiği Giritli Ahmet Resmi Efendi aracılığı ile üç müneccim istemişti. Frederich, üç müneccimin, tarih ve tecrübelerden istifade, daima savaşa hazır bir ordu ve dolu bir hazine olduğunu söylemiştir. Görünüşe göre III. Mustafa, bunlardan sadece üçüncüsüne uymuş ve fakat astrolojiye inanarak girdiği Rus savaşında bu dolu hazineden de olmuştu.

5- I. ABDÜLHAMİD DEVRİ (1774 - 1789)

Siyasî Olaylar

I. Abdülnamid'in saltanatının ilk yılında Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma gereğince Osmanlı Devleti'nden ayrılan Kırım Hanlığı kısa sürede iki devlet arasında tekrar mücadele konusu oldu. Rusya'nın Kırım'ın iç işlerine müdahalesi yüzünden Osmanlı – Rus ilişkileri gerginleşti. Fransa'nın aracılığı ile 1779'da iki devlet arasında Aynalıkavak tenkihnâmesi imzalandı. Bu antlaşma metni, Kaynarca Antlaşması'ndaki Kırım, Eflak-Boğdan ve Rum tebaaya ait maddeleri daha açık bir şekilde ortaya koymakla birlikte, Rusya'nın Kırım'ı ilhâkına 3 yıllık bir gecikme sağlanmaktan başka bir sonuç getirmiyordu. Bu sırada, Fransa 1768 seferi için Osmanlı Devleti'ni teşvik etmiş iken, bu kez çıkabilecek başka bir Osmanlı - Rus çatışmasını önlemek istemiş, Rusya'ya yaklaşarak savaş halinde bulunduğu İngiltere'nin Rusya ile bağlantısını koparmak ve İngiltere'yi yalnız bırakmak siyaseti gütmüştür.

Öte yandan, Avusturya ve Rusya Osmanlı topraklarını paylaşmak üzere anlaştılar. İngiltere ise, 1768 seferinde Rusya'ya yardım etmişse de bu defa, Osmanlılara Kırım meselesinde taraftar olmuş, ancak Fransa ve İspanya ile savaş halinde olduğundan etkin bir rol oynayamamıştır.

Görülüyor ki, Fransa ve İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerine ve açıkça ortaya çıkan sıcak denizlere inme politikasına kendi çıkarlarının tehlikeye düşeceği gerekçesiyle karşı çıkmaktadırlar.

Rus Çariçesi II. Katerina ise vakit kaybetmeden Avrupa'nın müsait görünen siyasî zemininden faydalandı. Kırım Hanı Şahin Giray aleyhine kardeşlerini tahrik ile Kırım'da isyan çıkarıp, güya Şahin Giray'ı korumak bahanesiyle buraya asker sevketti ve işgali Osmanlı Devleti'ne tasdik ettirip, 1783 Nisan'ında Kırım'ın ilhâkını ilân etti. Osmanlı Devleti bu oldu bitti

karşısında ilhâkı red edemedi. Fransa'nın tesiri ile Kırım, Taman ve bir kısım Kuban arazisini Rusya'ya terk etti (9 Ocak 1784). Aynı tarihlerde Rusya, hem kuzeyden hem de kuzey doğudan (Gürcistan) Osmanlı Devleti ile sınırdaş olmuştur.

II. Katerina, Büyük Petro'nun siyaseti ve İstanbul'u ele geçirme fikriyle hareket ediyordu. Bu maksatla ortanca torunun adını, Konstantin koymuş ve Rum mürebbiyelerle yetiştirmiştir. Kırım tacını giymek üzere 1786'da Kerson'a gelen II. Katerina, çıkan ayaklanma ile tacı giyemedi. Katerina'yı İstanbul'u almaya teşvik eden general Potemkin Kerson'da yapılan zafer takı üzerine Rumca ***"İstanbul'a bu kapıdan gidilir"*** ibaresini yazdırmıştır.

Avusturya - Rus antlaşması ve Fransa'nın Rusya'ya meylini tehlikeli gören İngiltere ve Prusya ise Osmanlı Devleti'ni şiddetle savaşa teşvik ediyorlardı. Nihayet Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki gergin hava ve sonu gelmeyen ihtilâflar, 1787 Ağustosunda tekrar bir savaşa sebep oldu. Avusturya'nın Rusya ile yaptığı ittifak gereği, çok geçmeden (6 ay) Avusturya da savaşa gireceğini bildirdi.

Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya'ya karşı savaşırken, bu arada Fillandiya meselesi dolayısıyla Rusya ile münasebeti nazik durumda olan İsveç Krallığı (III.Gustav), İngiltere ve Prusya'nın da teşviki ile Osmanlı Devleti ile anlaşmış ve Rusya'ya savaş açmıştır. İsveç'in, Rusya'nın Akdeniz'e indirmek üzere Baltık denizinde hazırladığı donanmayı oyalaması, Karadeniz'de savaşan Osmanlılara Akdeniz tarafından gelecek bir tehlikenin önlenmesi imkanını yaratmıştır. İsveç mali yetersizlik yüzünden Rusya ile anlaşarak savaştan çekilecektir (1789). 1789'da Osmanlı Devleti'nde saltanat değişikliği meydana gelerek, III. Selim tahta geçti. Aynı yıl, Prusya ile bir ittifak yapan Osmanlı Devleti, o sıradaki Rus ve Avusturya'nın barış taleblerini geri çevirmiş ve savaş uzamıştır.

1787 Osmanlı - Avusturya - Rus Savaşı, Avusturya ile 4 Ağustos 1791 de imzalanan ***Ziştovi*** Antlaşması ile ve Rusya ile imzalanan 10 Ocak 1792 tarihli ***Yaş*** Antlaşması ile sona erdi. Ziştovi Antlaşması ile eski sınırlar korundu, Avusturya işgal ettiği yerleri geri verdi, sadece Banat ve Bosna civarındaki sınırda bir düzenleme yapıldı. Yaş Antlaşması ile de, Küçük Kaynarca ve diğer antlaşmaların aynen uygulanması kabul edilmiş ve Özi kalesi Rusya'ya terk edilmiştir. Böylece, Osmanlı - Prusya ittifakı, Avusturya'yı Rusya'dan ayırarak, Ziştovi'nin imzasını sağlamış, Osmanlı - İsveç ittifakı da, Rusya'nın Akdeniz'e inmesine engel olmuştur. Osmanlı Devleti ise Kırım'ı geri alabilmek için giriştiği bu savaştan, malî zarar, Özi'nin kaybı, Rusya'nın Eflak - Boğdan ile doğuda Gürcistan üzerindeki nüfûzunun artmasına neden olacak sonuçlarla çıkmıştır.

Dolayısıyla Osmanlı Devleti, bu savaş neticesinde Kırım'ı ele geçiremediği gibi başka toprak kayıplarına da uğramış, ordunun ve devlet gücünün iyice zayıfladığı anlaşılarak, dışa açılmanın gereği ortaya çıkmış, buna paralel olarak geniş çapta ıslahat hareketinin uygulanmasını zorunlu kılmıştır.

Islahatlar

I. Abdülhamid, 1768-1774 Osmanlı - Rus Savaşı'nın son safhasında tahta çıktı. III. Mustafa zamanında teşebbüs edilen askerî ıslahatın geniş bir şekilde yapılmasına taraftardı. Bu düşüncesini bir ölçüde Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa ile Halil Hamid Paşaların sadaret devrelerinde gerçekleştirebilmiştir. 1779 Ağustosunda iş başına geçen Mehmed Paşa, her sene yapılan merkez ve eyaletlerdeki vali değişimini yapmayıp, mümkün mertebe azlden kaçındı. Merkez kalem teşkilâtını ıslah ile buraya ehliyetli memurları alındı. Daha önce ıslah edilmiş olan Humbaracı ve Topcu Ocaklarında asker yetişmesi ile yakından ilgilendi. 1781 vefat edince tavsiyesince Halil Hamid Paşa Sadrazam olmuştur.

Bu arada, Osmanlı donanmasının ıslahı gerekmekte idi. Çeşme'de Osmanlı donanmasının imhâsı Akdeniz'den Çanakkale'ye kadar o güne dek pek mevcut olmayan bir tehlikeyi ortaya koymuştu. Çanakkale'yi savunmada kendini gösteren Kaptan-ı derya ***Cezayirli Hasan Paşa***, tersaneyi ıslaha çalıştı. Yeni tarzda gemici yetişmesi yanında, yeni gemilerin inşası işine girişti. İngiliz ve Fransız sistemine göre hafif gemiler yapıldı. O, küçük gemiler dışında 40 büyük harp gemisine sahip olunması gereğine inanıyordu. Gemiciler ise daimi değildi ve düzensizlik hâkimdi. Bu nedenle Hasan Paşa muhalefete rağmen 1784'de tersane yakınlarında bir kalyoncu kışlası yaptırdı ve 1775'de kurulan denizci yetiştiren mektepden de olumlu sonuçlar alınmaya başladı.

Halil Hamid Paşa da öncelikle Timarlı sipahi ve yeniçeri ocağı üzerinde durdu, yeni kanunlar ile düzensizliği önlemeğe çalıştı. Ayrıca Lağımcı ve Humbaracı ocakları için de yeni kanunlar koydu. Cezayirli Hasan Paşa'nın donanma ile ilgili teşebbüslerini destekledi. Durmuş olan matbaacılık faaliyeti 1784'de onun himayesiyle tekrar başladı. 1781'de kaldırılan sürat topçu ocağı tekrar tesis edildi ve sayıları 2000'e çıkarıldı. Hamid Paşa, ordunun teknik gelişmelere göre yetişmesi gerektiğini anlamıştı. Bu amaçla Fransa'ya yöneldi. 1776'da küçük çapta bir tersane mühendishanesi açıldı. 1784'de Fransa'dan getirilen iki uzman ile istihkâm mektebi (Bahriye Tatbikat Mektebi) açıldı.

I. Abdülhamid zamanındaki bu çalışmalar, III. Selim'in ***Nizâm-ı Cedîd***'ine esas olacaktır.

6- AYDINLANMA ÇAĞI (1648 - 1789)

Aydınlanma Çağı Öncesine Kısa Bakış

Bilindiği gibi çağ kavramı göreceli bir kavram. Bilinen ayırımı ilk yapan Alman tarihçisi Christopher Cellarius (1683-

1717)'dur. Ve doğaldır ki çağ ayırımında batı tarihinin yani kendi yaşam alanındaki gelişim noktalarını esas almıştır. Bu sebeple Çağ kavramına bu noktadan bakmayı unutmayalım.

Batıda Roma İmparatorluğunu yıkan kavimler, yeni bir kültür ortaya çıkardılar. Antik düşünce ile hiçbir bağlantısı olamayan bu kültürü ortaya çıkaran ve yaşatan güç hrıstiyanlık oldu. Batı ortaçağı 900 yıla yakın bir süre bu gücün egemenliği altında kaldı.

Öte yandan VII.yüzyılda Arap yarımadasında doğan ve yüzyıl gibi kısa bir sürede İspanya içlerine ve Orta Asya sınırlarına kadar yayılan İslamiyet de yeni başka bir güç olarak ortaya çıkmıştı. Ancak Ortaçağda Hristiyanlık ve İslamiyet Uzakdoğu'ya ulaşamadı.

Roma'da ezilmeye köleliğe karşı bir hak dini olarak halk kesimlerince benimsenen hristiyanlık, imparator Konstantin (285-317) 313 tarihinde ***Milano Fermanı*** ile resmen tanındıktan sonra, batıda yeni bir dönem açıldı. Bu tarihe kadar yasaklanmış bir inancın yandaşları olarak, ikiyüz yıl süre ile dinsel kanıların zorla kabul ettirilemeyeceğini ileri sürerek, dinlerine karşı hoşgörülü davranılmasını bir hak olarak isteyen hristiyanlar, bu düşüncelerini devlete hakim olduktan sonra terk ettiler. Zamanla hristiyanlık ve onun temsilcisi kilise insan yaşamındaki her şeye egemen duruma geldi. Bütün gerçekler, haklar hep kilisenin koyduğu kurallar, kalıplar içinde arandı.

Batı ortaçağında kafalara hakim olan bu bağnazlık, devlet yaşayışına, ekonomik düzene de yansıdı. Devlet otoritesi dinden çıkış alıyordu. Hükümdarlık, egemenlik hakkını kilise aracılığı ile Tanrı'dan aldıkları için dinin denetimine razı olmuşlardı. Böylece artık devlet hayatında ***ikicilik-dualizm-*** vardı. Eski Roma'da merkezde toplanan devlet gücü (imperium), ortaçağda anlamını yitirmişti. VIII.yüzyılda oluşmaya başlayan ve Germen-Hrıstiyan kalıbı içinde gelişen, dinsel Kutsal

Roma- Germen İmparatorluğu , IX.yüzyılda parçalandı ve sözde imparatora bağlı feodal beyler bağımsız bir hayat sürmeye başladılar. Sınıf farklılıklarının çok belirgin biçimde yaşandığı bu dönemde (köleler, serfler (toprağa bağlı köylüler), yarı köleler, kent ve kasabalarda yaşayan serbest meslek sahipleri, feodal beyler ve yakın çevrelerini oluşturan soylular ve kilise mensupları) soylular ve kilise mensupları ayrıcalıklı bir hayat sürüyordu. Artık eşitsizlik eğitimden aile hayatına değin her yerde egemendi.

Böyle bir yapı içinde özgürlük ve insan hakları anlayışı Kilisenin izin verdiği ölçüleri aşamamış, bu konular üzerinde sadece din adamları düşünce üretme ayrıcalığına sahip olmuşlardı. O dönemde geçerli olan hukuk, Tanrı'nın koyduğu hukuktu. İnsan aklının bulduğu hukuk yetersizdi. Bu yüzden hrıstiyan felsefesi bu görüşle köleliğin bile günahın sonucu olduğu kanısına varmıştı. Devletin görevi günahla savaşmaktı. Bunu da en iyi krallık rejimi olan devlet yapardı. Bu devletin de üstünde kilise vardı. Dolayısıyla böyle bir anlayışta insan hak ve özgürlüklerine dair en ufak bir ilişki kurmak mümkün değildir.

Bu özgürlüksüz ortamda özellikle esnaf ve el sanatçısı olanların hareket ve girişim serbestliğinden yoksun olmaları yavaş yavaş tepki doğurdu. Orta ve Kuzey Avrupa'da hiçbir senyöre bağlı olmayan oligarşik kent cumhuriyetlerinin kurulması bu tepkiyi bir az daha geliştirdi.

İslam felsefesinin de etkisiyle XII.-XIII.yüzyıllarda Batıda bir kıpırdanma oldu. XIII.yüzyıl sonlarında doğan **Padualı Marsiglio** (1280-1342) aydınlanmanın ilk işareti sayılır. O, hangi görüşün günah, hangisinin değil olduğuna ***"Tanrı bilir"*** diyerek, ilk defa düşünce ve vicdan özgürlüğünü savundu.

Ortaçağ'da Doğu'ya baktığımızda; batıda Hırıstiyanlık güçlenirken Arap Yarımadasında VII. yüzyıl başlarında doğan ve

kısa sürede yayılan İslamiyet, dünya tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak görünüyor. Artık Hırıstiyanlık en önde gelen din değildi. Bundan sonraki tüm yüzyıllara İslamiyet ve Hrıstiyanlık arasındaki rekabet ve mücadele damgasını vuracak ve şekillendirecekti.

İslamiyet bir bakıma çok ileri uygarlıkların mirası üzerinde yükselen Mezopotamya uygarlığı - Roma- Helenistik dönemler üstüne zamanla köhneleşen bir Bizans ve Pers mutlak monarşilerinin yaşandığı ortamın kültür çevrelerinde doğmuştu. Bu nedenle İslamiyetin kökünde bu yozlaşan çevreye duyulan tepki de vardı. Zira, o tarihlere kadar insanlığın görmediği kadar geniş anlamlı bir eşitlikle yola çıkıyordu İslamiyet. Bu yönüyle çağının çok ilerisindeydi. İslamiyetin temeli bütün Müslümanların eşitliğine dayanıyordu. Bu, hristiyanlığın ilk dönemindeki gibi romantik değil somut ve uyulmadığı takdirde yaptırıma dayalı bir eşitlikti.

Nitekim Kuran-ı Kerim'in *Hucûrat* suresi ile bu konuda kesin kural konuyordu. Burada bütün insanların eşitliği ve en soylu – şerefli insanın Allah'tan çekinen olduğu üzerinde duruluyordu. Bu eşitlik kadınlar ve kölelik konusunda tartışma yaratsa da kölelik konusunda sınırlamalar, azat etmenin övülmesi gibi yollar öğütleniyordu.

Ayrıca eşitlik belirtildiği gibi salt Müslümanlar için geçerliydi. Zımmî denilen Müslüman olmayan yurttaşlar için eşitlik ilkesi belirli koşullara bağlıydı. Zımmî, kitap ehli olmalıydı yani İslamiyetin kabul ettiği tek Tanrılı ve kitapları olan dinlerden olmalıydı. Siyasî erke itaat etmeli ve vergi ödemeliydi. Bu koşullara uyanlar yüzlerce yıl oldukça rahat ve güven içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

İslamiyetin bir başka özelliği de adalet olgusunu övmesi ve neredeyse kutsal bir kavram haline getirmesiydi. *Nisa, Enam, Yunus* sureleri bunun örnekleri ile doludur. Hadislerle de des-

teklenen adalet anlayışı İslamî devlet düzeninin en önemli temel taşlarından biri haline gelmişti. İslam adaleti gerçekçi ve somuttu.

İslam uygarlığının en ileri safhaya ulaştığı IX.-XIII.yüzyıllarda antik filozofların özgür düşünceye dayalı görüşlerinin İslam bilginleri tarafından ortaya çıkarılıp, incelendiği, işlendiği bir dönem oldu. Aynı dönemlerde batıda insan aklı kilise tarafından hapsedilmiş, zincire vurulmuştu. Özellikle Haçlı seferleri, İslam bilginlerinin çalışmalarının batıya akışında rol oynadı. Şimdi batı Müslüman hocalardan Aristoteles'i öğrenir olmuşlardı. 950 yılında ölen **Farabi**, Platon ve Aristoteles'e dayanan ama onları da aşan siyasal görüşleri ile dikkat çekiciydi. Bu bilgin, ileride batıda işlenecek olan ***"toplum sözleşmesi"*** ni devletin temeli olarak görmüştü. Öte yandan **İbn Haldun** (1334-1406) tarih felsefesinin temellerini atarken ***Mukaddime*** adlı eseriyle devlet düzeni üzerine düşüncelerini yazmıştır. O, görüşleriyle daha sonra batıda Arapların Montesquie'su olarak anılmıştır.

Batı (Avrupa), Ortaçağda kilisenin güçlenmesiyle hemen hemen her alanda ama özellikle düşünsel alanda dondurulmuştu bir bakıma. Ama bu durgunluk içinde akılcılığı besleyen filizlendiren ögeler elbette barınmaktaydı. İlk kımıldanma Sicilya ve İspanya üzerinden başladı. İslam felsefesi ile tanışıldı, hatta uzak doğu felsefesine küçük seyahatler onları şaşırttı. Bu ortam içinde batı akılcılığı yeni felsefelerle beslenmeye başladı. Haçlı seferleri XI.yüzyıldan XIII.yüzyıl sonlarına kadar sürerken doğu bilimi de yakından tanındı. Ve böylece batı, bugün kendi değeri olarak kabul ettiği pek çok şeyi doğudan kendi topraklarına taşımıştı. Bu beslenme ve birikim, batıda başlayan sermaye artışı ile desteklenince somut sonuçlarını ilk olarak doğa bilimlerinde vermeye başladı. **Nikolaus Kopernikus** (1473-1543) ortaçağın efsanesini yıktı ve sonrasında batı önü

alınmaz biçimde bilime, deney ve gözleme, araştırmaya yöneldi. İşte Rönesans bu gelişmelerin ışığında doğdu. **Leonardo ve Michelangelo** devrin sanat öncüleri olmaktan çok esasen birer bilim adamıydılar. Onlar aklı ve duyguyu olağanüstü bir yaratıcılıkla birleştirdiler. Ve yeni bir çağın kapılarını araladılar.

XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Gelişmeler

İnsan hak ve özgürlükleri açısından yeniçağ Avrupası'nda şu isimlerin öne çıktığını görüyoruz:

XVI.-XVII. Yüzyıllarda		XVIII. Yüzyılda
Niccolo Machievelli	(1469-1527)	Montesquieu (1689-1755)
Jean Bodin	(1530-1596)	Voltaire (1694-1778)
Johannes Althusius	(1557-1638)	Jean Jacques Rousseau (1712-1778)
Hugo Grotius	(1583-1645)	Diderot (1713-1784
Descartes	(1596-1650)	D'Alambert (1717-1783)
Thomas Hobbes	(1588-1679)	
John Locke	(1632-1704)	

Yeniçağ Avrupası'nda kişi-insan, tüm ortaçağ boyunca kendisini bağlayan zincirleri kırmıştı. Oysa Ortaçağda insanlar, ancak bağlı bulundukları inanç, loca yada sınıflar çerçevesinde bir değer anlatıyor ve bu dar çerçeve içinde bir etki yaparsa yapabiliyordu. Buna karşılık Yeniçağda insan, kilisenin aracılığını reddetti, skolastik öğretiyi yıktı ve kendi yeteneklerini kullanarak evreni akıl yoluyla açıklamaya çalıştı. Bu da modern bilim ve sanatı doğurdu. Rönesans boyunca insan, sadece bir ırk, bir halk, bir parti, bir aile yada lonca üyesi olmaktan çok, "ruhu olan bir birey" olduğunu idrak etti ve kendini tanımaya başladı.

1830'dan bu yana kullanılan bir tarih terimi olarak ***Rönesans***

(-Re: geriden, eskiden- doğuş) (- Humanist: Antik Latince ve Grekçe bilen) tabiri antik düşünce ve sanattan kaynaklanarak ortaçağ sonlarında önce İtalya'da sonra da Avrupa ülkelerinde oluşmaya başlayan yeni bir kültürel atılımı tanımlar. Estetik tarihin mimarı Burckhart'a göre Rönesans insanı, " ***Modern Avrupa çocuklarının ilki***" sayılmaktadır. Bu, *her şeyi kendi isteğine –arzusuna – göre uydurmaya, şekillendirmeye çalışan, kurumlu, üne düşkün, özgür düşünceli, yeteneklerini kullanan, araştırmaya meraklı, dünya nimetlerinden faydalanmaya çalışan* bir insan tipidir.

Böylece Batı, Rönesans ile üç aşamada antikitenin yardımıyla ortaçağ dünya görüşünden ayrılmıştır:

1-Ferdin- bireyin- gelişmesi (Fransız Devrimi ile; Aslında insan ve yurttaş kanunları, birey kanunlarıydı)

2-Klasik İlkçağ kültürünün yeniden uyandırılması

3-Dünyanın ve insanın keşfi.

XV.yüzyıla doğru ***Hümanizm*** hareketi yalnız yazın alanında kalmamış, bütün bilim dallarına yayılmaya başlamıştı. Aynı yüzyılda yaşayan Lorenzo Valla, dinin yalnız bir inanç işi olduğunu göstererek skolastik düşünceyi yıktı.

> *Skolastik; Hristiyan kilisesine ait düşünce sistemidir, Latince kökenli* ***schola (okul)*** *kelimesinden türetilen scholasticus teriminden gelmektedir ve kelime anlamı olarak okul felsefesi demektir. Bu anlam önemlidir, zira skolastik felsefe, ortaçağ düşüncesinde doğru'nun zaten mevcut olduğu düşüncesine ve felsefenin okullarda okutularak öğretilmesine dayanan bir yaklaşım sergiler. Bu felsefenin temeli* ***teoloji (theos= Tanrı, logos= bilim)*** *ye dayanır ve onu desteklemeye çalışır.*

İlk hümanistler (Dante, Petrarca, Boccaio), açıktan açığa dine karşı çıkmaya cesaret edememişlerdi. 1265-1321 yılları arasında yaşayan **Dante Alighieri**'nin ***Divina Comedia= İlahî Komedi***

adlı ünlü yapıtını İtalya kent sokaklarında ezbere bilenlerin sayısı hayli çoktu. Dünya şiirinin baş yapıtı olarak kabul edilen ve Dante'nin ahirete yapılan bir yolculuğu anlattığı bu eser, Latince yerine o sırada halkın konuştuğu dille (Floransa lehçesi) yazıldığından kabul görmüş ve böylece modern İtalyanca'nın temelleri atılmıştır.

İnsanın ilk görevinin kendini geliştirmek olduğunu, yalnız yaşamanın erdemini savunan **Francesco Petrarca** (1304-1374) (eseri : ***De Vita Solitaria= Yalnız Yaşam***)ve onun açtığı yoldan yürüyen **Boccaio** (eseri: ***Dekameron***) diğer ünlü hümanistlerdi.

1469-1527 yıllarında yaşayan **Machiavelli**'ye gelince; ***İl Principe*** (hükümdar) adlı yapıtıyla kendi adıyla anılan ve Machiavelism denilen siyasal akımın kaynağı oldu. O, ilk kez devletin insana dayandığı düşüncelerini işlemiş ve devletlerin kendilerine özgü koşullar içinde doğup geliştiğini ve gerilediğini ortaya koymuştur. Devletin insana dayandığı görüşü yenidir. Çünkü o zamana kadar Avrupa'daki devlet kuramları Tanrı Devleti görüşüne dayanıyordu. Bilindiği gibi **Aristo** da devlet kuramına çıkış noktası olarak ***"politik hayvan"*** diye tanımladığı insanı almıştı. Bu ilkçağ filozofu ile yeniçağın bu düşünce adamı arasında büyük bir benzerlik olduğu gibi, 1332-1406 yıllarında yaşayan Tunuslu İbn Haldun'un ünlü eseri ***Mukaddime***'sinde çözümlediği devlet anlayışı ile de pareleldir. Niccolo Machiavelli, İtalya'daki siyasal dağınıklıktan ürkerek, nasıl merkezci, güçlü bir devlet kurulabilir sorusuna cevap aramıştır. Bu yüzden görüşleri ile siyaseti, bilimsel araştırma konusu yapan düşünürlerin başında gelir. O, İtalya'daki bölünmenin önlenmesi için mutlak devleti geçici bir çözüm olarak önerirken, asıl görüşü olan özgürlükçü bir halk hükûmeti düşüncesini bekletmiştir. Bilindiği gibi Avrupa'da siyasal birliklerini kuran en son iki devletten birincisi İtalya(1870) ve sonuncusu da Almanya(1871)'dır.

Aydınlanma Çağı'nın dayandığı ilkeler bilim, doğa, mutluluk, erdem, akıl ve faydacılıktır. Dolayısıyla ortaya çıkan Aydınlanma felsefesinin amacı, ***evrensel insan mutluluğunu sağlamaktır*** denilebilir.

XVII. yüzyıl Avrupa düşünür ve yazarları arasında insanın ve doğanın gerçeğine akıl yoluyla varılabileceği inancı doğdu. ***René Descartes*** (1596 - 1650) ***"Discours de la méthode"*** (1637) adlı eseriyle tarih ve astrolojiye daha şüpheci bir yaklaşım getirdi. Aynı zamanda kutsal kitabın eleştirisi, kıyaslar, dine duyulan ilgiyi ve bağnazlığı zayıflattı.

> *Onyedinci yüzyılın başından onsekinzinci yüzyılın sonuna kadar geçen süre içinde, fiziksel evren hakkındaki genel bakış açısı, Kopernik'i bile hayrete düşürecek şekilde değişti. Başlatmış olduğu devrim o kadar çabuk gelişti ve yayıldı ki, astronomi yanında fizik de değişime uğradı. Böylece, "Aristoteles evreninin" son kalıntıları da tamamen yok oldu.*
>
> *Colin A. Ronan,* ***Bilim Tarihi-Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi****, Çev., E.İhsanoğlu-F.Günergun, TÜBİTAK Yay., Ankara 2005, s.373.*

Öte yandan, XIV.yüzyıl ortalarında parlamenter rejimi benimsemiş olan İngiltere'de ***Oliver Cromwell*** tarafından, siyasî krizi önlemek amacıyla 1648'de İskoç ordusunu yok edilmesi ve Kral I. Charles'in 30 Ocak 1649'da yargılanıp idam edilişi ile Krallığın ve Lordlar Kamarası'nın ortadan kaldırışı o tarihe kadar Avrupa'da benzeri görülmemiş bir olay olmuştu. Bu durum, yani I. Charles'in idamı, kralların kutsal haklarına karşı olan inancın zayıflamasına neden oldu. Meydana gelen bu fikir dönüşüme ve insanî meselelere XVIII. yüzyıl boyunca rasyonel bir çözüm arama çabasına ***Aydınlanma*** (İngilizce: Enlightenment, Fransızca: Les Lumie¢res, Almanca: Aufklarung) adı verilir.

*1648 yılı aynı zamanda 1618 yılından beri süren ve dini-siyasî bir savaşlar zinciri olan **Otuzyıl Savaşları**'nı sona erdiren **Vestfalya Antlaşması**'nın yapıldığı yıl idi. Bu antlaşma ile milletlerarası hukuk kurallarının tesbiti mümkün oldu ve etkisi 1789'a kadar sürdü. Bir görüşe göre; Avrupa reformunun sebep olduğu bu savaşlar sonunda meshep ayrılığı ve din konuları , Avrupa problemleri dışında kalmıştır.*

*C. Üçok, **Siyasal Tarih**, Ankara 1961, s. 31.*

Gerçekten Cromwell'in zaferi ölümüne kadar (1658) sürdüyse de oluşan İngiliz devriminin sonuçları kesindi ve mutlakiyetçi krallığa bir daha geri dönmemek üzere veda ediliyordu. Nitekim 1660'da tahta getirilen II. Charles ve daha sonra yerine geçen II. James'den sonra İngiltere, anayasaya dayalı bir yönetime geçmiştir. Orange prensi III. William 1688'de II. James'in Fransa'ya kaçmasını sağlayarak, tahta geçmiş ve 1689'da ***Haklar Bildirisi***ni imzalayarak kanunların üstünlüğünü kabul etmiştir.

Bilim, büyük bir enteklektüel maceradır.

Bilim yapmak için, gözlemler neticesi elde edilen delillere dayalı, sıkı bir disiplin ile şekillenmiş canlı ve yaratıcı bir hayal gücü gerekir. Doğaya bilim yoluyla meydan okuyabilecek kadar gelişmiş her medeniyette, bilim en iyi beyinleri kendisine çekmiştir. Çünkü bilim, her ne kadar gerekli olsa da gerçekleri basit olarak bir araya getirmek değildir; bilim, bu gerçekler arasında kurulan mantık ilişkilerinden meydana gelen ve bir varsayım veya bir teori ortaya koymaya imkan veren bir sistemdir. Bu teori formüllendirilmiş olduğu dönemin genel bakış açısıyla yoğrulmuştur. Teori, mantıklı düşünmeye alışkın beyinleri cezp edecek

kadar sağlam, ileride ortaya çıkacak deliller ışığında gelişme ve düzeltmelere yer verecek kadar da açık olmalıdır. Böyle bir teori, bazen paradigma olarak da adlandırılır ve zaman zaman birçok sebepten dolayı değişecektir.

…Çok kere, her şey en iyi şekilde düzene girmiş gibi göründüğü zaman, yeni gözlemler ve yeni fikirler, onların yerine yeni kavramlar getirir. Ancak bu, bilim denen maceranın bir özelliğidir; fiziksel evren dediğimiz bilmecenin yavaş yavaş çözülmesi, Alfred Noyes'in zarif olarak ifade ettiği "aydınlığa kavuşmak için verilen uzun mücadelenin" bir parçasıdır ki, insanoğlu, kurduğu ilk medeniyetlerin ilk günlerinden beri bu mücadelenin içindedir.

C.Ronan, a.g.e., s. 5, 585.

Aydınlanma'nın Mimarları:

Aydınlanma, batıl inanç cehalet, geleneksel bilgi ve kabul edilmiş bilgeliği karşısına alan edebî ve felsefî bir hareket olarak tarif edilebilir. Siyasî olarak, İngiliz **John Locke** (1632-1704) ile başlayarak bir yüzyıl sonraki Fransız ihtilâline kadar uzanır. Bu hareketin temsilcileri, Almanya'da **G. Ephraim Lessing** (1729-1781), **Johann Wolfgang von Goethe** (1749-1832), Amerika'da **Benjamin Franklin** (1706-1790) ve **Thomas Jefferson** (1754-1826), İtalya'da **Francesco Algarotti** (1712-1764), **Vittoiro Alfieri** (1749-1803) ve **Cesare Beccaria** (1738-1794) olmuşlardır. İspanya ve Doğu Avrupa bu konunun dışında kalmıştır. ***Bu nedenle tarihî anlamıyla Avrupa demekle Rönesans Reform sürecini bilfiil yaşamış ülkeler ve çoğunlukla Batı Avrupa ülkeleri kastedilir.***

Bu hareket, herhangi bir ekol yaratmamıştı ama, hareket noktası Tanrı tarafından verilen aklı kullanmakta yatıyordu. Özellikle edebiyat, devrin insanî meseleleri üzerinde yoğun-

laşmıştı. Eserlerde kozmopolit ve dış mekanları kullanma eğilimi görülüyordu. Buna en çarpıcı örnek, **Daniel Defoe**'nun ***Robinson Crussoe*** adlı eseridir ki be eser ***Aydınlanma Çağı'nın baş eseri*** kabul edilmiştir.

Voltaire, Lessing gibi düşünür ve edebiyatçılar dinî inanç farklarına tamamen doğuş ve eğitimin rastlantısal bir sonucu olarak bakıyorlardı. **J.J.Rousseau**'nun, ***Emile*** (1762) adlı eseri de yine aynı görüş paralelinde tasarlanmıştır denilebilir.

Öte yandan, **Diderot ve d'Alembert**'in hazırladıkları ***"Encyclopédie"*** Aydınlanma'nın temeli olan ***"bilgi kuvvettir"*** tezini ortaya koydu. Sosyo-politik meseleler hicivle açığa vuruluyordu. Bunun bir örneği olarak, **Jonathan Swift**'in ***Gulliver'in Seyahatleri*** adlı eserinde hayali yolculuklar şeklinde kendini gösterir. Sanatta dahi bu etki vardı, mucizenin inkârı ve heyecandan tiksintinin ortaya çıkması, eserlere daha heyecansız düzen ve disiplin anlayışının yansımasına sebep oldu.

> ***"Laiklik, hürriyet, eşitlik, demokrasi, milliyetçilik bu çağın içinde yaratılan kavramlar oldu."***
>
> *Yeniçağ başlarında egemenlik kavramını inceleyen iki büyük filozof* ***Jean Bodin*** *(1530-1596) ve* ***Johannes Althusius*** *(1557-1638)'dur. Doğal hukuku insan aklının ürünü olarak gören ilk Yeniçağ hukukuçusu Hollandalı* ***Hugo Grotius*** *(1583- 1645)' dur. Devletler hukukunun kurucusu sayılır. Tanrısal iradeye dayalı hukuku, doğal hukuka aykırı saymıştır.* ***Descartes****(1596-1650)'in* ***"Tanrı'nın varlığı bile akılla anlaşılabilir; düşünüyorum öyle ise varım"*** *demesi gibi Grotius da hukuku in- san aklının ürünü olarak görmüş, insan hakları kavramını bilimsel yolla açıklamaya çalışan ilk düşünür olarak kabul edilmiştir.*
>
> *Öte yandan,* ***Thomas Hobbes*** *(1588-1679), devleti in-*

celerken, insan ve insan psikolojisine dayandı. O, ilkçağdan beri ortaya atılan"toplum sözleşmesi" kuramını bilimsel olarak yeni baştan inceledi. Ona göre insan doğuştan kötüdür. ***"İnsan insanın kurdudur (homo homini lupus)"*** *diyen Hoppes'a göre insanların doğal durumda güvensizlik içinde yaşamaları, çıkarları gereği bir hükümdarın belirip onunla sözleşme yapılmasını gerektirmiştir. Tavsiye ettiği devlet modeli mutlakiyet olsa da, bireyci ve özgürlüğü tanıyan bir düşünürdü.*

İngiliz düşünür ***John Locke*** *(1632-1704) aydınlanma çağının temellerini atanlardandı. Ona göre insan iyidir, akıllıdır. Aklını kullanarak mutlu yaşam biçimini bulur. Ona göre en iyi devlet, halka dayanan gücünü halktan alan devlettir.*

XVIII.yüzyılın en belirgin üç Fransız filozofu ***Montesquieu*** *(1689-1755),* ***Voltaire*** *(1694-1778) ve* ***Jean Jacques Rousseau*** *(1712-1778)'dur.*

Montesquieu, anayasa hukukunun kurucularından sayılır. ***"Kanunların Ruhu"*** *adlı eseri önemlidir. Ünlü* ***"Güçler Ayırımı"*** *kuramını kurmuştur. Bu,* ***özgürlük ve demokrasinin güvencesidir.*** *Voltaire, laik düşüncenin önde gelen ismidir. Jean Jacques Rousseau ise, pedagoji biliminin kurucularından sayılır.* ***"İnsanlar arasındaki eşitsizlik üzerine söylev "ve "Toplum Sözleşmesi"****en önemli eserleridir. Toplum Sözleşmesini kısaca şöyle açıklar: Özgür ve eşit kişilerden oluşan halkın tüm bireyleri egemenlik denilen üstün yönetim gücünün kaynağıdır. Bu bireyler, içlerinden birkaç kişiye kendilerini yönetme yetkisini, karşılıklı istek ve rızalarıyla devrederler. Buna karşılık, yetkiyi alanlar da eşitlik ve adaletle halkı yönetmeyi yükümlenirler****. Halk iradesi beyanı "genel irade " dir. Bu üstün bir güç-***

tür. Yönetme yetkisini alanlar bu iradenin beyan ettiği istekleri yerine getirmelidir. Aksi takdirde sözleşme bozulur*. İşte bu noktada Rousseau'nun ihtilâlci felsefesi açığa çıkar. Onun Fransız İhtilâline manevî önder kabul edilmesi bunun içindir. Bozulan sözleşme tekrar başkaları ile yenilenebilir.*

Rousseau'nun görüşleri, her şeyden önce bugün insan haklarının temelinde yatan "doğuştan eşitlik ve aynı haklara sahip olmak" ilkesini en güçlü biçimde ortaya koyması açısından önemlidir.

Aydın Monarklar

Aydınlanma Çağı diye bilinen dönemde ortaya çıkan yeni düşünce ve görüşler, akılcı araştırma anlayışı, siyasî hayat üzerinde de etkisini göstermiştir. Mevcut kurumların, değerlerin ve uygulamaların köklü bir eleştiriden geçirilmesi de bu çağın özelliklerindendir. Birçok Avrupa devletinde bu yeni görüşler çeşitli ölçülerde kabul edilmiş ve böylece ***"aydın despotluk"*** veya ***"aydın monarklar"*** ortaya çıkmıştır.

Böylece, derebeylik rejiminin yaşandığı ortaçağdan sonra, Avrupa'da mutlak krallıklar devri yaşanmış, XVIII. yüzyılla beraber ***"Aydın mutlakiyet"*** denilen yeni bir rejim ortaya çıkmıştır. Hükümdarın yetkilerinin sınırsız olmasına mutlakiyet adı verilir. Mutlakiyet XIV. Louis'in ***"devlet demek ben demektir"*** cümlesinde anlam bulurken, bu dönemde II. Frederich'in ***"Devletimin birinci hizmetkârı benim"*** cümlesinde anlamlaşmıştır. (Aydınlanma, hükümdarlar ve aristokratlar tarafından teşvik edilmişse de, esasen ***aydınlanma yükselmek isteyen burjuvazinin bir eseridir*** denilebilir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Aydınlanma Çağı'nın en etkili yazar ve düşünürleri, Voltaire, Montesquieu, Diderot ve Rousseoau idi. Şüphesiz onların düşünceleri ideal koşullarda ana-

yasal bir rejimi gerekli kılardı. Fakat **Prusya kralı Büyük Frederich ve Rus Çariçesi II. Katerina** gibi güçlü monarklar karşısında adeta birer danışman durumunda idiler. Onların öne sürdükleri konular, genellikle, yasalar önünde eşitlik, toprak köleliğinin kalkması, dinde hoşgörü, soylu, din adamı ayrıcalıklarının kısıtlanması ve devletin ekonomiye geniş ölçüde karışmaması gibi özel reformları salık vermek şeklinde idi. Dolayısıyla, Avrupalı monarklar kendi iç düzenlerinde yararlı olacağı görüşüyle bazı fikirleri benimsediler. Sözgelişi; devlet gelirlerinin artırılması ön planda olunca, soyluların ve din adamlarının ekonomik ayrıcalıklarına karşı olan fikri (vergiden muaf olmak gibi) destekliediler. Böyle olunca, Aydın monarkların genel politikası, geleneksel ***"ülkenin iyiliği için"*** prensibine dayalı oluyordu. Filozofların savundukları fikirlerin uygulayıcıları arasında Avusturya İmparatoru II. Joseph (1780-1790 tarihleri arasında), Prusya Kralı Büyük Frederich, Rus Çaricesi II. Katerina, Portekiz'de başbakan Sebastiao Pombal sayılabilir.

Descartes ile başlayan akıl metodunun egemenliği yanında buna paralel olarak, XVII. yüzyılın diğer felsefe sistemleri de görülür. Baruch de Spinoza (1632-1677), J.Locke ve Leibniz geleneksel anlayışı değiştiren düşünürlerdir. Modern felsefenin kurucuları Francis Bacon (1561-1626) ve René Descartes (1596-1650)'i harekete getiren metot ve gözlem gerçekleri, XVII. yüzyılda pozitif bilimin doğuşuna temel oldu. Galileo Galilei (1564-1642), Johannes Kepler (1571-1630), Isaac Newton (1643-1727), Evangelista Torricelli (1608-1647), Robert Boyle (1627-1691) ve Edme Mariotte (1620-1684), Denis Papin (1647-1712) temel bilimsel buluşların mucidleri oldular.

Edebiyat, XVII. yüzyılda aynı etkiyi paylaştı. Özellikle İngiliz şair ve oyun yazarı ***William Shakespeare*** *(*

1564-1616) eserlerinde insan tutkularını dile getirdi. ***Daniel Defoe*** *(1661-1731) ve* ***Jonathan Swift*** *(1667-1745) siyasî ve felsefi eğilimli yeni kurgu edebiyatının öncüsü oldular. İspanya'da* ***Miguel de Cervantes*** *(1547-1616)* ***"Don Quixote"*** *adlı eserinde, insanın zayıf, gülünç yanlarını ve acılarını ortaya koydu. Fransa'da yine aynı biçimde tradeji yazarı* ***Pierre Corneille*** *(1606-1684), Düşünür* ***Descartes*** *ve Ahlakçı* ***Blaise Pascal****(1623-1662) ve oyun yazarı ve aktör* ***Moliere*** *(Jean-Baptiste Poquelin 1622-1673), fabulist* ***Jean de La Fontaine*** *(1621-1695)insanî duygular, duygusallıklar, korkular, düşünceler üzerine yazılar yazdılar. 1789 ihtilalini görebilen tek düşünür* ***Antoine-Nicola de Condorcet****(1743-1794)'dur.*

XVIII. yüzyıl bir anlamda, XIV. yüzyılda ***hümanizm*** ile başlayan değişim rüzgarının, Antik dönemlerin yeniden keşfedilip bu noktadan alınan ilhamla düşünce, kavrayış ve birey faktörünün öne alındığı yeni bir dünyanın doğuşuna zemin hazırlayan gelişmelerin hedefe varış noktasıdır.Başka bir deyişle, hümanizm ile yola çıkan ve Rönesans, Reform süreçleriyle düşüncelerde meydana gelen değişiklik ve bilimsel gelişmeler, XVIII. yüzyılı yepyeni bir havaya sokmuş, bu nedenle bu döneme Fransızlar ***"Işıklar yüzyılı"***, Almanlar ***"Aydınlanma Devri"*** adını vermişlerdir.

Hümanizm: *XV. yüzyıl İtalya'sında klasik edebiyatla ilgilenen kimseler için söylenen 'umanista' sözcüğünden gelir.* ***O dönemin İtalyasında Grekçe ve Latince bilenler böyle adlandırıldı.*** *İnsan ile akılcı bir şekilde ilgilenir, insan hakkında dogmatik değil, insanın gelişmesinden yanadır, ama günümüzde genel olarak bilindiği gibi insan sevgisi demek de değildir. Hümanizm, doğaüstü güçlerin varlığıyla ilgilenmeyen etik ta-*

banlı bir görüştür. Seküler bir hayat duruşu ilkesi ve her otorite karşısında insanı özgürleştirme çabası hümanizmin tanımıdır. ***İlk hümanistler; Dante, Petrac ve Bocacius****'dur.*

Bilimde İlerleme

Bilim Ve Teknolojiyi Bugün İzledikleri Yollara Yönelten Büyük Olaylar, XVIII. Yüzyıldaki Köklü Toplumsal Değişmelerle Ortaya Çıktı. Bu Olaylar; Sanayi Devrimi İle Fransız Devrimi'dir.

Günümüz modern bilim anlayışına giden yolun son derece hızla açılıp, eski bakış açılarının öncekilerin hayal bile edemeyecekleri şekilde değişime uğradığı **XVII.-XVIII.yüzyıllar:**

1- Astronomi ve Fizik bilimleri alanında değişim oldu. Böylece ***Aristoteles evreninin son kalıntıları da tamamen yok oldu.*** Aristo'nun evrenine göre; **"Evren bir küreydi; Yeryüzü, bu kürenin merkezinde bulunmaktaydı, üstelik bu kürenin sınırları vardı, zira evren sonsuz olsaydı bir merkeze sahip olmazdı."**

2- Matematik giderek daha fazla fizik bilimlerinin aracı oldu

3- Sonuçlar sayılarla ifade edildi ve nitel değerlendirmeler reddedildi.

4- Bilimsel aletlerin tasarımında ve üretiminde de önemli gelişmeler ortaya çıktı**.** Bu tür hassas aletlerin tasarımında yeni bir devir aslında XVI.yüzyılın ikinci yarısında **Tycho Brahe** (1546-1601)'nin çalışmalarıyla başlamıştı.

"Aristo 335 yılına kadar Makedonya'da kalmış, İskender tahta geçtiğinde Atina'ya giderek burada kendi okulunu kurdu. Okulun bulunduğu yer eskiden Apollo Lykeios'a atfedilmiş bir yer idi. Bu yüzden bu okul

Lykeion (Lyceum) *adıyla meşhur oldu. Ayrıca Aristo ders verirken koruda yürüme adetinde olduğu için kendisi ve öğrencileri* ***Peripatetisyenler = Yürüyenler*** *olarak tanındı. XIX. yüzyılda Franca'da ilköğretim ile yükseköğretim arasındaki öğretim kurumlarını belirtmek için kullanılan* ***Lycee*** *terimi bu Lykeion'dan türemiştir. Lise terimi Fransızca okunuşuyla Türkçeye ve Türk eğitim sistemine girmiştir."*

7- SANAYİ DEVRİMİ

Sanayi (Endüstri) Devrimi, **İngiltere'de Kral George ve Kraliçe Victoria** döneminde başladı. Buhar gücü üzerinde çalışmalar XVII. yüzyıl ikinci yarısında başlamıştı. **Salomon de Caus, Marqui of Worcester ve Deny Papin**'in öncülüğünü yaptığı bu çalışmaların pratikteki ilk tatbikatı 1706'da Savery'nin icadı olan makine ile yapıldı. Bunu **Thomas Newcomen**'inki takip etti. Daha sonra Papin'in kazanını kullanarak denemeye başlayan **James Watt** 1763'de patentini aldığı **buhar makinası**nı 1769'da kullanıma açtı. 1781'den itibaren bütün sanayi kollarında Watt'ın buhar makinası kullanılır oldu. Böylece Sanayi'de Devrim başlamış oldu.

Buhar Makinaları

Buhar makinasına, genellikle insanlığın gelişmesine teknolojinin yaptığı en büyük katkı gözüyle bakılır. İlk buhar makinasını izleyen iki yüzyıllık süre içinde ticaret ve sanayi, o zamana kadar görülenin çok üstünde bir hızla gelişti. İlk basit buhar makinası Fransız ***Papin*** *tarafından 1698'de bulundu. (Papin tenceresinden yola çıktı).*

Buhar makinasının önemi, ilk kez kömür madenciliği-

nin gelişmesiyle hissedildi. 1712'den önce sularla kaplı kömür yataklarında zor şartlar söz konusuydu. ***Thomas Newcomen*** *(1633 - 1729) suyu dışarı pompalayacak bir buhar makinesi geliştirdi. Fakat çok fazla yakıt harcadığından ancak bol yakıt bulunan madenlerde kullanıldı.*

1769'da İskoçyalı mühendis ***James Watt*** *(1736 - 1819)'ın geliştirdiği buhar makinası daha iyi sonuç verdi. Bu makina demir işçiliğinin gelişmesine yol açmış, dökme demirin kolaylıkla elde edilmesi İngiltere'de büyük bir sanayi gelişmesi dönemini başlatmıştır. Buhar gücü diğer alanlarda da etkili olmuş,* ***Richard Trevithick*** *öncülüğünde buharlı lokomotifler (Buharlı at) geliştirilmişdir (1804). Watt buhar makinasından servet kazandı. İngiltere'de 1800 yılında 289 makina bulunuyordu. Bu sayı 1810'da 5000'i buldu.*

Amerikalı ***Robert Fulton*** *1807'de* ***ilk buharlı gemiyi*** *yaparak "Clermont" adlı gemiyle Hudson nehrinde dolaştı. Daha sonra geliştirilerek 1819'de "Savannah" adlı buharlı gemi Amerika'dan İngiltere'ye 26 günde vardı. Dönüşü 19 gün sürdü. Halbuki yelkenli gemiler bunu 3 ayda yaparlardı.*

Sanayi Devrimi, ortaya yeni sorunlar çıkardı. Devrim'in en önemli özellikleri, kömür ve demirin geniş çapta kullanılması ve Thomas Newcomen ile James Watt tarafından geliştirilen buhar makinasıydı. Böylece, sanayinin önünde sınırsız bir enerji olanağı açıldı, gücün ve enerjinin niteliği, bilimin önde gelen sorunu durumuna geldi. Sanayi inkılâbı, maddenin nitelikleri konusunda bilgi edinme ve kimyanın geliştirilmesi için istek yarattı, insanlığa köklü değişimlerin gerçekleşeceği umudunu verdi.

Motor

XVIII. yüzyılda bulunan ilk motorlar, kömür yakılarak elde edilen buharla çalıştırılırdı. Isı kaynağı motorun dışında olan bu tür motorlar "dıştan yanmalı motorlar" olarak bilinir. Ancak, en başarılı motor türü içten yanmalı motordur. Bu tip motorlarda yakıt, motorun içinde yakılır ve bu yanma sonucu genleşen gazlar bir silindir içinde yer alan pistonu hareket ettirir. İçten yanmalı motor XIX. yüzyıl ikinci yarısında bulundu. Yakıt olarak kömür gazı kullanılan bu ilk buluş ***Nikolaus August Otto****(1832 - 1891) adlı bir Alman mühendis tarafından yapıldı. Buradan da dört zamanlı motora gidildi (4-6- 16 silindirli). Daha sonra, Alman mucidi,* ***Rudolf Diesel*** *(1858 - 1913)'in adıyla anılan* ***Diesel motorları*** *bulundu.*

Artık, fabrikaların vadi ve akarsu civarında kurulmasına ihtiyaç kalmıyordu. Ham maddenin elde edildiği civarda veya tüketileceği pazarlar yakınında kurularak mal taşım masraf ve külfetinden kurtulunacaktı. Buhar makinasının fabrikalarda kullanımı hasılatı arttırdı. Sanayi Devrimi'nin bu gelişme hızı ve patlaması, Fransız ihtilâli ve arkasından çıkan ihtilâl savaşları nedeniyle kolaylıkla tüketici pazar bulundu. Fakat 1815'de savaş bitince İngiltere ekonomik krize girdi. Mallara rağbet azalırken, işsizlik başgösterdi. Bu durum yeni iş sahalarına ve dış pazarlara ihtiyaç gösterdi. Öte yandan Avrupa devletleri önlem olarak, ***kendi kendilerine yeterlilik prensibi*** kabul ederek, ağır gümrük uygulamaları veya çeşitli malların ihracını önleyici tedbirler alıyorlardı. Bu nedenle İngiltere, hammadde ihtiyacını temin için başka sahalara yöneldi. (Güney Amerika, Çin, Balkanlar, Doğu Akdeniz, Hindistan, vs.)

1830'larda kıta Avrupası devletleri yüksek gümrük resimleri koyup çeşitli malları yasaklarlarken ***İngiltere, Avrupa pazarlarının dışında bırakılmasının acısını Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkarmağa çalışıyor****, "mütekabil bir menfaat" olmaksızın tarifenin (gümrük tarifesi) yenilenmesi yoluna gidilmeyeceğini*

açıkca ifade ediyordu. Başlangıçta İngiliz teklifleri kabul edilmek istenmemesine rağmen, bir taraftan her geçen gün Hazinenin uğradığı zararın artması, diğer taraftan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı dolayısıyla İmparatorluğun o sırada içine düştüğü siyasî buhran, sonunda Osmanlı Hükûmetini, serbest ticaret prensiplerini ihtiva eden Balta Limanı Muahedesi'ni imzalamak mecburiyetinde bıraktı. Bu suretle 1836 İran-İngiliz antlaşmasından sonra yapılan Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmasıyla İngiltere, dostluk perdesi altında Yakın Doğu'ya iktisaden nüfûz etme yolundaki adımı atmış oluyordu.

(Mübahat S. Kütükoğlu, ***Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri, II (1838-1850)****, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976, s.5.)*

Diğer taraftan, kömür ve demire dayanan, gücünü buhardan alan dünyanın bu ilk sanayi toplumu, XIX. yüzyıl ortalarında ***"dünyanın atelyesi"*** olduğunu ileri sürerek, 1851'de Londra'da Hyde Park'daki *Crystal Palace*'da *Büyük Ticaret ve Sanayi Sergisi* düzenleyebiliyordu. 1851'e gelindiğinde İngiltere'de kentlerde yaşayan nüfus, kırsal kesim nüfusunu geçmişti. Fabrikaların çoğu tezgah düzeyindeydi. Buhar gücüyle çalışan makinalarda erkek, kadın ve hatta **çocuklar haftada 72 saat ve çoğu kez sağlıksız koşullarda çalışmakta** idi. Bilhassa dokuma sanayi çok gelişmişti ve İngiltere dokuma ürünlerini bütün dünyaya ihraç eder haldeydi.

Dokuma

Eğirme ve dokuma çok eski uğraşılar olmasına karşın tekstil sanayi ancak XVIII. ve XIX. yüzyıllarda gelişmişti. Dokuma sanayiinin gelişmesinde bazı İngiliz mucitler önemli rol oynamıştır. Bunlar arasında ***Richard Arkwright*** *(1732 - 1792) sayılabilir. Arkwright'ın*

1768'de bulduğu eğirme tezgahı ile ilk kez çözgü olarak kullanılabilecek sağlamlıkta bir pamuk ipliği yada makina ile işleyen dokuma tezgahları için uzun iplik eğirmek mümkün oldu. 1770'de James Hargreaves bir çok ipliği birden eğirebilen çıkrık makinasının patentini aldı. Samuel Crompton (1753 - 1827) iplik bükme makinası ve ***Edmund Cartwright*** *(1743 - 1823) motorlu dokuma tezgahını icat ettiler.*

Dolayısıyla, İngiltere XIX. yüzyılda Kanada, Güney Afrika, Hindistan, Avusturya ve Yeni Zelanda'da büyük sömürgelere ve ayrıca Afrika ile Asya kıyılarında birçok adaya ve ticaret merkezine sahip olan güçlü bir deniz devleti olarak ortaya çıktı. Oysa, XVI. ve XVII. yüzyılda İspanya, Hollanda ve Portekiz büyük ticaret imparatorlukları halinde idi. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda bu imparatorluklar geriledi. Yerini İngiltere ve kısmen Fransa aldı. Böylece gelişen **emperyalizm (sömürgecilik) siyaseti ile yaşayan Avrupa devletleri, 1800'lerde dünyanın % 55'ini, 1878'de % 67'sini, 1914'de % 84'ünü ellerinde tutmaktaydılar**. Şüphesiz sıralamada ***ilk yeri İngiltere*** alıyordu ve sömürgelerinin 1914'de yüzölçümü 32 milyon km. olup, toplam 391,5 milyon nüfusu içine alıyordu. Bunu aynı tarihte Fransa (10,5 milyon km.'de 62,3 milyon nüfus), Almanya (3,2 milyon km.'de 13.0 milyon nüfus), Belçika (2,5 milyon km.'de- 15milyon nüfus), Portekiz (2,2 milyon km.'de 10.0 milyon nüfus), Hollanda (1,9 milyon km.'de 37,4 milyon nüfus), İtalya (1,5 milyon km.'de 1,3milyon nüfus) izlemekte idi.

İngiltere'de meydana gelen Sanayi Devrimi'nin kökeni sanayi öncesi dönemde yatar. Zirâ, XVIII. yüzyıl ortalarına kadar İngiltere'de meydana gelen nüfus artışı (iyi hasat, düşük besin fiyatları, uygun, iklim ve veba salgının azalması nedeniyle) ile tarım gelişmiş, iç ve dışta ticarî ilişkiler büyümüş ve ticarete dayalı bir ekonomi

kurulmuştu. Yani nüfus artınca her tür ürüne talep artmakta bu talep de üretim yöntemlerinin gelişimini zorlamaktaydı. Tarım alanında gelişmeler (nadas, hayvan bakımının geliştirilmesi, ilk tarımsal makinalar) tarımsal iş gücüne gereksinimi arttırdı. Sömürgelerin fazlalaşmasıyla artan talep, üretimin fazlalaşmasını zorladı, buhar makinası bu zorlamanın etkisiyle ortaya çıktı.

Bütün bunların yanında İngiltere bir ada devletti ve Avrupa meselelerinden uzaktı, devlet ekonomik hayatı tekelinde tutuyordu, üstelik halk katolik olmadığından katı kurallar yoktu, faiz haram değildi, bu nedenle ticarete yöneldiler. Hammadde ve enerji bolluğu da buna eklenince Sanayi Devrimi bu ülkede gerçekleşti. Böylece ***manifaktür(Fransızca manufacture;*** *"Yapımevi, imalathane veya fabrika" anlamına gelir, fakat burada insan gücünden, elle üretim gücünden daha çok yararlanılır) sisteminden* ***merkantalizm*** *(dış ticarete dayalı ekonomik sistem)'e geçilerek, kısa sürede ekonomik hayat değişime uğradı.*

8- FRANSIZ DEVRİMİ

5 Mayıs 1789 tarihi, Fransa'da hüküm süren ekonomik, siyasî ve sosyal kargaşanın uzun süreli birikimi sonucunda, 1614 tarihinden beri toplanmayan Fransız millî meclisi Etats Generaux'un toplandığı ve görünüşte mali bunalıma ya da vergi meselelerine çözüm getirmek amacıyla çalışmaya başlayan bu meclisin çoğunluğunu teşkil eden ahali (halkın % 96) sınıfının, 17 Haziran 1789'da kendilerini "Millî Meclis" ilân etmesine yol açıp, tarihe ***Fransız ihtilâli*** başlığını atan bir hareketin başlangıcı olmuştur.

Fransız ihtilâli toplumsal olayların akla uygun doğrultuda biçimlenmesi gerektiğini ortaya koydu. Bunun bir sonucu, ma-

tematik alandaki hızlı gelişmedir. Fransız ihtilâli'ni oluşumuna zemin hazırlayan dış ve iç sebepler sıralanabilir. İç sebepler, siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik unsurlara, dış sebepler de başlıca, XVIII. yüzyılın genel fikir akımı olan Aydınlanma Çağı ve Amerika Bağımsızlık Savaşı'na bağlanabilir.

Atatürk, 1928 yılında verdiği bir demeçte Türk demokrasisi hakkında görüşünü şöyle dile getirmiştir:

"Fransa İhtilali bütün dünyaya hürriyet fikrini aşılamıştır ve bu fikrin halen esas ve kaynağı bulunmaktadır. Fakat o tarihten beri insanlık ilerlemiştir. Türk demokrasisi Fransa İhtilali'nin açtığı yolu takip etmiş, lakin kendisine has özellikler geliştirmiştir. Zira her millet inkılabını sosyal çevresinin baskı ve ihtiyacına tâbi olan hal ve vaziyetine ve bu ihtilal ve inkilâbın meydana geldiği zamana göre yapar.. Her ne kadar milletlerin ve demokrasilerin işbirliği etmeleri lazım ve mümkünse de, iş ortaklığı ancak bir tek gayeye, yani barışa yönelik ise mümkün ve faydalı olur. Bu noktayı idrak etmeyenler vücuda getirdiğimiz eser hakkında bir fikir ve hüküm veremezler".

İç Sebepler

a. Siyasî hayattın halk üzerinde yarattığı gergin hava, ***Devlet benim*** diyen XIV. Louis, XV. ve XVI. Louis döneminde sarayın halkla irtibatını koparması. Dış siyasete verilen ağırlık, fakat buna rağmen uğranılan başarısızlıklar.

b. Aydınlanma Çağı'nın hareket noktası olan aklın düşünce sisteminde kazandığı rol, bu yolda düşünürlerin verdikleri eserlerin tesirleri, demokratik devlet yönetiminde "kuvvetler

ayrılığı » (yasama, yürütme, yargı) prensibini ortaya atan ***Montesguieu*** (*Kanunların Ruhu*), ***Voltaire*** (*Toplum Sözleşmesi*), ***Diderot*** (1713-1784) ve ***Jean-Jacques Rousseau*** gibi düşünce adamlarının hürriyet, demokrasi, eşitlik ilkeleri ile ilgili görüşlerini içeren eserlerinin etkileri (*Esasen bu düşünürlerin hiçbiri ihtilâli görmediler ve belki böyle şiddetli bir olayın meydana gelebileceğini hiç düşünmediler).*

c. Toplumsal hayattaki sınıf farklılıkları ; *Asiller* (nüfusun % 2'si toprağın % 25'i), *Ruhban sınıfı* (nüfusun % 1'i toprağın % 10'i), *Ahali* (nüfusun % 97'si, toprağın % 55'i), ahali içindeki sınıflaşma *büyük ve küçük burjuvazi*.

d. XVIII. yüzyılda sanayileşmenin kazandığı önem ve güç ; büyük burjuvanın gücünün artması, fakat sınıfsal farkın etkinliğini sürdürmesi.

> *Voltaire (asıl adı François-Marie Arouet 1694-1778) Montesquieu (1689-1755)'nun ve Ansiklopedicilerin eserleriyle yüzeye çıkan dengeye ve akla dayalı felsefeye Jean-Jacques Rousseau'nun felsefesi karşı çıkar. O duygusal verileri felsefesinin çerçevesine alır. Rousseau, doğallık ve ahlâklılık ister. Ve 1755'te "İnsanlar arasındaki eşitsizlik üzerine söylev" adlı eseriyle doğuştan iyi olan insanın, çeşitli kurumlar ve özellikle bencillik ve kölelik kaynağı olan mülkiyet tarafından yavaş yavaş bozulduğunu söyler. Bu bozukluğu özel bir eğitimle düzeltmek ister ve 1762'de Emile'i yazar. Eserinde toplumun kurtuluşunun eğitim olduğunu savunur. Ancak insanı tekrar katışıksız hale getirmek mümkün değildir, Rousseau bu sefer topluma yönelir. "Toplum Sözleşmesi" adlı eserini bu nedenle yazar. Ona göre, Toplum, içine katılan ferdi korumak, mallarını ve ailesini güvence altına almak zorundadır. Demek ki toplum, ferdin devlet*

himayesine girmeyi serbestçe kabul etmesi ile oluşur. Toplum sözleşmesi, ancak bir eşitlik ve özgürlük temelinde oluşabilir ve ancak ahlâk yasasının yardımıyla yürürlükte kalır. Ansiklopediciler ve Rousseau'nun eğilimlerini, ***Emanuel Kant*** *(1724-1804)birleştirir ve tartışmayı keser.* ***O, insan aklının dünyanın düzenleyicisi olduğunu düşünerek, inanç ve bilimi birbirinden ayırır****.*

Dış Sebepler

a. *Aydınlanma Çağı*'nın başlıca özelliği olan akıl metodunun her alana yönelen etkisi (akıl, tabiat kanunu ve gelişme). Bu çağda insanları yönetim kaynağı, gökyüzünden yeryüzüne indirildi. Laiklik ifadesi tatbik olanağı buldu.

b. *Amerika Bağımsızlık Savaşı* (1774); 1776'da ilan edilen Bağımsızlık Bildirisi ve 1787'de bağımsız oluşu. Bu savaşta İngiltere'ye karşı savaşan Fransa'nın gerek bu özgürlük savaşından düşünsel anlamda etkilenmesi ve gerekse ekonomik yönden bunalıma düşmesi.

Amerika Bağımsızlık Savaşı – Fransız İhtilali - İnsan Hak ve Özgürlükleri

Reform ve Rönesans etkilerine gelince; Reform (Re: geriden ilham alan), Rönesans çağı içinde yer alan ve hristiyanlığa ilkel biçimini vermek amacıyla girişilen dinsel hareket yada akımın adıdır. Bu hareketin özünde, kaynağında Katolik kilisesine karşı girişilen savaş yatar. Nasıl ki, edebiyat alanında Rönesans klasiklere dönmüş ve onları kaynak olarak almışsa, Reform'un çıkış noktası da kutsal kitaba dönüş olmuştur.

XVI.yüzyılda Almanya'da başlayan Reform hareketi, Fransa ve İngiltere gibi diğer Avrupa ülkelerine yayılmış, hristiyan-

lık dünyası parçalanmış ve yeni mezheplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Almanya'da Martin Luther (1483- 1546)'in başlattığı Protestanlık, Fransa'da Jean Calvin (1509-1564) 'in başlattığı Calvenism, İngiltere'de Kral VIII. Henry (1491-1547)'nin kurduğu Angilikanizm. Böylece Avrupa'da kilisenin otoritesi azaldı ve siyasal bakımdan Papaların etkisi hemen hemen hiçe idi. Ancak bu bir zorlu- kanlı mücadelelerden süreci de gerektirdi (24.08.1572 St. Barthelemy katliamı gibi).

XVII.yüzyıla kadar yaşanan süreçte insan hakları ve özgürlüklerine dair gelişmeler, yeni düşünceler, devlet ve siyasal düzene istenildiği boyutta yansımadı. İngiltere'de bu sıradanlığı aşan bir olay dışında bu konuda köklü bir değişim yaşanmadı. İngiltere'de 1215'de ilan edilen ***"Magna Carta Libertatum"*** ilk özgürlük fermanı olarak nitelendirilir. Papa III. Innocent, Kral John ve baronları arasında, kralın yetkileri hususunu karara bağlamak amacıyla imzalanmıştır. Kralın bazı yetkilerinden feragat etmesini, kanunlara uygun davranmasını ve hukukun kralın arzu ve isteklerinden daha üstün olduğunu kabul etmesini zorunlu kılıyordu. Bu ferman, İngiliz halkının kişi güvenliğini, mallarını krala karşı güvence altına almaktadır. Ayrıca yargı gücünün kral karşısında bağımsızlaştırılması yolunda önemli adımdır. Bu nedenle İngiltere'de demokrasi dünya tarihte en erken gelişme yoluna girmiştir. 1751'de ***Act of Settelement*** ile yargıç bağımsızlığı kesinleşmiştir.

Amerika Bağımsızlık Savaşı

İngilizler, Amerika'da XVII.yüzyıl başlarından beri koloniler kuruyordu. Bunların sayısı giderek 13'ü buldu. İlk İngiliz kolonisi 1607'de kurulan Virginia idi. Koloniler anavatan ile ekonomik, hukuki birtakım antlaşmazlıklara düşünce 1773'de bağımsızlık savaşı başladı ve 12 Haziran 1776'da ünlü Virginia Haklar Bildirisi ilan edildi. 4 Temmuz 1776'da Thomas Jeffer-

son'un hazırladığı Bağımsızlık Bildirisi ile perçinlendi ve savaş 1783'de zaferle bitti. George Washington, Amerikan tarihinde oy birliği ile seçilen tek başkan olarak devletin başına geçti. Görevini 1789-1797 yılları arasında sürdürüp kendi isteği ile bıraktı.

Amerika Bağımsızlık Bildirisi'nden (4 Temmuz 1776)

« İnsanlığı ilgilendiren olayların akışı içinde, bir ulus, kendini bir başka ulusa bağlayan siyasal bağları koparmak ve doğa yasalarının ve Tanrı'nın ona dünya devletleri arasında bağışladığı bağımsız ve eşit yeri almak gereğini duyduğu zaman, insanlığın yargısına duyduğu o yerinde saygı, o ulusu bu ayrılmaya zorlayan nedenleri açıklamakla yükümlü kılar.

Aşağıda gerçekler bizim için gayet açıktır: Tüm insanlar eşit yaratılmışlardır; Yaradan'ları tarafından bağışlanmış, belli bazı vazgeçilemez haklara sahiptirler; yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişme hakları da bunların arasındadır. Bu hakları güvence altına almak amacıyla, insanlar kendi aralarında yönetimler kurarlar; bu yönetimler gerçek güçlerini, yönetilenlerin onamasından alırlar; herhangi bir yönetim biçimi, bu hedeflere ulaşmada köstekleyici olmaya başladığında, bu yönetimi değiştirmek ya da düşünmek, yeni bir yönetim kurmak ve bu yeni yönetimin yetkilerini ve dayandığı temelleri, güvenlik ve mutluluklarını sağlayacağına en çok inandıkları bir biçimde düzenlemek ve kurmak, halkın hakkıdır; aslında sağgörü, uzun bir geçmişi olan yönetimlerin sudan ve geçici nedenlerle değiştirilmemesini buyurur; bu yüzden insanların durumlarını düzeltmek amacıyla alışılagelen yönetim biçimlerini

değiştirmek yerine, kötülüklere katlanmayı yeğledikleri-ni deneyimler göstermiştir; ancak sürekli aynı amaca yönelik, uzun bir yolsuzluklar ve zorbalıklar silsilesi, ulusu, mutlak bir despotizme sürüklemek niyetini açığa vurursa, o zaman böyle bir yönetimi yıkmak ve gelecek-teki güvenlikleri için yeni koruyucular seçmek, o ulusun hakkı ve görevidir... »

1787'de ilan edilen Anayasa dünyanın ilk modern yazılı anayasasıdır. Bu anayasa ile yine dünyada ilk kez federal bir devlet yapısı kurulmuştur. Böylece, ilkçağdan beri söylenegelen insanların doğuştan gelen hakları- özgürlükleri ve eşit oldukları ilkesi, doğal hukuktan pozitif hukuka geçmiş, artık uygulanabilir olmuştur. Bu anayasada temel, halk egemenliği ve güçler ayırımı ilkesidir.

İnsan hak ve özgürlükleri, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nden sonra daha geniş kapsamlı olarak 27 Ağustos 1789'da Fransız Ulusal Meclisi'nin ilan ettiği **"İnsan ve Yurttaş Hakları Demeci"** ile ifade alanı buldu. Bu önemli ve ünlü bildiri insan hak ve özgürlükleri konusunda en doyurucu bildiridir ve XX.yüzyıl İnsan Hakları Bildirileri'ne temel olmuştur.

17 maddelik bu bildirinin temel noktasında yer alan **"Bütün insanlar özgür ve haklar bakımından eşit doğarlar"** ifadesi ile bu düşüncenin salt Fransız yurttaşlarını değil, tüm insanlar için vazgeçilmez bir ilke olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla insan hakları konusunda bir devrimdir. Bildirinin ikinci temel noktası **devletin (siyasal birleşmenin) amacı insan özgürlüklerini ve haklarını korumak**tır. Üçüncüsü, **"devlet otoritesinin kaynağı halktır**. **Bütün devlet görevlileri de yetkilerini halktan alırlar. Göreve gelişlerinde sadece erdem ve yetenek aranır.**

Diğer maddeleri incelersek;

4-Devletin yönetilmesi yasalar ile olur. Yasalar halk iradesinin açıklanmasından ibarettir. Bütün yurttaşlar bu yasalar karşısında eşittir.

5-Doğal bir hak olan özgürlük başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilme gücüdür. Özgürlükler ancak yasa ile sınırlandırılabilir. Bu sınırın ölçüsü de ortak yarardır.

6-Yasaya uymayan suç ve ceza olmaz. Yurttaş, suçu sabit oluncaya kadar masum sayılacağından ona karşı zorbalıkla davranılamaz.

7-Temel özgürlükler şunlardır: Dinsel kanılara sahip olma, basın özgürlükleri, düşünme. Bu özgürlüklerin çerçevesini çizen yasalar ise çiğnenemez.

8-Mülkiyet ayrı ve kutsal bir haktır. Sadece kamu yararı ile ve karşılığı peşin ödenerek ortadan kaldırılabilir. (Üçüncü tabaka burjuvazinin önlemleri)

XIX.yüzyıldan itibaren İnsan Hak ve Özgürlükleri büyük gelişme gösterdi. Temel felsefe **"Liberalizm"** idi. Liberalizmin birbiriyle bağlantılı iki yönü vardı. Siyasal liberalizm ve ekonomik liberalizm. Bu durumu yeniçağda güçlenen burjuvazi ortaya çıkarmıştı. Dolayısıyla liberalizm önce ekonomik bir sistem olarak kendini gösterdi. İktisatı bir bilim dalı haline getiren ise 1723-1790 yıllarında yaşamış olan **Adam Smith** oldu. Bu yönden bakıldığında Fransız İhtilali liberalizmin zaferiydi. Ancak devrim ile ekonomik liberalizm büyük bir sıçrama yaptıysa da siyasal liberalizm düşüşe geçti. 1791 Anayasası'nda seçme seçilme hakları kısıtlanmıştı. Yasalar önünde eşitlik tam olarak uygulanamıyordu. Hatta bunun için Jakobinlerin önderi **Robes Pierre** (1758-1794) çok uğraştıysa da başarı kazanamadı. Halbuki Sanayi Devrimi (Sanayi devrimi İngiltere'de başladı.) ile yeni durumlar ortaya çıkıyordu. Makineleşme yeni bir sınıf do-

ğuruyordu. İşçiler. Sermayedarlar karşısında onların haklarını liberal bir siyasî tutumla çözmek zorlaştı. Sermayedarlarla işçi sınıfı arasındaki eşitsizlik yeni bir akım doğurdu: **Sosyalizm**. Sosyalist görüşler XIX.yüzyıl başlarında bilimsel kalıplara dökülmeye başlamıştı. Ve **Karl Marx** (1818-1883) ile ortaya çıktı.

Fransız İhtilali

Etats-Generaux'da oy verme sisteminin nasıl olacağı meselesi ile uzayan tartışmalar neticesinde Ahali sınıfı temsilcileri milletin % 90'ını temsil ettikleri gerekçesiyle 17 Haziran'da kendilerini Millî Meclis ilân etmişlerdi. Fransa Kralı ***XVI.Louis***'nin bu meclisi dağıtma teşebbüsüne karşılık bir Anayasa ilân etmedikçe dağılmayacaklarına dair yemin ettiler ve 9 Temmuz 1789'da Kurucu Meclis adını aldılar. Kralın bu meclisi dağıtma teşebbüsü üzerine halk 14 Temmuz günü ayaklanarak Invalides kışlasından silah ele geçirip, mutlakiyet sembolü olan Bastille'e yürüdüler. Aynı zamanda yeni bir Belediye Meclisi kurarak Paris'in idaresini ele aldılar. Bu hareket halkın mahallî idareleri fiilen eline geçirmesi sonucunu verdiği için 14 Temmuz o zamandan beri Fransız millî bayramı olarak kutlanır.

Kurucu Meclis'in ilk işi 4-5 Ağustos 1789'da derebeyliği kaldırmak oldu. Böylece Fransa'da ayrıcalık sona erdi. 26 Ağustos 1789'da da ***İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci*** ilân edildi. 14 Eylül 1791'de Kurucu Meclis tarafından hazırlanan Anayasa kabul edilmiştir. Fransa'nın ilk anayasası krallık rejimini tamamen ortadan kaldırmamış, yanlız kralın mutlak hükümdarlığını Anayasa ile sınırlayarak *Meşrutî Monarji* rejimini kabul etmiştir. Fransa'da 22 Eylül 1792'de de Cumhuriyet ilân edilmiştir.

Fransa'da meydana gelen gelişmeler bir taraftan da ülkeyi Avrupa devletleriyle çatışmaya sürüklemiştir (1792 - 1815). Bu çatışmanın genel sebebi, ihtilâlin yıkmaya çalıştığı monarşik re-

jimin öteki Avrupa devletlerinde de mevcut bulunması ve ihtilâlin zaferinin Avrupa'nın diğer monarklarını da yerlerinden etme korkusu idi.

İhtilâli savaşa sürükleyen sebepleri genel olarak şöyle sıralayabiliriz:

a. İhtilâl karşısında Avrupalı devletler ilk anda iyimser görünmüşlerse de ihtilâlin gelişimini korku ile izler olmuşlardı. Çünkü, Fransa'da ortaya çıkan yeni durum, bir toplum düzeninin radikal değişimiydi. Avrupa devletlerinin bu korkuları ve bu korkudan doğan tepkileri kendilerini Fransa ile çatışmaya itecektir.

b. Fransa'nın derebeyliği kaldırması; Avrupa'nın diğer monarkları, iktidar kuvvetlerini feodalite rejiminden almaktaydılar. Şimdi bu düzenin Fransa'da yıkılışı, kendi halkları için de bir örnek teşkil edebilirdi. Nitekim, 26 Ağustos 1789'da Fransa'da "insan ve vatandaş hakları demeci"nin ilânı ise, endişeleri kamçıladı.

c. Fransız ihtilâli ve anayasa çalışmalarının dayandığı tek kavram, ***millet egemenliği ve millet iradesi*** idi. Böyle bir düşünce Avrupa milletleri arasında yayılırsa monarşik ve otokratik iktidarlar sallanabilirdi. O halde monarklara göre bu kavramlar derhal yok edilmeliydi.

d. Fransa'nın millî irâde kavramını sadece sınırları içinde değil, milletlerarası münasebetlerinde de uygulamak suretiyle bu alanda yeni bir hukuk anlayışı ortaya atması da, Avrupa monarklarını korkutan diğer bir unsur oldu. Bunun açık örnekleri Alsace ve Avignon'da görüldü, buradaki Fransız halkı Fransa'ya katılmıştır. Bu durum, içinde çeşitli millî azınlıklar barındıran devletleri korkuttu. Ayrıca Fransa'nın millî irâdeyi bir vasıta olarak kullanıp topraklarını genişletmeye çalıştığına inandılar.

e. Kralın halk içindeki nüfus ve prestijinin azalmıştı. Derebeyliğin yıkılmasıyla Fransa dışına kaçan asillerin Avrupa monarklarını Fransa'ya karşı kışkırtıyorlardı.

f. Fransız ihtilâlcilerde boş durmamış bir takım davranış ve beyanlarla Avrupa monarklarını korkutmaktan ve diğer Avrupa halklarını kışkırtmaktan kaçınmamışlardır.

g. Dinsel alanda girişilen reform hareketleri, papa ve din adamlarını kızdırmaktaydı.

Sıralan faktörlerle oluşan gergin havayı XVI. Louis'nin Fransa'dan kaçma teşebbüsü birdenbire elektriklendirmiş ve Fransa'nın komşularını ihtilâle karşı harekete geçmeye sevk etmiştir. Prusya ve Avusturya hükümdarları 1791 Ağustosu'nda yayınladıkları Pillnitz bildirisi ile Fransa'ya monarjik rejimin iadesi gerekliliği ve bunun için derhal harekete geçileceğini açıklayınca çatışma kaçınılmaz olmuştur. 1792'de Fransa, Prusya ve Avusturya ile harbe girerken, aynı yıl 22 Eylül 1792'de Cumhuriyet ilân edilmiş, XVI.Louis 21 Ocak 1793'te idam edilmiştir. **Cumhuriyet dönemi, 1804'de Napolyon'un imparatorluğunu ilânına kadar sürecektir.**

İhtilâl savaşlarının 1792 - 1797 devresi, 18 Ekim 1797 tarihli **Campo Formio** barışı ile sona erdi. Buna göre Fransa Belçika'yı aldı, Venedik Cumhuriyeti ortadan kalktı, Avusturya Venedik'ten aldığı topraklar ile Adriyatik Denizi'ne çıkmış oluyordu. Bu durum, Osmanlılar açısından olumsuz bir gelişme idi. Zira, Fransa'nın Venedik'e ait Yedi Adayı alışı da ihtilâl fikirlerinin Balkanlarda yayılışını kolaylaştırmıştır. Bu antlaşmada yer alan ***Yedi ada ile ilintili olarak tarihte ilk ve son kez Osmanlı Devleti Fransa ile sınırdaş olmuştur***. İtalya'da ise Cisalpine, Ligürgen ve Roma cumhuriyetleri kurularak, milliyetçilik fikirleri İtalya'ya girmeye başladı ve İtalyan millî birliğine doğru adım atılmış oldu.

Bu olay ile yıldızı parlayan Napolyon ise İngiltere'nin sömürgelerine giden yolu kesmek amacıyla Mısır'ı ele geçirmek istediyse de başarılı olamadı (1798 - 1799). Fakat, o Fransa'ya dönüşünde 1799 Aralığında birinci konsul sıfatıyla ülkenin yönetimini ele geçirdi.

Diğer taraftan, Mısır seferi sırasında Avusturya ve Rusya birlikte hareket etmiş, Avusturya, Kuzey İtalya'yı işgâl etmişti. Napolyon'un, Avusturya'yı Kuzey İtalya'da yenmesiyle Fransa, İngiltere ile 1802'de ***Amiens*** antlaşmasını yaptı. Bu antlaşma ile Kuzey İtalya'daki cumhuriyetler tekrar kurulduğu gibi bunlara **"Papalık Devleti"** de eklendi. Osmanlı Devleti'yle ilgili olarak Fransa, bu antlaşma ile Mısır'ı tamamen boşaltacağını taahhüd etmiştir. Amiens antlaşmasının sağladığı barış havası ve Avrupa devletlerince Fransa'nın üstünlüğünün görülmesi, Napolyon'a 4 Aralık 1804'de kendini imparator ilân etmesi fırsatını vermiştir. Böylece Fransa'da Birinci Cumhuriyet devri sona ermiş oluyordu.

Barış uzun sürmedi, Napolyon'un yayılma politikası Tunus, Cezayir, Hindistan üzerindeki çalışmaları, Piyemonte ve İsviçre'yi ilhâkı, tekrar savaşa yol açtı. Bu dönemde yapılan 20 Ekim 1805 tarihli Trafalgar deniz savaşı, İngiltere'ye I. Dünya Savaşı sonuna kadar sürecek bir deniz üstünlüğü sağlamıştır. Fransa, Avusturya'yı Ulm'de ve Avusturya - Rusya müttefik ordusunu Austerlitz'de (Üç imparatorlar muharebesi) yenilgiye uğratmış (2 Aralık 1805), Avusturya'nın barışı kabul etmesiyle, Napolyon, Kutsal-Roma-Germen İmparatorluğu yerine ***Ren Konfederasyonu***'nu kurmuştur. Barışa razı olmayan Rusya ise Prusya'yı da yanına alınca, bu kez Napolyon, Prusya'ya girmiştir (1806). 14 Haziran 1807'de Rusya'yı Friedland'de yenilgiye uğratan Napolyon, Çar Aleksandr'ı barışa zorlamış oluyordu.

9 Temmuz 1807'de yapılan ***Tilsitt*** Antlaşması ile Elbe ve Ren nehirleri arasında ***Vestfalya Krallığı***, Prusya'nın Polonya'dan aldığı topraklar üzerinde de bağımsız bir Polonya Dev-

leti, ***Varşova Büyük Dükalığı*** adı ile kuruldu. Rusya, Finlandiya'yı aldı. Antlaşma görüşmeleri sırasında Rusya ile savaş halinde bulunan Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarının da paylaşılması söz konusu ediliyordu.

Fransa'nın Avrupa üzerinde kurduğu mutlak hakimiyet, yine Fransız İhtilâli fikirlerinin darbesi ile sarsılacaktır. Zira, İspanya, Almanya ve İtalya'da başgösteren milliyetçilik akımı, yeni bir savaş dönemini başlattı. Fakat artık Fransa'nın eski gücü kalmamıştı. Napolyon'un 1812 Moskova hezimeti sonucu Avrupa devletlerinin bir araya gelerek, 19 Ekim 1813'de yapılan ve ***Milletler Muharebesi*** diye bilinen **Leipzig savaşı** kesin yenilgisi oldu. Artık Fransa halkı dahi Napolyon'un aleyhindeydi.

Avrupa devletleri bozulan haritayı yeniden düzenlemek üzere, ***9 Haziran 1815 tarihinde yapılan Viyana Kongresi'nden toplandılar. Buradan çıkan kararlar şöyle özetlenebilir:***

a. İngiltere sömürge siyasetinin stratejik noktalarını kuvvetlendirdi.

b. Rusya, Finlandiya'yı elinde tuttu ve Varşova Büyük Dükalığı kaldırılarak önemli pay Rusya'nın oldu. Böylece Rusya Doğu Avrupa'da kuvvetli bir devlet haline geldi. İsveç ise Danimarka'yı aldı.

c. Avusturya, Doğu Galiçya'yı, Lombardiya ve Venedik'i ele geçirdi. İtalya'daki nüfûzu arttı. Ren konfederasyonu, Germen konfederasyonu adı altında, Avusturya başkanlığına verildi. Asıl önemli nokta, Almanya'nın dağınık halde kalışının sağlanmasıydı.

d. Prusya toprak bakımından büyüdü.

e. Belçika ve Hollanda birleştirildi.

f. Sardunya krallığı toprak kazancı ile kuvvetlendi.

g. Papalık Devleti yeniden kuruldu. İsviçre 22 kentinden oluşan bağımsız ve tarafsız bir devlet oldu.

Kongre kararlarıyla getirilen bu sınırlama ve düzeltmeler ihtilâl fikirlerinin yayılmasını önleyemeyecektir.

Böylece, Fransa, ihtilâl öncesi sınırlarına ve meşruti krallık rejimine dönüyordu. Fransa, İngiltere, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu, Rusya ve Prusya Avrupa güçler dengesinin temellerinin atılışı ve çok taraflı diplomasi anlayışıyla birlikte Avrupa'nın kazandığı bu yeni statü, I. Dünya Savaşı'na kadar az çok değişiklikler ile devam edecektir. Osmanlı Devleti ise daha önce Fransa'ya karşı savaştığı için Avusturya Başbakanı **Metternich*** tarafından (**Metternich müdahele sistemi**) (1815 - 1848) kongreye çağrıldı ise de Osmanlı Devleti Balkanlar üzerinde öne sürülebilecek isteklerle karşı karşıya gelmemek amacıyla kongreye katılmadı.

Ancak, bu kongreden sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarından çıkarılıp, ortadan kaldırılmasına yönelik **Şark meselesi (Doğu Sorunu)** fiilen bir siyasî proje olarak ortaya çıkarak, Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerini tehlikeli bir duruma getirecektir. ***Şark meselesinin ilk darbesi de Yunanistan'ın kurulması olmuştur.***

> *Fransız İhtilali karşı devrimi de doğurdu. Buna rağmen 1830 ve 1848 yıllarında yaşanan ihtilal savaşları süreçleri sonunda ihtilal fikirleri XIX.yüzyıl ikinci yarısından itibaren belirgin bir şekilde Avrupa'ya yerleşti.1791'de tarihte ikinci kez yazılı anayasa hazırlayan Fransa'dan sonra giderek **anayasasız devlet düşünülemez** olacaktır (yalnız İngiltere ve İsrail bunun dışındadır).*

*) *Prince Klemens Wenzel von Metternich (1773-1859).*

9. III. SELİM DEVRİ (1789 - 1807)

Siyasî Olaylar

Osmanlı - Fransız Münasebetleri

Fransa ile Osmanlı siyasî münasebetleri XVI. yüzyılda başlar. Fransa kralı I. Fransuva (François)'nın Şarlken (Charles-Quint)'e esir ve mağlup düşmesi (Fransa - Avusturya savaşı 1520 - 1559) dolayısı ile saltanat naibesi annesi Louise de Savois 1525'de Osmanlı Devleti'nden yardım talebi ile başlar. Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat devresine rastlayan bu tarihten bir süre sonra 18 Şubat 1536'da Fransa'ya bazı imtiyazlar (kapitülasyon) verilir. Devrin hayli sarsıntı geçiren Fransa'sına verilen bu imtiyazlara I. Mahmud zamanında 1740 tarihinde yenileri eklenerek ve değişmezlik esası getirilip, Osmanlı Devletine geri tepmiştir.

> *İşte, IV. Henri'den Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar, Fransız diplomasisinde iki farklı siyasî tavır bir arada var olmuştur : Biri "hikmet-i hükûmet"in dikte ettiği açık, resmî politika ; diğeri ise yetkili olup olmadıkları tam belirlenmemiş bazı diplomatlar, askerî veya dinî kişiler tarafından şurada burada sergilenen az veya çok gizli ve saklı politikalar...Bu politikalar ve özellikle bu ideolojiler, kitaplar, gazeteler, broşürler, şiirler aracılığı ile olduğu kadar, Haçlı Seferi ve kutsal savaş projeleri aracılığı ile de seslendirilir. Yahudi-Hristiyan Mesihcilğinin efsaneleri günün zihniyet ve inançlarına uyarlanır, yeni soyağaçları düzenlenir, Bizans araştırmaları ve yayınlarıçoğunlukla dinsel tarikat mensuplarının eseri olarak, görülmemiş bir yoğunluk kazanır...du Cange gibi diğer bazıları da tahtları 1453'den beri boş olan Bizans İmparatorları ile Fransa kralları arasında doğrudan ırsiyet bağı olduğunu gösteren soyağaçları imal ederler...Böylece XIV.Louis de*

Charlemagne'ın Avrupa'daki mirasına el uzatamadığından bunun yerine Fransa Doğu İmparatorluğu'nu « yeniden kurma » fikrini ortaya atar...pek çok kişi Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımına yönelik, doğrudan veya dolaylı olarak İstanbul'un ele geçirilmesini de hedefleyen projeler üretirler.

Faruk Bilici, ***XIV.Louis ve İstanbul'u Fetih Tasarısı, Louis XIV et son Projet de Conquete d'Istanbul,*** *TTK, Ankara 2004, s.2-4.*

Dolayısıyla Fransa, Osmanlı Devleti'den elde ettiği, Yakındoğu ve Doğu Akdeniz ticaretine yönelik bu imtiyazlarını yada ekonomik çıkarlarını azami derecede korumak siyaseti ile hareket ediyor, iki devlet arasında dostluk havası hüküm sürüyordu.

III. Selim tahtta geçtiğinde yapacağı ıslahat hareketlerinde Fransa'nın yardımını uygun görmekteydi. Daha veliaht iken Kral XVI. Louis ile güvenilir adamlarından İshak Bey aracılığı ile mektuplaşmış ve Avrupa hakkında bilgi edinmeye çalışmıştı.

III. Selim'in saltanatının ilk yılında Fransa ihtilâli patlak verdi. Fakat, ihtilâl Avrupa'yı sarsarken, Osmanlı Devleti ihtilâlin yıkmak istediği düzenin kendisinde var olmadığı gerekçesiyle tepki göstermedi ve bu meseleyi 17 Ekim 1797 tarihli ***Campo Formio*** Antlaşması'na kadar Avrupa'nın bir iç meselesi olarak kabul etti. Bu arada Fransız elçiliklerinin Osmanlı Devleti'ne ihtilâlı tanıtmak ve savaşa sokmak amacıyla girişimlerinin arkası gelmiyordu. Campo Formio Antlaşması'yla karadan ilk kez Fransa ile Osmanlı Devleti sınır komşusu olmuştu. Antlaşma ile Venedik Cumhuriyeti'nin toprakları paylaşılıp, Fransa'nın Yunan Adalarıyla, Arnavutluk ve Yunanistan'ın bitişik kıyılarındaki eski Venedik topraklarını ilhâk edişi, bu devletin girişimlerinin hedef noktasını işaret etmekte ve Yunanlılar üze-

rinde milliyetçilik fikirlerinin yayılması tehlikesini ortaya koymakta idi. Nitekim, çok geçmeden Fransa, Doğu Akdeniz üzerinde bir tehlike olarak görüldü.

Napolyon, İngiltere'yi *sömürgelerinde yenmek* ve Fransa'ya önemli bir sömürge parçasını kazandırmak amacıyla Mısır'a çıktı (1798 Temmuz). O sırada Osmanlı Devleti'nin başında Vidin'deki Pazvantoğlu ve Hicaz'da Vahhabilik isyanları gaileleri mevcuttu. Bu nedenle, zaten Fransa'nın Mısır'a yerleşmesini kendi çıkarlarına uygun görmeyerek ortaya atılan İngiltere ve Rusya ile antlaşmak suretiyle Fransa'ya yüklenebilirdi. Bu maksadla karşılıklı yardıma dayalı, İngiltere ile 5 Ocak 1799'da ve Rusya ile de 23 Aralık 1798'de birer ittifak yapıldı. Rusya ile yapılan ittifakın iki yönden önemi vardır:

1- İlk Osmanlı - Rus ittifakı oluşu, 2- Sadece savaş halinde Rus gemilerinin boğazlardan serbestçe geçişi ve Karadenizin kapalılığı prensibini içeren hükümler taşımasıdır.

Adriyatik kıyılarında Mısır ve Suriye'de olmak üzere yapılan savaşlar, Napolyon'un Mısır'da kalamayacağını anlayarak 30 Ağustos 1801'de imzalanan mütareke ile geri çekilmesi ile sona erdi. Sonuçta, Fransa, Akdeniz üzerindeki emellerini gerçekleştirememiş, ama Avrupa devletleri arasındaki problemlere Akdeniz meselesi de eklenmiştir. İngiltere bu savaştan Malta'yı ele geçirmek gibi önemli bir kazanç sağladı. Bu Cebelitarık'tan sonra Akdeniz'de yerleşilen ikinci stratejik nokta oluyordu.

Rusya ise Osmanlı Devleti üzerinde ileride bir himaye hakkı kazanabileceği umuduna kapılmıştır. Ayrıca bu savaş ile ilk defa dost olarak olsa bile boğazların yük ve savaş gemilerine açılacak olması, boğazların yeni bir mesele olarak ortaya çıkmasına sebep oldu. Nitekim, Osmanlı Devleti ile 24 Eylül 1805'de yaptığı yeni bir ittifak ile Rusya, Fransa'ya karşı savaşa girerse, Osmanlı Devleti yardım edecek, savaş sırasında yerleş-

tiği yedi adadaki askerinin muhafaza ve değişimi için barış zamanında boğazlardan serbestçe geçecek, Karadeniz kapalı deniz sayılacak ve hiç bir savaş gemisi boğazlardan geçmeyecek hükümlerini ihtiva eden çıkarlar sağladı, fakat bu ancak bir yıl sürdü.

Görülüyor ki, Mısır savaşı, Osmanlı Devleti'nin kendi toprak bütünlüğünü tek başına sağlamayacak duruma geldiğini anlayarak, ne olursa olsun *Avrupa denge politikasına katılmak* zorunluluğu sonucuna götürmüştür. Öte yandan, Napolyon'un Mısır'a çıkması olayı karşısında Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile Rusya'nın yardımını istemeğe mecbur kalması, ıslahat hareketlerinin fiilen durmasına ve daha önemlisi Avrupa devletleri beyninde, Osmanlı Devleti'nin artık kendi gücüyle dış saldırıları durduramayacağı ve daha uzun süre varlığını devam ettiremeyeceği düşüncesinin yerleşmesine neden olduğundan, bu durum, Osmanlı Devleti'nin yıkılışa kadar Avrupa'nın sömürgeci devletlerinin çıkar hesaplarının ve çatışmalarının yapıldığı bir saha haline gelmesine sebep olmuştur denilebilir.

> *Fransa'yı Mısır, Malta, Yediada ve Dalmaçya kıyılarından atmak üzere birleşen bu üç devlet, Fransa'yı buralardan uzaklaştırdılar. Savaş sırasında Rusya, Fransa'nın elinde bulunan adaları işgâl etti. 21 Mart 1800'de Osmanlı Devleti ile yaptığı antlaşma ile; Korfu, Kefalonya, Zenta, Ayamavra, İtaki, Pasko, Çuka ve Mora - Arnavutluk kıyılarındaki eski Venedik adalarından bir* ***Birleşik Yedi Ada Cumhuriyeti*** *kurularak Rusya kefaletinde Osmanlı Devleti'ne bağlandı.*
>
> *Bununla beraber Osmanlı Devleti, savaş sırasında Rusya ve İngiltere ile yaptığı bu ittifaklar ile her iki devletin amaçları hakkında da bilgi sahibi oluyordu. İngiltere'nin Mısır'a yerleşmek, Rusya'nın yedi Yunan adasındaki milliyet propagandalarının farkına varıyor, do-*

layısıyla bir Fransa tehlikesi bertaraf edilirken, İngiltere ve Rusya tehlikesi ile karşı karşıya kalıyordu. Bu sebeple Osmanlı siyaseti tekrar Fransa yanında yer ala- caktır.

Öte yandan Napolyon da, 1801'de Çar I. Pol'ün öldürülmesine kadar Rusya ile birleşen İngiltere'yi karşısına almak düşüncesindeydi. Böylece iki devlet arasında yıkılacak gözü ile bakılan Osmanlı Devleti'nin doğudaki topraklarına ve İngiliz sömürgelerine Rusya'nın sahip olması temin edilirken, Fransa'nın da Akdeniz ve Mısır'a yerleşmesine Rusya'nın göz yumması şeklinde planlar yapılmakta idi. Ancak bu plan, Çar Aleksandr'ın tahta geçişiyle gerçekleşemeden kaldı. Artık Rusya, İngiltere ile olan münasebetini kesmek niyetinde değildi. Bu nedenle Fransa, İngiltere ile 1802'de ***Amiens*** barışına razı oldu. Osmanlı Devleti ile de 25 Haziran 1802'de Paris Antlaşması'nı yapan Fransa, Mısır'ı iade ettiği gibi, Yediada Cumhuriyeti'ni de tanıyor, iki devlet arasında tekrar dostluk kuruluyordu.

Avrupa'da barış ancak bir yıl sürebildi. İngiltere'nin Malta'dan çıkmaması Fransa'yı İngiltere'ye karşı yeni bir savaşa sürüklerken, 1804'de Napolyon'un kendisini İmparator ilân etmesi, diğer Avrupa devletlerinin infialine neden oldu. Bundan yararlanan İngiltere, Rusya, Avusturya, İsveç, Napoli devletleriyle Fransa'ya karşı bir ittifak kurdu. İngiltere özellikle Osmanlı Devleti'nin Napolyon'u tanımasına şiddetle karşı çıkıyordu.

Rusya, Osmanlı - Fransız dostluğunun sarsılmasını fırsat bilerek, siyasetin yanlız kalan bu devleti kendi nüfûzu altına alabilmek için süresi dolan 1798 ittifakını yenilemek istemiştir. Nitekim iki devlet arasında 1798' den daha kritik şartlarla dolu (sadece Rus donanmasının geçişi ve ortak savunma hükümlerini içeren) 24 Eylül 1805 ittifâkı yapıldı. Bu ittifak ile Rusya, boğazlarda üstünlük sağlamış oluyordu. Ancak 1 yıl sonra çıkan savaş ile bu ittifak bozulmuştur.

Öte yandan aynı yıl Napolyon'un Austerlitz 'teki zaferi (1805) Osmanlı Devleti'nin onu imparator olarak tanımasına vesile oldu. Fransız-Osmanlı yakınlaşması, İngiltere ve Rusya'yı endişelendirmekte idi. Napolyon'un istekleri elçisi Sebastiyani tarafından Osmanlı Devleti'ne kabul ettirildi. Rus taraftarı olan Eflâk ve Boğdan beyleri azl edildi. Boğazlar Rus gemilerine kapatıldı. Rusya bu durumu bir ultimatom ile red etti. Ve Çar Aleksandr Osmanlı Devleti'nin alacağı tavrı beklemeden birden bire Eflak ve Boğdan'ı işgal etti (1806 Ekim).

Bunun üzerine İngiltere Osmanlı Devleti'nden derhal Fransa ile ilişkilerini kesmesini donanma ve Çanakkale istihkamlarının kendisine teslimini ve Eflak, Boğdan'ın Rusya'ya teslimini istedi ve reddedilince elçisi İstanbul'u terk etti (27 Ocak 1807). Bunun ardından tehdit amacıyla Çanakkale boğazını geçen İngiliz donanmasının İstanbul önlerine gelişi, İstanbul halkı arasında heyecan yarattı. Fakat halkın savunmak için gösterdiği gayretli hazırlıklar, sarayın İngiltere'yi cevapsız bırakması, İngiliz donanmanın geri dönmesine yol açtı. İngilizler bunun acısını İskenderiye'yi almakla çıkarmak istedilerse de, karşılarında Mehmet Ali Paşa'yı buldular (14 Eylül 1807).

Olayların hayli kritik tarzda geliştiği sıralarda ise III. Selim'e karşı Nizâm-ı Cedîd aleyhtarları tarafından bir isyan düzenlenmekte idi.

Islahatlar

Nizâm-ı Cedîd Devri (1792 - 1807)

I. Abdülhamid, Özi kalesinin kaybı ile üzüntüden hastalanıp vefat edince, yerine III. Selim tahta geçti (7 Nisan 1789). O, daha ilk günden inkılâpçı bir kişiliğe sahip olduğunu belli etti. Geleneklere uymayarak, kılıç kuşanmadan önce ilk cuma namazını kılmak üzere Ayasofya camiine gitti. Avusturya ve Rus

Çarlığı ile yapılan savaşın devamına kesin kararlı olan III. Selim, devletin gidişatından duyduğu endişe ile derhal önlemler almaya başlamıştır. Devlet ileri gelenlerini hizmete teşvik ederken, mali durumun düzeltilmesine çalışmış, hatta saraydaki hizmetlilerin mevcut altın ve gümüşlerinin darbhaneye sevkini emrederek, para sıkıntısının önüne geçmek istemiştir.

Avusturya ve Rusya ile devam eden savaş, III. Selim'i yeni bir siyasî görüş getirmeye itmiştir. Osmanlı Devleti, bir Hristiyan devlet ile "tedafüi ve tecavüzi"(karşılıklı savunma ve saldırmazlık) bir ittifak yapılmasını o tarihe kadar şeriate aykırı kabul etmekteydi. Oysa III. Selim, ilk defa Prusya'nın ittifâk teklifini kabul ederek (1790), söz konusu anlayışın dışına çıktı. Böylece, devletin siyasî çehresine bir değişim getirmiş oldu. Bir taraftan da bu ittifak ile Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletleri arasındaki ilişkileri hakkında yanlış bilgiye sahip olduğu da ortaya çıkıyordu.

Öte yandan, 1791-1792 Ziştovi ve Yaş antlaşmaları ile Osmanlı Devleti, Avrupa'daki Fransız İhtilâli'nin buradaki devletleri hayli meşgul etmesi nedeniyle bir barış devrine kavuşmuştur. III. Selim bu barış döneminden istifadeyle öteden beri istediği ıslahatlara başlamak imkânını bulmuştur. O, kendisinden önce yapıldığı gibi ıslahatın sadece askerî alanda olmasını değil, çalışmaların askerî, idarî, mülkî, ticarî, ilmî sahalara kadar götürülmesini istiyordu.

III. Selim devri, ***Nizâm-ı Cedîd*** devri diye bilinir. Nizâm-ı Cedîd'in bir dar ve bir de geniş olmak üzere iki mana taşıdığını görüyoruz. **Dar anlamı;** III. Selim tarafından kurulan ve Avrupa usulü yetiştirilen yeni ordunun adıdır. **Geniş anlamı;** III. Selim zamanında yapılan bütün ıslahat hareketleridir. III. Selim'in Yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfûzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın bilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için giriştiği tüm ıslahat hareketleridir.

Yeni düzen anlamındaki bu kelime (terkib) ilk defa Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa tarafından kullanıldı (Cizye hususuna dair yaptığı ıslahat hakkında). 1789'da Viyana'ya elçilikle giden Ebû Bekir Râtib Efendi, Avusturya'daki idare şeklini nizâm-ı cedîd olarak nitelerken, aynı yıl meydana gelen Fransız İhtilâli ile kurulan yeni idâre de Osmanlı Devleti'nce "Fransa nizâm-ı cedîd'i" olarak isimlendirilmişti. Bundan sonra da III. Selim devrinde girişilen ıslahatlar hakkında kullanılmıştır.

III. Selim, ıslahat hareketine girişmeden evvel bilim, teknik ve tecrübesinden yararlanacağı Avrupa'yı daha iyi anlayabilmek için Ebû Bekir Râbit Efendi'yi elçilikle Viyana'ya gönderdi. İncelemelerini ***Sefâretnâme*** adlı bir eserle ortaya koyan Râtib Efendi'nin, Osmanlı Devleti'nin gelişmesi için öne sürdüğü şartlara kendi düşüncelerini de ilâve ile bir ıslahat programı hazırladı. Ayrıca o, yapılacak ıslahatları bir şahsın değil devletin malı yapmak istediğinden ve ulema ile devlet ricâlinin (20 yerli, 2 yabancı ileri gelen devlet adamı) de onay ve ortaklığını sağlayıp, yalnız kalmamak suretiyle harekete geçmek düşüncesinde idi. Bu nedenle, ileri gelen devlet adamlarından devletin düzeni için uygun gördükleri çalışmaları içeren ***lâyihalar*** (rapor-tasarı) istedi. Gelen raporlarda tam bir fikir birliği yoktu ve ağırlık noktası da yine askerî alana yönelikti. Bununla beraber, III.Selim, İsmail Paşazade İbrahim İsmet Bey başkanlığında bir heyet kurarak 72 maddelik ıslahat programını hazırlattı.

Ordu, 1794'de cepheden dönmüş, Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın beraberinde getirdiği birkaç subay tarafından Levent Çiftliğinde asker eğitimine başlanmıştı. Böylece, askerî teşkilatın ıslâhı ile işe başlandı. Mevcut ocakları kaldırmak için devletin dayanacağı herhangi bir kuvvet olmadığından, Avrupa usulünde ***Nizâm-ı Cedîd*** adıyla yeni bir ordu kurulurken, bir taraftan da diğer ocakların ıslahı için yeni kanunnameler hazır-

landı. Bu ocaklardan, Kumbaracı, lağımcı, arabacı ve topçu ocakları ordunun teknik sınıflarını teşkil edecekti. Ocaklara iltimas ile değil bilgi ve kabiliyete göre asker alınacaktı. Nizâm-ı Cedîd'in başlı başına bir ordu olarak kurulmasına Yeniçeri Ocağı karşı çıktığında, Nizam-ı Cedîd, ***bostancı tüfenkçisi ocağı*** şeklinde 12.000 askerden ibaret olarak kuruldu. Eğitimleri Levent çiftliğinde yapılacak, 1600'ü İstanbul'da diğerleri ise Anadolu ve Rumeli'de yetiştirilecekti. Ayrıca, bu iş için ihtiyaç duyulan para, ***irâd-ı cedîd*** adıyla yeni bir hazine kurularak sağlandı.

> *Tophane, tersane ve mühendishanenin de düzenlenmesi işine girişildi. Baruthaneler ıslâh edilerek yenileri açıldı. Kötü bir manzara arz eden donanmanın ıslâh işi Küçük Hüseyin Paşa'ya verildi. Kaptanlar sınavdan geçirilerek, ehliyetsiz olanlar atıldı. Deniz erleri muayene ile alınarak, öğretime tâbi tutuldu. Fransa ve İsveç'ten mühendisler getirildi. Mevcut 15 tersane düzeltilip, faaliyete geçirilerek 45 gemi yapıldı.*

Askerî eğitime ağırlık verildi. İlk kez bu alanda I. Mahmud devrinde Humbaracı Ahmed Paşa'nın çalışmalarıyla Üsküdar'da bir mühendishane açılmıştı. 1773'de de ***Mühendishane-i Bahrî-i Hümâyûn*** (Deniz Mühendishanesi) kurulmuştu. III. Selim, Bahriye'nin yanında 1792'de Humbarahane, 1794'de Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn (Topçu okulu=Kara Mühendishanesi) açıldı. Okulun eğitim öğretim programında Fransa'dan yararlanıldı. 200 öğrencisi olan bu okul için ayrıca 400 ciltlik bir kütüphane kuruldu. Fransızca mecburi ders olup, Fransız öğretmen tarafından okutuluyordu. Gerekli kitapların Türkçeye çevrilmesine de önem verildi. Mühendishane matbaası ile Üsküdar matbaası basım faaliyetlerini artırdı.

III. Selim, idarî alanda da düzenlemelere girişti Anadolu ve Rumeli yirmisekiz ile bölündü. Buralara vezir tayini kontrol al-

tına alındı. İlçelerde Ayanlar halk tarafından seçilerek, kadılar hizmetlerini aksakmayacaktı. Zahirenin toplanması, dağıtım ve saklanma işi tüccardan alınıp, kurulan *Hububat Nezareti*'ne verildi. Avrupalı tüccarların iç ticarete iş yapmaları önlendi. Osmanlı ve Rum reayasının (halk) gemilerine Rus bayrağı çekerek, sefer ve ticaret yapması yasaklandı. Tercümanlar kontrol altına alındı.

III. Selim zamanında siyaset alanında da önemli bir gelişme görüldü. Bu tarihe kadar güdülen hristiyan devletleri hakir görme ve karşılıklı antlaşmalar yapmayı dine aykırı sayan ve kendi kendine yeterlilik prensibine dayanan görüş bir tarafa bırakılarak, Avrupa'nın ***denge siyasetine*** dahil olunmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin dağılmasını geciktirecek derecede önemli bir hususdur. Değişen siyasî yaklaşımın bir yansıması olarak III. Selim'in Avrupa ülkelerinde ***İlk defa daimî elçilikler*** kurduğunu görüyoruz. Tabiatıyla Avrupa'nın denge siyasetine dahil olmağa kalkışmak, Avrupa devletlerini yakından tanımayı öngörüyordu. Böylece, İlk elçilikler, Londra, Viyana, Berlin ve Paris'de üçyıl süreyle atanan elçiler ile açıldı.

> *XVIII. yüzyıl sonlarına kadar yabancı devletlerde diplomatik temsilci yoktu. Belirli zamanlarda özel elçiler gönderilmekle yetinilirdi. 1792 tarihine kadar geçen zaman içinde bunların sayısı ise 20'yi zor bulmaktadır. Bu tarihe kadar yerli hristiyan tercümanlar aracılığıyla yabancı elçilikle temas kurulmakta idi. Ancak XVIII. yüzyıl sonlarında hristiyanların devlet idaresindeki rolleri sönmeye başlayıp, Türkler daha etkin hale gelmiş ve Avrupa meselelerini yakından takip ihtiyacını hissetmişlerdi. Böylece Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletleri düzeyine getirmek, Avrupa'daki faaliyetler hakkında doğrudan ve güvenilir bilgi sağlamak amacıyla düzenli ve daimî Osmanlı elçiliklerinin kurulmasına karar ve-*

rildi. ***İlk elçilik 1793'de Londra'da (Âgâh Efendi)*** *açıldı. Daha sonra Viyana, (Münib Efendi), Berlin, (Aziz Efendi) Paris (1796, Seyyid Ali Efendi) bunu izledi.*

Gerek, siyasî, gerek eğitim sahasındaki ıslahatlar, yabancı dil bilen ve yavaş yavaş batıyı tanımaya başlayan yeni bir kuşağın yaratıcısı olacaktır. III. Selim'in ıslahat çalışmalarında Fransa'yı örnek alışı, batının Osmanlı Devleti'ne giriş dilinin Fransızca ile yapmasını sağlamıştır.

Nizâm-ı Cedîd'in varlığını sürdürebilmesi kuvvetli bir ıslahatçı ekibe, barışa ve ıslahat düşüncesini kabul eden bir zümrenin varlığı ile mümkündü. Fakat, Ulemanın çoğu batı kaynaklı ıslahat fikrine karşıydı. Paris elçisi Halet Efendi muhafazacı tutumunu açığa koymaktan çekinmiyordu. Yeniçeri ocağı ise kendi dışında bir ordunun kurulmasına başından beri karşı çıkmıştı. Siyasî meseleler, bazen Osmanlı Devleti'ni İngiltere ve Rusya'ya çevirdiğinde Fransa, Yeniçeriyi desteklemekten geri kalmıyordu.

Islahatlara karşı olanlar büyük bir kitleyi teşkil etmelerine karşın Fransız nüfûzu İstanbul'da gün geçtikçe etkisini büyütüyordu. Öte yandan, eşkiya ve âyânların isyanları bitmek bilmiyor, buna sebep olarak Nizâm-ı Cedîd gösteriliyordu. Aslında bu ordu, Akkâ'da başarı kazanmıştı (1799) ve Rumeli'deki gelişmeler de bir ordunun da burada kurulmasını gerektirmişti. Ancak Sadrazam İsmail Paşa, ıslahat yanlısı görüldüğü halde Rumeli âyânlarını kışkırttı. Bunun üzerine Kadı Abdurrahman Paşa, III. Selim tarafından geri çağrıldı (1806). Ancak bu dönüş, Nizâm-ı Cedîd düşmanlarının şımarmasına ve boğaz yamaklarının isyanına neden oldu. Sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ile Şeyhülislam Ataullah Efendi ve veliaht Şehzade Mustafa, Nizâm-ı Cedîd'i kaldırmak üzere

harekete geçtiler. Köse Musa Paşa'nın Karadeniz boğazında muhafız yeniçeri yamaklarını Nizâm-ı Cedîd elbisesi giymemeleri için gizlice kışkırtması ile isyân başladı. İsyancılar başlarına ***Kabakçı Mustafa***'yı getirdiler.

Tarihe Kabakçı Mustafa isyanı diye geçen bu isyanın sonucunda, asilerin isteklerini kabul ettirdikleri III. Selim, bir hatt-ı hümayûn ile Nizâm-ı Cedîd'i kaldırdığını bildirdiği gibi tahttan da feragat etti. Asiler yerine IV. Mustafa'yı getirdiler (29 Mayıs 1807. Böylece Nizâm-ı Cedîd devri sona eriyor, ıslahat çalışmaları bir süre için duraksıyordu.

IV. MUSTAFA (29 Mayıs 1807 - 28 Temmuz 1808)

Kabakçı Mustafa isyanı ile tahta getirilen IV. Mustafa'ya karşı, III. Selim'den yana olanlar, Ruscuk ayânı Alemdar Mustafa Paşa'nın yanında toplandılar. Alemdar, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak üzere harekete geçti. İstanbul'a girmeden önce Kabakçı Mustafa idam edildi. IV. Mustafa tahtta tek başına kalabilmek için, amcası III. Selim ve II. Mahmud'un öldürülmesi için emir verdi. Alemdar Mustafa Paşa, saraya girdiğinde III. Selim'in cesedi ile karşılaştı. O, III. Selim'i kurtaramadı ama öldürülmekten kurtarılan II. Mahmud'u tahta çıkarabildi ve sadaret mührü kendisine verildi.

10. II. MAHMUD DEVRİ (1808 - 1839)

Siyasî Olaylar

Osmanlı - Rus - İngiliz Savaşı (1806 - 1812)

Bükreş Antlaşması

III. Selim, saltanatının son yıllarında Rusya ile muharebeye girmiş, II. Mahmud'un tahta çıkışıyla karşı karşıya kaldığı ilk siyasî olay da devam eden Osmanlı - Rus savaşı olmuştu. Osmanlı Devleti bu savaş ile Rusya'nın Eflâk ve Boğdan'ı istilâsını

önlemek, Kırım'ı geri almak ve 1798'den beri şiddetle hisseden Rus baskısına son vermeyi ummuştu.

Savaşın ilk yıllarında Fransa, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile de savaş halinde bulunmasını fırsat bilerek, iki devlet arasında Tilsit antlaşması (1807) imzalanmıştı. Napolyon, kadim dost Osmanlı Devleti'ni bir tarafa bırakarak, bu antlaşma ile Rusya'nın Eflak, Boğdan üzerindeki emellerini kabul ve yardım garantisi vermiş, Rusya'yı Avrupa'daki siyâsetinde yanında görmek amacıyla, 12 Ekim 1808 tarihli Ertfurt görüşmesinde dahi aynı siyâseti takip etmiştir.

Bu gelişmeler karşısında Fransa yanında yer almanın manasızlığını farkeden Osmanlı Devleti, 1807'de Mısır'a asker sevketmeleriyle bozulan İngiltere ile olan temaslarını 1809'da bir ittifak ile düzeltti ve Rusya ile savaşa devam etmeye karar verdi.

> *5 Ocak 1809'da iki devlet arasında yapılan **Çanakkale (Kale-i Sultaniye)** antlaşması ile İngiltere ile mevcut pürüzlere son verilmiş, boğazlardan savaş gemilerinin geçişi yasaklanarak, bu kurala diğer devletlerin de uyması kararı alınmıştır. Antlaşmanın düğüm noktası bu mdde olup, böylece ilk kez boğazlar meselesi, Rusya'dan başka İngiltere ile de konu edildiğinden, bu mesele uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Kısacası, **boğazların kapalılığı ilkesi** ilk defa bir antlaşma ile taahhüd altına alınıyordu. Gerçekte İngiltere, Rusya'nın güneye inmesini önlemek için boğazların kapalılığı prensibini bir Avrupa meselesi haline getirmek amacındaydı. Öte yandan bu antlaşma, İngiliz-Rus rekabetinin varlığını açıkca ortaya koyuyordu.*

3 yıl süren savaşta Osmanlı ordusu Rusya karşısında pek başarılı değildi. Rusya, Besarabya, Eflak, Boğdan, Dobruca ve kuzey Bulgaristan'ı ele geçirmişti. Savaşa, 16 Mayıs 1812 tarihli

***Bükreş* Antlaşması** ile savaşa son verildi. Besarabya hariç, Eflak, Boğdan Osmanlı Devleti'ne geri verildi. İki devlet arasında Prut nehri sınır oldu ve ayrıca Osmanlı Devleti Sırplara bazı imtiyazlar sağlayacaktı. Bununla Osmanlı Devleti Sırpların siyasî varlığını tanımış oluyordu. Üstelik Besarabya ve Tuna'dan geçiş hakkının Rusya'ya verilişi, zaten başlamış olan milliyetçilik akımının Rusya tarafından Balkanlara empoze edilmesine aralık bir kapı bıraktı.

Dolayısıyla, Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl başında girdiği bu savaş ile Avrupa devletlerinin kendi üzerinde çeşitli emellerini gerçekleştirmek istediğini ve bu sebeple oldukça değişken bir siyaset izleyerek yol aldıklarını açık bir şekilde görmüştür.

Dağılma Sürecinde Osmanlı Devleti
Sırp ve Yunan İsyanları

Fransız Devrimi'nin yarattığı milliyetçilik fikirleri, III. Selim zamanında, Napolyon'un Akdeniz'i bir Fransız gölüne çevirmek amacına hizmet için İyon adalarında ve Mısır'da kullanılmıştı. Bu başlangıç kısa sürede Balkanlarda etkisini göstermiştir. İhtilâl fikirlerine önceleri şiddetle karşı tavır alan Rusya ve Avusturya bu fikirleri kendi amaçları doğrultusunda Balkanlarda kullanmışlardır.

Sırp İsyanı (1804 - 1817)

1459 tarihinde Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı ülkesine katılan Sırbistan, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyaletti ve XVIII. yüzyıla kadar önemli bir olay yaşanmamıştı. Fakat, yine bu yüzyıl sonlarından itibaren, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede giriştiği yıpratıcı savaşlar ve otoritesinin sarsılması, ayân ve eş-

kiyaların türemesine yol açtığı gibi, ihtilâl fikirlerinin de bölgeye sızmasına müsait bir zemin oluşmuştu.

Nitekim, yeniçerilerin Sırbistan'da çıkardıkları olaylara karşı Sırpların Padişaha şikayetleri, yeniçerileri iyice kızdırıp, bazı Sırplıların öldürülmesine ve 4 Şubat 1804'de Sırp isyanının başlamasına neden oldu. Başlarına **Kara Yorgi** (Georg Petroviç) adlı bir tüccarı getiren Sırplı asiler, Belgrad'ı yeniçerilerin ellerinden alarak, Osmanlı Devleti'nden bazı isteklerde bulundular. Belgrat muhafızı yanında Sırplı bir vekil bulunması, genel af ilanı, savaş tazminatı ve ibadet ile ilgili bu istekler padişah tarafından kabul edilmeyince, Kara Yorgi başkanlığında Sırp Millet Meclisini (Skupçina) oluşturarak, Sırbistan'ın bağımsızlığına kadar Osmanlı Devleti'ne karşı mücadeleye karar verdiler.

Öte yandan, Eflâk ve Boğdan'a giren Rusya'nın, Sırpları teşvik ve yardım teklifinde bulunduğu, bu sebeple isyanın yeni bir düzeye ulaştığı görülür. Karadağ, Rusya'nın bu vaadleri üzerine Sırplara katılırken, Sırplar, Napolyon ile de anlaşarak, Avusturya içindeki Sırpları da isyana teşvik edeceklerini bildiriyorlardı. Avusturya ise Sırp himayesi kisvesi altında Rusya'nın Balkanlara sarkmasını istemiyordu. Böylece Sırbistan, Avusturya ve Rusya arasında bir sorun haline geldi.

Avusturya başvekili Meternich, Sırbistan'ın Osmanlı nüfûzunda kalmasını daha uygun görmekteydi. Rusya buna rağmen 1812 Bükreş antlaşması ile Sırplar lehine bazı esnek imtiyazlar elde etmeyi başardı. Ancak, uygulama sırasında Kara Yorgi'nin çıkardığı sorunlar, buraya 1813 Kasımında bir harekât düzenlenmesine ve Belgrat'ın alınıp, Sırbistan'ın geniş ölçüde itaat altına girmesi sonucunu doğurdu. Sırplar, Meternich tesiri nedeniyle, Viyana Kongresi'nden elleri boş döndüler. Fakat, isyana devam ettiler, ancak Napolyon'un bertaraf edilmesinden sonra Rusya, tekrar Sırbistan üzerinde müdahale

imkânı buldu. 1816'da Sırbistan imtiyazlı (ayrıcalıklı) bir prenslik haline getirildi. Böylece, Osmanlı Devleti ilk defa Hristiyan reayasına boyun eğmiş oluyordu. Daha sonra 7 Ekim 1826'da ***Akkerman Antlaşması*** ile imtiyazlar verilen Sırbistan'a, 1829 ***Edirne Antlaşması*** ile muhtariyet verildi ve 1878 tarihli ***Berlin Antlaşması*** ile bağımsız oldu. 1881'de Avusturya nüfûzuna giren Sırbistan'ın bu durumu 1903 yılına kadar sürecektir.

Yunan İsyanı

Humanizm ve Rönesans hareketleri, Avrupa'da antik Yunan kültürünü öne çıkarmıştı. XVIII. yüzyılda bu ilgi geniş ölçülere ulaştı (Fransız Voltaire, İngiliz Byron Yunan edebiyatı hayranı idiler). Bu ilgi, doğal olarak Yunanlılar arasında da etkisini gösterdi. Bazı devletler de durumu, Osmanlı Devleti'ne karşı kendi siyasî amaçları için (özellikle Avusturya, Rusya ve Fransa) araç kabul ettiler. 1768 seferinde Rusya, Mora ve Yunan adalarına yerleşmek suretiyle burada milliyetçilik duygularını körüklediği gibi 1774 Kaynarca Antlaşması ile buradan tamamen kopmamak için ortodoks tebaa lehine bazı imtiyazlar elde etti. Daha sonra Rusya ve Avusturya 1787 seferini, eski Bizans'ı yeniden kurmak amacıyla **("Grek Projesi")** gerçekleştirdiler. Fransa'nın Akdeniz'i bir Fransız gölü haline getirmek emeliyle ihtilâl sonrası yedi adada kısa süreli varlığının ardından Rusya'nın buraya yerleşmesiyle Yunanlılar arasında milliyetçilik fikri iyice gelişti.

> *1814'te Odesa'da iki Rum ve bir Bulgar tüccardan oluşan **"Etniki Eterya"** cemiyeti kuruldu. Cemiyetin adı kuruluşunda **Filiki Eterya** idi. 1894'de Etniki Eterya olarak değiştirildi. Cemiyetin açık gayesi hristiyan tebaanın eğitim ve öğretimi idi. Kapalı gayesi ise, kısaca Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak idi (**Megalo İdea**). Bu cemiyetin varlığı Çar tarafından*

bilinmekte olup, kendisine yüksek başkanlık dahi teklif edilmişti, esasen cemiyet,Rus çarının yaveri Aleksandr İpsilanti tarafından yönetilmekte idi.

Mora ve dolaylarında kuvvetli bir nüfûza sahip olan Tepedelenli Ali Paşa, Rumların isyanını geciktirmekteydi. Fakat, Ali Paşa, İstanbul'u muhtemel bir Rum isyânına karşı uyardığı halde, II. Mahmud'un mühürdarı Halet Efendi sırf kişisel nedenlerle onun uyarılarını göz ardı ediyordu. Ama, İngilizler de uyarıda bulununca divan tercümanı Nikola Moruzi Bey inceleme için bölgeye gönderildi. Şüphesiz o, olumsuz bir rapor vermedi. Böylece Halet Efendi, Tepedelenli hakkında yanılmadığını kanıtlamıştı. Hatta, Tepedelenli Ali Paşa'nın Avlonya mutasarrıfı İbrahim Paşa'yı hapsedip, sancağı kendi idâresine alma teşebbüsü, II. Mahmud'u da galeyana getirdi ve cezalandırılmasına karar verildi. Tepedelenli af dilemek istemesine rağmen, Halet Efendi'nin engellemesi isyan etmesine sebep oldu. Halet Efendi'nin bu tutumu, Mora isyanı başlayınca sürgün edilerek, katledilmesine yol açacaktır.

İşte, bu durumu fırsat bilen Rumlar, isyan için gereken ortamın oluştuğuna kanaat getirip, derhal faaliyete geçtiler. Aleksandr İpsilanti, isyanın Eflâk, Boğdan'da başlatılmasını istedi. Zira, böylece Rusya'nın yardımını sağlayacak, isyana Eflak, Boğdan halkı, Sırp ve Bulgarların da katılması sağlanacaktı. Ancak Eflak, Boğdan zaten muhtar konumda idi ve bu yüzden Rum isyanına ilgisiz kalacaklardı. Nitekim, burada başlatılan (Yaş) isyan başarılı olamadı (1820). Çok geçmeden Mora'da isyan patlak verdi (12 Şubat 1821). Bu arada Tepedelenli'yi öldüren Hurşit Paşa kuvvetlerini Mora'ya sevk etti.

Yunan isyanı karşısında Rusya, ilk anda bu isyanı haklı görüp, Kaynarca antlaşmasına dayanarak, teminat istemiş (28 Temmuz 1821), reddedilince elçisini geri çağırarak, Avusturya ve İngiltere'ye görüşlerini sormuştur. Ancak Metternich sis-

temi, bu isyanı tanımanın ihtilâl prensiplerini tanımak olacağı gerekçesiyle onaylamaya karşıydı. Hatta bu konuda Rusya dahi uyarıldı. Nitekim Rusya kendi himâyesinde bir Yunanistan'a taraftardı, isyanın bağımsız bir Yunanistana yöneldiğini görünce Rusya dahi Osmanlı Devletiyle antlaşma yoluna girmiştir. Bu aleyhte görünüme rağmen, Avrupa kamuoyunda lehde bir durum söz konusu idi. Halk olayı bir *hilâl-salîb* mücadelesi olarak kabul ediyordu.

1822 Ocağında Epidor'da bir meclis toplayıp, Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan eden asiler, kendi içlerinde dahi çatışmaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti ise isyanı bastırmada başarısızlığa uğruyor, yeniçeri eski gücünü gösteremiyordu. Nitekim, özellikle bu isyandaki başarısızlıkları II. Mahmud'un yeniçeri ocağını kaldırma sebebi olarak dayanak noktasını teşkil edecektir. Bu durum üzerine, II. Mahmud, Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kaldı. Mehmed Ali Paşa, bu yardımı karşılığında kendisine Girit ve Mora valiliklerinin verilmesini istemiş, isteği kabul edilince, oğlu İbrahim'i Mora'ya göndermiştir (Temmuz 1824).

İsyan kısa sürede bastırılırken, Rus Çarlığı'ndaki taht değişikliği, Yunan isyanına Avrupa devletlerinin müdahalesine yol açtı. Çar Aleksandr'ın yerine geçen I. Nikola (1825) Yunan isyanını destekliyordu, Meternich sistemine ve kutsal ittifak'a karşıydı. Özellikle Mehmet Ali Paşa'nın bu vesile ile Doğu Akdeniz'de karşısına çıkmasını kendi çıkarlarına ters buluyordu. Bu nedenle Avusturya'yı da yanına alarak Osmanlı Devleti'ne ultimatom verdi (Mart 1826). Osmanlı Devleti isyanın bastırılmasına az bir zaman kalmışken, yabancı müdahalesi istemediğinden derhal görüşmeyi kabul ederek, 7 Ekim 1826'da ***Akkerman Antlaşması***'nı imzalandı. Bu antlaşma, Yunan isyanı hakkında herhangi bir hüküm taşımaz, Sırbistan'a bir anayasa verilmesi, Romen beylerinin Rusya tarafından tayin

edilmesi ve bazı ticari hakları içerir. Dolayısıyla, Rusya mevcut durumu, Balkanlardaki imtiyazlarını biraz daha genişletme yolunda kullanmıştır. İngiltere ise, önceleri Osmanlı Devleti'nin yaşaması taraftarı iken, Rusya gibi Mehmet Ali Paşa'nın Doğu Akdeniz'e yerleşmesine karşı tavır aldı. İngiltere, burada ne Rusya ne de kuvvetli bir Mısır Paşası'na razıydı, zayıf bir Osmanlı veya cılız bir Yunanistan daha geçerli idi.

Neticede Rusya ve İngiltere 4 Nisan 1827'de ***Saint-Petersburg*** protokolünü imzaladılar. Bu protokol, Yunanistan'a muhtariyet verilmesi ve Osmanlı'nın buradan çıkarılması hükümlerini içerdiğinden, Yunanistan'ın bağımsızlığı yolunda atılmış ilk adım idi. Protokol, Avusturya ve Prusya dışında sadece kendisine karşı 1815'de kurulmuş olan kutsal ittifakı bozma düşüncesiyle Fransa tarafından kabul edildi. İngiltere, Fransa ve Rusya protokol hükümlerini içeren Londra Antlaşması'nı 6 Temmuz 1827'de imzaladılar. Osmanlı Devleti, bu antlaşmayı kendi iç meselesine müdahale saydığından kabul etmedi. Bunun üzerine isteklerini kuvvet yoluyla gerçekleştirmek için harekete geçen müttefik donanması, Navarin'de Osmanlı ve Mehmet Ali Paşa donanmasını yenilgiye uğrattılar (20 Ekim 1827) ***Navarin olayı*** ile Metternich sistemi iflas etmiş ve kutsal ittifak fiilen sona ermiş oluyor ve Metternich'e göre tarihte yeni bir dönem başlıyordu. Bu olayı takiben, Fransa geçici olarak Mora'ya asker çıkardı. İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'yle savaşmak niyetinde değildi. Fakat, Rusya Nisan 1828'de Osmanlı Devleti'ne savaş açtı.

> *İngiltere ve Avusturya Navarin'in sonuçlarından memnun değillerdi. Zira Metternich - kutsal ittifak zincirinin kırılışı ile Rusya'nın Boğazlar ve Balkanlar üzerindeki istekleriininin açığa çıkması ve üstelik Osmanlı donanmasının yok oluşu (Osmanlı denizciliğin gerilemeye doğru dönüm noktası) ile Rusya'nın güneye inişini en-*

gelleyecek herhangi bir gücün kalmadığı düşüncesinde idiler. Bu durum bu iki devletin endişelenmesine neden olmuştur.

1828 - 1829 Osmanlı - Rus savaşına Osmanlı Devleti hazırlıksız yakalanmıştı. Ruslar, kuzeydoğuda Kars, Ahıska, Anapa ve Erzurum'a girerken, batıda ise ana kuvvetten kopan Rus orduları Edirne'yi dahi ele geçirmişlerdi. Gerekçe olarak Londra protokolünü Osmanlı Devleti'ne kabulünü gösterip, diğer devletlerin savaşa tarafsızlığını sağlayan Rusya'nın hayli haddini aşan ilerleyişi, bu devletlerin tutumlarını bozma eyilimine sevk edince, Rusya barışa razı oldu.

14 Eylül 1829'da imzalanan ***Edirne Antlaşması***, Osmanlı Devleti'nin Kaynarca'dan sonra imzaladığı en ağır antlaşmadır. Buna göre; Rusya, Tuna nehri ağzındaki adaları almakla bu nehrin, doğuda Poti, Ahıska ve Anapa'yı almakla Doğu Anadolu'nun kontrolünü elde ediyor, ticari gemilerine boğazlardan serbestçe geçiş hakkı sağlıyordu. Eflak ve Boğdan ile Sırbistan'a verilen haklarla muhtariyetleri tanınıyor, en önemlisi ise Yunanistan bağımsız oluyordu.

Yunanistan'ın bağımsızlığının 24 Ekim 1830'da Osmanlı Devleti tarafından kabulü ile resmen kurulmuş olan Yunan Krallığı'nın başına Bavyera Kralı Louis'in oğlu Otto getirilmiştir. 1864'ye kadar tahtta kalan Otto yerine, Danimarkalı IX. Christian'un oğlu George, I. George (Yorgi) unvanı ile Yunan tahtına geçti. Hanedan zamanımıza intikâl etti.

Yunanistan, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız olan ilk devlet olduğu gibi, 1829 tarihi, Osmanlı Devleti'nin dağılma devrinin başlangıcı sayılmaktadır. Zirâ, Yunanistan'ın durumu, Osmanlı tebaasında yer alan diğer unsurlar için emsal teşkil edecektir. Osmanlı Devleti bu tarihe kadar girdiği savaşlar sonunda toprak kaybına uğrarken, ilk defa bağımsızlık yolu ile

bir toprak parçasından oluyordu. Yine bu savaştan çıkan ve Osmanlı Devleti'nin devamlılığı açısından değer taşıyan önemli bir sonuç da, artık bundan sonra Osmanlı Devleti'nin yaşama şansının, Avrupa'daki devletlerarası denge prensibinin devamına bağlı kalışının ortaya çıkmış olmasıdır.

Yunan isyanının biri Avrupa diğeri Osmanlı Devleti açısından iki önemli sonucu vardır:

1. Meternich liderliğindeki müdahale sisteminin Yunan isyanında uygulanamaması ve dolayısıyla sistemin önemli bir darbe yemesi. Bunda, Hristiyan ahalinin Müslüman Osmanlıya isyanı rol oynamış ve XIX. yüzyıl Avrupa diplomasisinde dinin hala etkili olduğu bu isyan ile görülmüştür.

2. Osmanlı Devleti'ndeki dağılmanın ortaya çıkan yeni şekli : XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti yaptığı savaşlarla toprak kaybederken, bu yüzyıl içindeki kayıpların, Osmanlı sınırları içindeki hristiyan ahalinin bağımsızlık yoluyla Osmanlı Devleti'nden ayrılmaları şeklinde gerçekleşecek olmasıdır. Bu devletler, Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Karadağ, XX. yüzyılda ise Bulgaristan ve Arnavutluktur.

Meydana gelen sonuçtan Rusya ve İngiltere memnun iken, Fransa Akdeniz'deki dengenin bozulduğu görüşünde idi. Bu sebeple 1830 yılında Cezayir dayısı İzmirli Hüseyin Paşa ile meydana gelen alacak çekişmesini bahane ile, buraya asker sevketmiş, Osmanlı Devleti ise savaştan yeni çıkmış olup, uzak bir eyaletiyle iletişimi iyi sağlayamamış da olduğundan sadece durumu protestodan öteye gidememiştir. Böylece, XVI. Yüzyıl ikinci yarısında Barbaros Hayrettin Paşa tarafından Osmanlı Devleti'ne bağlanan ve Garp Ocakları diye adlandırılan eyaletin Tunus ve Trablusgarp'ın üçüncü halkası olan Cezayir, Mora'nın ardından Osmanlı elinden çıkan ikinci kara parçası

olmuştur. Fransa, Cezayir'in tamamını ancak 1847'de işgal etmiştir.

Bu iki örnek, Osmanlı Devleti'ne gelecek tehditlerin iki cephesini teşkil eder:

1. Mora ile Milliyetçilik, 2. Cezayir ile sömürgecilik.

Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831 - 1841)

Mehmet Ali Paşa, (1805 - 1848) Kahire'ye asker olarak gelişinden bir müddet sonra kuvvetli bir şahsiyet olarak kendini göstermiş ve Osmanlı Devleti 1804 yılında onun Mısır valiliğini kabullenmişti. Zirâ, Mısır'ın kuvvetli bir idareye olan ihtiyacı ancak kuvvetli bir vali tarafından sağlanabilirdi.

Paşa'nın otoriteyi kurması 1807'de Kölemen beylerini ortadan kaldırmaya yönelik planı ile gelişti. Bu tarihte Kölemen ocağı tarihe karışırken, Mehmet Ali Paşa'nın nüfûzunun artışından endişelenen Osmanlı Devleti'nin onu Mısır'dan uzaklaştırma teşebbüsü sonuç vermedi. Öte yandan Mehmet Ali Paşa yaptığı ıslahat hareketleri ile Mısır'ı kuvvetli bir hale getirdi. Bu yönü ile çevresinde ve Avrupa'da hayranlık uyandırdı. Buna karşılık, Osmanlı Devleti ileri gelenleri onun başarılarına pek dostane bir gözle bakmıyorlardı. Bu hava, giderek ısınmaya ve bilhassa ***Edirne Antlaşması*** sonrasında patlama noktasına kadar gitti.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti ise Mora isyanını bastırmasına karşılık Mehmet Ali Paşa'yı Girit, Suriye ve Trablus-Şam valiliklerini vermeyi taahhüd etmişti. Fakat, Navarin ile isyan bastırılamamış, Mısır'a dönüşünün ardından Mehmet Ali Paşa, kendisi için Anadolu, oğlu İbrahim Paşa için de Rumeli seraskerliğini istemişti. Mehmet Ali Paşa'nın isteklerinin geri çevrilmesi karşısında, başlayan Osmanlı – Rus savaşına seyirci

kalması ve yardımda bulunmaması, II. Mahmud'u oldukça kızdırmıştı.

Edirne Antlaşması'ndan sonra sadece Girit valiliğini vermekle yetinen II. Mahmud, etrafındakilerin de teşvikiyle Mısır valisini yerinden etmek üzere bir plan da kurmuş, fakat bunu öğrenen Mehmet Ali Paşa, Suriye ve Şam valiliklerini kuvvet yolu ile ele geçirmek yoluna girmiştir. Nitekim, 1831 Aralığında harekete geçen İbrahim ve M. Ali Paşaların Akka ve Şam'ı ele geçirmeleri üzerine, Osmanlı Devleti ile Osmanlı Paşası arasında savaş başladı. Hatta bu isyancı Osmanlı Paşası'na, İbrahim Paşa'nın Konya'da Reşit Mehmed Paşa'nın ordusunu yenişi ile de İstanbul yolu açılmıştı (21 Aralık 1832). II. Mahmud, bu vahim durum karşısında ya Mehmet Ali Paşa ile anlaşacak ya da ona karşı bir devlet ile antlaşma yoluna gidecekti. Padişahın ikinci yolu seçmesi ve Rusya'ya müracaatı ise Mısır meselesini bir iç mesele olmaktan çıkarmış bir Avrupa meselesi haline dönüştürmüştür.

Avrupa devletleri Mısır isyanına ilk anda önem vermemişler ve Osmanlı padişahının isyanı bastıracağını düşünmüşlerdi. Fakat, ortaya çıkan sonuç üzerinde kendi çıkarlarınca görüşler bildirdiler. Fransa, Mısır valisinin hareketini onaylıyordu. Çünkü, böylece İngiltere'nin sömürgelerine giden yolda önemli bir güç merkezi oluşacaktı. İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün kalıcılığından yanaydı. Avusturya, 1830'larda barındırdığı Slav, Macar, İtalyan halklar açısından kritik bir durumdadır ve Rusya'ya yaklaşmaktadır. Rusya ise, öteden beri uygulamak için çeşitli yollara başvurduğu Akdeniz'e inme projesi açısından durumu müsait görüyordu. Bu devlet, amacına ulaşmak için bu tarihe kadar hemen hemen üç yol tutmuştu. Birincisi, savaşarak, ikincisi, diğer devletlerle Osmanlı topraklarını paylaşarak, üçüncüsü, Osmanlı Devleti'ni himaye ederek; İşte Mehmet Ali Paşa isyanı bu üçüncü yol ile Osmanlı

Devleti'nden koparılabilecek yeni imtiyazları haber veriyordu. Üstelik Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a yerleşebilme ihtimali kurulacak yeni bir devlet demekti. Bu durum ise Rusya'nın fetihler siyasetine ağır bir darbe olurdu. Bu nedenle Rusya, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma görüşünde idi.

Fakat, Rusya'nın Osmanlı devlet merkezini korumak üzere donanmasını Büyükdere'ye demirlemesi (şubat 1833) ve Boğaza 15.000 kişilik kuvvet sevki (5 Nisan 1833), Fransa ve İngiltere'yi telaşlandırmış, II. Mahmud'u Paşa ile bir antlaşma yapmaya ikna etmeye çalışmışlardır. Nitekim, 14 Mayıs 1833'de yapılan ***Kütahya Antlaşması*** ile, Mehmet Ali Paşa'ya Şam ve İbrahim Paşa'ya Adana valilikleri verilmiş, Mısır ordusu Anadolu'yu boşaltmıştır. Buna rağmen, II. Mahmud, çıkabilecek yeni bir ihtilâfa karşı tedbir olmak üzere 8 Temmuz 1833'de Rusya ile ***Hünkâr İskelesi Antlaşması'***nı imzalamıştır. 8 yıl süreyle imzalanan ve karşılıklı yardımları içeren bu antlaşmanın gizli maddesi gereği, Osmanlı Devleti, Çanakkale boğazını Rusya ile savaş halinde bulunan devlete kapayacak, Rus gemileri serbestçe boğazlardan geçebilecekti. Dolayısıyla bu antlaşma ile Rusya, Boğazlar konusunda diğer devletlere nazaran daha üstün duruma geldiği gibi, Osmanlı Devleti'ni himaye etme politikasında da başarıya ulaşmıştı.

> *Kütahya Antlaşması, bir mütareke (ateşkes) özelliği taşımaktaydı. İbrahim Paşa, Mısır'ın bağımsızlığını sağladıktan başka, halifeliği de İstanbul'dan Kahire'yi getirmeyi düşünüyordu. Zira, Mekke ve Medine, Mısır'ın elinde idi ve Mısır bağımsız olunca Osmanlı Padişahı ve halifesi Mekke ve Medine'nin hizmetkârı olduklarını hutbelerde zikredemeyeceklerdi. Bilindiği gibi, Halifelik Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır'dan alınmıştı. Mehmet Ali Paşa ise yakın bir zamanda Padişahın düşeceğini ve yerine geçecek oğluna vâsi olmak üzere hal-*

kın kendisini davet edeceğini düşünmekte idi. Diğer taraftan II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'nın başını getirene İstanbul'u da İmparatorluğu da bağışlamaya hazırım diyordu.

Ancak kısa sürede, Mısır'dan gönderilecek para miktarı, Suriye Müslümanlarının Mısır idaresinden memnuniyetsizliği gibi antlaşmazlıklar ortaya çıktı. Mehmet Ali Paşa ise kendisine ait yerlerin babadan oğlula geçecek şekilde olmasını istedi. Bu reddedildiği gibi Suriye ve Adana'nın iadesi istendi. Mısır valisi bunun üzerine bağımsızlığını ilân etti ve tekrar savaş durumuna geçildi (21 Nisan 1839). Nizip'te Osmanlı ordusunu feci bir yenilgiye uğratan İbrahim Paşa'ya İstanbul ve Anadolu kapıları bir kez daha açılırken, bu haberi almadan II. Mahmud öldü ve yerine onaltı yaşındaki oğlu Abdülmecit geçti.

Osmanlı - İngiliz Ticarî Antlaşması
(Balta Limanı Muâhedesi) 1838

Mustafa Reşid Paşa, 1834-1836 tarihlerinde Paris'te ve 1836'da tayin edildiği Londra'da elçilik görevinde bulunmuş, 1837'de Hariciye Nazırı olmuştur. Bu görevi esnasında 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile bir ticaret antlaşması imzalanmıştır.

Buna göre, Osmanlı ülkelerinde Yed-i Vahid usulü kalkmış, İngiliz tebaasına ticarî müsaadeler verilmiştir. Yed-i Vahid'in kalkışı ile malların mültezimlerce* tesbit edilen fiyata satın alınma mecburiyeti kalkıyor ve İngilizler her cins malı dışarı çıkarabiliyorlardı. Mustafa Reşid Paşa, böylece İngiltere'yi memnun ederek, dış siyasette ve özellikle Mısır meselesinde İngiltere'nin yardımını sağlamak istemiştir. 1799'da Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yaptığı ilk ittifâk antlaşması, daha sonra II. Mahmud'un Çar I. Nikola ile yaptığı Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın bir eşi gibidir.

***Yed-i Vahid**; XIX. yüzyıl ilk çeyreğinde konulan bir inhisar(tekel) usulü. Buna tabi olan Afyon, Zeytinyağı, Palamud ve İpek gibi maddeler yabancı tüccarların en çok rağbet ettikleri mahsullerdi. İngilizlerle yapılan ve % 3 gümrük resmi esası ile 14 yıl yürürlükte kalmış (1794 - 1795), 1820'de yapılan yeni tarifenin müddeti de 1834'de bitmek durumunda idi. Gümrük resmi bu süre zarfında % 3'den % 1-1,5'a inmişti. Dolayısıyla Osmanlı hazinesinde % 50 civarında bir azalma söz konusuydu. Bu nedenle Osmanlı Devleti tarifenin yenilenmesi için teşebbüste bulunmuştur. İngiltere ise, 1830'larda Avrupa devletlerinin koyduğu yüksek gümrük tarifeleri ile Avrupa pazarlarından dışlanırken, bu açığını Osmanlı Devleti'nden kopardığı bu antlaşma ile kapamaya çalışmıştır.*

Osmanlı ticarî ve iktisadî hayatında mühim değişiklikler doğuracak olan bu muahede, diğer Avrupa devletleri tarafından birer birer benimsenmiş ve görüleceği gibi İmparatorluk için önlenmesi kabil olmayan bir çöküşü hazırlayan faktörler arasında yer almıştır.

Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.e., s.6.

Islahatlar

II. Mahmud devri, siyasî açıdan felâketli, ıslahat açısından başarılı bir devir sayılır.

II. Mahmud, şehzadeliği sırasında III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd hareketine tanık olmuş ve bu onun için bir tecrübe olmuştu. Bu sebeple o, girişeceği ıslahatları birkaç noktadan ha-

**) Mültezim: Devlete ait bir geliri götürü olarak üstüne alıp toplayan, kesenekçi.*

reketle organize etmiştir. Birincisi, yapılacak ıslahat hareket- lerini sadece askerî değil, diğer kurumlara da kaydırmak, ikincisi, yapılan ıslahatın sürekliliğinin sağlanması için bazı yeni teşebbüslerin altındaki eski kurumları kaldırmak, üçüncüsü ise ıslahata geçmeden evvel düzenli bir planlama yapmak ve destek sağlamak.

II. Mahmut devri ıslahatları kısaca şöyle karakterize edilebilir:

1- XVIII. yüzyıl başından itibaren devletin bazı kurumlarında yapılmaya çalışılan ıslahatlarla batıya açılmanın, ulema, ocak, devlet adamları veya halktan gelecek tepkilere daima açık oluşuna karşı padişah kuvvet kullanmıştır.

2- Girişilen ıslahatlar, devletin otoritesini yeniden sağlamak için yapılmıştır.

3- Toprak, endüstri ve ticareti yeni kanunlarla düzenlenmek yerine, ordunun teknik araç ve gereçleri ile eğitimine önem verilmiş, devlet ekonomisinde değişiklik yapılmıştır.

4) II. Mahmud, bir ıslahatçı ekip kuramadı ve yakınındaki kişilerin çoğu ıslahatçı gibi görünen kişilerden oluştu.

5) Meselenin özünden çok şekle önem verişi de ıslahatların yetersiz kalışına yol açtı.

Bununla beraber, II. Mahmud'un ıslahatları salt devletin merkezileştirilmesi ve padişah otoritesinin kuvvetlendirmesi değil, devlet dağılma tehlikesi karşısında olduğundan iyi ve güvenilir bir idare kurma zorunluluğundan doğan, şekli değişim olarak tarif edilse bile, zaman içinde değerlendirilecek olursa, geçmiş örnekle-

rinde rastlanmayan ilk çağdaş prensipleri getirdiğinden ayrı bir değer kazanan çalışmalar olarak kabul edilebilir.

Alemdar Mustafa Paşa, II. Mahmud'un ilk saltanat devresinde III. Selim'in tahtan indirilişi ve ölümü ile meydana gelen bozukluğu düzeltmeye çalıştı. O, İstanbul'da asayişi temin ettikten sonra, Anadolu ve Rumeli isyanlarını devlet işlerini görüşmek üzere buraya çağırdı. Alemdar Mustafa Paşa'nın Yeniçeri Ocağı'nın yeniden düzenlenmesi ve padişah ile sadrazam karşısında ayân'ların durumunu içeren şartları görüşülerek, 7 Ekim 1808'de **Sened-i İttifâk** adı ile imzalandı. Bu sened, Osmanlı padişahı ile ayân arasındaki ilk yazılı belgedir.

Sened-i İttifâk'a göre, her iki taraf memleketin iyi idaresine çalışacaklardı. Alemdar başkanlığında bir araya gelen ayaânların aldığı bu kararların padişah tarafından kabulu ve yazılı bir belge niteliğine dönüşmesi, Sened-i İttifâk'ı hukukî bakımdan padişahın mutlak otoritesine getirilen bir sınırlama olarak kabul edilir.

*F. Armaoğlu, **Siyasî Tarih**, s.126.*

Böylece, Osmanlı Devleti âyanların varlığını kabul etmiş ve bazı haklar da tanımıştı. Alemdar Paşa'ya göre, (kendisi de bir taşra ayası idi) mevcut durumda, ayânların kurdukları otoriteyi sınırlamak için başka bir çare yoktu, yapılacak ıslahatların zarar görmemesi için ayânları devlet tarafına çekmek gerekliydi. Fakat, Sened-i İttifâk uzun ömürlü olmamıştır. Zira bu senet, bir tarafta padişahın otoritesine aykırıydı, diğer tarafta da ayanların bağımsızlığını kısıtlıyordu. Bu endişeler, Sened-i İttifâkı kısa sürede etkisiz kılmıştır. Alemdar'ın ölümünden sonra senet adeta unutuldu, II. Mahmud, ayânları ya üzerine giderek veya birbirine düşürerek ortadan kaldırdı. Böylece ayânlar siyasal ve hukuksal olarak yok oldu ama ekonomik güçleri belli olçüde devam etti.

Alemdar Mustafa Paşa, ayânların dönüşünden sonra, derhal askerî ıslahata girişti. ***Sekbân-ı Cedîd*** adıyla Avrupai tarzda eğitim görecek olan yeni bir ocak kurdu. Esasen bu, Nizam-ı Cedîd Ocağı'nı yeniden canlandırma teşebbüsü idi. 10.000 kişiden oluşan bu birliğin geliri için ***Umûr-u Cihâdiye Nezâreti*** kuruldu.

Bunun yanında yeniçeri ocağında da düzenlemelere gidildi. Esame* alım-satımı yasak edildi. Devlet, esameleri değerinin yarısına satın alarak, bunların ortadan kalkmasına çalıştı. Alemdar Mustafa Paşa, yeniçerilerin disiplinli bir eğitim görmelerini de zorunlu kıldı. Ancak, sened-i ittifâk dolayısıyla ulema, sekban-ı cedid'in kurulması ve disipline zorlandıkları için yeniçeriler, Alemdar'a cephe almakta gecikmediler. 15 Kasım 1808'de yeniçerilerin isyanı ile baruthaneye sığınan Alemdar, burayı infilâk ettirerek hayatını kaybetti. II. Mahmud, isyancıların IV. Mustafa'yı tahta çıkarmak istediklerini öğrenince IV. Mustafa'yı öldürerek, tahta namzet başka biri bırakmadı. Fakat, neticede isyancıların isteklerini kabul ederek, Sekbân-ı Cedîd kaldırıldı, birçok ıslahat taraftarı öldürüldü.

Bundan sonra yeniçeri ocağı iyiden iyiye bozuldu, devletin geleceği için ocağa güven artık sarsılmıştı. 28 Mayıs 1826 yılında ***Eşkinci Ocağı*** adıyla yeni bir ocak kuruldu. Yeniçeriler tekrar isyan ettiler. Fakat, bu onların son başkaldırışı idi. Nihayet, 17 Haziran 1826'da ***Yeniçeri Ocağı***'nın tamamen kaldırıldığı ilân edildi. Buna paralel olarak padişah, Bektaşi tarikatını da yasak etti. Tarihte ***Vak'a-i Hayriyye*** (hayırlı olay) diye bilinen bu hareket, yeni ıslahatların başlangıcı ve garantisi oldu. Paralı askerlik usulü yavaş yavaş kalktı, 15-45 yaş arası askerlik mecburî oldu, Eyâletlere gönderilen bir talimatla her türlü masrafın devlet tarafından karşılanacağı bildirildi. Böylece, millî bir ordunun

**) Esame: Yeniçeri nüfus cüzdanı; ölen yeniçerilerin cüzdanları iade edilmediğinden, bunlar başkalarının elinde geçmekte ve usulsüz maaş alınmakta idi.*

kurulmasına doğru yeni bir adım atılmış oluyordu. Devrin tarihçisi Lütfi Efendi buna ***millet askeri*** demiştir.

> *Dine dayalı hukuk sistemi Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi genel olarak Avrupa'da da geçerliliğini Fransız İhtilâline kadar korumuş görünmektedir. III. Selim devrinde her ne kadar devletin teokratik yapısında belirgin bir değişim görülmemekle beraber Osmanlı Devleti'nin ikili ittifaklara katılımı ile elçiliklerin açılışı şeklinde Avrupa Devletler hukuku karşısındaki davranış değişikliği etkisi gözlenebilir. Öte yandan insan hakları prensiplerine Osmanlı hükûmeti rağbet etmediği gibi, Napolyon'un Mısır'ı istilâsı olayında Fransızları dinsiz ilân ederek, direnişi sertleştirmek tedbirine gidilmiş, böylece Fransızların laik ve eşit sözcüklerinde mana bulan insan hakları beyannamesi rencide edilmek istenmişti; daha doğrusu bu prensipler Osmanlı Devleti'ni ilgilendirmiyordu.*
>
> *II. Mahmud ise Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışından sonra, "Bundan böyle saltanatın millet için bir dehşet, bir korku kaynağı değil, fakat bir destek olmasını istiyorum" Bunun için ferdin malına el konulması geleneğini (müsadere) kaldırıyorum sözleriyle insan hakları beyannâmesindeki mülkiyet hakkını, "tebaaamdan Müslüman olanları ancak camiide, Hristiyanları kilisede, Musevileri de havrada tanımak isterim" sözleriyle de tebaaanın kanun önünde eşitlik prensibini kabul etmişti. Nitekim, bunun bir neticesi olarak kıyafet değişikliğini görüyoruz. Yine II. Mahmut devrinde idarî hukuk alanında değişim olmuş, hükûmet teşkilâtında unvan ve kadrolarda değişiklikler yapılmıştır. Özellikle meclislerin kurulması gibi devletin siyasî ve hukukî bünye değişikliğine gidiş deneyleri içine girişi, II. Mahmut'un da-*

ğılma tehdidi karşısında yeni bir güvenli düzen kurma zorunluluğundan doğmuştur. Zira, II. Mahmut'un sadece, idareyi merkezîleştirmek ve kendi mutlak hâkimiyetini kuvvetlendirmek amacıyla ıslahatlara giriştiğini söylemek yetersiz kalmaktadır. Öte yandan E.Z.Karal (Osmanlı Tarihî,VIII), Engelhart'ın "Meclislerin kurulmasını padişahın mutlak yetkilerine karşı merkezcilikten uzaklaşma deneyi ve hatta bir nevi meşrutiyet idaresinin iptidaî şekli olarak kabul ettiğini belirtmektedir

(bkz. Engelhart., Türkiye ve Tanzimat, (Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islâhatı, çev. Ali Reşat, s. 31).

Böylece, **Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*** adıyle yeni bir ordu kuruldu. Yeniçeri ağası yerine, **Seraskerlik** (ordu kumandanı) makamı oluşturuldu. Eskiden ordu kumandanlarına verilen bu unvan, artık yeni ordunun sorumluluğu ile birlikte başkomutanlık ve Harbiye Nazırlığı görevlerini birleştiren bir subayı nitelemekte idi. Ayrıca, başkentin genel asayişi ve buna benzer sorumluluklar da alıyordu (1845'te kolluk görevi, serasker idaresinden alınarak, kurulan zaptiye müşiriyeti'nin idaresi altına sokulacaktır). İlk Serasker Hüsrev Paşa (1827-36)'dır. Avrupa usulünde düzenlenen bu ordu bir tümen ve üç-dört bölüktü. Askerler pantolon, ceket, potin ve başa da fes giydiler. Askerin eğitimi için de gereken subaylar için önce Mısır'a müracaat edildi, olumlu cevap alınamayınca, II. Mahmud Fransa'ya yöneldi. Fransa'nın da Yunan isyanı ve Mısır valisi Mehmet Ali Paşa olayındaki tutumu nedeniyle bu kez İngiltere'ye müracaat edildi. Ancak İngiltere dahi Yunan yanlısı olmakla damgalı idi. İngiltere'den iki subay getirilmesine ve Woolwich'e bazı harp okulu öğrencileri gönderilmesine rağ-

**) Kısaca "Mansûre" (Tanrı'nın yardımı ile galip gelen) denilmiştir. Asâkir: askerler.*

men İngiltere dahi İstanbul'a yerleşmeye başlayan Rus nüfûzundan endişelidir. Bu nedenle İngiliz girişimi de başarısız olmuştur.

Bununla beraber, II. Mahmud, Prusyalı Teğmen Helmuth von Molteke'nin etkisiyle, Avusturya ve Prusya'ya müracaat etmiştir. Beş Prusyalı subay gönderildiği gibi birkaç harp okulu öğrencisi de Viyana'ya kabul edilmiştir. Bu gelişme, Osmanlı ordusunda uzun sürecek olan ***Alman nüfûz ve geleneğinin başlangıcı*** olarak kabul edilmektedir.

Yeni ordunun en önemli eksiği yetişmiş bir subay kadrosu idi. II. Mahmud, bu nedenle eğitime önem vermekteydi. 1773 ve 1794 tarihlerinde kurulan kara ve deniz mühendishanelerini canlandırmaya çalıştı. Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn 1825'de ayrı bir okul haline getirilip ıslah edildi. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn (Deniz mühendishanesi) da 1830'da Heybeliada'daki binasına nakledildi. Paris'e öğrenci gönderildi. Tıp bilimine önem verilerek, özellikle yeni ordu için doktor yetiştirmek üzere 1827'de ***Tıbhâne-i Âmire*** (Tıp Okulu) ve 1832'de ***Cerrahhâne*** açıldı.

1834'de askeri amaçlı iki okul daha açıldı. Bunlar, ***Mızıka-i Hümayûn Mektebi*** *(Bando okulu) ile* ***Mekteb-i Ulûm-u Harbiyye*** *(Savaş bilimleri okulu)* idi. Mehter takımı kaldırılarak, askeri bando usulu kabul edilmiş, bu amaçla mızıka-i hümayun açılmıştır. Başına getirilen Giuseppe Donizetti Paşa (1788-1856), 1828 yılında geldiği İstanbul'da hem saray ve çevresine hem de II.Mahmud'un çağdaş ordusuna batı müziğini öğretmek üzere çalışmalarda bulundu.

Daha ziyâde askerî eğitim tedbirleri ile uğraşan II. Mahmud, sivil hayatın öğretimi için de planlar yaptı. Medreseler olduğu gibi bırakarak, batılı tarzda bazı okullar açılmasını uygun gördü. Batıda XVIII.yüzyıldan itibaren halkın eğitimi için yaygın görüş; ***ilk öğretimin mecburiyeti ve "öğretmek medenileş-***

tirmektir" prensibinin esas olarak kabulu idi. II. Mahmud da, ilk öğretimi zorunlu kıldı(1824) ama 1838'e kadar çeşitli nedenlerle uygulamaya geçilemedi. Yüksek okullara öğrenci yetiştirmek üzere ***Rüşdiyye okulları*** (ortaokul) açtı. Ayrıca, Sultan Ahmed ve Süleymaniye camiilerinde ***Mekteb-i Maarif-i Adlîyye*** *ve* ***Mekteb-i Ulûm-u Edebiyye*** adlı iki orta dereceli okul açıldı. Bu okulların amacı devlete memur ve tercüman yetiştirmekti.

II. Mahmud, dil bilen elamana olan ihtiyacın büyük olduğunu biliyordu. Batı ilmini Türkçeye aktaracak insana ihtiyaç vardı. Bu konuda iki şahsın payı büyük oldu. Bunlar Şanizâde Atanullah Efendi ve Hoca İshak Efendi olup, fen bilimlerine dair eser ve çevirileri bu yoldadır. Böylece, ***Türkçenin bilim dili olması yolunda ilk adımlar atıldı.***

Dil meselesi, Osmanlı merkezindeki diyalogların önemli bir parçası idi. Tercümanlar, genellikle gayrimüslim tebaadan idi (daha çok Rum) ve hatta XVIII. yüzyılda Rum tekeline geçmişti. 1821 isyanını tâkiben aynı yıl son Rum tercüman Stavraki Aristarçi görevden alınıp, idâm edildi ve tercümanlığın bir Müslüman Türk'e verilmesini kararıyla matematik okulu öğretmenlerinden ***Yahya Efendi*** bu işle görevlendirilmişti. 1833'de Babıali'de bir **"tercüme odası"** kurularak, tercüman yetiştirilmesine önem verildi.

Diğer taraftan, 1834-1836 tarihlerinde, III. Selim'in hal'i* ile kapanan Londra, Paris, Viyana elçilikleri yeniden kuruldu.

> *Bu sırada, memuriyetle Avruya'ya giden Türkler, batıdan etki almakta gecikmeyeceklerdir. Nitekim, Tanzimatın üç büyük yaratıcısı da Mustafa Reşid Paşa 1834 Paris ve Londra, Ali Paşa 1836 Viyana, Fuat Paşa 1840 Londra'da bulundular. Avrupaya gönderilen memurların çocukları dahi Avrupa'dan yararlanma fırsatı buldular. Sözgelişi, Ahmed Vefik Paşa, 1834'de babası ile*

Paris'e gitmiş, orada 3 yıl St. Louis lisesinde okumuştu. Sonra Paris'e büyük elçi, iki kez Sadrazam ve 1877'de Osmanlı Mebusan Meclisi'ne başkan olmuştur.

II. Mahmud, kuvvetli bir merkezi otorite kurmak ihtiyacıyla hareket etmekteydi. Bu amaçla 1826'da ***Müsaderât***** ve ***Mahlûlât***** dairesini kaldırmıştır. Öteden beri, Koçi Bey ve diğer risâlecilerin o güne kadar üzerinde durdukları, devlet memurlarında ehliyetsizliğe ve rüşvete yol açan husus, görev güvensizliği ve müsadereye uğrama korkusu idi. Böylece varissiz mülklerin, sürülmüş ve idâm edilmiş mülklerin hazineye intikâli kaldırıldı. Bu karar hazine için zararlı olsa bile, memurların mülk ve hayat güvenliğine kavuşması demekti. Böylece, yeni okullardan yetişen ve çoğunlukla mütevâzı ailelerden gelen memurlar giderek artarak, toplumda yeni bir unsur oluşturacaklardır.

Öte yandan tebaaa* arasında cins ve mezhep farkı gözetilmeyeceğini bildirdi. 1838'de ulema ve memurlar için iki ceza kanunnâmesi çıkardı. Böylece ***siyaseten katl*** tarihe karıştı. Bu durum, ilk defa sistemli bir ceza kanununa gidişi işaret etmektedir.

1831'de ***ilk defa nüfus ve mülk sayımı*** yapıldı. Bu sayımdan amaç yeni ordu için asker sağlamak ve vergi kaynaklarını düzenli bir şekilde tesbit etmekti. Onun, merkezileştirme politikasının bir devamı da kendini 1831'de timar sisteminde gösterdi. XVI. yüzyıldan itibaren çökmeye yüz tutan sipahiler sınıfı yerine, yeni düzenli bir süvari sınıfı oluşturuldu. Bu durum, yeniçeri ocağının kaldırılmasının açık bir sonucuydu. XVI. yüzyıldan itibaren ordudaki timarlı sipahi ihtiyacı azalmaya baş-

---

**) Hal': tahttan indirme; cülûs: tahtta çıkma.*
***) Müsadere: suçu olan kişinin malına, devlet tarafından padişah adına el koyulması;*
****) Mahlûlât: mirasçısı olmayan bir ölünün evkafa veya mîriye (devlet hazinesi) kalan mirası.*

lamıştı. Bunun yerine, düzenli birlikler ön plana çıktı. Böylece, sipahiler bir sınıf olarak çökerken, timarın yerine ***iltizam*** (devlet gelirlerinin toplanması) geçmişti. Yani bu timarlar daha ziyâde askeri bir yükümlülük olmaksızın sadece malî yükümlülük karşılığında mültezimlere veriliyordu.

> ***İltizam;*** *devletin, gelirlerinden birisi üzerindeki hakkını bir yıl müddetle bir kimseye, ondan peşinen veya taksitle aldığı para karşılığından devretmesidir. Geliri devlet adına fakat kendi hesabına toplayacak kişiye de mültezim denirdi. Bu durum, devletin çektiği para sıkıntısı nedeniyle yıllık olmaktan çıkıp, birkaç seneye yükseldi ve giderek düzen bozuldu.*

II. Mahmud'un ele aldığı bir diğer mesele ***Vakıflar*** olmuştur. Osmanlı Devleti'nde uzun bir geçmişe sahip eski bir İslâmi kurum olan Vakıf, dinî amaçla yapılan toprak ve mülk tahsisiydi. Vakıfların ve gelirlerinin denetimi ve tasarrufu genellikle ulema sınıfının elindeydi. Şeyhü'l-İslâm, ulema ve bazı devlet ileri gelenlerinin oluşturdukları vakıf grupları mevcuttu. Bunların en önemlileri de müftü ve kadıların kontrolünde olup, din müessesesi için önemli bir ekonomik güç oluşturuyordu. II. Mahmud, evkâf idaresindeki bu dağınıklığa son verip, tek bir yetki altında topladı, gelirinin bir kısmını dinî binaların bakımı, personelin aylıkları için ayırarak, kalanını devlet amaçlarına yöneltmek üzere yeni bir ***Evkaf Müdürlüğü*** kurdurdu.

> ***Haberleşme***
>
> *İngiltere'nin ilk günlük gazetesi 11 Mart 1702'de çıktı. 1814'te The Times gazetesinin (Londra) buharlı baskı makinası kullanmasıyla modern anlamda bir gazetecilik başladı. 1836 - 1855 devresinde pazar gazeteleri ortaya çıktı. (Cinayet, spor vs. haberli1753'de ilk telgraf tasa-*

*) *Teba: tâbi olma, uyma; tebaa: uyruk, bir devletin hükmü altında bulunanlar.*

rını İskoçyalı doktor Charles Morrison tarafından gerçekleştirildi. 1764'de elektrikli telgrafı, Georges Louis Lesages Cenevre'de yaptı. XVIII. yüzyıl sonunda ilk sistematik telgrafı, Napolyon Bonaporte tarafından kullanıldı. 1826'da İngiliz Francis Ronalds tarafından tektelli telgraf bulundu ve Amerika'da geliştirildi. Amerikalı Samuel Morse 1837'de Mors alfabesini buldu ve Telgraf icat edildi.

Türkiye'de ilk telgraf aygıtları bir maden okulu açmak için İstanbul'a getirilen Prof. J. Lawrence tarafından Beylerbeyi Sarayında 1847'de kuruldu. Abdülmecit bunu beğenerek, ülke çapında genişletilmesi için emir verdi.

Basının önemini ilk kavrayan Osmanlı Padişahı II. Mahmut'tu. Onun himayesi ile Alexandre Blacgue adlı bir Fransız 1825'de İzmir'de *"Le Spectateur de l'Orient"* ismi ile bir gazete yayımlamaya başlamış, kısa bir süre sonra "*Courier de Smyrne*" adını alan bu gazete 1828 - 1830 savaşı sırasında Avrupa basınında Babıâli'yi savunan tek gazete olmuştu. 1831'de bu gazetenin sahibi II. Mahmud tarafından İstanbul'a çağrıldı ve "*Moniteur Ottoman*" ismiyle devletin Fransız dilinde ilk resmî gazetesini çıkarttı ve bir kaç ay sonra ilk Türkçe resmî gazete olan ***"Takvim-i Vekâyi"*** (Olayların Günlüğü) haftalık olarak yayına başladı (300 adet fransızca, 5000 adet türkçe). Esasen bu, Osmanlı sınırları içinde yayımlanan ilk gazete değildi. 1796 - 1798'de İstanbul'da Fransızca gazete yayımlanmıştı. 1820' lerde İzmir'de de Fransızca gazeteler çıktı. Ama, gazete yayını hakkında gerçek etki yine Mısır'dan geldi. 1828'de Mehmet Ali Paşa ***"Vak'a-i Mısrıyye"*** adlı ortadoğunun ilk yerli gazetesini yayımlamıştı. Takvim-i Vekayi'nin devlet memurları tarafından devlet politikası ve amaçlarının daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemi büyüktü.

1834'de ***posta teşkilâtı*** kuruldu. İlk yol, Üsküdar - İzmit, ikincisi İstanbul - Edirne oldu ve bunu yeni yolların yapımı, karantina ve pasaport uygulamaların konulması izledi.

Ayrıca, devlet teşkilatında da bazı değişikliklere gidildi. Bu değişiklikler, sadece şekilseldi ama, hiç etkisiz de sayılamazdı. Buna göre, Sadrazama başvekil, vezirlere nazır adı verildi ve ayrı daireler oluşturuldu. 1826'ya kadar Şeyhü'l-İslâm'lar kendi evlerinde kurul toplayıp, Fetvâ verirken, artık Şeyhü'l-İslâm için Süleymaniye Camii yakınında bulunan eski Yeniçeri Ağası evi, daire haline getirildi. ***Bâb-ı Meşihat*** veya ***Fetvâhâne*** denilen bir ilk ŞeyhüIl-İslâm dairesinin kuruluşu, ulemanın devlet dairesi içine alınışının ilk adımı idi ve böylece ulemanın bağımsız ve kuvvetli nüfûzu sarsıldı. Daha sonra ***Maarif Nazırlığı*** ve ***Adliye Nazırlığı*** kuruldu, fetvâ yazma işi de bir süre sonra Bâb-ı Meşihat'tan alınıp, ***Fetva Emini***'nin başkanlığındaki hukukçulardan kurulu bir komisyona verildi. Bütün bunlar esasen ordu ve ulemayı Sultan'a karşı hareketsiz hale getirebilmek içindi. 1835'de ***Umûr-u Mülkiye Nezareti*** ile ***Umûr-u Hariciye Nezareti*** kuruldu. İki yıl sonra, 1837'de eski defterdarlık dairesi, Umur-u Maliye Nezareti (Maliye İdaresi-bakanlığı) ve Umur-u Mülkiye Nezareti de Umûr-u Dahiliye Nezareti (İç işleri İdaresi) adını aldı. 1838'de Sadrazam ünvanı kaldırılıp, başvekil denildi, daha sonra tekrar Sadrazam denilecektir. II. Mahmud, bunu takiben başvekilin başkanlığında bir ***Meclis-i Has*** ve ***Meclis-i Vükelâ*** kurdu. Bunlar, bakanlıkların yürütme görevlerini koordine edecek ve yasama tekliflerini Padişaha sunacaktı.

1836'da askerlik işlerini yürütmekle görevli ***Meclis-i Dâr-ı Şûray-ı Askerî*** (Askerlik işleri kurulu) ve 1838'de memuriyetler, kişiler ile hükûmet arasındaki antlaşmazlıklara bakacak olan ***"Meclis-i Valâ-i Ahkâm-ı Adliye"*** kuruldu. Devlet ve toplumun hayırlı düzenlenmesi yoluyla kuvvetli bir devlet ya-

ratma amacıyla kurulan bu danışma meclisinin kuruluş fermanı,Tanzimat adını alan harekete örnek olmuştur.

1838'de tarım, ticaret, sanayi ve bayındırlık işlerini de içine alan ayrı meclisler oluşturuldu. Bu ad değişiklikleri işlerin yönetimine başlangıçta tesiri olmadı. Ancak bu durum, eski kurumların yerine yenilerin yerleşmesi ve saray ile Babıali çekişmesinin başlaması yolunda ilk adım sayılabilir.

III. Selim ve II. Mahmud kıyafette de değişiklik yapmak istemişlerdir. III. Selim'in askerlerini batılı gibi giydirmek istemesi, 1807 isyânına ve ölümüne sebep olmuştu. II. Mahmud bu teşebbüsü yeniledi. Askerler, pantolon, yelek, kısa tunik ve ayakkabı giydiler. Başa giyilmesi için 1828'de Kuzey Afrika kökenli olan ***fes*** kabul edildi. Batılı tarz giyim üstüne konan fes, eskiye bağlılığın bir simgesi olarak değerlendirilebilir. Fese karşı geleceklere karşı tedbirler alındığı bu tarihten bir yüzyıl sonra fes öylesi yerleşmiştir ki, adeta bir Osmanlı ve İslâm sembolü olmuştur. Kıyafetteki bu değişim sadece askeri değil sivil hayatı da içine aldı. Cübbe ve sarık sadece ulema tarafından kullanılacaktı. Diğer devlet memurları için fes zorunlu hale getirildi. Cübbe ve terliğin yerine, redingot, pelerin, pantolon ve siyah derili ayakkabılar geldi. Mücevherat, kürk vs., kalkıyor, hatta sakallar dahi kısaltılıyordu ve bizzat II. Mahmud buna örnek oluyordu. Bütün bunların yanına geleneksel Osmanlı protokolü yerine Avrupai tarzda protokol uygulanmaya başlandı. Resepsiyonlar verilip, misafirlerle sohbet edildi. Perşembe günü tatil günü olarak Fransa'dan alınıp kabul edildi, Sultanın portresi devlet dairelerinin duvarlarına asıldı.

II. Mahmut'u bu tarz çabaları nedeniyle Çar Petro ile benzeştirenler çıkmıştır. Ancak, şüphesiz II. Mahmud'un işi çok daha zor olandı. Esasen onun örnek aldığı kişiler, III. Selim ve düşman olduğu Mısır valisi Mehmed Ali Paşa idi.

Sonuç olarak; Batılılaşma, Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıl başlarında Lale devri ile ve Fransızca olarak başlar, askerî, sosyal ve kültürel alanlarda yapılan bazı ıslahatlar ile Tanzimat'a gidişin ilk adımları atılır ve özellikle II. Mahmud'un ıslahatlarıyla görülen etki üzerine inşa edilir.

11- ABDÜLMECİD DEVRİ (1839 - 1861)

Siyasî Olaylar

Mısır meselesi; Abdülmecit dönemine de bir sorun olarak sarktı. Böylece, bir iç mesele, giderek uluslararası bir mahiyet kazanmış, bu vesile ile Avrupa devletleri, Osmanlı üzerindeki niyetlerini açığa vurmuştu ve Akdeniz'de üçüncü bir kara parçasının elden çıkmasına yol açacak bir kapı sayılan Londra Konferansı, Mısır'ın muhtariyeti sonucunu doğuracaktı.

İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya, 15 Temmuz 1840 ***Londra Antlaşması*** ile Osmanlı Devleti'nin toprakları garantiye alıyor ve Mısır Valisine Suriye güneyine kadar olan yerleri (Güney Suriye ve Akka Valiliği)vermeyi, eğer 20 gün içinde teklifleri kabul edilmezse Mısır'ın kendisinden zorla alınmasına karar veriliyordu. Bunun üzerine Mısır valisi Fransa'nın da yanında yer alışına güvenerek, teklifi kabul etmeyip tekrar savaşa girişti. Ancak bu kez başarılı olamadı. Neticede padişahın 13 Şubat 1841 tarihli ***Mısır Valiliği imtiyaz fermanı*** ile Mısır, Osmanlı Devleti'ne bağlı, fakat valiliğin babadan oğula geçtiği bir eyalet konumunu aldı.

Mehmet Ali Paşa isyanı, Osmanlı Devleti'ni sahip olduğu önemli bir stratejik mevkiinin, İngiltere lehine fiilen elinden çıkmasını sağlayacak bir duruma getirmiş, Rusya'nın himayesi ile bu olayın ardından ortaya çıkacak boğazlar meselesini olumsuz

ikinci bir problem olarak karşısında bulmuş, hatta bu isyanın devam ettiği süreç içinde dış ve iç baskıları sonucu, Tanzimat Fermanı'nı dahi ilân etmiştir.

Şark Meselesi (Doğu Sorunu)

Şark Meselesi'nin başlangıcı hakkında çeşitli tarihler ve olaylar ileri sürülmüştür. Daha ziyade bu meseleyi İslâmiyetin doğuşu, Haçlı Seferleri'nin başlaması ve Osmanlıların Rumeli'ye çıkışlarıyla yani XIV. yüzyıl ortalarından başlatan görüşler vardır. Bununla beraber, konu olarak XVIII. yüzyıl ikinci yarısında ortaya atılmış ve XIX. yüzyıl başlarından isimlendirilmiştir.

Şark Meselesi siyasî bir terim olarak ilk defa 1815'de Viyana Kongresi'nde kullanıldı. Bu terim, kongreye katılan Rus delegeleri tarafından diğer devletlerin dikkatini Osmanlı hristiyanları üzerine çekmek için kullanıldı ve böylece çeşitli manalar içeren bir terim olarak kullanılageldi.

Şark Meselesi XIX. yüzyıl ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması, ikinci yarısında ise, Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarının paylaşılması, XX. yüzyılda ise bütün toprakların bölüşülmesi manasını kazanmıştır.

Boğazlar Meselesi ve Londra Antlaşması

(Boğazlar Sözleşmesi) (3 Temmuz 1841)

Ancak mesele henüz kapanmış değildi. Mehmet Ali Paşa, valiliğin kime verileceğine padişahın karar vermesine ve Mısır gelirinin dörtte birinin yıllık vergi olarak verilmesine itiraz etti. Dış baskılar neticesinde valiliğin büyük oğula ve verginin de 40 milyon kuruşa bağlanması esası kabul edildi. Mustafa Reşid

Paşa'nın buna itirazı ise onun Hariciye Nezareti'nden uzaklaştırılmasına neden oldu. Artık çözülecek tek sorun Boğazlar idi.

Mısır meselesinin çözümü geriye Osmanlı Devleti'nin Boğazları tek başına savunamayacağı gerekçesiyle boğazlar sorununu bırakmıştı. Rusya, İngiltere, Fransa'nın kendi açılarından boğazlar hakkında besledikleri bir takım düşünceleri vardı.

Rusya, genel siyaseti olan sıcak denizlere inme emeli için boğazlar ve İstanbul'u ele geçirmek gerekliliğine inanmıştı. Karadeniz'e ve Akdeniz'e inme projesini çeşitli tarihlerde safha safha gerçekleştirmeye çalıştığı da görülmektedir. Nitekim, 1699'da Azak kalesini alarak, Karadeniz'e bir kapı açmıştı. Önemli bir adım ise Kırım'ın ilhâkı olmuştu. Küçük Kaynarca antlaşması, Kırım'ın bağımsızlığını ve boğazlardan serbest ticari geçişi sağlamış, Karadeniz'in bir Rus gölü haline getirilmesi amacı söz konusu sonuçları doğurmuştu. Bundan sonraki amaç, Grek projesi idi, yani İstanbul ve Boğazlarda Rus nüfûzunu hakim kılmaktı ama bu yoldaki 1787 - 1791 denemesi başarısız oldu. Fransa'nın Mısır'a saldırması ile gelişen olaylar sonucu, bu kez Rusya, Osmanlı Devleti'ne yardım görüntüsü altında, bu devlet üzerinde bir himaye hakkı kazanmaya çalıştı ve hatta boğazlardan sekiz yıl süreli gemi geçirmek serbestisine kavuştu. Dolayısıyla, artık Rusya, Osmanlı Devleti'ni başka devletlerle paylaşmak veya yerine bir Grek devleti kurmaktan çok, bu devleti himaye etmek yolunu seçmişti. Rusya'nın boğazlar üzerinde 1790 ittifakı ile elde ettiği kapalılık prensibi, 1805'de tekrar yinelendiği gibi, Karadeniz kapalı bir deniz sayılmış ve sadece Rus savaş gemilerine serbest geçiş hakkı sağlanmıştı. Antlaşma, 1806-1812 Osmanlı Rus savaşı ile hükümsüz kalmakla beraber, 1828 - 1829 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşması ile Rusya, tekrar Rus ticaret gemilerinin boğazlardan serbest geçişi hakkını elde etmişti. Üstelik Hünkar İskelesi Antlaşması ile de boğazların başka dev-

letlere kapalılığı prensibi tekrar antlaşma metnine konulmuştu. Bu durum Londra Konferansı'na kadar geçerliliğini korudu.

Fransa ise, Atlantik'teki ticari haklarını İngiltere'ye kaptırdığından gözlerini Akdeniz'e çevirmişti. Akdeniz'i Fransız gölü haline getirmek fikrini, XVIII.yüzyıl ikinci yarısından itibaren gerçekleştirmeye çalıştı. Campo Formio ile Yunan adalarına yerleşmesi ve Mısır'a saldırısı bu amaçla idi, fakat Fransa'nın bu hedefi Rus emelleri ile çatıştı. Nitekim, Napolyon ile Çar Aleksandr Erfurt'ta, Osmanlı toprakları üzerinde görüşürlerken, Çar'ın İstanbul ve boğazları istemesi üzerine, Napolyon "İstanbul tek başına bir imparatorluğa değer ve Marsilya'nın yolu boğazlardan geçer diyerek, Rusya'nın bu emeline karşı çıkmıştı.

İngiltere, XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti ile sadece ticarî açıdan ilgilenmişti. Fakat, XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren doğu sömürgelerinin emniyetini sağlamak artık başlıca hedefi idi. O halde, Akdeniz egemenliğinde başka bir devletin söz sahibi olma ihtimalinden dahi hoşnut olmayacaktı. 1713'de Cebelitarık'a yerleşen İngilizler, Fransa'nın kendisine bir darbe indirmek için giriştiği Mısır savaşında Malta'yı ele geçirerek Akdeniz'de iki önemli stratejik nokta kazandı. Hindistan'a giden önemli ve kestirme yol Mısır'dan geçmekte idi, bir ara burayı dahi işgali düşündüler. Öte yandan Hindistan bağlantısının uzandığı Basra Körfezi, Osmanlı elinde olduğuna göre, Rusya ve Fransa yerine bu devletin devamlılığını sağlamak İngiltere'nin başlıca görevi olacaktı.

İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya, Prusya ve Osmanlı Devleti arasında Boğazlar ve İstanbul'un durumunu içeren Boğazlar Sözleşmesi'ne göre;

a) Boğazlar yabancı devletlerin harp gemilerine kapalı olacak ve dost bulunulan hafif harp gemilerine geçiş izni verilebilecek. Dolayısıyla sözleşme ile boğazların kapalılığı ilkesi tekrar

kabul edildi. Osmanlı Devleti'nin boğazların kapalılığına dair bu taahhüdü sadece barış zamanını kapsamaktaydı, istediği an savaş gemilerine boğazları açabilirdi (1854 Kırım Savaşı'nda böyle olacaktır). Ama bir taraftan da bu sözleşme, boğazlar tarihinde bu dönüm noktasıdır. Böylece, 1841'e kadar Osmanlı iradesiyle kapalı tutulan boğazlar, artık ilk defa uluslararası bir statü kazanmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı iradesi sınırlandırılmıştı. Osmanlı Devleti diğer devletlerin rızası olmadıkça artık burada bir değişiklik yapamazdı.

b)Boğazların kapalılığı taahhüdü sadece Osmanlıya değil, imzacı diğer devletleri de kapsıyordu. Böylece Hünkar İskelesi gibi bir antlaşma yapılması önleniyordu. Yani herhangi bir devlet tek başına Osmanlı Devleti ile antlaşma masasına oturamazdı.

c) Rusya, bu prensibin devamlılığı ile Karadeniz'in güvenliğini sağlıyor ancak, boğazlar ve Akdeniz emellerinden vazgeçiyordu. Bu yönüyle sözleşme, İngiltere'nin 1809'dan beri izlediği Boğazlar politikasının bir zaferi, boğazlar üzerindeki emellerine indirilen bir darbe olması açısından Rusya'nın yenilgisi idi. Rusya'nın güneye inmesi önlenmiş, bu yöndeki tehlike durdurulmuştu.

d) Öte yandan, İstanbul ve boğazlar sadece Rusya'nın değil diğer devletlerin de ortak garantisi altına alınıyordu. Bununla beraber, herhangi bir vesile ile, devletler arasında prensip ihlâlinde ise boğazların güvenliği tekrar sarsılacaktır.

Macar Mültecileri Sorunu

1848'de Fransa'da meydana gelen ihtilâl ile bu ülkede tekrar Cumhuriyet rejimine gidilmesi ve Fransa'nın yapılacak bütün milliyetçi hareketleri destekleyeceğini açıklaması, kısa sürede Avrupa'yı bir dizi ihtilâllere götürdü.

Muhtar olan Macaristan, Avusturya İmparatoru'na bağlı idi. Aynı zamanda Macar kralı unvanını taşıyan Avusturya İmparatoru, Macar anayasası hükümlerine de uymak zorundaydı. 1848'de Macarlar, sadece Macarlardan kurulu bir kabine istediler. Kral Ferdinand bu isteği yerine getirmekle beraber sonradan vazgeçip, Macaristan'a bir Hırvat başkomutan gönderince, bu durum, Macar halkının Louis Kossuth'un etrafında birleşip isyanına sebep oldu. İsyan kısa sürede gelişip, Avusturyalılar Peşte'den kovulurken, Avusturya Rusya'dan istediği kuvvet yardımı ile bu isyanı güçlükle bastırabildi. Birçok Macar Osmanlı topraklarına sağındı. Avusturya bu mültecilerin iadesini istediyse de Babıâli vermedi ve Macar mültecileri meselesi ortaya çıktı.

Macaristan, XVI. yüzyılda Osmanlı idaresine girmişti. 1541'de Budin Beylerbeyliği kurulmuştu; 1699 Karlofça Antlaşması ile Macaristan kaybedildi ve Avusturya, Avusturya -Macaristan İmparatorluğu olarak anılmaya başlandı. Buna dopel monarşi denir. Macaristan, Avusturya'ya bağlı olmakla birlikte muhtar bir idareye sahipti.

Macarlar ile Türkler arasında tarihî bir yakınlık söz konusuydu. Ayrıca, Osmanlı Devleti bağımsız bir Macaristan'ı, Avusturya idaresindeki bir Macaristan'a tercih etmekte idi. Hatta Osmanlı Devleti, Macarlara yardım eden Lehlileri dahi kabul etmişti. Bu yüzden, Avusturya, Belgrad Antlaşması'na göre bu mültecilerin geri iadesini isterken, Rusya dahi, kendi tebaasından olan Lehlilerin iadesini istedi.

Osmanlı Devleti, her iki devletin tehditlerini dinlemediği gibi, mültecilere İslâmiyeti teklif ve çoğunluğu bu dini kabul etmesi üzerine mevcut antlaşma hükümlerinin dışına çıkmayı başardı. İngiltere ve Fransa bu tutumu haklı bulduğunu açıkladı. Mültecilere yüksek görevler verilmesi ise Rusya ve Avus-

turya'yı iyice tedirgin etti. Artık sorun uluslararası bir nitelik kazanmıştı. İngiltere ve Fransa olaya liberal bir tarzda yaklaşıyorlar ve Macar mültecilerini ideal uğrundaki kahramanlar olarak görürken, Rusya ve Avusturya eşkiya olarak tanımlıyordu.

Osmanlı Devleti, Avusturya'nın içine düştüğü durumun kendi topraklarında dahi söz konusu olabilecek ve hatta vaki olmakla beraber, yine de siyaseten İngiltere ve Fransa'nın yanında kalmayı uygun görüyordu. Öte yandan, mültecileri geri vermek bağımsız bir devletin şeref ve haysiyetini ilgilendirmekte idi. Merhamet ve insani duygularla Osmanlı hükûmetinin böyle bir mülteci savunması yapması Avrupa'da lehde bir hava estirdi. Hatta Londra'da Türk elçisi Mozorus Paşa'nın arabası İngiliz gençleri tarafından taşındı.

Sonuçta, mültecilerden isteyenlere geri dönmesi, (hayatlarına dokunulmamak teminatı altında) ve islâmiyeti kabul edenlerin Osmanlı ülkesinde kalması şeklinde bir çözüm bulundu. Rusya gelinen noktadan memnun değildi. Osmanlı Devleti'ni açıkça İngiltere ve Fransa yanında görmek çıkarlarına ters düşüyordu. Böyle olunca, iki yıl sonra Rusya, İngiltere ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda girişimler bulundu, fakat başarılı olamadı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'ni tekrar himâyesi altına almak istedi. Bu gelişmeler iki devleti ve hatta İngiltere ve Fransa'yı da birlikte Kırım Savaşı'na sürüklemiştir.

Kırım Savaşı (1854 - 1856) - Paris Antlaşması (30 Mart 1856)

Kırım Savaşı, temelde bir yandan Rusya, diğer yandan İngiltere ile Fransa arasında, Osmanlı İmparatorluğu çöktükçe Ortadoğu'da politik ve ekonomik açıdan hangi tarafın üstün çıkacağını belirleme çalışmasıydı.

Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, s.173

Mısır meselesinden sonra Osmanlı Devleti yaklaşık on iki yıl birkaç iç ayaklanmalar (Rumeli, Suriye, Lübnan) dışında herhangi bir dış savaş gailesi ile karşılaşmadı. Diğer taraftan 1839'da ilan ve uygulamasına geçilen Tanzimat fermanı dolayısıyla Rusya ve Avusturya karşısında İngiltere ve Fransa'nın sempatisini de kazanmış bulunuyordu.

Durum böyle iken, Rus Çar I. Nikola, Osmanlı Devleti'nden elde etmiş olduğu Ortodoks tebaanın hamisi olma sıfatını, bütün Osmanlı devlet ve idarî mekanizması üzerine yaymak düşüncesindeydi. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne tâbi Eflak, Boğdan, Sırp, Bulgar unsurlar içine milliyetçilik yeterli derecede girmiş ve kaynaşma göz ardı edilemeyecek duruma gelmişti.

Balkanlardaki bu durum, Rusya için bir avantaj teşkil ediyor, diğer taraftan Avrupa'nın 1848 ihtilâlleri ile sarsıldığı sıralarda İngiltere ile Osmanlı Devleti'ni bölüşmek ve bu devleti Osmanlı'nın karşısına geçirmek, planını uygulamaya çalışıyordu. 1844'teki iki devlet arasındaki görüşmede İngiltere, Rus isteklerini kabul etmedi ama red de etmedi. Macar mültecileri sorunu da iki devlet arasını açmaya yetti.

Rus yayılmasını, kendi çıkarları açısından karşı çıkan İngiltere, buna rağmen Çar I. Nikola'nın görüşleri, 9 Ocak 1853'de Saint-Petersburg'da İngiliz elçisi Sir George Hamilton Seymour'a bildiriliyordu. Çar'a göre ***Osmanlı Devleti hasta adamdı***. Bu nedenle bir an evvel ölüm gerçekleşmeden tedbirler almak, yani bu devleti paylaşmak gerekliydi. Buna göre, İngiltere Mısır ve hatta Girit'i alabilirdi. Rusya ise Balkanlar ve İstanbul'a sahip çıkabilirdi. İngiltere bu istekleri red edince, Rusya tek başına harekete geçti ve ilk hareket noktası da kutsal yerler oldu.

> *Çar Nikola'nın ortaya attığı* ***"Hasta Adam"*** *tâbirine karşı Fuat Paşa "Türklerin naturası gayet sağlam olduktan başka uzvî hiçbir hastalıkla malûl değildir. Türkiye cilt hastalığına yakalanmıştır. Fakat, çabuk iyileş-*

meleri için vücuduna sürecek kükürt yok" demiştir. Kükürtten maksat paradır.

Kudüs ve dolayları Hristiyanlığın doğduğu yer olması bakımından Ortodoks ve Katoliklerce korunması ve ziyaret edilmesi gereken önemli bir yerdi. Rum patriğinin İstanbul'a yerleştiği XV.yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti kutsal yerler problemini de miras almış idi. Osmanlı Devleti daha ziyade Ortodokslara kutsal yerler ile ilgili hak ve imtiyazlar tanımıştı. Fransa ise XVI.yüzyıl ortalarından itibaren Katolikler için kapitilasyonlar aracılığı ile haklar elde etmeye başladılar. Bu imtiyazlar 1740'da son şeklini bulduğu halde Fransız ihtilâli sonucu, Laik prensiplerin egemenliği nedeniyle konu dışı bırakıldı. Ancak 1815 Viyana Kongresi ve ardından Fransa'ya krallık rejiminin yeniden gelişi, Fransa'yı tekrar eski idare ve prensiplere döndürünce kutsal yerler ve katoliklerin hamisi olma düşüncesi yeniden egemen oldu.

Diğer taraftan Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirme yolunda din kavramını araçlarından biri olarak kullanmıştır. Rusya ortodoks olup, 1774'de Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı ortodoks tebaasının hâmisi durumunu elde etmeye çalışmış ve kutsal yerlerde Fransa'ya nazaran daha üstün bir duruma gelmişti. Fransa ile 1848 ithilâli ile Cumhurbaşkanı seçilen Charles Louis Napole¢on'un kendisini imparator ilân edişine kadar (1852), bu geri plandaki durumunu korudu. O, Fransa İmparatoru III. Napolyon unvanıyla iktidarını teminde yardımını gördüğü katolik partisini memnun etmek ve Viyana Kongresi ile Fransa'ya karşı kurulan siyasî cepheyi parçalamak için kutsal yerler hakkında katolikler lehine bazı isteklerde bulundu. Rusya da işe karıştığından genel olarak bu isteklerin tamamen yerine getirilmediği ve yine bundan ortadoksların kârlı çıktığı görülmektedir. Bu nedenle III. Napolyon ile Çar I. Nikola'nın arası açılmış, III. Napolyon bu

meselenin acısını çıkarmak için fırsat kollamaya başlamıştır. Bu fırsat ise Çar'ın İstanbul'a prens Mençikof'u göndermesi ile oluştu.

Rusya'nın III. Selim ve II. Mahmud zamanında bazı siyasî olaylar sonucu, Osmanlı Devleti'ni himâyesi altına aldığı ve fakat bunu elinde tutamadığını görmüştük. Şimdi Çar, 1852 yılını bu yöndeki yeni bir girişim için uygun bulmuştu. Prens Mençikof'un bir savaş gemisi ile İstanbul'a gelişi, protokol kaidelerini çiğnemesi, hatta Hariciye Nazırı Fuat Paşa ile görüşmek istememesi ve onun yerine Rifat Paşa'nın getirilişi gibi olaylara sebep oluşu karşısında Osmanlı Devleti sükûnetle hareket etmiş; Mençikof'un kutsal yerler üzerindeki ortodokslar lehine olan istekleri ve ortodoksların hamisi olduklarının bir antlaşma veya senet ile kabulünü istemesi, gerginliğin artmasına neden olarak, kısa sürede Osmanlı Devleti'ni, durumu İngiltere ve Fransa'ya bildirmesine yol açmıştır.

Bu gelişme karşısında, İngiliz ve Fransız elçileri derhal İstanbul'a geldikleri gibi, deniz filoları da boğaza hareket etti. İngiliz elçisi (Statford Redcliff) Osmanlı hükûmetine himayenin reddi, kutsal yerlerin ise tartışılması başlıklarında görüş bildirirken, Fransa elçisi (De la Cour) Rus elçisi ile görüştü. Osmanlı, Rus, İngiliz ve Fransa devletleri arasında kutsal yerler problemi bir çözüme ulaştığı sırada, Mençikof, himâye hakkının bir senet ile tanınması, buna karşın Çarın dostluğunu vadetti. Bu istek ile Reşid Paşa başkanlığında oluşturulan meclisin isteği reddetmesi, iki devlet arasındaki münasebetlerin kesilmesine ve savaş haline neden oldu. Osmanlı Devleti maddî ve manevî savaş hazırlıkları ile meşgulken, Rus Çarı da ***"Padişahın tokadının acısını hala yüzümde duyuyorum"*** cevabı ile savaşa taraftar olduğunu belirtiyordu.

Nitekim, 22 Haziran 1853'te General Gorçakof kuvvetleri Eflak- Boğdan'a girdi. Bu açık bir savaş ilânıydı ve Osmanlı

Devleti için bir sebepti. Rusya, bölgeyi işgalini, kendisine antlaşmalarla sağlanan hakları yerine getirmek olarak yorumladı. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne, karşı tavır almamasını tavsiye etti. Öte yandan Rusya'nın Balkanlardaki bu harekâtı, Prusya ve Avusturya'yı endişelendirmişti. Avusturya'nın meseleyi bir konferans ile çözmek isteği kabul edilerek, Avusturya, Prusya, Fransa ve İngiltere 1853 Temmuzunda Viyana'da toplandılar. Hazırladıkları ortak nota Çar tarafından aynen Osmanlı Devleti'nce de kabulü şartı ile onaylandı. Fakat, Osmanlı Devleti notada geçen bir bölümün öteden beri ortodoksların hamisinin Rusya olduğu imajının yaratıldığı görüşüyle, bunun değiştirilmesini istedi. İngiliz elçisi Stanford görevi notayı kabul ettirmek olduğu halde, özel düşüncesini de ekleyip, Prusya'nın dahi aynı görüşte olduğunu belirtmesi, Osmanlı hükûmetinin notayı reddine neden oldu ve Rusya'ya savaş ilân edildi. 4 Ekim 1853'de Gorçakof'a askerlerini 15 gün içinde çekmesi isteği Rusya tarafından red edilince, iki devlet arasında savaş başladı.

Savaşın ilk aylarında kazanılan başarılar halkı memnun etmiş Abdülmecit'e gâzilik unvanı verilmişti. Fakat, bu sevinçli heyecan kısa sürdü, 30 Kasım 1853'de Osman Paşa komutasındaki Osmanlı filosu, Rus visamirali Nahimof'un filosu tarafından yakıldı. Sinop felaketi savaşın seyri üzerinde önemli değişikliklere neden oldu. İngiltere ve Fransa'nın da Rusya'ya karşı savaşa girmelerine yol açtı. Hatta, İngiliz elçisi Stanford'un *"Tanrıya şükürler olsun harp başlıyor"* dediğini öğreniyoruz. Karadeniz'de meydana gelen bu olay Rusya'ya İstanbul ve boğazları tehdit etme imkânı verdiği gibi, Osmanlı-Rus savaşı bir kez daha boğazlar yüzünden bir Avrupa problemi haline geliyordu.

Kraliçe I.Victoria (1837-1901) ve III. Napolyon, Çar'a barış için arabuluculuk teklif ettiler, Çar'ın bunu reddetmesi üzerine bir ültimaton verdiler. Buna göre, Rusya Eflak, Boğdan'ı boşal-

tacak himaye hakkından vazgeçecek, Osmanlı toprak bütünlüğünü tanıyacaktı. Buna karşın Osmanlı Devleti, gayri müslimler yararına bir dizi ıslahat yapacaktı. Fakat Çar buna da red cevabı verince, her iki devlet (Fransa ve İngiltere Kromvel'den biri ilk kez müşterek bir düşmana karşı birlikte hareket ediyorlardı), 12 Mart 1854'de Rusya'ya savaş ilân ettiler. Bu nedenle savaş alanlarına Rumeli ve Anadolu'dan başka Kırım ve Baltık da eklendi. Rusya, savaşa kutsal bir karakter vermek suretiyle Yunanlıları ayaklandırmaya çalıştı. Bu durum üzerine Trakya, Fransa tarafından işgal edilerek, Yunanistan tarafsız kalmak zorunda bırakıldı. Diğer taraftan Avusturya'nın da sıkıştırması ve Osmanlı ordusunun direnişi ile Rusya'nın Eflak, Boğdan'ı 30 Eylül 1854'te boşalttığı ve bu cephenin kapanarak, Avusturya güvenliğine bırakıldığı görülüyor.

> *Avusturya, Rusya'nın Tuna ağzına kadar gelişi nedeniyle (1829 Edirne Antlaşması) ve bu devletin Balkanlarda yayılması dolayısıyla zaten tedirgindi. Rusya, Eflak - Boğdan'ı ele geçirdiğinde bu durumun kendisi için tehlikeli olacağı iyice gördü. Eğer savaşa İngiltere ve Fransa yanında katılırsa, savaş Tuna boylarına sarkar ve Avusturya çok zarar görür, Alman ve İtalyan millî birlik hareketleri de tekrar canlanırdı. Rusya, Avusturya'yı kendi tarafına çekmek ve bunun için bu devlete Bosna-Hersek ve Karadağ'ı teklif ettiyse de, Avusturya reddetti ve savaşta tarafsız kaldı. Ancak, Rusya'nın 1854 Ocak'ında Tuna'yı geçişi ve Tuna güneyine hakim oluşu Avusturya'yı Rusya'ya sert bir ültimatoma zorladı. (3 Haziran 1854). Rusya, Avusturya'ya karşı savaşa cesaret edemeyip, buradan çıkmıştır. Bu nedenle yeni cephenin Kırım'da açılmasına karar verilir. Bir ara Baltık düşünüldüyse de Prusya ve İsveç'in tarafsızlığı buna engel olmuştur.Dolayısıyla Avustur-*

ya'nın ufak bir hareketi, savaşın cephesini Tuna'dan Kırım'a kaydırmıştır.

Piyemonte (Sardunya) ise, Avusturya'nın savaşa katılmamakta gösterdiği direnme ile kazandığı zayıf imajdan yararlanmak istedi. Zira, İtalyan millî birliğine başlıca engel unsur Avusturya idi. Böylece Kırım'a asker göndererek İngiltere ve Fransa'nın sempatisini kazanmak ve İtalyan birliğine taraftar edinmek istemiştir. (bkz., Armaoğlu, a.g.e.,s.138- 143)

Müttefikler, Rusya'yı barışa zorlamak için Rusya'nın Akdeniz projesinin bir tersane üssü olan Kırım'a saldırmaya karar verdiler. Ancak Kırım Savaşı müttefikler açısından oldukça zorlu bir savaş olacaktı. Komuta birliğinin olmayışı, orduların maddi ve manevi yöndeki eksikliklerine bir de Rus soğuğu ve bulaşıcı hastalıklar eklenince durum hayli güçleşti. Hedeflerden biri de Sivastopol'un alınması idi. 1854 yılı sonunda Piyemonte dahi 15.000 kişilik bir kuvvet ile Rusya'ya karşı savaşa katıldı.

İngilizler, 10 Eylül 1855'de Sivastopol'a girerken, Ömer Paşa da Rusları Eupatoria'da kesin yenilgiye uğrattı. Ruslar'ın tek başarısı, 22 Aralık 1855'de Kars'ı almaları olmuştu. O sırada I.Nikola'nın ölümü ile yerine geçen I. Aleksandr barış yanlısı olduğunu bildirdi. Ve barış görüşmeleri için Paris'te bir kongre toplanmasına karar verildi. Bu kongreye; Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Piyemonte ve Prusya katıldı. Bunlardan Osmanlı Devleti, ilk defa Avrupa devletleri ile eşit haklara sahip olarak bir kongreye katılmaktaydı. Görüşmelerde ise savaş alanındaki birlik yok olmuş, Fransa, Osmanlı Devleti'nin siyaseten İngiltere'ye kaydığını görerek, Rusya'ya karşı yumuşama göstermişti.

Sonuçta, **Paris Antlaşması** 30 Mart 1856'da 34 madde halinde imzalandı. Buna göre;

1. Taraflar işgal edilen yerleri geri veriyor, dolayısıyla statüko aynen devam ediyordu. Antlaşmanın yedinci maddesi ile **Osmanlı Devleti bir Avrupa Devleti** sayılıyor, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü ortak garantiye alınıyordu. Dolayısıyla Avrupa devletlerinin genel haklarına sahip olduğundan, Rusya'nın Osmanlı iç işlerine karışması önleniyor, korunmuş oluyordu.

2. Sekizinci maddeye göre, imzacı devletler arasında çıkacak antlaşmazlıklarda öncelikle diğer devletlerin aracılığına müracaat edilecekti. Bu madde 7. madde ile sıkı sıkıya bağımlı olup, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile tek başına kalması önleniyor ve devletler müdahale hakkı kazanıyordu.

3. Dokuzuncu maddede, Osmanlı Padişahının hristiyan tebaasına vermiş olduğu hakları içeren ***Islahat Fermanı*** kabul edilerek, Osmanlı iç işlerine müdahale edilmeyeceği belirtilir. Böylece, Rusya'nın ortodoks tebaayı bahane ile Osmanlı iç işlere müdahalesi önleniyordu.

4. Savaştan önceki eski topraklara dönülüp, 1841 Boğazlar sözleşmesi aynen kabul edildi. Ayrıca Karadeniz ile ilgili olarak ilk defa; Karadeniz'in tarafsızlığı, askerden arındırılması, ticarete açık, savaş gemilerine kapalı olduğu kabul edildi (madde 13). Böylece, Karadeniz'den gelecek tehlike önleniyordu.

5. Tuna nehrinde dolaşım serbestliği olup, durum ortak bir komisyonca denetlenecekti.

6. Eflak ve Boğdan"muhtar olacaktı", hiçbir devlet iç işlerine karışmayarak, ortak garantiye alınıyor, meclis kuruluyordu (madde 22, 27).

7. Beserabya'nın bir kısmı Boğdan'a verilerek (madde 20), Rusya'nın Edirne Antlaşması ile Tuna'nın kontrolü ortadan kalkıyordu.

8. Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'nden aldığı imtiyazlar ortak garantiye alınıyor, devletlerin onayı olmadan buraya asker sevkedilmiyordu (madde 28 ve 29).

Eflak, Boğdan ve Sırbistan'ın ortak garantiye alınmasıyla, Rusya bu bölgeden de uzaklaştırılmış oluyordu. Ancak bu hükümlerle Osmanlı ile bağları giderek zayıflıyan bu yerlerin tamamen elden çıkmasının önü açılıyordu.

Taraflara maddi ve manevi epeyce zarar veren Kırım Savaşı neticesinde; Paris Antlaşması ile Avrupa devletleri Rusya'nın bozduğu ululslararası dengeyi tekrar kurmuşlardır. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin topraklarının büyük devletlerin kefilliği altına konularak, Avrupa devletleri statüsüne çıkarılması görünüşte parlak bir sonuçtu.

Ancak, kendi aralarında dahi statüleri çiğnemekten çekinmeyen Avrupa devletlerinin, gelişen endüstri şartları içinde Osmanlı Devleti'nin varlığının devamını sağlamaya yönelik bu maddeyi kağıt üzerinde bırakmaları pekala da mümkündü. Bundan başka, galip devlet olan Osmanlı açısından Karadeniz'in tarafsızlığı haksız bir hükümdü. Bir taraftan da, Islahat Fermanı'nın antlaşma metninde yer alışı ile Avrupa devletlerinin her fırsatta fermanın uygulanışı üzerinde fikir ileri sürmeleri ve baskı kurmalarının yolu açılmış görünüyordu.

O halde, Kırım savaşı sadece Rusya'nın ortodoks himâye isteğine karşı bir son vermek için girişilmiş ise de, bu kez ***Paris Antlaşması ile savaş sonunda Osmanlı tebaası üzerinde hak ve imtiyaz talep edecek birçok devlet ortaya çıkmıştır***. Dolayısıyla Paris Antlaşması, Osmanlı Devleti için toprağa bütünlüğünün korunmasına yönelik bir garanti değildi. Bilakis, birçok antlaşmazlıklara, müdahalelere sebep olacak görünümde idi.

Fransa ve İngiltere ise Rusya'nın Akdeniz'e inme projesine

ağır bir darbe indirmekle, bu bölgedeki ekonomik çıkarlarını korumuş oluyorlardı. Antlaşma görüşmelerinde yer alan Piyomente ise Avrupa delegeleri arasına İtalyan Millî birlik fikrini yayarak, hazırlıklarını Avrupa meselesine dönüştürmüştü. III.Napolyon, antlaşmanın Paris'te imzalanmasından anlaşılacağı gibi, Avrupa'da Fransa'ya karşı kurulan cepheyi yıkmanın ferahlığı içindeydi. Avrupa devletleri arasındaki 1856'daki bu mevcut şartlar çok uzun süre devam etmeyecektir.

*Paris Antlaşması ile Rusya'nın güneye inme politikasına bir set çekilmesi, Rusya'yı Doğu politikasına önem vermeye itmiştir. Rusya artık Asya'da da genişleme imkanları arayacaktı. Kırım Savaşı, Rusya'da Panislavizm'in canlanmasına yol açar. **Panislavizm**, Rusya'nın önderliğinde bütün slavların birleşmesi hareketidir.*

*Kırım Savaşı'nın Osmanlı Devleti'ne getirdiği önemli bir diğer sonuç da, savaşa devam kararı üzerine Osmanlı Devleti'nin **ilk kez istikraza(dış borçlanma)** gidişidir. Böylece, Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin malî kontrolü dönemine de girmiş oluyordu.*

İç İsyanlar

Tanzimatın ilânından sonra Osmanlı Devleti, Arnavutluk, Girit, Bulgaristan, Suriye ve Lübnan'da, Tanzimat fermanın uygulanmalarından, milliyetçilik duygusunun gelişmesinden ve yabancı tahriklerden kaynaklanan isyanlar ile uğraşmak zorunda kaldı. Bunlardan Arnavutluk, Girit ve Bulgaristan dış müdahale olmadan önlenmiş, Suriye, Cidde ve Lübnan'daki isyanlarda ise dış müdahale olmuştur.

Suriye İsyanları (1858 - 1860)

Suriye, Halep, Şam, Sayda ve Bağdat'tan oluşan dört eyalete ayrılmış bulunuyordu. Bölgede çeşitli mezhep ve cemaatler

mevcuttu. Bunlar, İslamlardan dürzi ve mütevelliler, hristiyanlardan ise; Marunî, Ortodoks, Süryani-Latin Ermeni Katolikleri, Protestanlar ve diğer mezhepler mevcuttu.

Dürziler, islam olup, islâm mezheplerinden farklı mezhebte bir cemaatti. Maruniler'e gelince; esasen hristiyandılar. Maron adında bir rahibin IV. yüzyılda kurduğu mezhepten dolayı Maruni denilmekte idi. Tanzimat ve Islahat fermanlarının getirdiği eşitlik prensibi, müslümanlarca hoş karşılanmayınca, çeşitli bunalımlar ortaya çıktı.

Cidde Olayları (1858)

15 Temmuz 1858'de dini bir karakter ile başlayan Cidde olayları, İngiltere ve Fransa elçilerinin öldürülmesiyle, bu iki devletin işe karışmasına yol açmış, iki devlet filosu şehri bombalamış ve ele başları idam etmişlerdir. İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne danışmadan yaptıkları bu hareket, devletler hukukuna ayrıkı olup, Paris Antlaşması hükümlerine ters düşmekteydi. Bu durum, Cidde müsyüman halkının tepkisine ve Cidde olaylarının bir sıçrama ile Suriye bunalımına yol açmasına sebep oldu.

Suriye Bunalımı (1860 - 1861)

Şam da denilen Suriye; Halep, Şam, Sayda ve Bağdat (Suriye, Lübnan, Filistin ve Irak'ın bir bölümü) eyaletlerinden meydana gelen bölgeye denirdi. Bölgedeki etnik toplulukların en önde gelen isimleri Dürzi ve Marunilerdi. Nitekim, Suriye Bunalımı bunlar arasından doğdu ve Fransa ile İngiltere'nin bölgedeki çıkar çatışmaları ve kışkırtmalarıyla gelişti.

Zira, Fransa, bölgedeki Maruniler ve katoliklerle bağlarını Haçlı seferlerine kadar uzatıyor, kapitülasyonlar aracılığı ile sağladığı ticari imtiyazları, Suriye ve Lübnan'da katolik Fransız

kültürünü yaymada da kullanıyordu. Fransa'nın bölgeye ilgisi Napolyon'un 1798 seferi ile fazlalaşmış, III. Napolyon ise dış politika hedeflerinin en önemli bölümünü katolikliği koruma ve lider olma politikası üzerinden oluşturduğu için burada daha aktif rol oynayarak ve 1854'deki Süveyş Kanalı projesine İngiltere'nin karşı çıkışıyla bölgede etkisi altına alabileceği bir yönetim kurmaya çalışıyordu. O yüzden, hareket yolu Maruniler kışkırtmak oldu. İngiltere ise Fransız nüfûzunun Hint yolunu tehdit edeceğini bildiğinden, buna karşın müslüman Düzrileri desteklemişti. Tabiatıyla böyle bir çekişme, yani Düzri - Maruni çekişmesinin nedenlerine bu dış kışkırtmalar yanında, kötü yönetim ve devlet otoritesinden bölge olarak uzak kalışı ile de ilişkilendirmek gerekir.

Lübnan'ın yerli kabilelerinden olan Dürzi ve Maruniler, Osmanlı Devleti'ne bağlı olup, yerli Şahap ailesi tarafından idare edilmekteydi. Mısır meselesinde tarafsız kalmayarak bazen Mehmet Ali Paşa ve bazen de Osmanlı tarafını tutan Lübnan ileri gelenlerinden Emir Beşir'in İngiliz himayesine girişi ile yerine daha dirayetsiz oğlu Emir Kasım'ın geçişi sonucu oluşan ortamı, bir fırsat olarak değerlendiren Osmanlı Devleti, burada Tanzimat fermanının uygulanması için harekete geçti. Fakat Lübnanlılar buna itiraz edip, isyan edince Osmanlı Devleti, Emir Kasım'ı azl ederek, buraya Macarlı Ömer Paşa'yı tayin etti. Böylece Lübnan'ın iç işlerindeki serbestiyet (muhtariyet) kalkıyordu. Fakat isyan durmadı ve Lübnanlıların yabancı devletlere müracaatları üzerine isyan devletlerarası bir problem haline geldi.

Kısacası; buradaki ilk çekişmeler, 1841 - 1846 tarihlerinde sürmüş olup, yeni düzenlemelerle yani merkezden atanan iki kaymakam tarafından yönetilmesi usulü getirilmişti. 1846'daki Lübnan'daki yeni düzenlemeler ve Lübnan'ın doğrudan merkeze bağlanması sorunu çözememiş, 1860'da daha büyük olay-

ları çıkmıştır. Ancak Fuat Paşa, duruma hakim olarak Fransa'nın askeri harekâtını önlemiş, ama Lübnan'ın yeni statüsünü için Avrupa devletlerince oluşturulan bir komisyona gidilmesini önleyememiştir. 9 Haziran 1861 ***Lübnan Nizamnâmesi*** ile Lübnan'da yerel yönetimi ayrıcalıklı bir statü oluştu. Bu durum bazı değişikliklerle 1914'e kadar sürmüştür. Gelinen nokta, Fransa'nın yukarıda belirtilen politikasının bir sonuncuydu ve bölge ile ilgili Fransa'nın niyetini açık olarak ortaya koyuyordu. Nitekim Fransa, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye ve Lübnan'a yerleşmiş, ancak II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı Arap milliyetçiliği sonucu bu topraklardan ayrılmıştır.

Eflâk ve Boğdan Olayları (Romanya Birliği) 1856 - 1862)

*Eflâk (Valaşya), Tuna ili Karpatlar arasındaki Boğdan da (Moldavya) Tuna ile Karadeniz arasında kalan ovalık bölgeye verilmiş isimler olup, Osmanlılar bu her iki yere birden **Memleketeyn** derlerdi. Eflak XIV.yüzyıl sonlarında, Boğdan ise XV.yüzyıl ilk yıllarında Osmanlı hâkimiyetini tanımıştı. Bu imtiyazlı beylikler yerli aristokratlardan seçilen Voyvodalarca idare edilirdi. XVIII. yüzyılda artan Rus baskısı ve Avrupa devletleri ile ilişkiye girmeleri, Osmanlı Devleti'ni buraya İstanbul'dan Rum Voyvoda tayinine itti. Ancak bu dahi çözüm getirmemiş, devlet sık sık Voyvoda değiştirmek zorunda kalmıştır.*

Bilindiği gibi, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya, Ortodoksların hâmisi tavrını almıştı. 1806'da Osmanlı Devleti, Eflak, Boğdan beylerini değiştirince, bu durum, Rusya ile savaşa neden olmuş, 1812 Bükreş Antlaşması ile Rusya, Boğdan'ın Besarabya bölgesini ilhak ettiği gibi Eflâk, Boğdan'ın da hâmisi durumunu korumuştu. 1821 isyanı sırasında burada ufak çapta meydana gelen isyan, Osmanlı'ya değil Rum Voyvodalara karşı idi. Böylece, Osmanlı Devleti, Rum Voyvoda ta-

yini usulü bırakarak, yine eskisi gibi yerli beylerden voyvoda tayin etmeye başladı. Bu durum, Romen birliğine zemin hazırlaması yolunda atılmış ilk adımdı. 1826'da Rusya ile yapılan Akkerman antlaşması, Voyvoda tayinini, bu devlet ile birlikte antlaşmak suretiyle yapılmasını hükme bağlıyordu. 1829 Edirne Antlaşması yine Eflak, Boğdan'a yeni imtiyazlar tanıyordu. Buna göre, Voyvodalar, yedi yıl için değil, hayat boyu olmak üzere seçilecekler, iç idare tamamen Voyvoda'ya bırakıldığı gibi, bu iç idare de Rusya tarafından hazırlanan bir nizamnameye göre olacaktı. Hemen hemen bir anayasa niteliği taşıyan bu nizamnâme, bölgede milliyetçilik fikirlerinin gelişmesinde önemli bir adım oldu (1831 Nizamnâmesi).

Eflak ve Boğdan'daki milliyet fikri, Yunanistan'ın aksine kısa süreli ve bir halk hareketi gibi gelişme göstermedi. Bu fikir, ilk olarak eğitim yolu ile yayıldı. 1700 tarihinde kurulan "*Uniate*" kilisesi ortodoksluktan ayrı idi ve Papa'ya bağlıydı. Böylece Romanya, Transilvanya'dan katolik müesseselerinde yetiştirilmek üzere öğrenci gönderdiğinde, bunlar Eflak ve Boğdan'ın Daçlardan geldiğini, Daçyanın birinci asırda imparator Trayan tarafından zaptedilerek teşkilatlandığını ve Roma'ya bağlılıkları dolayısıyla ***"Roumain"*** olduklarını öğrendiler. Bu öğretiyi ülkelerinde yayarak geliştiren Romenler, XIX. yüzyıl ilk yarısında kendi kültür, dil, edebiyat ve tarihlerini ortaya koymaya başladılar. Bu çalışmalar, miliyet fikirlerinin gelişmesine hizmet etti.

Avrupa'daki 1848 İhtilâlleri, Eflak, Boğdan'da da etkisini gösterdi. Önce Transilvanya Rumenleri ardından Osmanlı Devleti'ne bağlı Eflâk ve Boğdanlılar ayaklandılar. Hatta, ayaklanma Rusya'ya da karşı bir tavır kazanınca, Osmanlı Devleti ve Rusya'nın ortak müdahalesi söz konusu oldu. 1849'da iki devlet arasında yapılan "Balta Limanı Antlaşması" ile yedi yıl müddetle iki yeni Voyvoda tayin etmek ve 1831 nizamnanesini

tekrar yürürlüğe koymak hususunda karar verildi. Romen birliği yanlısı bazı Romenler Paris'e sığınarak, çalışmalarına burada devam ettiler. Balta Limanı antlaşması ile getirilen yeni durum, Kırım Savaşı'na kadar sürebildi. Paris Antlaşması'nın 22 ve 23 - 27. maddeleri ile Eflak, Boğdan iç idarede serbest ve Osmanlı himayesinde olup, Avrupa devletlerinin ortak garantisine alındığı gibi, bu şekliyle Rusya'nın bu bölgedeki faaliyetine set çekilmiş oluyordu. Böylece Romanya birliğine doğru önemli bir adım atılmış oluyordu. Aslında, bu maddelerin yürütülmesi ile ilgili olarak devletler arasında çıkan ihtilâflar, Romenleri birliğe götürmüştür.

Boğdan'da 1857 Haziranı seçimlerinde iki memleketin birleşmesine aleyhte olanlar çoğunluk kazanınca, Fransa, Rusya, Prusya ve Piyemonte duruma itiraz ile seçimin yenilenmesini istedikleri gibi, Fransa bu hususta İngiltere'nin de onayını aldı. Bu tazyik karışında Mustafa Reşid Paşa'nın Sadrazamlıktan istifa ettiği görülmektedir. Bu durum Fransa'nın diplomatik zaferi idi. Babıâli, seçimlerinin yenilenmesini kabul etmek zorunda kaldı. Bu kez seçimleri birlik yanlısı olanlar kazandı. Romen birliği yanlıları, 8 Ekimde divan toplantısıları yaptılar ve Romen birliğinin kurularak, başına hristiyan ortodoks bir prens getirilip, meşruti ve bağımsız bir idareye kavuşulmasını istediler. Divanların bu siyasî tutumları yüzünden, esas görevlerinden uzaklaşmış sayan Osmanlı Devleti, bu divanları kapattı. Durum tekrar devletler arasında tartışmaları açtı.

Neticede, 1858 Mayısı'nda toplanan Paris Konferansı'nda, Osmanlı Devleti hâkimiyetinde, ***Eflak ve Boğdan Birleşik Memleketleri*** adını aldı. Fakat bu durum, Eflak ve Boğdanlılara yeterli görünmeyecek, Voyvoda seçimlerinden yararlanarak iki memleketin tek bir Voyvoda idaresi altına birleşmesini sağlayacaklardır. 2 Kasım 1858'de bir fermanla Osmanlı Padişahınca kabul edilen yeni durum ile Eflak, Boğdan'ın ortak bir

Voyvoda idaresine girişi kabul edilmiştir. Böylece, Romanya Birliği fiilen gerçekleşmiş sayılmaktadır.

1866'ya kadar Romanya'nın başında kalan Cousa, keyfi idaresi nedeniyle bu tarihte düştü. Romanya 1878'de Berlin Antlaşması ile bağımsız oldu. Cousa'nın yerine Hohenzoller ailesinden Karol getirildi ve 1937 yılına kadar Romanya'yı idare eden bu kraliyet ailesi oldu.

Sırbistan Meselesi (1856 - 1861)

Sırbistan, XIX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin bir eyaletiydi. Sırplar iç meselelerinde serbest idiler. XVIII. yüzyıl sonlarında ayânların otoritesinin devlet tarafından kabulü, Sırplar üzerinde aksi tesir yaptı. Böylece Sırplar, eşkiyaları ve ayânları örnek alarak 1804'de ilk defa ayaklandılar. İki yıl sonra Osmanlı Devleti ile savaşan, Rusya'nın müttefi olarak isyanları devam ettiler ve 1812 Bükreş Antlaşması ile bazı imtiyazlar elde ettiler. Ancak Karayorgi antlaşmayı da tanımayıp, bağımsızlık isteğinde direnince, bu sırada Rusya'nın Fransa ile savaş halinde olmasından yararlanan Osmanlı Devleti, Sırbistan'a girerek burayı tamamen kontrolü altına aldı. Karayorgi Avusturya'ya sığındı (1813).

İki yıl sonra Sırpların tekrar ayaklandığını görüyoruz. Gelişen olaylar ve bu arada Napolyon'un bertaraf edilmesinden dolayı serbest kalan Rusya, Mora isyanından da yararlanarak Osmanlı Devleti'yle Bükreş Antlaşması'nın yürütülmesiyle ilgili olarak 1826 yılında Akkerman Antlaması'nı yaptı. Bu antlaşma ile Sırbistan muhtar bir eyalet haline gelmiş ve bir taraftan da Rus himâyesine girmiş oluyordu. 1829 Edirne Antlaşması'nda bu durum bir kez daha yinelendi. 1856 Paris Antlaşması'nın 28 ve 29. maddeleriyle Sırbistan'ın Rus himâyesinden çıkarılıp imzacı devletlerin ortak himâyesine ve garantisine alınmış ve Sırp muhtariyetinin güvenliği sağlanmıştı.

Paris Antlaşması'ndan sonra Sırplar muhtariyetten bağımsızlığa doğru hızla ilerlemeye başladılar. XIX. yüzyıl ilk yarısından itibaren Balkanlar, zaten böyle bir hareket için oldukça yoğun etkilerle doluydu. (Milliyetçilik isyanları, Rusya'nın Panislavizm propagandası, 1830'da Yunanistan'ın kurulması, Eflak, Boğdan'ın Paris Antlaşması ile imtiyazlarının gelişmesi gibi).

1860'da beylik makamına bağımsız ve Bosna - Hersek, Karadağ ile birlikte geniş bir Sırbistan düşünen Mihailo Obrenoviç geçti. Bu bey, Rusya ve Fransa'nın yardımına da güvenmekte idi. III. Napolyon, Balkanlarda milliyetçilik hareketleri yanlısı olup, burada millî devletlerin kurulmasıyla, Rus ve Avusturya nüfûzunun bölgede zayıflaması ve Fransa'nın Avrupa'da sözü geçen bir devlet olması arzusunda idi.

Karadağ İsyanları

Karadağ, Fatih zamanında Osmanlı idaresine katılmıştı. Karadağ'da XVIII. yüzyıl başlarından itibaren (1709) Rusya'nın nüfûzu hissedilmeye başlandı. Karadağ, Osmanlı idaresine geçtiğinde, Vladika denilen bir piskopos idaresine bırakılmış, böylece burada teokratik bir idare kurulmuştu.

Rusya XIX.yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği savaşlarda başarılı olup, Sırpların da durumdan kârlı çıktığı görülünce, Karadağ, bağımsız bir prenslik gibi harekete başladı. Hatta 1852'de Vladika'nın veliahdı Danilo, Vladika unvanını bırakarak, Avusturya ve Rusya'nın onayıyla Karadağ prenslik ailesini kurdu. Böylece teokratik devlet şekli kalkıyordu. Osmanlı Devleti bu durumu tanımadı. 1852 yılında meydana gelen iki taraf arasındaki çatışmalar, 3 Mart 1853 'de yapılan bir antlaşma ile durdu. Kırım Savaşı sırasında, Avusturya'nın telkini ile tarafsız kalması sağlanan Danilo'nun, Karadağlıların yağma ve tahriblerini önlemediği görülüyor.

1855'te de Fransa'nın burada bir konsolosluk açarak Karadağ'ın hamisi rolünü üstlendiği anlaşılmaktadır. 1856 Paris Antlaşmasında Karadağ konusu da görüşülmüş, Rus temsilcilerin sempati dışında herhangi bir ilişkinin söz konusu olmadığını söylemesi ve Osmanlı delegesi Âli Paşa'nın Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu ve herhangi bir değişikliğe yanaşılmayacağını belirtmesi, Karadağ'ın protestosuna neden olmuştur. Bu protesto ve ardından yolladığı nota ile bağımsızlık isteğini belirtilmesi, Osmanlı - Karadağ münasebetlerine gergin bir hava verdi ve 1858 Martında her iki taraf savaşa girişti. Savaş, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın aracılığı ile Aralık 1858'de yapılan bir konferansta sonuca bağlandı.

Karadağ ile Hersek arasındaki sınırın tesbiti, bazı yerlerin Karadağ'a bırakılması ve diğer hususlarda savaştan önceki duruma dönülmesi gibi konuların çözümlenmesinden sonra Karadağ'ın bu durumu 1875'e kadar sürdü. 1875'de çıkan Balkan buhranına karıştı ve 1878 Berlin Antlaşması ile bağımsız oldu.

Yunan Krallığı'nın durumuna gelince; 1830'da sadece Mora'da kurulan Yunanistan, bu küçük krallığı genişletmeye kararlıydı. Kırım savaşı öncesi bu düşüncelerinin endişesi iki devlet arasını bozmuştu. Rusya'nın Yunan tezini desteklemesi ise İngiltere'yi kuşkuya düşürmekte idi. 1850'de İngiltere bu tür bir kuşkuyla Pire'yi abluka etti. 1853'de Kırım Savaşı patlarken, Yunanlılar büyük ülkeleri için bir fırsat yakaladıklarına inandılar. Ancak, İngiltere ve Fransa Yunanistan'ı savaşta tarafsız bırakmayı başardılar. Yunanistan, Paris Antlaşması'ndan dahi istediği sonucu alamadı (Teselya ve Epiros'u almak) , fakat vazgeçmedi.

Osmanlı - Mısır Münasebetleri (1841 - 1860)

Mısır Mehmet Ali Paşa'nın 1849'da ölümü ile sırasıyla torunu Abbas Paşa (1848-1854), Sait Paşa (1854-1863) ve İsmail

Paşa (1863-1879) tarafından idare edilmiştir. Bu üç vali döneminde Osmanlı Devleti ve Avrupa açısından önem taşıyan üç mesele vardı.

1. Mısır'a 1841 fermanıyla verilen imtiyazların genişletilmesi
2. Süveyş kanalının kazılması
3. Mısır ın yabancı devletlerden borç alması.

Abbas Paşa'nın valiliği döneminde bu meseleden birincisini görüyoruz. Osmanlı Devleti ile ihtilâfa düşen Abbas paşa, ölüm cezası olanların affedilmesi yetkisinin kendine verilmesini istemiş, antlaşmazlık yedi yıl sonra bu hakkın verilmesi ile düzelmişti. İkinci antlaşmazlık konusu, Abbas Paşa'nın İngiltere'ye Süveyş'e bir demir yolu yapma hakkını vermek istemesi oldu. İskenderiye-Kahire arasında bir demir yolu yapılmasına karar verildi. Ayrıca, Mısır'da ticaretteki tekel usulü kaldırılarak, Osmanlı ticaret antlaşmasının hepsi Mısır'da da uygulandı.

1845'de yerine Sait Paşa geçtiğinde döneminin en önemli konusunu Süveyş Kanalı projesi teşkil etti. Bu fikri ona valiliğinden önce Kahire Fransa elçisi Lesseps vermişti. Daha önce, Mehmet Ali Paşa'yı Fransızlar bu fikre iknaya çalışmışlardı. O, bu fikri benimser görünürken, diğer yandan, "Boğazlar Osmanlı Devleti'nin felaket sebebi oldu, ben de Mısırda bir Boğazlar meselesi yaratmak istemem" diyerek çekincelerini belirtiyordu. Abbas Paşa dahi bu konuya muhalif oldu.

Sait Paşa ise, 30 Kasım 1854'te Lesseps'e Süveyş'i açması için bir şirket kurma imtiyazı verdi. Lesseps'in işi oldukça zordu. Öncelikle bu projeyi İngiltere ve Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmesi gerekliydi. Nihayet bir komisyonun tetkikleri olumlu cevap verince, Sait Paşa Lesseps'e 5 Ocak 1856'da yeni bir imtiyaz verdi. Buna göre; Süveyş kanalı tarafsız olacak, bütün devletlerin ticari gemilerine açık olacaktı. Buna rağmen İngiltere ve Osmanlı Devleti muhalefete devam etti. Lesseps,

diğer taraftan şirket kurmak için sermayedar aradı. Şirketin 400.000 hisse senedi olacaktı. Fransa, 207.000, Osmanlı Devleti 96.000, İspanya 4.000, Hollanda 2.600 hisse istedi. İngiltere hissesi ise İngiltere istemediğinden Mısır valisi aldı (85.506). Osmanlı Devleti izin vermediği halde, inceleme perdesi altında 25 Nisan 1859'ta ilk kazma vuruldu. Ama ne ingiltere ne de Osmanlı Devleti bu oldu bittiyi tanımak istemediler. Kanal meselesi Abdülaziz devrine sorunlu bir şekilde devroldu..

Osmanlı Devleti'nin geçirdiği iç ve dış buhranlar ve son olarak ortaya çıkarılan bir cemiyetin soruşturması ki ***"Kuleli Vakası"*** olarak bilinir, Abdülmecid'i iyice yıpratmıştır. 1861 Haziranında 40 yaşında vefat eder yerine Abdülaziz tahta geçer. (1861 - 30 Mayıs 1876).

Tanzimat Dönemi (1839-1876) ve Islahatlar

Tanzimat Fermanının ilânı ile Osmanlı Devleti tarihini dönemlere ayırmak gelenek olmuştur. Şöyle ki; 1839 - 1876 Tanzimat Dönemi, 1876 - 1908 I. Meşrutiyet dönemi, 1908 - 1918 II. Meşrutiyet Dönemi gibi.

Tanzimat Dönemi (1839 - 1876) İki kısımda incelenir: 1) 1839 - 1856 Islahat Fermanı 2) 1856 - 1876 I. Meşrutiyetin ilânına kadar olan dönem.

Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839)

II. Mahmut'un ölümü ile onsekiz yaşında tahta geçen Abdülmecid'in ilk anda karşılaştığı iki mesele, birincisi Osmanlı Ordusunun Nizip'te Mehmet Ali Paşa kuvvetlerine yenilgisi ve ikincisi tahta çıkışının beşinci ayında Tanzimat Fermanı'nın ilân edilişi oldu.

Bu sırada Hâriciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) olarak görev

yapan Mustafa Reşid Paşa (1800 - 1858), Mısır meselesi dolayısıyla Avrupa politikasının şekillenişine yakından şahit olmuştu. Diğer taraftan Avrupa'da 1830 ihtilâlleri ile Fransa tekrar mutlakiyetten meşrutiyete dönmüştü. İngiltere'de zaten bu rejim mevcuttu. Bu iki devlete karşın Avusturya, Rusya ve Prusya henüz teokratik yönetim yanında idiler ve Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri ise çok açıktı. O halde Osmanlı Devleti'nin, Fransa ve İngiltere'ye kayarak, Avrupa'nın denge politikasına dahil olmak ve bunu kabul ettirmek için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olan bu iki devlete güvenirlik verebilmek amacıyla devlet düzeyinde geniş bir düzenlemeye gitmek yolunu seçecekti. II. Mahmud tarafından şekillendirilen ve ***Mustafa Reşid Paşa*** tarafından ilân edilen ***Tanzimat Fermanı*** (Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu 3 Kasım 1839)'nın içeriği beş ana başlıkta kısaca şöyledir:

1. Osmanlı Devleti uzun yıllar islamî esaslara uyularak idare edilmiş ve böylece güçlü bir hale gelmişti.

2. Fakat, çeşitli sebeplerle 150 yıldan beri devlet kötüye gitmektedir.

3. Bu sebeple, devletin otoritesini tekrar kurmak için yeni kanunlar gerekmektedir.

4. Bu kanunlarla şu temel prensipler gerçekleştirilecektir:

a) Müslüman ve hristiyan bütün tebaanın ırz, namus ve can, mal güvenliğinin sağlanması,

b) Verginin düzenli bir usule göre alınması,

c) Askerliğin düzenli bir usule bağlanıp, sınırlandırılması (4-5 yıl). Şüphesiz dördüncü bölüm fermanın esasını içermektedir.

5. Bu kanunların dayandırılacağı genel prensiplerin gereği belirtilir.

Tanzimat hareketi araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmıştır:

-Tanzimat devletin modernleştirilmesi maksadını güden ilk reform fermanı olarak da tesbit edilmiştir. Gülhane hattı, hukuken bağlayıcı ve hükümdarın salâhiyetlerini kısıtlayıcı bir Charte'tır. Tanzimat ve Millî İnkılâp ezelden ebede giden Türk varlığının siyasî hayatında aralarında bir asır bile fasıla bulunmayan biri bahtsız, sonraki ise zafer tacını giymiş uğurlu iki harekettir. Avrupa kökenli bir ıslahat programıdır

(Yavuz Abadan, Tanzimat Fermânının tahlili, Tanzimat I, 32, vd.).

- Zorunlu bir kültür değişimi devridir

(Mümtaz Turhan, Kültür değişmeleri, İstanbul, 1951, s. 189 vd.).

- Osmanlı devletine Avrupâi bir idâre şekli verme çabası (F. Kraelitz v. Greifenhorst, Die verfassungsge setze des Osm. Reiches, Wien, 1919, s. VII).

d) Avrupa'nın yardımını temin için göze hoş görünme çabası

(Ed. Engelhardt, Türkiye ve Tanzimat, trc. Ali Reşâd, İstanbul, 1324, s. 7. vd.)

e) Tanzimat, hukukî değil tamamiyle siyasî bir eserdir. (Namık Kemal'in İbret Gazetesi (4 Ramazan 1289, say. 46)'ndeki makalesinden naklen, Reşad Kaynar, Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat, Ankar, 1985, s. 196-196).

Bütün bu görüşlere ve meselenin tarihi neticelerine bakılarak, Tanzimat, "Türkiye'de meşruti bir idare kurulmasına, İslâm-Hristiyan âlemlerinin birbirine yaklaşmasına zemin hazırlayan bir kültür ve ıslahat hareketi" olarak tanımlanmıştır

(Cevad Eren, Tanzimat Mad., İA).

Tanzimat, Arapça bir kelime olan Tanzim'in çoğulu olup, dizme, sıralama manasına gelir. Bazı müelliflere göre Tanzimat, hukuken 1876'da ve 1908'de son bulur (a.g.m.,Tanzimat mad., İA).

Belirtilen bu prensiblerin kanunlarını yapmakla ***Meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adliye*** görevlendirildi (1 başkan, dokuz üye ve iki sekreter) ve bir nevi ***Tanzimat Meclisi*** haline getirildi denilebilir*. Tanzimat programının yürütülmesinde önemli rol oynayan bu meclisin ilk çalışmaları haklar, mal, askerlik, maarif ve adliye alanlarını kapsayacaktı.

Tanzimat Fermanı'nın Özellikleri:

Tanzimat, III. Ahmet ile başlayan, Osmanlı Devleti'ni ıslahat çalışmalarının önemli bir aşaması olarak kabul edilir. Tanzimat öncesinde daha çok askerî alanda yapılan ıslahatlar köklü çözümleri getirmiyor, yüzeysel yada şekilsel kalabiliyordu. Oysa, ilk kez sadece askerî alanı hedefleyen bir endişeden öte-de, Tanzimat Fermanı'nın esası devlet ile tebaası arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan ***haklar*** üzerine inşa ediliyordu. Bu bakımdan ferman, Hristiyan ve Müslüman halkın eşitliği prensibini getirmesi ve padişah ile tebaası arasındaki ilişkileri belirleyen ilk yazılı belgeydi ve bu açıdan ***sosyal bir kontrat*** karakteri taşımaktaydı.

Tanzimat Fermanı'nın bu özelliği ile Osmanlı Devleti'nde bir takım şahsî hukukları getiren bir anayasa niteliği taşıdığı üzerinde de durulmuş ve bu özellik bir *Charte Constitutionelle* olarak da kabul edilmiştir. Yani, padişah kendi irâdesiyle -tek taraflı bir sınırlama olarak- kendi haklarını kısıtlamıştır. Bu bakımdan Tanzimat Fermanı'na, meşrutî idârelerin kurulmasına

*) *Bu meclisler, Fransız "departement" meclisleri örnek alınarak teşkil edilmiştir.*

yol açan ve Avrupa devletlerinin tarihinde ***"Charte"*** denilen, yani bir hükümdar tarafından verilen *yazılı ayrıcalık* içeriğini taşıyan hukukî belgeler arasında yer verilmektedir.

Buradan yola çıkarak fermanı, adeta bir çeşit *vatandaş hakları beyannamesi* niteliği de taşıdığı üzerinde de durulmuştur. Fakat, haklar devlet tarafından veriliyor, halkın talebi ile ortaya çıkmıyordu, yani Amerika ve Fransa'nın aksine yukardan aşağıya olmuştu. Belki de bu durum, Tanzimat'ın en zayıf noktalarından biri olmuş ve halk tarafından kolayca benimsenmemişti.

Ferman'ın devlet beyninde oluşmasında Avrupa'da gelişen liberalizm ve 1830 ihtilâllerinin etkisi olmuş ve özellikle Mustafa Reşid Paşa'da Osmanlı Devleti'nde de liberal bir ıslâh programı yapılması fikrini uyandırmıştı. Ancak bir noktayı gözden kaçırmıştı, Osmanlı tebaası bu fikre hiç de hazır değildi. Oysa, Osmanlı Devleti'nin siyaseten amacı, ülkeyi, Avrupa'nın denge politikasına sokmak ve Mısır meselesinde destek sağlamaktı. Destek sağlanacak devletlerin başında İngiltere gelmekte ve meşrutiyetle idare edilmekteydi. Fransa da 1830'dan itibaren meşrutiyette karar kılmıştı. Osmanlı Devleti ise monarji ile idare edilmekteydi. Bu nedenle Tanzimat Fermanı ile Padişah, tebaasına bazı hakları vererek, bunları garanti etmekle, bu devletlere hoş görünmüş olacak, dış siyasette yalnız kalmayacaktı. Böylece, Tanzimat Fermanı'nın, Osmanlı Devleti'ni ilerleyen Rus büyümesine karşı himaye etmek ve bunun için de batının desteğini sağlamak ve aynı zamanda Batılı devletlerin Osmanlı Devleti içindeki halkı bahane ederek Osmanlı iç İşlerine karışmasını önlemek amacına hizmet etmek için ilan edildiği açıktı.

Islâhat Fermanı (17 Şubat 1856)

1854'de Rusya karşısında ordunun zayıflığı, yapılan ıslahatların içinen kof olduğu sonucunu çıkarmıştı. Bu durum karşısında, Avrupa'ya Osmanlı Devleti'nin ilerleme ve gelişme

yolunda olduğunu kabul ettirmek gerekiyordu. Avrupa'nın özellikle hassas davrandığı nokta, gayr-i müslimlerdi. O halde yapılacak iş, onları da içine alan bir ferman çıkarmaktı. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Meclis-i Âli-i Tanzimat tekrar oluşturularak meseleler ele alındı. 1855'de gayr-i müslimlerden alınan cizye kaldırıldı, askerlik hizmeti veya silah taşıma hakkı gayr-i müslimlere de tanındı. Fakat askerliğe karşı isteksiz olduklarından hizmet yerine bedel denilen bir istisna vergisi alınacaktı ve bu cizye gibi aynı yöntemle istenecekti.

Denilebilir ki, Padişah, Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa Devleti sayılması ön şartıyla 17 Şubat 1856'da Islâhat Fermanı'nı ilân etti. İngiliz, Avusturya ve Fransa elçilerinin baskısı altında ilân edilen bu fermân, 1839 Fermânı ilkelerini yineliyor ve bütün Osmanlı tebaasının eşitliğinde birleşiyordu. Bu dönemin çalışmalarında Âli ve Fuat Paşalar rol oynadı. Meşrutiyet'in ilânına kadar Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetine etkin olan Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı ile ilan edilen ve gerçekleştirilen çeşitli karar ve hükümleri aynen kabul etmekteydi. Fermanda yer alan hükümler şunlardır :

1- Din ve mezhep serbestliği tanınacak,

2- Gayri müslim ahaliden gelen kişiler de devlet memurluklarına kabul edilecek ve Meclis-i Vâlâ'da birer temsilci bulundurabilecekler.

3- Bu cemaatler hakkında küçültücü, yerici tabirler kullanılmayacak, askeri ve sivil okullara alınabilecekler ve devlet denetiminde okul açabilecekler.

4- Çıkabilecek her tür antlaşmazlıklar (her iki kesimi ilgilendiren) karma mahkemelerde çözümlenecek,

5- Vergide eşitlik, vazifede de eşitliği gerektirdiğinden gayri müslim tebaaa dahi askerlik hizmeti görecekler.

6- Ceza evlerinin ıslahına çalışılacak işkence yasa edilecek.

7- Soy ve mezhep farkı gözetmeksizin eşit vergi alınacak, vergiler aracısız olarak alınacak ve böylece iltizam usulü kaldırılacak, Devletin para ve maliyesine itibar sağlamak amacıyla banka ve buna benzer kuruluşlar açılacak.

8- Yollar ve kanallar yapılacak ticaret ve ziraat geliştirilecek, yapılacak yollardan yararlanacak eyalet ve sancaklardan bu işe harcanmak üzere özel vergi alınacak.

9- Rüşvet, fesad ve yolsuzluğun yasaklanmasına dair hükümler, bütün tebaaa hakkında meşrû usullere göre yürütülecek; yabancılara emlâk alma hakkı verilecek.

Islahat fermanı, içine aldığı bu hükümlerle Gülhane Hattı'nın bir devamı gibi görünürse de, içerdiği yeni hükümlerle ondan ayrıldığı da anlaşılmaktadır. O halde iki ferman arasındaki benzer ve farklı yönlere kısaca değinelim:

Her iki ferman da devletin kritik dönemlerine rastlar, birinicisi Mısır sorunu ve savaşı ile ikincisi de Kırım savaşı sırasında ortaya konmuş fermanlardır. Her iki ferman da Avrupa'da ilân edile gelmiş olan ***Chartes***'ları çağrıştırmasına rağmen, her ikisinin de Padişah tarafından ilân edilmiş olması yani, bu fermanların tek taraflı olarak padişahın tebaası yararına bazı hakları kendiliğinden halka vermesi şeklinde oluştuğu görülmektedir.

İki ferman arasındaki farklara gelince; Tanzimat Fermanı metni açık bir yabancı etkisi olmaksızın Mustafa Reşid Paşa tarafından, Islahat Fermanı'nın ise Âli Paşa ile, İngiliz ve Fransız elçilerince kararlaştırıldığı görülmektedir. Bu yönüyle Islahat Fermanı yabancı kaynaklıdır. Tanzimat Fermanı yabancı elçilere bilgi için gönderilmiş, Islahat Fermanı ise Paris Antlaşması'na girmesi için yabancı devletlere gönderilmişti. Bu durum devletin iç ve dış yabancı müdahaleye açık bir kapı bırak-

tığı anlamına gelir ve fermanın başlangıçta "*Osmanlı Devleti'nin iyiliğini isteyen ve dostu olan devletlerin yardım ve himmetleri eseri olmak üzere devletimizin bu kez dahi dış siyasada hukuki bütünlüğünü yinelediği*" cümlelerinin buluşu ile ortaya çıkmaktadır.

Paris Antlaşması'nın dokuzuncu maddesinde ferman, Padişahın kendi iradesiyle ortaya konulan ve dış müdahale hakkı tanımayan bir konu olarak ele alınıyordu. Halbuki, yabancı devletler açısından Ferman'ın antlaşma maddesinde yer alması dolayısıyla Avrupalı devletlere gayri müslim halk üzerinde müdahale hakkını vermesi ve bunun Avrupalılarca bir zafer olarak değerlendirilmesi, bundan sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nin aleyhine işleyecek bir mekanizma doğuracaktı. Nitekim, derhal Osmanlı hristiyan tebaası lehine propagandalar başlamış, Osmanlı idâresindeki hristiyanlar da bu maddeye dayanarak her fırsatı şikayet konusu yapmaya başladılar. Demek ki, Osmanlı Devleti yağmurdan kaçarken doluya tutulmuştu. Ortodoks tebaa üzerindeki Rus hamiliğini durdurmak üzere girişilen Kırım Savaşı- Islahat Fermanı-Paris Antlaşması zinciri ile İngiltere, Avusturya, Fransa gibi Avrupa devletlerine fiilen bütün hristiyan tebaaanın hamiliğini sunmuştu.

Yine iki ferman arasında hükümler açısından da bazı farklar bulunmaktadır. Tanzimat Fermanı'nda halkın tabii haklarının güvenliği ile askerlik vergi usulünde adalete işaret edilmiş, siyasî haklar ve hatta eğitim konu edilmemiştir. Islahat Fermanı'nda ise, bu tabii haklara, bütün tebaanın kanun önünde din ve ırk eşitliği ve hürriyeti ile siyasî haklar da (devletin memuru olmak, eyalet meclislerinde ve Meclis-i Vâlâ'da temsil edilmek gibi) verilmiştir. Ancak, Islahat Fermanı'nda konu edilen kesim gayrimüslimlerdir, müslümanlar için herhangi bir ıslahat yoktur. Tanzimat Fermanı'nda ise böyle bir ayırım yoktur.

Genel olarak, başlangıçta Islahat Fermanı'nın Osmanlı müslim ve gayrimüslim halkı tarafından çeşitli nedenlerle hoş kar-

şılanmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan devlet, ferman hükümlerini yerine getirmede de çok yönlü güçlükler ile karşı karşıya kalacaktır. Bu güçlükler, devletin teokratik yapısından, Avrupa'daki siyasî ve ekonomik gelişmelerden ve Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerin işe karışmalarından kaynak almakta idi.

Devletin idarî mekanizması kaynağını dinden almakta idi. Fermanın hükümleri ise bu teokratik yapıyı bir dereceye kadar değiştirici nitelikte idi. Fakat, çeşitli unsurları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nin millî bir topluluk haline gelmesi oldukça zordu.

Sanayi devrimi ve Fransız İhtilâli, Avrupa'yı ortaçağdan sıyırarak değişik bir kalıba sokmakta idi. 1815 Viyana Kongresi bile Fransız İhtilâli'nin ortaya koyduğu milliyetçilik, laiklik, millî hakimiyet prensiplerini silemediği gibi bu görüşler, 1830 ve 1848 ihtilâlleri ile Avrupa'da daha da kuvvetlenmişti. Millet duygusu, Osmanlı Devleti içinde bu etkiyle ilk anda hristiyan tebaaa üzerinde yeşerdi.

Sanayi Devrimi ile Avrupa'da yerleşen yeni endüstri ilkeleri için Osmanlı ülkesi sömürülecek değerli bir alan haline geldi. O bakımdan, Islahat Fermanı Avrupa devletlerince Osmanlı Devleti'ni kuvvetlendirmekten çok, kendi siyasî ve ekonomik çıkarlarına hizmet edebilecek bir araç sayıldı. Dolayısıyla, Paris Antlaşması'nı imzalayan Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya, Islahat Fermanı'nın yürürlüğe konmasını sağlamak maskesi altında Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek amacıyla hareket ettiler.

Devletin iç ve dış siyaseti yabancı müdahaleye açılınca, her devlet kendine göre bir ıslahat programının uygulanmasını sağlamak için, sadaretteki (sadrazam-başvekil) devlet adamlarıyla çeşitli pazarlıklara girişir oldu. Böyle olunca, devletin istikrarı sarsıldı. Abdülmecid'in yirmi yıl süren saltanatı devre-

sinde yirmi iki defa sadrazam değişikliği yapılmasının en önemli sebebi, yabancı müdahalesi olmuştur.

Tanzimat Devri Meclisleri

XVIII.yüzyıl sonlarında divan-ı hümâyûn zamanla önemini kaybetti. III. Selim devrinde devlet işlerinin görüşülmesi için "Meclis-i Meşveret " toplandı. Ayrıca, savaş, barış ve antlaşmalar gibi önemli haller için Meclis-i Şûra kuruldu. II. Mahmut, devrinde nezâretlerin kuruluşu ile modern anlamda bir hükûmet şekline doğru adım atılmıştı. Bu devirde Meclis-i Meşveret ve Şur 'a yerine Meclis-i Has (meclis-i vükelâ) oluşturuldu. Bu meclis, Abdülmecit zamanında da önemini sürdürdü. Dolayısıyla II. Mahmud'un başlattığı meclisler zinciri Abdülmecid zamanında da gelişerek devam etti ve yeni Meclisler kuruldu. Bunlar önem derecesine göre şunlardır:

a) Meclis'i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye: 23 Mart 1837'de kuruldu; Görevi,Kanun ve Nizamname tasarıları hazırlamak, memurların davaları ile kişi-devlet arasındaki davaları görmekti. Kanun hazırlama görevi, 1853'de kurulan Meclis-i Âli-i Tanzimat'a devredildi. 1861'de bu meclis, Meclis-i Valâ'ya katıldı.

b) Meclis-i Dar-ı Şûray-ı Askerî : 1836'da devletin her türlü askerlik işlerini düzenlemek için Bab-ı Seraskeri'de kuruldu.

c) Meclis-i Tophane-i Amire : 1832'de kuruldu. Topcu, Humbaracı ve Lağımcı Ocakları işleri ile görevliydi.

d) Meclis-i Maarif-i Umumiye : II. Mahmut, Bayındırlık ve Maarif işleri hakkında tedbir ve kararlar için "Meclis-i Umur-ı Nafia'yı kurmuştu. 1845'de eğitim işlerini teşkilâtlandırıp, yürütmek ve kontrol etmek

üzere Meclis-i Maarif-i Umumiye'yi kurdu. 1856'da Maarif Nezâretinin kurulması üzerine Meclis, Maarif Nezâretine verildi.

e) Meclis-i Maliye: 1846'da devletin malî işleri hakkında incelemelerde bulunmak ve gerekli teklifleri yapmak üzere Maliye Nezâretinin danışma kurulu olarak kuruldu.

f) Meclis-i Âli-i Tanzimat : 1853'de kuruldu. Hazırlanmakta olan ıslahat fermanı esaslarını ve işlerini düzenlemekle görevliydi. 1861'de Meclis-i Valâ'ya katıldı.

g) Meclis-i Âli-i Umumî : 1855'tekuruldu. Görevi, kanun tasarılarıyla nizamname lâyihalarını incelemek ve karara bağlayarak padişahın onayına sunmaktı. Gerekli durumda toplanırdı. Bu yönden olağanüstü bir karakteri vardı.

h) Meclis-i Bahriye: Kaptan paşalığa bağlıydı, denizcilik ile ilgili olarak görev yapıyordu.

ı) Meclis-i Ziraat ve Meclis-i Maadin: Ziraat Nezaretine bağlıydı.

i) Meclis-i Zaptiye: Zaptiye müşirine bağlıydı.

Haklar ve Vergiler Üzerinde Düzenlemeler:

Tanzimatın önemli bir cephesini teşkil eden bu alanda Osmanlı Devleti açısından bir dönüm noktasıdır. Zira teokratik rejim, hakları Tanrı'dan alır, şimdi ise Tanrı hakları yanında laiklikle bağdaşan batı modeli haklar sunulmaktadır. Böylece, Fransa'dan alınan bir ceza kanunu (1840) ile memurlara uygulanacak cezalar düzenlenmiş, rüşvetin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bunu, yine Fransa'dan alınan Ticaret Kanunu izlemiştir. Bu durum, adaleti de etkileyerek, mevcut şeriat, cemaat ve elçilik mahkemeleri yanında iki tebaa arasındaki ticari ilişkileri

düzenleyen ***Ticaret Karma Mahkemesi*** ile iki tebaa arasındaki adi suçlara bakan ***Asliye Karma Mahkemesi*** kurulmuştur (1846). Tanzimat öncesi, şeriat, cemaat, konsolosluk mahkemeleri olmak üzere üç tip mahkeme bulunuyordu. Şimdi yeni getirilen bu mahkemeler, devletin hükümranlık haklarını zedelemekle beraber, mahkemelerde hristiyan tebaaanın şahitliğinin kabul edilmesi, sözlü delil yanında yazılı belgenin de delil olarak kabulü, batılı hukuk sisteminin Türkiye'ye sızmaya başlamasının göstergesi olarak kabul edilmiştir. Reşid Paşa 1840'da reddedilen "Ticaret Kanunnâmesini" ilân etti. (1850). Bu durum, Ulemadan bağımsız bir hukuk ve yargı sisteminin Türkiye'de ilk defa tanınması demekti.

> *1838'de İngiltere, 1839'da Hansa şehirleri (Hamburg, Bremen ve Lubeck), 1840'da İsveç, Norveç, 1841'de Almanya ve diğer devletlerle yapılan ticarî antlaşmalar ile yabancı tüccarların sayısı fazlalaşmış, bunların yerli tüccarlarla ihtilafları artmıştı. Bu sebeple 1840 Eylülünde Ticaret Mahkemesi kuruldu.*
>
> *Fransız ticaret hukukundan alınarak hazırlanan yeni ticaret kanunu 1841'de "Meclis-i Vâlâ'ya getirildiğinde Şeriata uygun olup olmadığı soruldu, Mustafa Reşid Paşa'nın bu soruyu "şeriatın bu konuda yapacak bir şeyi yoktur" şeklinde cevaplaması, ulema tarafından küfür sayıldı ve Reşid Paşa'nın azline sebep oldu.*

Bir taraftan da, zenci esaretinin yasaklanışı, bir mezhepten diğerine geçmeyi yasaklayan 1834 tarihli kanunun iptâli, insan hakları ve vicdan özgürlüğü konularının işletilmeye çalışıldığının göstergesi oldu.

Bu devirde devletin başlıca gelirleri, aşâr*, devlete menkul ve gayri menkul ve ticaret eşyası üzerinde verilen vergiler ile hristiyan reayadan alınan paradan (cizye) oluşmaktaydı. Tanzimat'ın ilk ve ikinci yıllarında ***iltizam*** usulü kaldırıldı. Böylece,

devlet ***Muhassıl*** unvanı ile göndereceği memurları vasıtasıyla vergileri toplayacaktı. Ayrıca Islahat Fermanı ile cizye alınmasında kullanılan iltizam usulüne de son verildi. Bu cizye Kocabaşılar tarafından toplanıp, muhassıla teslim edilecekti. 1842'de muhassıllık gelen tepkiler nedeniyle kaldırıldı. Dolayısıyla, devlet gelirlerine, devletin sahip olmasını temin için kaldırılan iltizam usulü ön hazırlık olmadan harekete geçildiğinden, bir iki yıl içinde tekrar iltizam usulüne dönüldü.

Askeri Alanda Yapılan Düzenlemeler

Tanzimat'la birlikte askeri alandaki yapılan düzenlemeler, öteden beri yapılan ıslahatların esası üzerine kuruldu. III. Selim'in Nizâm-ı Cedid ordusu, II.Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp yerine kurduğu Asâkir-i Mansûre ordusu ile birbirine paralel değerde idi. Dolayısıyla yapı ve kadrosuyla doğulu, teknik malzeme ve eğitim açısından batılı bir model yaratılmıştı.

Bununla beraber, pürüzlü giden nokta, askere alımlar ve askerliğin belirli bir süre ile kısıtlanmamasının manevi temeli yozlaştırması idi. Bu durumu önlemek amacıyla, 6 Eylül 1843'de çıkarılan bir kanunla askerlik süresi 5 yıl olarak belirlenmiştir. Buna göre, Redif sınıfı yedi yıl olacak ve her yıl bir ay bağlı bulundukları merkezlere çağırılacaklardı. Böylece, askerlik yaşı 20 kabul ediliyor ve kur'a usulü konuyordu. Ülke, askeri bölgelere ayrılarak, her bölgeden nüfusuna göre askere alınma esası ile her aileden bir kişi askere alma gibi düzenlemelere gidiliyordu. Subaylar üzerlerine sivil memurluk alamayacaktı.

Ordu teşkilâtı yeniden düzenlendi. Buna göre; Osmanlı asker kuvvetleri dört bölüme ayrıldı: a) Muvazzaf kuvvetler b) Yedek kuvvetler c) Yardımcı kuvvetler d) Başıbozuklar.

**) Aşâr: haslar, mirî mukataalar, zeamet, ticaret, malikâne mukataaları, yurtluk, ocaklık ve evkafa ait toprak ürünlerinden aynî olarak alınan vergi.*

Muvazzaf kuvvetler altıya ayrıldı: I.Ordu: Hassa ordusu (Üsküdar), II.Ordu: İstanbul (Dersaadet) ordusu (İstanbul), III.Ordu: Rumeli ordusu (Manastır), IV.Ordu: Anadolu ordusu (Harput-Elazığ), V.Ordu: Arabistan Ordusu (Şam), VI.Ordu: Irak ve Hicaz Ordusu (Bağdat). Bu ordunun savaş halinde çıkarabileceği asker sayısı 448.860 idi.

Öte yandan, hristiyanların askerlik yapması kaldırılınca, Hıristiyan - Müslüman eşitliği ilkesi ilk darbeyi yemiştir. Ancak, 1856 Islahat fermanıyla tekrar hristiyanların askere alınmasına başlanmıştır.

Eğitim Alanında Yapılan Düzenlemeler

Tanzimat fermanında eğitime dair herhangi bir hükme rastlanılmaz. Fakat, Tanzimatın kurmak istediği düzenin yerleşmesi ve gelişmesi ise şüphesiz bir eğitim meselesiydi.

Günümüz eğitimcileri Türk Eğitim Tarihini beş döneme ayırarak incelerler :

1- İslamî Eğitim Dönemi (Skolastik Eğitim) 1453-1734
Bu dönemin eğitim kuruluşları şunlardır :

2- Çağdaşlaşmada ilk adımlar (1734 – 1839)

3- Tanzimat Dönemi (1839 - 1908)

4- II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Dönemi (1908 - 1923)

5- Cumhuriyet Dönemi (1923'ten günümüze)

İslamî Eğitim döneminin eğitim kuruluşları şöyleydi:

1- Halk okulları:a. Sıbyan okulları b. Medreseler

2- Saray okulları: a. Şehzâdeân, b. Meşkhâne,c. Enderun (7 oda))

3- Askerî okullar: a. Acemi oğlanlar mektebi b. Mehterhane c. Cambazhane

4- Askeri sanat okulları: a. Tophane b. Kılıçhane c.Tüfenkhane d. Humbarahane

5- Memur okulları: a. Bâb-ı Âli b. Bâb-ı Defterdar c. Bâb-ı Fetvâ d. Bâb-ı seraskerî

Eğitim konusu, Abdülmecid'in teşvikiyle 1845 tarihinden itibaren ele alındı. İlk çalışmaları yürütmek için bir komisyon kuruldu. Bu komisyon, ilk ve orta öğretimin mecburi ve parasız olması, Sıbyan okullarının ıslâhı, Rüştiyelerin çoğaltılması, bir Darülfûnun*'un açılması kararlarını aldı. Bu kararların yürütülmesi ve eğitim işleriyle görevlendirilen bir ***Meclis-i Daimî-i Maarif-i Umumiye*** (6 üye, 1 katip), 1857'de ise Maarif-i Umumiye Nezareti kuruldu. Bütün bu gelişmeler, ilk, orta ve yüksek okulları medrese nüfûzundan kurtarmak amacıyla, devletin eğitimde otoritesini sağlamak için yapıldı.

Tanzimat yıllarında esasen Sıbyan (Mahalle) mekteplerinde 1847'de bir layiha yayımlanmakla beraber pek etkili düzenlemeler yapılamadı. Sıbyan mektepleri yeterli derecede eğitim veremediğinden, açılan teknik okullara öğrenci yetiştirmek üzere 1838'de ***Rüşdiye*** (Reşit yaşta öğrencilerin gittiği okullar olması nedeniyle bu ad verildi) Okulları açıldı. 1858'de de ilk defa ***kız rüştiyeleri*** açıldı. Ayrıca, ilk defa 1849'da lise düzeyinde ***Darülmaarif*** (Lise) kuruldu. 1845'de ***Darülfünûn*** (Üniversite) açılması kabul edildi. Ancak darülfünun derhal kurulamadı. Bina ve öğrenci lazımdı. İtalyan bir mimara Ayasofya yakınında üç katlı ve yüzden fazla odalı olarak bina yapması işi verildi, ancak yirmi senede tamamlanabildi.

Tanzimat'a kadar gelen askeri okulların meslekî bir niteliği vardı. Bunlar ***Deniz Mühendishanesi***, (1773), ***Kara Mühendishanesi*** (1793), ***Askeri Tıp Okulu*** (1826), ***Harp Okulu*** (1834)'de kurulmuşlardı.

**) Darülfünûn, bina yapımının bitmesiyle 1862'de faaliyet geçebildi.*

Ordu merkezlerinde 1845'de askerlik öğretimi üçe bölündü. Üç yıl idadî öğretiminden sonra İstanbul İdadesinde dördüncü sınıfı okuyup, askerî okullara gireceklerdi. Ayrıca Harp Okulu öğretimi üstünde ***Erkân-ı Harbiye Sınıfları*** (Harp Akademisi) tesis edildi. 1849'da Harp Okulu'nda ***Veteriner*** sınıfları açılarak, böylece veteriner okulu temelleri de atıldı.

Rüştiye okulların çoğaltılması ve gereken verimin sağlanması öğretmen açığının kapatılmasına bağlıydı. Bu nedenle, 1847'de Fatih civarında ***ilk öğretmen okulu*** açıldı.

Ayrıca ehliyetli memur yetişmesini ağlamak üzere 1859'da ***"Mekteb-i Mülkiye"*** kuruldu (Bir nevi bugünkü Siyasal Bilgiler Okulunun temeli oldu). 1847'de Ziraat Mektebi, 1859'da Orman Mektebi, 1860'da Telgraf Mektebi, 1842'de Askerî Tıp Okulu'nda kadınlar için ebe mektebi veya kursu açılmıştır.

Bütün bunların yanında 1850'de ***Encümen-i Daniş*** kuruldu. Bu akademi, Türk dilinin geliştirilmesine, sadeleştirilmesine çalışacak, yabancı eserler tercüme edilecekti.

Dışarıya açılma, yabancı dil bilen eleman ihtiyacını gün geçtikçe hissediyordu. Bu nedenle, 1855'te Paris'te ***'Mekteb-i Osmanî"*** adıyla, Fransa'ya gönderilen öğrencilerin dil bilgilerini geliştirebilecekleri bir okul açıldı.

Diğer Alanlarda Yapılan Düzenlemeler:

II. Mahmud zamanında idarî yapı, 28 eyalet olarak belirlenmişti. 1846'da 36 eyalete çıkarıldı (Rumeli 15, Arabistan, Suriye, Irak, Anadolu 19 ve Afrika'da 3 olmak üzere toplam 36 eyalet, 162 livâ ve 1267 kazadan ibaretti). Eyaletler, Sancaklara - Kazalara – nahiye ve köylere ayrıldı. Her vali yanına bölge kuvvetlerine komuta eden bir muhafız ve defterdar (Mali işlere bakacak olan) verildi. Bazı eyalet ve sancaklarda mahallî meclisler kuruldu. 1857'de ***Arazi Kanunnâmesi*** yayınlandı. Bu kanunla

Tanzimat Fermanı prensiplerine göre bir toprak mülkiyeti müessesesi oluşturuldu.

> *Islahat Fermanı ile 1856'da yabancıların Osmanlı Devleti'nden emlâk satın almalarına hak tanındı, hatta teşvik edildi, Bu durumda devletlerin gayri menkuller üzerinde kontrol isteği ortaya çıktı.*

II. Mahmut zamanından itbaren ziraata önem verilmeye başlanmıştı. 1839'da Ticaret ve Ziraat Nezareti kurulmuştur. 1845'te Ziraat Meclisi ve eyaletlerle de bir ziraat komisyonu kuruldu. İstanbul'da 1847'de bir ***Ziraat Mektebi*** açıldı.

Osmanlı Devleti, Avrupa'nın bilime ve büyük sermaye (kapital) ile makinaya dayalı sanayisine karşı, geleneksel ferdî sermaye ve tezgaha dayalı endüstrisi ile rekabet edemeyecektir. Özellikle, kendi mallarını, kapitilasyonlar karşısında koruyamıyordu, tütün ve tuz dışında her tür malın ithali serbest olması, yerli sanayiinin ise gerektiği şekilde kurulamaması, yerli mallara yüksek gümrük uygulanması gibi nedenlerle, Osmanlı Devleti kendi mallarına Avrupa'da pazar bulamıyor ve hatta yabancı devletlerin aksine ağır bir gümrük vergisine tâbi tutuluyordu.

Osmanlı dokuma sanayi XVII. yüzyılda gayet iyi durumda iken, XIX. yüzyıldan itibaren çökmeye yüz tuttu. Dokuma sanayinin önemi III. Selim devrinden itibaren kavrandı. Fakat alınan önlemlere rağmen yerli kumaşlar ithal kumaşlardan daha pahalı idi. Bunun üzerine devlet eliyle kumaş fabrikalarının kurulmasına çalışıldı. 1827'de Eyüp'de bir ***ipliklhane***, 1834'de yine Eyüp'te bir ***Feshane*** fabrikası, ayrıca İzmit'te ***Basmahane*** ve Zeytinburnu'nda bir ***dokuma fabrikası*** kurulmuştu.

Abdülmecit devrinde Avrupa mallarının Osmanlı pazarlarına sürümü artmış hatta Fransa, Almanya ve Tunus'tan ithal edilen fes yılda altı-yedi yüz bin adete çıkmıştı. Bu nedenle İstanbul'da Belçika'dan getirilen uzman ve makinelerle bir fes-

hane kurulmuştur. (250-300 işçi, günde 1300-1500 fes imâl eder). Abdülmecit devrinde özel teşebbüsler de yerli ve yabancı olmak üzere yer almakta idi. 1853'de Bursa'da 14 ipek fabrikası bulunuyordu. Bütün bunlara rağmen, fabrika, makina ve usta, ameleler kısmen Avrupa'dan gelmekte idi ve gün geçtikçe Avrupa'ya ham madde ihracatı çoğalıp, imal halde malların ithali ile dokuma sanayi gelişme gösteremeyecektir.

Öte yandan, maden ocaklarının işletilmesi hususu da XVIII. yüzyılda bir gerileme içine girmişti denilebilir. Maden ocaklarının işletilmesi de yakıta dolayısıyla kömüre bağlıydı. Önceleri bu, ağaç kömürü idi, maden kömürü ise henüz üzerinde durulamayan bir konu oldu. Halbuki, 1731'de Humbaracı Ahmed Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde ilk defa maden kömürünü Bosna'da keşfettiği, yine 1774'lerde Baron de Tott'un İstanbul civarında (Yedikumlar civarında) maden kömürü keşfettiği bildirilmektedir. Yine Zonguldak'taki keşif de 1828'de Uzun Mehmet tarafından yapıldıysa da bu keşiflerden yeteri ölçüde yararlanılamadı. Maden konusundaki durağanlık, toprağın devlet malı olarak değerlendirilmesinden ileri de gelmekteydi. Tanzimat, mülkiyet hakkını da saklı tutacağını bildirince, bu konu ile ilgili olarak 17 Temmuz 1861'de yeni bir ***Maâdin Nizâmnâmesi*** yayımlandı. Nizamname ile madenlerin araştırılması ve ferdi teşebbüslere imkan getiriliyordu. Eski işletmelerde ise eski durum geçerli olacaktı. Ayrıca, diğer maden işletmeleri de Osmanlı sınırları içinde mevcuttu. Abdülmecit, bunlardan öncelikle Keban ve Ergani madenlerinin ıslahına gitmiştir. Bu dönemde Zeytinburnu'nda bir de ***silah fabrikası*** kurulmuştur

Kısacası; Tanzimat dönemde sanayinin de gelişmesine çalışıldığını, kapitülasyonların etkisine rağmen, bazı fabrikalar kurulduğunu görüyoruz. İstanbul'da feshane, basmahâne, teçhizat-ı askeriye, tophane, porselen, Bursa'da ipek, İzmir'de

kağıt (1847/ 48), Adana ve Tarsus'ta Pamuk ipliği fabrikalarının kuruluyordu. Hatta, 1856'da Osmanlı Devleti, Paris'teki sergide kendi mallarını sergiledi. Fakat bütün bu atılımlara rağmen Avrupa ile rekabet söz konusu dahi olamayacaktır.

Yine bu dönemde ilk defa 1854/58'de batı tarzında Belediye teşkilatı yapıldı. 1845/46'da ilk defa bir arşiv teşkilatına doğru adım atıldı. Abdülmecit devrinin ilk özel gazetesi ***"Ceride-i Havâdis"*** 1843'de yayına başladı. Sahibi, Çorçil adlı bir İngilizdi. ***İlk üç senede okuyucu sayısı 150 kişi idi.***

> *Osmanlı maliyesinin temel prensibi, memleketi bayındır ve halkı refah içinde tutmak idi. Nitekim,* ***Kanunî Sultan Süleyman*** *mecliste yanında bulunanlara "Memleketin hakiki efendisi kimdir diye sorunca aldığı cevap; Zat-ı hazret-i padişahîleridir" olmuş, Sultan buna itiraz ederek,* ***"Hakikî efendi reaya (halkı)'dır"*** *diyerek yüzlerce yıl sonra idrâk edilecek bir gerçeği ifâde etmişti.*

Mali duruma gelince; II. Mahmud döneminde Osmanlı para sistemi altın para olarak 35, gümüş para olarak 37 kez değiştirildi. Türk kuruşunun rayici veya sterlin karşılığı 1814'te 23 iken, 1839'da 104'e düştü. Bu durumun, ülkenin ekonomik durumuna dolayısıyla hayat standartına ve özellikle aylıklı memurlara dürüstlük ölçüsü olarak etkisi olumsuz oldu. Bu nedenlerle, 1840'da Avrupa'daki örneklere benzer, 15 yıl için 30 milyon kuruşluk hükûmet yardımı garantisiyle bir ***Osmanlı Bankası*** kurulmasına karar verildi*. Eski madeni paraların bir kısmı kaldırılıp Avrupa madeni para ayarında ***mecidiye***'ler çıkarıldı. 1841'de ***ilk kağıt para (kaime)*** çıkarıldı. Bu kağıt paraya bazen banknot denilirse de hazine bonosu (tahvil) anlamına gelmektedir. Yılda iki kez ödenen % 12 gibi yüksek faizi vardı. Ertesi yıl faiz yarıya indirildi. Ancak bunların, Kırım Savaşı sırasında sahteleri basıldığı gibi, altın değeri olarak karşılığı hayli düştü. Kaime'yi piyasadan çekmek ve malî krize çözüm bulma

endişesiyle ilk kez ***istikrâza (dış borçlanma)*** gidildi. Kırım savaşı masrafları hazineyi güç duruma sokunca, kendi çıkarları açısından kredi açmak isteyen Fransa ve İngiltere'nin olumlu yakınlığı, Osmanlı Devleti'nin başına ekonomik ve siyasî bir dert olacak olan borçlanmaya kapılarını açmasına neden oldu. Böylece, ***ilk istikraz, İngiltere ile 1854'de yapıldı*** (285 milyon altın, % 6 faizli bu İlk borç; İngiltere'den Londra'daki Palmer ve Fransa'dan Paris'teki Goldschmid kuruluşlarından alındı. (24 Ağustos 1854). Bu, devleti 1875'de çöküşe doğru götüren bir dizi istikrâzın ilki oldu. İkinci istikrâz 1855'de yapıldı (% 4 faizli 5,65 milyon). Bir müddet sonra artık bu istikrazların, bir evvelki borcu kapamak için alındığı görülmektedir.

> *Tanzimat ilânıyla dış siyasette bazı olumlu gelişmelere rağmen, iç siyasette ıslahatın tatbikinde bazı güçlüklerle karşılaşıldı. Dolayısıyla gerek müslüman gerekse hristiyan tebaa arasında Tanzimat'a bazı yönlerden muhalefet oluşmuştur. Bu muhalefet, Mustafa Reşid Paşa'nın gözden düşmesine ve azledilerek Paris elçiliğine tayin ile muhafazakar zümrenin iş başına geçmesine sebep olmuştur. Bu durum üzerinde Avusturya başbakanı Meternich'in Bâbuâli'ye yaptığı tavsiyelerin de etkisi olmuştur denilebilir. Zira, Meternich'e göre, Osmanlı Devleti'nin gelişmesi ve devamlılığı ancak kendi özünden gelecek esasların uygulanması ile mümkün olabilirdi.*

Gülhane Hattı hakkın refahını ve memleketin imârını da taahhüd ediyordu. Ve bu döneme kadar özellik yol konusu oldukça başıboş bırakılmıştı. II. Mahmut devrinde Üsküdar - İzmit posta yolu yapılmıştı. Abdülmecit devrinde Trabzon - Bağdat ve Gemlik - Bursa yol projeleri gerçekleşemedi. Sadece Beyrut - Şam yolu hisse senetleri Türkiye ve Fransa'da satılarak 50 yıl müddetle bir şirkete ihale ile 1863 de tamamlanıp, açıldı.

**) 1849'da İstanbul Bankası kuruldu. Fakat iki yıl sonra tasfiye edildi. Yerine yüz milyon kuruş sermaye ile Osmanlı Bankası kuruldu.*

Demir yollarınca gelince; İngiltere'de 1825 - 1828'de, Fransa'da 1832'de, Almanya'da 1835'de işletmeye açılmıştı. Osmanlı Devleti'nde ise Kırım Savaşı'ndan sonra bazı demiryolu imtiyazları yabancı devletlere verildi. İngiltere ilk olarak, Köstence - Çernavo hattını 1857 - 4 Ekim 1860'da açtı, ikinci hat olan İzmir - Afyon hattı ise 1856'da başlandı ve fakat bitimi Abdülmecit devrinden sonraya kaldı.

Deniz yollarında da önemli bir gelişme olmadı. Buhar gücünün gemilere tatbiki ilk kez 1807'de Hudson'da denenmişti. İngiltere'den Fransa'ya ilk buharlı gemi 1816'da gelmiş, yine 1818'de ilk defa Atlantik geçilmişti. 1827'de Osmanlı filosuna buharlı bir gemi katıldı ve bunu diğerleri takip etti, ilk defa yük ve yolcu taşımak için 1844'de ***Mesir-i Bahri*** adlı bir vapur ve Boğaziçinden İstanbul'a ***Eser-i Hayır*** isimli vapur tahsis edildi. 1850'de ikinci bir vapur kondu bu da yeterli gelmeyince ***Şirket-i Hayriye*** kuruldu.

Telgraf, 1833'de icat edilmişti. İngiltere'de 1841, Fransa'da 1844'den sonra iletişim aracı olarak gelişti. 1854'de Kırım Savaşı dolayısıyla Kırım ile bağlantı kurmak için İngilizler tarafından bir hat kuruldu. 1855'de Edirne - İstanbul arasında bir hat yapılmıştı. İlk haberleşmeler, latin harfleriyle ve Fransızca idi. 1861'den sonra Türkçe haberleşme mümkün oldu. Aynı yıl bir de telgraf okulu açılmıştır.

12-ABDÜLAZİZ DEVRİ (1861-1876)

Siyasî Olaylar

Abdülaziz 1861'de tahta çıktığında kendisinden önce yapılmış kanunları kabul ederek, maliyenin, ordu ve donanmanın ıslâh edileceğini, israftan kaçınılacağını belirtmiş, siyasî mahkumlar için genel af ilân etmiş, rüşvet ve iltimasın önüne geçmeye çalışmış, bu faaliyetleriyle gelecek hakkında umit uyan-

dırmıştı. Bu devrede sadaret makamında Ali ve Fuat Paşaları önde gelen simalar olarak görüyoruz. Mâliyenin iflas uçurumuna doğru hızla ilerlediği bu devrede genel barış hüküm sürmekle beraber, eyâletlerde birbiri ardınca çıkan isyanlar, devleti hayli meşgul edecektir.

Karadağ İsyanı (1861 - 1864)

Hersek hristiyanları, Sırbistan Eflâk ve Boğdan'ın imtiyazları elde edişi, Rusya'nın Panislavist propagandası sebepleri altında Karadağların desteği ile 1881'de kötü idareyi şikayetle isyan ettiler. Bu isyanın Karadağ tarafından desteklenişi, olayın kesin olarak kapatılmasını engelledi. Bununla beraber Hersek isyanını bastıran Ömer Paşa Karadağlıları kesin yenilgiye uğratmış, bu durum Fransa, İngiltere, Avusturya, Prusya ve İtalya'nın ortak nota ile savaşın durdurulmasını istemelerine yol açmıştı (15 Ağustos 1862).

Balkanlarda asayişi temin için yapılan bu harekâtta Osmanlılar amaçlarına Karadağ askerî gücünü ezerek ulaşmış olduklarından, 31 Ağustos 1862'de (İşkodra barışı) Karadağ ile bir antlaşma yapıldı. 1852'den itibaren bozulan Osmanlı - Karadağ münasebetleri bu antlaşma ile kısa süreli bir barış devresine girmiş oluyordu. 1863 ve 1864'de antlaşma şartlarının bazıları üzerinde Karadağ lehinde tadilat yapıldı.

Eflâk - Boğdan (1861 - 1866)

6 Aralık 1861'de yayımlanan bir fermanla Prens Couza tarafından bir divan ile idare edilen ve Osmanlı hâkimiyetine bağlı Romanya birliği oluşmuştu. Ancak bu birlik Prensin hayatı veya feragat etmesine bağlıydı. Dolayısıyla Romanya Birliği geçici bir birlikti. Bu durum, birlik yanlılarının mücadeleye devam ederek Osmanlı Devleti'ne sorun olmaya devam edeceklerini göstermekteydi.

Nihayet 28 Haziran 1864'de kabul edilen anayasa ile Romenler iç idarede Osmanlı Devleti'ne danışmadan yeni çalışmalar yapabilmek kararını aldılar, bu durum Osmanlı'yı Romanya'dan biraz daha uzaklaştırmış oluyordu. Fakat Prens Couza'nın aleyhtarları neticede onu feragete zorladılar (1866) ve Romen parlementosu Belçika kralının kardeşi Flandere kontu Leopold'u Romen tahtına geçirdi. Bu oldu bitti karşısında toplanan Paris Konferansı sırasında Leopold tahtı kabul etmediğinden III. Napolyon'un gizli tavsiyeleri üzerine Hohenzolern hanedanından Prens Şarl seçidi. Osmanlı Devleti, bu yeni durum kabullenmiştir.

Sırbistan (1862 - 1867)

Paris Antlaşması'ndan itibaren Sırplar bağımsızlık yolunda hızla ilerlediler. 1862'den itibaren Türkler ve Sırplar arasında Belgrat'ta başlayan çatışmalar üzerine, durumu görüşmek üzere İstanbul'da bir konferans toplandı. Fransa, Belgrad kalesinin Sırplara teslim edilmesini istedi. Avusturya ve İngiltere Osmanlı Devleti yanına yer alarak bu görüşe karşı çıktı. Sonuçta, Sokad ve Oujtza kaleleri Sırplara terk edilmekle beraber Belgrad kalesi Türkler'de kaldı. Fakat, Sırplar isteklerinden vazgeçmediler. Belgrad hariç diğer kaleler herhangi bir saldırıya bir hafta bile dayanamayacak nitelikteydi. O bakımdan bu kaleler Türkler için sadece manevî bir değer taşımaktaydı. Dolayısıyla diğer devletlerin de Fransız tezini desteklemesi ile 1867 yılında Sırbistan'daki Türk kaleleri Sırplara terk edildi. Kalelerde sadece Türk bayrağı bulunacaktı. Bu kayıp Osmanlılar arasında derin üzüntü yaratmıştır. Böylece, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerindeki hâkimiyeti fiilen sona ermiş, hukukî bağlılık 1878'e kadar sürmüştür.

Girit İsyanı

Girit, XVII.yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı. Doğu Akdeniz'in en büyük adalarından biri olan Girit, Yunan kıyılarıyla devamlı irtibat halindeydi. Girit'te Rus tahriki ile 1770'lerde isyan görülmüş, 1821 Mora isyanı buraya da aksetmiş, 1823'de Mehmet Ali Paşa burada kuvvetli bir idare kurmuştu. 1830'da Londra Konferansı ile Yunanistan'ın statüsü belirlendiğinde, Girit'in konu edildiği, fakat Yunanistan'a katılmasının söz konusu olmayıp, Osmanlı himâyesinde bırakıldığı görülmektedir. Fakat, buna itiraz eden Giritliler, ya tam İstiklâl, ya da Yunanistan'a ilhâk tezini ortaya atarak, Mehmet Ali Paşa'nın adadan ayrılışını (1840) fırsat bilip 1841'de isyan ettilerse de kolaylıkla bastırıldı.

Islahat fermanı, hristiyan ve müslümanlar arasında eşitlik prensibini getirdiğinden adanın sosyal yaşantısı oldukça değişime uğramaya başladı. Yunanistan, ***Megola İdea***'yı Girit hristiyanları arasında yaymaya başladı. Destekçi diğer bir devlet de Rusya idi. Mahalli idarenin kötülüğü sebebi altında 1858'de başlayan isyanlar, Osmanlı Devleti'nce vali değiştirmek yolu ile önlenmeye çalışıldı. Halbuki Girit, Balkanlarda ve Lübnan'da örnekleri yaşanılan imtiyazları kendiler için de geçerli kılmak arzusundaydı.

1866'da Girit'in hristiyan bir valiye bırakılması için Fransa'nın (III. Napolyon) destek verdiği görülmektedir. Nitekim, Giritliler aynı yıl, Osmanlı Devleti'nden ıslahat fermanında yer alan ıslahatları yapması için bir dilekçe ile girişimde bulundular. Bu kabul edilmedi. Bu durum üzerine 23 Ağustos 1866'da isyan başladı. 2 Eylül'de adanın Yunanistan'a ilhakı ilân edildi. İsyanın başında Hacı Mihail bulunuyor ve halkı tehditle isyan katılmaya dahi zorluyordu. Ancak isyanın başarıya ulaşması başka devletlerin yardım ve desteğine bağlıydı. Bu alanda söz konusu devlet de Rusya idi. Fransa, İtalya ve Prusya da destekçi

devletlerdi. Aksi görüşte olan tek devlet İngiltere idi. Osmanlı Devleti ise Girit isyanını kuvvet yolu ile (Vâli İsmail Paşa ve Mısır'dan gönderilen kuvvetler) sindirmeye çalışırken bir taraftan da Avrupa diplomasisine haklılığını ispata çalışacaktır.

Abdülaziz, Osmanlı Devleti'nin Girit'ten vazgeçmeyeceğini bunun için, ikinci bir Navarin'e lüzum olduğunu vurgularken, Fuat Paşa dahi, yine Fransız elçisinin Girit kangren olmuş bir kol olup, kesilmesi gerektiği şeklindeki sözlerine karşın cevabında kangren değil adi bir sivilce olarak gördüğü isyanın derhal bastırılabileceğini belirtmişti. Osmanlı Devleti'nin ısrarlı tutumu, Avrupa üzerinde etkili olmuş, Girit'in Yunanistan'a verilmesinden ziyade imtiyazlı ve Osmanlıya bağlı olması fikri Avrupa beyninde yerleşmeye başlamıştı. Nihayet, 2 Ekim 1867'de yayımlanan bir ferman ile Girit, muhtar hale gelerek, genel af ilân edildi. Ayrıca Aralık 1868'de Yunanistan'a da bir ültimatom verildiği gibi, 1869'da toplanan Paris Konferansı'nda da bu devletin Girit üzerindeki talebinde haksız olduğu vurgulandı.

Mısır (1863 - 1882)

Mısır vâlisi İsmail Paşa, muhtariyet haklarını genişletmek istiyor ve bu sebeple Osmanlı Devleti ile ilişkilerine dikkat ediyordu. Bu düşünceyle Hicaz, Eflak, Boğdan olaylarında yardım gönderdi. Mısır valiliğine geçme ihtimâli olan Fazıl Mustafa Paşa ise Sadrazam Fuat Paşa tarafından Avrupa'ya sürülerek, İsmail Paşa ile olan ilişkisinin zedelenmesine çalışıldı. Fakat Fazıl Mustafa Paşa'nın Mısır'daki hakkını ele geçirmek için Genç Osmanlılarla birlikte çalışmaya ve onlara maddî destek sağlamaya çalışması, Vâliliği söz konusu olduğunda, yine benzer bir Mehmet Ali Paşa olayının tekrarına kadar gidebileceği ihtimalini göstermekteydi.

Bu durum üzerine fırsat bilen İsmail Paşa, Mısır'ın verasat fermanında değişiklik yapılmasını istemiş, 1866'da yeni bir fermanla valiliğin büyük oğula, oğul yoksa kardeşe geçmesi kabul edilmişti. Bunun takiben yine aynı yıl Girit isyanı, İsmail Paşa'nın ***Hidiv*** unvanını almasını sağladı. O, Girit isyanına yardımı karşılığında buranın valiliği istedi, fakat İngiltere ve Fransa buna karşı olunca, kardeşine bu hizmetine mukabil ***Aziz-i Mısır*** unvanı verilmesini istedi. Bundan maksat, Hz. Yusuf'un Mısır'da bağımsız bir devlet kurmuş olması ve kendisinin de bu mertebede olduğu idi. Çaresiz, Osmanlı Devleti 8 Haziran 1867 tarihli bir fermanla "Hidiv" unvanını verdi. Buna göre, Mısır hidivi iç idarede özel kanunlar yapıp, uygulayabilecekti. Bu tarihten sonra kanal çalışmalarına (ki Osmanlı Devleti müsaadeyi 1866'da vermişti) devam edilmiş, kanal 15 Ağustos 1869'da törenle açılmıştır.

Öte yandan, İsmail Paşa'nın bağımsız bir hükümdar gibi Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarıyla da göze batmaya başladığı ve Sadrazam Ali Paşa tarafından ihtar edildiği görülmektedir. Ali Paşa tarafından bir müddet durdurulan İsmail Paşa, onun ölümüyle tekrar faaliyete geçmiş ve 1841 fermanı ile daha sonra çıkarılan fermanları biraraya getirterek, bunları tek bir ferman altında birleştirmeyi başarmıştır. Böylece, 8 Haziran 1873 tarihli bu ferman ile Mısır adeta bağımsız denebilecek bir hale gelmiştir.

Bunun yanında Said Paşa ve İsmail Paşa zamanında Mısır'ın yabancı devletlere borçlandıkları da görülmektedir. Fakat, bu borçlanma, Osmanlı Maliyesinin iflâsı ile de iyice güç bir durum yarattı. İsmail Paşa Mısır borç senedlerinin düşmesi üzerine elindeki Süveyş kanalı senedlerini (176.000 adet) 100 milyon karşılığında Fransa'ya satmaya kalkışınca, Mısır borçları siyasî bir probleme dönüştü. Fakat, Fransa iç meselelerle meşgul olduğundan bu kez İngiltere'ye yöneldi. Başlangıçta

Süveyş projesine aleyhte olan İngiltere, açılış sırasında kanaldan en fazla istifade edecek devlet olduklarını belirtmekteydiler. İngiltere senetleri derhal satın alarak kanal üzerinde söz sahibi Fransa'dan sonra ikinci devlet durumuna giriverdi. Ancak, İsmail Paşa senedleri satmakla Mısır maliyesini düzene sokamamıştı, nitekim İngiltere'ye başvurarak Mısır maliyesinin düzene sokulmasını istedi. İngiltere 1875 yılında bir mali müşavir yollayarak, durumu kontrol ettirdi ve Düyûn-u Umûmiye kurularak bütçe ve borçların denetimini ele almaya karar verdi. Bu suretle, Fransa ve İngiltere komiserleri aracılığı ile Mısır'ın mali ve giderek idarî sahalarında söz sahibi olmaya başladılar. İsmail Paşa, 1878'de meşruti bir idare dahi denedi. Bunun üzerine, Fransa ve İngiltere'nin baskısı ile Osmanlı Devleti onun yerine oğlu Tevfik Paşa'yı getirdi. Sonuç olarak, İsmail Paşa, Osmanlı Devleti'nden aldığı imtiyazları dış borçlanmaya dönüştürerek, İngiltere ve Fransa'ya devretmiş oluyor, böylece Mısır'ın tamamen kaybına yol açacak bir zemin hazırlanıyordu. Nitekim Mısır, 1882'de İngiltere lehine Osmanlı Devleti'nin elinden çıkacaktır.

Rusya ve Panislavizm

Paris Antlaşmasıyla Rusya Karadeniz hâkimiyeti kaybetmişti. Ancak bu hâkimiyeti yeniden elde etmek için fırsatlar bekliyor ve yeni bir siyasî yöntem denemeye başlıyordu. Buna göre Rusya doğuda ve güneyde toprak genişletecek faaliyetlerini sürdürecek, batıda ise Panislavizm (İslavcılık) propagandası yoluyla Balkanlarda kendisine alan yaratacaktı. Bu amaçla Rusya, Kırım savaşındaki yenilgisinin temel sebebi olan Avrupa düzeyine erişmek için 1861'den itibaren birçok müesseseleriyle geniş bir ıslahat hareketi içine girdi. Bir yandan da geniş istilâ hareketine devam etti. Güneyde Kafkasya'yı (1859 ve 1864) doğuda ise 1865 ve 1873 yıllarında Türkistan ve Hiyve

hanlığını aldı. Batıda ise DoğuAvrupa üzerindeki tarihî emellerine zemin hazırlamak üzere Panislavizm propagandasına girişti.

> *İslâvcılık fikri, XIX. yüzyıl ilk yarısında Rusya dışında Alman ülkelerinde yaşayan ve slavlardan gelen topluluklar arasında gelişti, kaynakları Alman filozofları Herder ve Fichte idi. Panislavizm terimi ilk defa batının etkisiyle Slovak yazar J.Herkel tarafından 1826'da kullanıldı.Bilimsel ve edebi bir hareket olarak, slav kültürünü araştırmaya yönelik faaliyetler, 1830 ihtilâllerinden sonraki milliyetçilik hareketleri ile yeni bir safhaya girdi.*

Slovenler, Hırvatlar, Karadağlılar, Sırplar ve Bulgarlar arasında bu çalışmalar hızla yayıldı. Dolayısıyla Panislavist hareket Rusya dışında başladığı hale bu devlete de tesir ederek, konunun öncüsü durumuna getirdi. Böylece Rusya'da Panislavizm, otokratçılık, milliyetçilik ve ortodoksluğa dayalı bir siyasî doktrin haline geldi. Öncüsü ***Katkoff*** idi. Dolayısıyla Panislavistler Rus ideallerini gerçekleştirmek için üç yönden faaliyete geçilmesini gerekli buluyorlardı.

1. Doğuda Rus emperyalizmini geliştirmek,
2. Rus hâkimiyetindeki bütün ırkları Ruslaştırmak,
3. Rusya dışında kalan Slavları Rusya'ya bağlamak. Bu nokta Osmanlıya tâbi olan Slavları öncelikle ilgilendirmekte idi. İlk basamak bu topluluklara muhtariyet verilmesi idi, ayrıca Rusya Paris Antlaşması'nın da gereksizliğini öne sürüyordu. Nitekim antlaşmanın devamı özellikle Fransa ve İngiltere'nin tutumuna bağlıydı.

Ancak kısa süre içinde Avrupa dengesi bozuldu. Zira, Fransa Paris ile sağladığı nüfûzunu giderek kuvvetlendirmesine rağmen 1870 - 1871'de Prusya ile yaptığı savaşta yenilerek,

Fransa'nın tekrar Cumhuriyet rejimine dönüşü, Alman millî birliğinin kuruluşu ve İtalyan millî birliğinin tamamlanışı (1870) ile Avrupa siyasî bakımdan altüst oldu. Böylece manzara Rusya için çok elverişli hale gelmişti. Nitekim, Rusya 1870'de Paris imzacısı devletlere birer nota göndererek, bu antlaşmada kendi ile ilgili maddeleri değiştirdiğini bildirdi. Bu durum, Bismark'ın teklifi ile Londra'da toplanacak bir konferansta görüşüldü (1871). Osmanlı Devleti, Rusya, İtalya, Almanya, Fransa ve İngiltere'nin katıldığı bu konferans gerçekte Rus teklifini onaylamak içindi. Dolayısıyla 1871 tarihli ***Londra Konferansı*** ile Boğazların kapalılığı aynen kalmış ve Osmanlı Devleti'nin barış zamanında dost ülke gemilerine açma serbestisi kabul edilmiştir. Ayrıca Rusya Karadeniz'in kapalılığı hükmünün kaldırılmasıyla amacına erişmiş, Kırım Savaşı ile kaybettiği haklarını siyasî yoldan tekrar ele geçirmiştir. Rusya'nın bu başarısının Panislavizm hareketine hız verdiği de görülmektedir. Bu olaylar, Avrupa'nın yeni bir denge sistemini doğru gittiğini göstermekte, Rusya'nın Paris Antlaşması'nı bütünüyle yırtmak için kendisinin rol oynayacağı yeni bir antlaşmaya gidecek konumda olduğunu göstermektedir.

Paris Antlaşması'nın Karadeniz ile ilgili hükümlerinin, Rusya lehine düzeltilmesi Osmanlı Devleti için önemli bir sonuç ortaya çıkardı. Geçici bir süre için (1871 - 1876) Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yakınlaşma siyâsetine girdiği görüldü. Buna sebep, Rusya'nın Karadeniz'de harekete geçireceği silahlanma ve donanma bulundurma hakkının uygulanacak tek alan olarak Osmanlı Devleti'nin oluşu, buna karşılık İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma prensibine (isyanlarda görüldüğü üzere) pek bağlı kalmadıklarının anlaşılması, İngiltere'nin Avrupa dengesinin değişmesine engel olamadığının ortaya çıkması sonucu, Osmanlı Devleti'nin Rusya'yı oyalamak ve zaman kazanmak düşüncesiydi. Yakınlaşma teklifi-

nin Rusya'dan geldiği görülmektedir. 1870'de Fransa'nın mağlubiyeti ile bu devletin Osmanlı üzerindeki nüfûz sahasına Rusya el atmak istemiştir. Bunun iki yolu vardı. Kuvvet kullanmak, ikincisi ise Osmanlı üzerinde Şark meselesini ortaya çıkaracak bir niyet olmadığını teklif ederek yakınlaşmak. Nitekim bu ikinci yol Sadrazam Ali Fuat ve Abdülaziz üzerinde etkisini göstermiştir. Bununla beraber Ali Paşa Rus dostluğuna önem vermekle birlikte, bu dostluğa bağlı kalmayı düşünmüyordu. Nitekim o, Rus teklifinin Londra konferansında görüşülmesi için İngiltere ile işbirliği yapmak suretiyle sağlamıştı. Ancak, onun 1871'de ölümünden sonra yerine geçen Mahmud Nedim Paşa'nın dış siyasette İngiltere ve Fransa'yı unutan tamamen Rus dostluğuna dayalı bir yol kullanması, Osmanlı Devleti'nin gerek Avrupa diplomasinde gerek Osmanlı kamuoyunda gözden düşmesine neden olmuş, Abdülaziz 1872'de onu azletmek zorunda kalmış, ancak onun Nedim Paşa'nın tesirinden kurtulamadığı, üç yılda 6 Sadrazam değiştirdiği görülmektedir. Öte yandan artık tehlike çanları çalmaya başlamış, maliye iflas etme durumuna gelmiş, Balkanlarda Hersek ve Bulgar isyanları patlama konumuna girmişti.

Hersek İsyanı (1875 - 1876)

1875 yılında Hersek, Bosna vilâyetine bağlı bir sancaktı. Görünüşte, Osmanlı Devleti'nin bölgenin âşarının alınmasını iltizama vermesi ile mültezimlerin suistimalleri, aslında Balkanlardaki isyan hareketleri ve Rusya'nın Panislavist propagandası, Hersek isyanının sebeplerini oluşturur. Hersek isyanı, diğer isyanlarda olduğu gibi gelişerek, uluslararası problem haline gelmiştir.

Bu isyanda Rusya'nın yanı sıra, bu kez Avusturya'nın da faaliyete geçtiği görülür. Zira Avusturya, İtalya ve Almanya yönlerinde genişleyemeyeceğini anlamış, dikkatini Balkanlara

çevirmiş, Bosna ve Hersek'i topraklarına katmayı (ilhak) planlamıştı. Öte yandan Almanya dahi bu planı destekler tavır almıştı. Mahmut Nedim Paşa, bir adalet fermanı ilân etmek suretiyle dış müdahaleyi önlemek istedi ama başarılı olamadı.. Paris Antlaşması imzacısı devletler, Avusturya başvekili tarafından hazırlanan ve isyanı yatıştırmaya yönelik imtiyazların verilmesini içeren notayı Osmanlı Devleti'ne sundular. (3 Kasım 1875). Osmanlı Devleti bu notayı kabul etmesine rağmen asiler yeterli görmeyip, başka istekler bildirdiler. Bu kez beklenmekte olan Bulgar isyanı patladı.

Bulgar İsyanı (1876)

XIX.yüzyıl başlarından itibaren Bulgarların da Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için harekete geçtikleri görülür. Bulgarlar, 1821 Eflâk, Mora isyanı, 1828 - 1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında bazı teşebbüslerde bulundular. 1835, 1841 ve 1849 isyanları da Osmanlı Devleti tarafından bastırıldı. Fakat, Rusya'nın dahi bağımsız bir Bulgaristan'dan daha 1853 yılında bahsetmeye başladığını görüyoruz. Bununla beraber Kırım Savaşı sonrasında Rusya'nın Bulgarları eğitim ve kültür yolu ile teşkilâtlandırmaya yönelik yeni bir çalışmaya girdiği ve ilk adım olarak bağımsız bir Bulgar kilisesinin kurulması fikrini empoze ettiği anlaşılmaktadır. Böylece, 11 Mart 1870 tarihinde bu kilisenin mevcudiyeti Osmanlı Devleti'nce de kabul edilmiştir.

1867'de Mithat Paşa ile durdurulan Bulgar isyanı, 1876'da kanlı bir biçimde tekrarlanmış ve zorlukla bastırılmıştır. Son olaylar Rusya'nın İstanbul'daki nüfûzunu azaltmaya başladı. Rusya, Avusturya ve Almanya'nın birlikte hazırladıkları ve Hersek, Bosna'da asilerin susturulup, ıslahata gidilmesini içeren Berlin Memorandumu İtalya, Fransa ve İngiltere tarafından kabul edilmedi. Zira bu proje, Bosna ve Hersek'te Avusturya

ve Rusya himâyesinde bir ıslahat programının uygulanması demekti. Memorandumun kabul edilmeyişi Rusya'nın Osmanlı kamuoyunda iyice gözden düşmesine ve hatta kısa bir süre sonra Rus yanlısı politikası ile de dikkat çeken Abdülaziz'in de tahttan indirilmesinin sebeplerinden biri oldu.

Öte yandan, bütün bu olayların Osmanlı halkı arasında gerilime yol açtığı, Medrese öğrencilerinin ayaklandığı, bu gelişme karşısında Mahmut Nedim Paşa'nın azledilip, yerine mütercim Mehmet Rüştü Paşa'nın getirildiği, Şeyhülislâmın azledildiği, aynı zamanda Mithat Paşa başkanlığındaki vükelâ heyeti içinde Sultan Abdülaziz'in hal edilmesi (tahttan indirilmesi) düşüncesinin yaygınlaştığı görülüyor. Bu düşüncenin öncüsü serasker Hüseyin Avni Paşa idi. Böylece, 30 Mayıs 1876'da Abdülaziz'in şuuru yerinde olmadığını gerekçe gösteren bir fetva ile tahttan indirilip yerine V. Murat getirilmiştir. Dört gün sonra 4 Haziran 1876'da Abdülaziz'in ölümü tedirginlik yaratmış (Çırağan sarayında bilekleri kesilmiş olarak bulunmuş), 12 gün sonra Çerkez Hasan olayının* V. Murat'ı hayli etkilediğini, gösterdiği delilik belirtilerini sebep kabul eden bir fetva ile onun da halledildiğini ve yerine Mithat Paşa'ya Kanûnu Esâsiye'yi ilân edeceğine söz veren II. Abdülhamit'in Osmanlı tahtına getirildiğini görüyoruz (31 Ağustos 1876).

Islahatlar

Abdülaziz devri Islahat Fermanı'nın uygulanması dönemi oldu. Sultan Abdülaziz, Âli ve Fuat Paşaların ıslahatlar ile ilgili önerilerini kabul etmişti am tam manasıylaıslahat taraftarı olduğu söylenemezdi. Zira karakteri mutlakiyetçi bir hükümdar çizgisi taşıyordu. 1853'de Mısır'a 1867'de Paris, Londra, Berlin

**) Abdülaziz'in oğlu Prens İzzettin'e yaverlik etmiş olan Kafkasyalı piyade yüzbaşısı Çerkes Hasan, kabine toplantısına aniden girerek, Hüseyin Avni Paşa ve diğer nazırları öldürmüştür.*

ve Viyana'ya seyahat eden Abdülaziz, bu seyahatten saray ile ordu- donanmaya verdiği önem ölçüsünde etki almıştı. Özellikle demiryoluna önem vermekte idi. Bunu, Rumeli şimendiferinin Topkapı Sarayı haziresinden geçirilmesi için müsaade istenildiği zaman "Şimendifer yapılsın da isterse sırtımdan geçsin razıyım" sözlerinden anlıyoruz.

Babıâli - Sadrazam

Bilindiği gibi, Sadrazam padişahın mutlak vekili idi. Ancak, Abdülaziz devrinde Sadrazam tayinlerinde "vekil-i mutlak" tabirine rastlanmaz. Buna sebep, Sadrazam yetkilerinin, II. Mahmud devrinden itibaren kurulan nezaretler arasında paylaştırılmasıdır. Nazırlar, Sadrazam başkanlığında Meclis-i vükelayı oluştururlardı. Bu meclis, bir tür kabine idi, haftada bir devlet işlerini görüşür ve kararlar padişaha azredilirdi. Nazırlar Padişah tarafından seçilirdi. Nezaretlerin önemi de padişaha göre değişmekte idi. Abdülmecid devrinde Hariciye Nezareti iken Abdülaziz döneminde ordu ve donanmaya önem verilmiş, hatta ilk defa olarak Fuat Paşa, uhdesinde seraskerlik olduğu halde sadrazam tayin edilmişti. Abdülaziz'in 15 yıllık padişahlık döneminde 16 sadrazam değişikliğin meydana gelmesi, devlet yönetiminde istikrarsız bir ortamın varlığına işaret etmektedir. Dönemin en önemli sadrazamları, Âli ve Fuat Paşalar ile Mithat Paşa, Hüseyin Avni ve Mehmet Rüştü Paşalardır.

Şeyhülislâmlık (Bab-ı Meşihat)

Şeyhülislâm, devlet işlerinin şeriata uygun olup olmadığına karar verirdi. Fetvâ vermek siyasî bir hak değil, din biliminde uzman birinin bir konuda görüşünü bildirmesinden ibaret olup, mutlak surette uygulanması gerekmezdi. Fetva din yö-

nünden böyle bir karaktere sahip olunca, Şeyhülislâm'ın hükûmet teşkilatının dışında kalması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti çöküşe geçtiği devreye kadar, Şeyhülislâm'ın siyasî bir nüfûzu olmamıştır denilebilir.

XVIII. yüzyıldan itibaren Padişah ve Sadrazamlar, Şeyhülislâm'ın hem siyasî nüfûzunu kontrol etmek ve hem de hükûmetin icraatlarına moral sağlamak amacıyla, bu yüzyılda divân-ı hümâyûn yerine kurulan Meclis-i Meşveret'e şeyhülislâm'ı dahil etmiş ve onu siyasî bir şahsiyet haline getirmişlerdir. Böylece, II. Mahmud'un kuvvetli bir merkeziyetçi devlet anlayışıyla yeniçeri ocağını kaldırmak ve ulemayı da kontrol edebilmek için, kurduğu vükelâ heyetine Şeyhülislâm'ı da dahil etmesiyle, şer'i davalar Sadrazam başkanlığından görülürken, bundan böyle Şeyhülislâm başkanlığında görüşülerek, o zamana kadar birilerinden farklı kabul edilen Şer'i kaza işleri ve fetva verme işi birleştirilmişti. Abdülmecid devrinde ise Tanzimat Fermanı ile karma mahkemelerin kurulması üzerine, şeriat mahkemeleri sadece müslüman halkın davalarına bakacaktı. Böylece, kadı ve kazaskerlerin bağlı bulundukları makam, sadaret makamı iken, bundan böyle Şeyhülislâm oldu. Sadrazam sadece laik mahkemelerin bağlı olduğu makam haline getirildi.

Abdülaziz devrinde de Şeyhülislâmın yetkilerinde önemli bir değişiklik göze çarpmamaktadır. Bu dönemde Şeyhülislâm'ın 1. Fetva makamı, 2. Heyet-i Vükelâ üyesi- siyasî konular 3. Şer'i mahkemelerin başı 4. Medreselerin nâzırı. Olmak üzere yetkileri genişlemişti.

Bu yetkilerden anlaşıldığı üzere, Şeyhülislâm, hükûmetin dışında sadece fetva veren bir makam değil, hükûmet bünyesine dahil olmuş, hükûmet içinde bir nazır gibi yer alarak, siyasî, idarî, eğitim konularında yetkilere sahip siyasî bir şahsiyettir. Öte yandan, bu geniş yetkiler sadece görüşte olup, fetva

verme özgürlüğünü kısıtlamakta idi. Zirâ, meclisten çoğunluk kararı ile çıkan ve fetva gerektiren bir konu hakkında fetva vermesi zorunlu idi. Aynı zamanda bir devlet memuru sıfatına büründüğünden tayin ve azledilme entrikalarına uğrayabilirdi. Artık, medreselerdeki bilimsel anlamdaki çöküş nedeniyle Şeyhülislâmların eskiye göre seviyelerinin tartışmalı olduğu da bir gerçek idi.

Meclisler

Daha önce de belirttiğimiz gibi, devlet işlerinin meclislerde görüşülmesi usulü, II. Mahmud zamanında getirilmişti. B dönemde kurulmuş olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Kırım savaşı sırasında Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Âdliye olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Meclis-i Âl-i Tanzimat, 1856 Islahat Fermanı'nı yerine getirecekti. Abdülmecit devri son yıllarında İngiltere'nin Islahat Fermanı'nın uygulanışı ile ilgili muhtırasındaki teklife göre, bu iki meclis tekrar birleştirildi (1861).

Abdülaziz devrinde bazı meclisler kaldırıldığı gibi, yeni meclislerde kuruldu. Meclis-i Has veya Meclis-i Vükela hükûmet veya kabine demekti. 1868'de Meclis-i Vâlâ yeniden düzenlenerek iki kuruluşa ayrıldı. 1) Divân-ı Ahkâm-ı Adliye (yargı görevi), 2) Şûray-ı Devlet (Danıştay; bazı istişarî ve yarı - yasama görevleriyle birlikte, idarî davalarda üst derece mahkemesi).

> ***Şûray-ı Devlet,*** *1861'den sonra Fransız tesiri, Genç Osmanlıların faaliyeti ve Âli Paşa'nın Girit memuriyeti sonucu oluştu. III. Napolyon'un gördüğü muhalefet üzerine otoriterlikten sıyrılıp, liberal bir imparatorluk sistemine gitmesi, Babıâli'yi de etkilemiş, Fransa elçisi*

vasıtasıyla Fransa'nın Conseil d'Etat'sına benzer bir meclis kurulmasını tavsiye etmişti. Genç Osmanlılar ise Babıâli idaresine karşı muhalefe başladılar, Ziya Paşa bir devlet şurası kurulmasını teklif etti. Sadrazam Ali Paşa üzerinde bu teklif ve tavsiyelerin önemi büyük olup, Girit'te bulunduğu sırada ise Osmanlı idaresinde değişiklikler yapılması gereğine inanmıştı. Böylece, ***devlet şûrası*** *10 Mayıs 1869'da açıldı. İlk reisi ise Mithat Paşa idi. Şûra; her çeşit kanun ve tüzük tasarılarını incelemek ve hazırlamak, askerî, mülkî, malî, nafia, ziraat ve ticaret ile eğitim alanlarında karar ve yetki mercii idi. Bu nedenle ve 41 üyesinin 13'ünü de diğer mezhep ve dinlerden teşkil edildiğinden bir çeşit ve ilk defa bir millet meclisi karakteri taşımakta idi. (Şûra-i Devlet, ilk anlarda uysallığından ötürü, diplomasi çevresinde "Şûrayi Evvet"diye adlandırılmıştır.*

Abdülaziz devrinde; 1875'de Mahmut Nedim Paşa'nın sadareti dönemiyle sınırlı kalan ve Hersek isyanı nedeniyle bu bölgelerde huzuru sağlamak üzere alınacak tedbirlerin görüşüldüğü ***Meclis-i Âli-i İcraat*** kuruldu. II. Mahmud ve Abdülmecit devrinde kurulan diğer meclislere ek olarak, bu dönemde 1862'de ***Divân-ı Muhasebat Meclisi, Rûsumat Meclisi, Posta*** ve ***Telgraf Meclisi*** ile ***Sıhhiye Meclisleri*** kurulmuştur.

Mülkî İdare

Hristiyan ve Müslüman halkı arasında çıkan çatışmalar ve Avrupa'nın bu meseleyi bahane ile Osmanlı işlerine karışmasını önlemek amacıyla mülkî idarede de bir düzenlemeye gidilmesi Sadrazam Fuat Paşa tarafından özellikle üzerinde durulan bir konu haline gelmişti. Bu nedenle 1864'de bir ***Vilâyet Nizamnâmesi*** ilân edilerek, taşra idaresi köklü bir şekilde düzenlendi. Nizamnâme'nin amacı, merkezi otorite ve nüfûzu

yendin kurmak ve vilâyet meclisleri vasıtasıyla halkı idâreye iştirak ettirmek ve halkın refahını arttırmaktı. Bu amaçla, Osmanlı toprakları vilâyetlere, bunlar sancaklara, sancaklar, kazalara ve karyelere bölündü. Sırasıyla bu idarelerin başında vali, mutasarrıf, kaymakam ve muhtar bulunacaktı. Vilayetin bir ***İdare meclisi*** ile bir de ***Vilâyet Umumi Meclisi*** olacaktı. Fransa'dan alınan bu sistemde, halk meclise ve mahkemelere üye seçmek hakkına sahip olup, böylece idareye ortak oluyorlardı. İdare ve icra kuvveti de adliyeden ayrılmıştı ve halka az da olsa bir serbestlik getirmekteydi.

Vilâyet nizâmnamesi ilk kez Ruscuk, Vidin ve Niş eyâletlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Tuna vilâyetinde uygulandı. Amaç, bu vilâyet içinde çoğunlukta olan Bulgarların bağımsızlık fikirlerini çürütmek için burada adil ve iyi bir idare oluşturarak onları memnun etmekti. Buraya tayin edilen Mithat Paşa hayli başarılı oldu. Yeni nizâm, 1865'den itibaren diğer yerlerde de uygulanmaya başlandı. Böylece, toplam 26 vilâyet ve 128 sancak veya mutasarrıflık oluştu. Bundan başka muhtar veya yarı bağımsız olmak üzere, Eflâk-Boğdan Prensliği, Sırbistan Prensliği, Karadağ Prensliği, Mısır ve Tunus Beylikleri de Osmanlı İdaresi içine dahil idi.

Bunların yanında, Abdülaziz devrinde memurlar hakkında da yeni nizamnâmeler kabul edilerek (1869 Daire-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnâmesi), memurların yetki ve sorumlulukları tesbit edilmiştir.

Adalet

Osmanlı adalet teşkilatında yeni düzenlemelere II. Mahmud devrinde başlanmıştı. II. Mahmud, "*bundan böyle tebaaamdan Müslümanları ancak camii'de, hristiyanları kilisede, musevileri havrada tanımak isterim*" sözüyle hukuk ve kanun yönünden Osmanlı halkını eşit saymayı kabul eden düşüncesini belirtmek-

teydi. Bu nedenle Müslüman olmayan halk için kullanılan reaya tâbiri terkedilmiştir. Nitekim, II. Mahmud'un bu düşüncesi gerek Tanzimat ve gerek Islahat Fermanı ile ifade alanı bulmuştu. Eşitlik prensibi, adalet teşkilatında ıslahat yapılmasını gerekli kıldığından, II. Mahmûd devrinde Şer'iye mahkemeleri sadrazam uhdesinden alınıp, Şeyhülislâm idaresine verildi. Tanzimatla birlikte, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye yargı yetkisi tanınmış, ayrıca ticaret, cinayet ve karma mahkemeler kurulmuştur.

Abdülaziz devrinde adalet sisteminde bir ıslaha gidilmesini düşünenler Âli, Fuat, Mithat ve Cevdet Paşalardı. Bunlar arasından ***Cevdet Paşa***'nın fikirleri, batıdan istifade edilmekle beraber, Fransız Medenî Kanunu'nun aynen alınmasını sakıncalı bulması ve adalet teşkilâtının bağımsız olması gibi öngörüleriyle, daha etkili olmuştur. Ancak, Osmanlı Devleti'ni bu yola iten gerçekte Avrupa devletlerinin müdahalesi idi. Zirâ, 1867'de İngiltere, Avusturya, Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti'nde ıslahat programının işleyişi hususunda yaptıkları incelemelerden memnun olmamışlardı. Osmanlı Devleti ise bu devletlerin kendi bağımsızlık haklarını çiğneyen bu tutumlarına set çekecek güçte olmadığından, mülkî teşkilâtta geniş bir yeniliğe girişmek zorunda kalmış, bu teşkilât ile sıkı sıkı bağlı bulunan adalet teşkilâtı da bu çabanın içerisinde kendiliğinden yer almıştır. Bu nedenle, Meclis-i Vâlâ-ı Ahkâm-ı Adliye, 1868'de Şûray-ı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye olmak üzere bağımsız iki kısıma ayrılmıştır.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, Cevdet Paşa'nın başkanlığında olup, yüksek bir mahkeme sıfatını taşımaktaydı ve 1-Temyiz Mahkemesi (Nizamiye Mahkemelerinin cinayet ve adî hukuk davalarını temyiz etmek) 2- İstinaf mahkemesi (ceza, hukuk ve ticaret davaları) olmak üzere iki kısıma ayrılmıştı.

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye üyeleri bir mahkeme kararı olma-

dıkça azledilemezdi. Padişah ve vükelâ müdahale hakkına sahip değildi. Dolayısıyla, icra kuvveti ile yargı kuvveti ayrılmış, yargı kuvvetinin bağımsızlığı tanınmıştır. Ayrıca, Cevdet Paşa, Şer'iye mahkemeleri dışında bir mahkeme kurulması için çalışarak, gayri müslim ve müslümanlar için ***Nizamiye Mahkemeleri***'ni kurdu. Bu mahkemeler, şeriat ile cemaat ve ticaret mahkemeleri selâhiyeti dışındaki hukuk ve cinayet davalarına bakacaktı. Bu mahkemeler karakter itibarıyla Avrupa mahkemelerine yaklaşmakta idi. Ancak, yetişen bir hâkim sınıfı olmadığı için Şeriat mahkemesi başındaki kadı bu mahkemede de görev aldı. Bu mahkemeler, mülkî teşkilâta göre yargı kademelerine de ayrıldı.

> *Şeriat mahkemelerinin alanı kısıtlanarak, cins ve mezhep farkı gözetilmeyen ve bütün tebaaayı içine alan "Nizamiye Mahkemeleri" adı altında bir yargı sisteminin kuruluşu ve halkın temsilciler seçmek suretiyle burada temsili, yargı üyelerinin azledilmezlik prensibi ile kararların bozulamayacağı prensibi icra kuvveti ile yargı kuvvetinin ayrıldığını göstermekte, böylece yargı kuvvetinin bağımsız olduğu görülmektedir. Bu yeni yargı sistemi yeni kanun gereğini ortaya çıkarınca, Âli Paşa gibi devlet adamları Fransız Medeni kanununun alınmasını istemişlerdir. Bu tez kabul edilmemekle birlikte, ticaret ile ilgili kısımları kabul edilmiş, Nizamiye mahkemeleri için de Fıkıh'tan faydalanılarak Mecelle adıyla bir Medeni Kanun meydana getirilmiştir. Mecelle'nin Türkçe yazılması, ticaret mahkemelerin ticaret nezâretinden alınıp adalet nezaretine bağlanması Abdülaziz devri önemli gelişmelerden sayılır.*

Abdülmecit devrinde Avrupa kanunlarından faydalanılarak, ticaret, ceza ve arazî kanunnâmeleri oluşturulmuştu. Bu yöneliş ve Avrupa'nın müdahalesi mülkî idare üzerinde esaslı

değişiklikler gerektirirken, Osmanlı Devlet adamları bir medeni kanun hazırlanması gereğine inanmışlardı. Ancak bu konuda çeşitli tezler vardı. Sadrazam Âli Paşa, 1867'de Girit isyânını bastırmakla meşgul iken, Abdülaziz gönderdiği bir lâyiha ile bir medeni kanuna ihtiyaç olduğunu önemle belirtmişti. Zira O, 1856 Paris Konferansı'nda kapitülasyonların kaldırılmasını teklif ettiğinde, aldığı cevap şu idi: "***Kanunlarınız tek taraflıdır değiştirin, kapitülasyonları kaldıralım***". Öte yandan Âli Paşa, Girit isyanının sebeplerini araştırırken, bu sebeplerin başında bütün tebaaaya aynı hakları tanıyan bir kanunun olmadığını görmüştü.

Böylece, Fransız medeni kanununun alınması fikri bir tarafa bırakılarak, Ahmet Cevdet Paşa'nın teklifi ile fıkıh kitaplarından faydalanılarak, zamanın şartlarına uygun ***Mecelle-i Âhkâm-ı Adliye*** adlı bir kitap yazılmasına karar verildi. Bu kitap, medeni kanun vazifesini görecekti. Çalışma 10 yıl sürdü ve bir mukaddime (önsöz) ile 16 kitap halinde 15'i 1874'de, 16.sı ise 1878'de olmak üzere hazırlandı.

> ***Mecelle**, fıkıh iliminin dünya işleri ile ilgili hükümlerinin toplanması ile meydana getirilmiş bir medeni kanundur. İçine aldığı esasların önemli bir kısmı Hanefi mezhebine dayanmaktadır. Tam anlamıyla medeni bir kanun sayılmaz. Çünkü, medeni ilişkilerin en önemlileri olan şahıs, aile ve miras ilişkileri gibi noktaları içermektedir. Mecelle'deki bazı eksiklikler, bunun daha çok Nizâmiye mahkemelerinin ihtiyacına cevap verebilmek maksadıyla hazırlanmış olmasından ileri gelmektedir. Ayrıca, Mecellenin Türkçe yazılmış olması, Türkçenin hukuk dili olarak gelişmesinde önemli bir adım olmuştur.*

Bundan sonra, 1869'da ***Osmanlı Tabiiyeti*** kanunu çıkarıldı. Buna sebep, Avrupa devletlerinin Osmanlı hristiyan tebaaasını

konsolosluklar aracılığıyla kendi tebaası haline getirerek, kapitülasyonlardan faydalandırmaları idi. Bu durum ilk olarak III. Selim zamanında dikkat çekmiş ve tercümanların sayılarının azaltılması yolunda bir tedbir alınmıştı. 1830'da kurulan Yunanistan'ın tâbiyetine girmeleri ile ilk anda bu devletin nüfusu 750.000 iken, bir kaç yıl içinde 1.056.000'e ulaştı. Yeni kanunla bu tür olayların önüne geçilmek istenmiştir. Bu kanunun bir gereği olarak da yine aynı yıl yabancılar için de ***pasaport*** ve ***mürur(geçme) tezkeresi*** kanunu çıkarıldı (Türkler için II. Mahmud devrinde 1838'de pasaport uygulamasına geçilmişti). Böylece, Osmanlı Devleti'ne gelecek yabancılar da artık bir Türk konsolosluğundan vize alacaklardı. Vizesiz girecekler için para cezası ve ikâmet harcı konuldu.

Ordu

Abdülaziz tahta çıkınca, Avrupada olduğu gibi, ilk defa kendine seçkin askerlerden bir hassa alayı kurdu. İlk olarak III. Selim devrinde yapılan ordudaki kıyafet değişikliği, II. Mahmûd döneminde de yapılmış, Abdülaziz döneminde de yeni bir kıyafet uygulandıysa da kullanışlı olmadığından bilhassa şalvar kaldırılarak, potur bunun yerini almıştır.

Avrupa'da silahlar 1841'den itibaren gelişmeye başlamıştı. 1841'e kadar çakmaklı tüfekler kullanılıyordu. Ancak bunların yağmurda ateş almama riski vardı ve mermi hızı azdı. Aynı yıl, kapsüllü tüfekler icat edildi, fakat kısa sürede mahsurlu olup, ortadan kalktı. Bir süre sonra Şişhane denilen tüfekler icat edildi. Abdülaziz ordunun bu son sistem tüfeklerle donatılmasını emretti. Prusya'ya sipariş verildi. O sırada Prusya, dakikada 15-20 kurşun atan igneli tüfeği icat edince, ilk taliblerinden biri de Osmanlı Devleti oldu (Şinayder, Martin ve Vinçester marka). Subaylara ilk defa tabanca ve süvarilere kısa filintalı tüfekler verildi. Almanya'dan yeni model toplar alınarak, önem-

li müstahkem mevkilere konuldu. Fabrikalar da bu yeni sistemlere göre modernize edildi.

Kırım savaşı ve Girit isyanı yetenekli, eğitimli subay kadrosunun yokluğunu iyice hissettirmişti. Ordunun esaslı ıslahına 1869'da Serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından girişildi. Hazırlanan 1869 tarihli yeni bir kanunla ordu bünyesinde değişiklik yapıldı. Ordu kuvvetleri 1. Nizamiye (faal kuvvetler ve yedek kuvvetler) 2. Redif (I. sınıf redifler ve II. sınıf redifler) 3. Müstahfiz olmak üzere üçe ayrıldı.

Askerlik İstanbul ve Girit halkı hariç mecburi idi ama, Arnavutluk, Doğu Anadolu'nun bazı vilâyetleriyle, Suriye'nin bir kısmından uygulanamadı. Toplam 20 yıl olan askerlik hizmetinin, 4 yılı nizamiye, 1 yıl ihtiyat, 6 yıl redif, 8 yıl mustahfız sınıfında yapılıyordu. Modern eğitim - talim usulleri uygulanarak, Abdülaziz devrinde ordu daha modern bir hale getirilmiş, Harbiye Nezareti kurulmuştur.

Donanmanın durumu ise parlak değildi. Ahşap ve yelkenli gemilerin yerini Avrupa'da zırhlı gemiler almakta idi. Osmanlı Devleti gerekli zırhlıları borçlanmak suretiyle İngiltere'den satın aldı. Donanmanın en önemli eksiği de eğitim idi.

Eğitim

Abdülaziz devrine gelindiğinde eğitim meseleside parlak bir tablo çizmiyordu. Batı tarzında kurulmuş eğitim kuruluşları Rüştiye, Darülmuallimin (öğretmen okulu), Mekteb-i Mülkiye ve Telgraf mekteplerinden ibaret olup, Rüştiyelerin sayısı 52, öğrenci adedi 3920, Öğretmen okulu öğrenci sayısı 20 idi. Sıbyan okulları 12.509 adet olup, öğrenci sayısı 524.770 idi.

Eğitimde ıslaha gidilmesi ve bundan sonuç alınabilmesi, halka bu fikri kabul ile başlar. Ancak böyle bir halk kitlesi de oluşmuş değildi. Okur-yazar sayısı oldukça azdı. Dolayısıyla

çıkan gazete ve bunların tirajı da az oluyor, üstelik gazete dili sadece aydın zümreye hitap edebiliyordu. Dine dayalı eğitim sistemi, gelişmekte olan çağı yakalamaktan uzaktı. Buna rağmen, çağın gereğine uygun bir eğitime gidilebilmesi için bu sorun üzerinde Âli Paşa, Fuat Paşa, Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi devlet ve fikri adamların çeşitli görüşler ortaya koydular.

Fuat Paşa 1868'de düzenlediği vasiyetnâmesinde eğitime şöyle temas eder. "Zannolunmasın ki İslâmiyetin emrettiği ilim başka, sair milletlerin tahsil eylediği ilim başkadır. İlim âlem-i akıl ve izan için ışık saçan tek parlak güneştir. Ve madem ki bizim itikadımızca İslâmiyet bütün hakayiki, bütün maarifi camidir, o takdirde faydalı keşifleri ve yeni ilimleri, geldikleri yer her neresi olursa olsun ve herhangi millet nezdinde bulunursa bulunsun onu almalı ve kabul etmeliyiz."

Âli Paşa da, müslüman okulların kapılarını gayri müslimlere de açarak onların yurt dışındaki öğrenimlerinin önüne geçmek düşüncesinde idi.

Avrupa devletlerinin Osmanlı eğitim sistemi hakkındaki düşünceleri siyasî düşünceleriyle eş değerdi. Özellikle Fransa, Osmanlı tebaaasının eşitliği meselesini ön planda tuttuğundan eğitimin ortak olmasından yanaydı. Hatta müdahale etmekten de kaçınmıyorlardı. Nitekim, 1856 Islahat Fermanı'nın eğitimle ilgili "Osmanlı tebaaasında bulunanlar devlet mekteplerinin talimatnamelerinde gerek yaş gerek imtihan yönünden tesbit edilmiş olan şartları yerine getirdikleri takdirde cümlesi fark gözetilmeksizin askerî ve mülkî yüksek okullara kabul olunacaklardır" şeklindeki satırlar bunu açıkça ortaya koymakta olup, bu satırlardan ilhâm alınarak Fransız hariciyesi, 22 Şubat 1867'de Osmanlı

eğitim sisteminin gerek duyduğu planlı bir ıslahat programını bir nota ile Osmanlı Devleti'ne tavsiye etmiştir. Abdülaziz devrinde yapılan ıslahatlarda bu notanın etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile; ilköğretim esasları ve bunun üst öğretim ile olan bağlantıları tesbit edildi. Buna göre ilköğretim mecburi olup, okulların sınıf ve dereceleri de şöyle olacaktı:

1. Sıbyan okulları (İlköğretimin I. kademesi, mahalle ve köylerde),
2. Rüştiye okulları (ilköğretim, II. kademe, kasabalarda),
3. İdadiye* okulları (Ortaokul, kasabalarda),
4. Sultaniye okulları (Lise) Vilayet merkezlerinde),
5. Darülfünûn (Üniversite, İstanbul'da),
6. Darülmuallimin (Öğretmen okulu, İstanbul'da),
7. Darülmuallimat (Kız öğretmen okulu).

Bu devrinde özellikle Rüştiyeler üzerinde duruldu. Bu okulların sayısı arttırıldı. Sayı 1868'de 87, 1874'de 386'ya ulaştı, öğrenci miktarı da 20.000 idi. İlk kız Rüştiyesi 1861'de İstanbul'da açıldı. Bunların sayısı İstanbul'da 9'a çıktı. 1867'de Türkçe giriş imtihanı ile ilk defa hristiyanlar da bu okullara alınmaya başlandı.

Fransız tesiriyle 1 Eylül 1868'de ***Galatasaray Sultanisi*** açıldı. İdaresi bir Fransız müdüre verildi. 8 Şubat 1870'de ***Darülfünûn*** açıldı. Ancak 1871'de kapatıldı. 1874'de Cevdet Paşa'nın Maarif nazırlığı sırasında Darülfünûn öğretimi Galatasaray Lisesinde fen, edebiyat, hukuk dersleri konmak suretiyle tekrar başladı.

Abdülaziz devrinde meslek okulları da açıldı: Memur okulu (1862), Lisan Mektebi 1864, Kaptan ve Çarkçı Mektebi (1870),

** İdadi'nin kelime manası hazırlamak, hazırlama yeri*

Darülmuallimat. Ayrıca teknik bilgiler veren okullar Islahane adıyle açıldı. 1868'de sanayi mektepleri kurulmasına başlandı. 1869'da kız sanayi mektebi açıldı. 1874'de Mülkiye Mühendis Mektebi kurulup, 1 yıl sonra Galatasaray Lisesine ilhâk edildi, 1 yıl içinde tekrar Turuk-ı Muâbır adıyla tekrar oluşturuldu. 1873'de Darüşşefaka açıldı.

Bu dönemde Türkçenin sadeleştirilmesi üzerinde de durulmuş, bu durum Abdülaziz döneminde geniş bir fikir hareketinin oluşma ve gelişmesinde rol oynamıştır. Türkçenin sadeleştirilmesi üzerinde Ziya Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Ali Suavi, Mustafa Celaleddin Paşa gibi fikir adamları çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır.

Basın, ilk çıkan gazete olan 1840 tarihli ***Ceride-i Havadis*** ile Osmanlı hayatında önemli rol oynamaya başladı. 1860'da Çapanzâde Agâh Efendi, ***Terciümân-ı Ahvâl*** gazetesini çıkardı. 1862'de bu gazeteyi bırakan Şinasi kendi gazetesi olan ***Tasvir-i Efkâr***'ı çıkarttı. 1863'de sadece 3 sayı yayımlanabilen ***Mir'at (ayna)***, 1 Ocak 1867 - 8 Mart 1867 tarihleri arasında Ali Suavi Efendi (1838 - 1878) yayımlanan ***Muhbir***, 14 Ocak 1867'de yayımlanan ***Ayine-i Vatan*** (ilk resmi Türkçe gazetedir) adlı gazeteler dönemin gazeteleri arasındadır.

Abdülaziz döneminde İstanbul ve taşrada basın önem kazanmaya başlayınca 1865'de ***ilk basın kanunu*** denilebilen bir kanun yayımlanarak gazete çıkarılması devlet müsadesine bağlandı. Ve gazete çıkaracak şahıs için bazı şartlar getirildi. Devlet aleyhinde yazı yayımlamak suç sayıldı. Gazete iki yıl içinde üç defa mahkemece zararlı görülürse kapatılacaktı. Bu kanun hükümlerini yerine getirmek üzere Babıâli'de bir matbuat dairesi kuruldu. Böylece, Babıâli devlet aleyhine zararlı gazeteleri kapatma yetkisini elde etti (1867). Bu, basın özgürlüğünün ortadan kaldırılması demekti. Bu durum, bazı aydınların yabancı ülkelerde gazete çıkarak, bunu gizlice yurda sokma

girişimlerine itti. Bununla beraber, Abdülaziz devrinde çıkan gazetelerin toplam sayısı, Abdülmecit devrinde sadece iki iken, 47'ye yükselmesi önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir. İstanbul'daki gazete sayısı da 13 olup, bunlar Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havdas, Basiret, Vakit, İstikbâl, Sadakat, Atmaca, Şems, Sabah, Hayat, Ceride-i Askeriye, Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye, Cihan gibi isimler altındaydı.

Yine bu dönemde, Osmanlı bünyesindeki eski eserlerin oldukça fazla miktarda dışarı çakıralmasına karşı devletin bir tedbir olarak 1867'de ***Âsar-ı Atika*** (Eski Eserler) ***Nizamnâmesi***'ni çıkardığı görülmektedir. Buna göre, eski eserler Maarif Nezaretinin kontrol ve müsaadesine bırakılıyor, yurt dışına çıkması yasaklanıyor, araştırma izne bağlanıyordu. Eski eserlerin bu şekilde gündeme gelmesi, güzel sanatlara ilgiyi arttırmış, bu konuda gelişmeler başlamıştır.

Maliye

II. Mahmud devrinde defterdar, Maliye Nezareti adını almışsa da, bu ismen bir değişiklikti. Tanzimat fermanıyla müsadere kalkıp, keyfi vergi imkânı da yok olunca, malî teşkilâtı ıslah etmek zorunluluğu ortaya çıktı. Ancak alınan vergilerle karşılanamayan para ihtiyacı, beraberinde borçlanmayı getirdi. İlk dış borçlanma 1854'de yapılmıştı. Ve bunu diğer borçlanmalar takip etti. Abdülmecid devrinde son altı yılda 4 istikraz yapıldı. Bu durum devletin bütçe açığına uğramasına, açığı kapatmak için kağıt para çıkarma teşebbüsüne girişilmesi ise önemli bir mali buhrana yol açtı. Kaime yani kağıt para değer kaybetti, halkın heyecana kapılmasına yol açtı. Buhran, Avrupa'yı da ilgilendirdi. Hasta adam fikri yayıldı. İngiltere mali teşkilâtın düzenlenmesi tavsiyesinde bulundu. Malî buhran, maliye teşkilatının bozukluğu ve sistemin düzensizliğinden ileri gelmekteydi. Abdülaziz, meseleyi çözmek amacıyla Fuat

Paşa'yı Sadrazamlığa getirdi ve mali sistemi ıslah için geniş yetkiler verdi. Fuat Paşa'nın ıslahat programı çerçevesinde harekete geçildi.

> *Abdülaziz devri, 15 yıllık barış devri olmakla beraber, malî açıdan 15 yıllık bir malî bunalım devridir. Islahat fermanı ile devletler her yıl bütçe hazırlanıp ilân edilmesini istemişti. Bu bütçe tanzim edildiğinde açık görüldü. Ve açık ancak borçlanma ile giderilmeye çalışıldı. 15 yılda 6 borçlanma yapıldı, bundan önce (Abdülmecit) 4 borçlanma ile toplam 10 borçlanma sonucu 1875'de Osmanlı Maliyesi iflas etti. Sorumluluk Osmanlılara göre Abdülaziz'de, Avrupa'ya göre Türklerde idi. Bu olay, Abdülaziz'in tahttan inişine ve Osmanlı - Rus Savaşı'nın başlamasına sebep oldu.*

Osmanlı maliyesinde bütçe ilânı yoktu. Böyle bir teşebbüs ilk defa 1850'lere doğru hazırlandığı belirtilmektedir. Öte yandan 1856 fermanıyla yıllık bütçe hazırlanıp ilân edilmesi taahhüt edilmiş olmakla beraber Abdülaziz devrine kadar herhangi bir görüşme söz konusu olmadı. Fuat Paşa 1861 - 1862 Bütçe gelir ve giderlerinin bir dökümü yaptıktan sonra bütçe açığının kapatılması için tasarrufa gidildi ve yeni vergiler konuldu (Bunlar, Tütün, tuz, 1862'de posta pulu usulünün kabulü, gümrük varidatının arttırılması, İstanbul'da mülk sahibi olup, bunu kiraya verenlerle, eğlence yeri işletenlerden vergi alınması gibi.).

Bunların yanında, Maliye teşkilâtında da ıslahat gerekliydi. İlk bütçe 1863 - 1864 yılı için yapıldı. Fakat bu bütçe herhangi bir önceden mevcut istatistikî bilgilere dayanmadığından kabaca bir tahminden ibâretti. Yine bu devirde, Abdülmecit devrinde yapılmış olan 4 istikraza bir yenisi daha eklendi. 1862 borçlanması kağıt parayı kaldırmak için yapıldı. Ayrıca, iç borçlar ve değeri düşük madeni paraların kaldırılabilmesi için 1863'de tekrar istikraza gidildi. Bu istikrazın Bank-ı Osmanî-i

Şâhâne'nin kurulmasıyla ilgisi vardır. 1856'da merkez Londra olmak üzere (İstanbul, İzmir, Beyrut ve Selânik'te şubeleri) İngiliz sermayesi ile kurulan Osmanlı Bankası mevcuttu. 1863'de bu kez Fransa ve İngiliz sermayesi ile merkez İstanbul olmak üzere Bank-ı Osmanî açıldı. Devlet iç borçlarının ve madenî paranın kaldırılması için "Bank-ı Osmanî Şâhane" kuruldu. 1865'de normal borçlanmalar yapıldı. Ve bunu diğerleri takip etti.

Sonuçta, 1874 malî durumu ortaya konulduğunda yine ortaya çıkan bütçe açığı devleti malî buhrana itti. Açığı kapatmak üzere yapılan plan 1875 malî krizini yaratırken, Abdülaziz'in tahtı da bu durumdan etkilendi.

Dolayısıyla **malî buhran ile başlayan Abdülaziz devri malî buhran ile sona erdi**. Maliyeyi düzeltmek esaslı tedbirler gerektiriyordu. Oysa ki, bu tedbirler yerine kaynaklar değerlendirilmedi, vergiler düzenlenmedi, memur kadrosu zaaf içinde idi, masrafları kesmek yeterli de olamazdı. Dış borçların ağır yükü altında ezilen Osmanlı Devleti, Avrupa'da gözden düşmeye başladı. İngiltere o devreye kadar Osmanlı toprak bütünlüğünden yana iken, artık aleyhte tavır almaya başladı. Bu durum, Rusya'ya istediği fırsatı verecektir. **Mithat Paşa ve arkadaşları Abdülaziz'i tahttan indirerek çare aradılarsa da malî iflâsın sorumlusu sadece Padişah değildi.**

Öte yandan, kapitülasyonlar yanında yabancı devletlerle yapılan ticarî imtiyazları içeren antlaşmalar, yabancı tüccara iç ve dış ticaret serbestliği de getirmiş, devlet adeta bir açık pazar görünümü kazanmaya başlamıştı. Üstelik, 1869 Süveyş Kanalı'nın açılması ile İskenderun ve Suriye- Halep limanları ticarette büyük darbe yemişlerdi.

Düşünce Akımları

XIX. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde Türk-

çülük, Osmanlıcılık, İslâmcılık gibi bir takım düşünce akımları görüldü. Bu düşüncelerin oluşmasında başlıca etkenler de şunlardır:

1- Milliyet fikirlerinin hristiyan tebaaasında yayılması,

2- Muhtar ve bağımsız devletlerin kurulması,

3- Müslüman eyaletlerin devletten ayrılma yanlısı tutumları,

4- Türklerin göçleri,

5- Devlet adamlarındaki zihniyet değişikliği,

6- Avrupa'nın baskısı,

7- Türk gençlerinin Avrupa ile teması

Türkçülük, Osmanlılık

Bu tesirler altında II. Mahmûd devrinden itibaren gelişmeler başladı. **Bu tarihe kadar "Türk" kelimesi kullanılmaz, yerilirdi.** Osmanlı kelimesi de siyasî bir terim değildi. Ancak, Avrupa Türk, Türkiye kelimeleriyle Osmanlı Devleti tabirini de kullanmaktaydı. Osmanlı için devletin adı ***Devlet-i aliyye, hükûmet-i saltanat-ı seniyye*, devlet toprakları da *memâlik-i mahruse-i şahane*, halkı ise *tebaaa-i şahane*** idi. **Başkent İstanbul'un adı *Dersaadet* yada *Asitâne* idi.**

II. Mahmud devrinde değer kazanmaya başlayan *Türk* kelimesi yanında resmî belgelerde *Türkistan* kelimesi de kullanılmaya başlandı. Bu tâbir, Abdülaziz devrinde Osmanlı tâbiiyeti kanununun çıkarılması ile kaldırıldı. Bunun yerine Osmanlı kelimesi hukuki ve siyasî bir terim haline geldi. Yine Abdülaziz devrinde Türkçeye daha fazla önem verildi. Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi Türkçenin sadeleşmesine çaba harcadılar. Türkçenin yanında Türk Tarihine de önem verildi. Ali Suavi bu tür çalışmalarıyla ön planda bulundu. Kısaca,

II. Mahmut devrinde ortamı hazırlanarak Abdülaziz devrinde başlayan ve gelişen Türkçülük akımı, bu ilk devrelerde bireysel çabalarla ortaya çıktı.

> *1860'lı yıllarda batılılaşma hareketleri artık yerini devlet yönetimi üzerinde düşünmeye, hükümdarın yetkilerini sınırlandıracak konulara bırakmıştı. Bu düşüncelerin ilk oluştuğu alan ise edebiyat çevresi oldu.* ***İbrahim Şinasi*** *(1826 - 1871),* ***Ziya Paşa*** *(1825 - 1880) ve* ***Namık Kemal*** *(1840 - 1888) bu yeni edebiyatın öncüleri oldular.*

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren Osmanlı kelimesiyle içiçeydi. Osmanlı hanedanını temsil eden bu kelime, devleti birleştirici bir unsur olup, bu nedenle de siyasî bir anlam yüklüydü. Abdülaziz devrine kadar devlet adamları tarafından icrâ edilen idarî sistemi herhangi bir şekilde kontrol edecek bir makenizmaya ihtiyaç duyulmamıştı. İlk defa Abdülaziz zamanında, ***Genç Osmanlılar*** adı altında bir cemiyet kurularak, bir kontrol sisteminin kurulması için siyasî faaliyete başlandı. 1865 Haziranında kurulan bu cemiyet'in programı meşruti idareyi sağlamaktı. 1867'de yaptıkları toplantıda, Sadrazam Âli Paşa'yı bertaraf edip, Mahmud Nedim Paşa'yı sadarete getirmeye karar verdiler. Bu plan Âli Paşa tarafından öğrenilince, çoğu Avrupa'ya kaçtı

> *1865'den itibaren faaliyete geçen Genç Osmanlılar, Fransa'dan Osmanlı Sultanına gelen ve meşruti reformları içeren mektubu Tasvir-i Efkar'da yayımlayınca, Sadrazam Âli Paşa önlem almak gereğini duymuş ve Ali Suavi, Namık Kemal ile Ziya Paşa'yı sürgüne göndermiştir. Bir Belçika gazetesi 1867'de Prens Mustafa FazılPaşa'nın Türkiye'de bankacılık teşebbüsü kurduğuna dair haberini yalanlayan mektubun "Jeune Turquie" tabirini kullanması ve mektubun Be-*

yoğlu'ndaki Belçika gazetesi (Courrier d'orient) tarafından kopya edilip, Türkçesi Muhbir'de yayımlandığında meşrutiyet yanlısı bu yeni grubun adı Jeune Turquie yani Genç Osmanlılar olarak kabul ve hoş görüldü. Şinasi, 1862'de Tasvir-i Efkâr adlı kendi gazetesini çıkardı. Namık Kemal ve Ziya Paşa ile birlikte Genç Osmanlılar hareketine katıldı. 1867-1877 yıllarında Avrupa'da sürgün hayatı yaşayan Ziya Paşa, Âli Paşa'nın ölümü ile geri döndü. II. Abdülhamit tarafından vezir ve Suriye vâlisi tayin edildi. Ziya Paşa, batı taklidine az çok karşı çıkmakla birlikte "Rüya" adlı eserinde ifâde ettiği gibi meşruti bir yönetim yanlısı idi.

Namık Kemal ise Şinasi'nin etkisinde kaldı. 1865'de Şinasi Paris'e kaçtığı zaman Tasvir-i Efkâr'da çalıştı. 1867'de Ziya Paşa ve diğer Genç Osmanlılar ile Avrupa'ya kaçtı. Londra, Paris ve Viyana'da 3 yıl sürgün hayatı yaşadı. ***"Vatan" ve "Hürriyet"*** *kavramlarının ateşli bir savunucusu olan Namık Kemal, dönüşünde yazılarına "İbret" gazetesinde devam etti. Gazete kapatılınca İstanbul'dan uzaklaştırılmak için gönderildiği Gelibolu mutasarrıflığı sırasında yazdığı "Vatan yahut Silistire" piyesi o kadar heyecan yarattı ki, 3 yılı aşkın Kıbrıs'ta (Mağusa) sürgün kalıp, 1876'da Abdülaziz'in halli ile geri dönebildi.*

Böylece, Osmanlılar Cemiyetinin 1867 tarihinden itibaren Mısır hidivi İsmail Paşa'nın kardeşi Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın maddî ve siyasî desteğiyle Avrupa'da çalışmalara başladı. Fazıl Mustafa Paşa, Mısır valiliğinin İsmail Paşa tarafından babadan oğula geçmesi şeklinde Abdülaziz'i ikna etmesi ile, ümit ettiği bu haktan mahrum olmuş, Fuat Pşa ile arası açılınca sürgüne (Avrupa'ya) gönderilmişti. O, haklarını, Genç Osmanlıların istedikleri meşrutiyeti savunmak ve onları korumak su-

retiyle Babıali ile mücadeleye geçerek elde etmek istemiş, İstanbul'dan uzaklaştırılan aydınları da yanına davet etmişti. Bunlar arasında ilk olarak Namık Kemal ve Ziya Paşa yer almıştır. Daha sonra Ali Suavi de onlara katılmıştır. Aralarında Avrupadaki fikirler hakkında görüş birliği yoktu, onlar meşrutiyet istiyorlardı, fakat bu gerçekleştiğinde uygulamaya sokulacak bir programları da yoktu.

Bununla beraber Fransa Genç Osmanlıları takdir ediyor ve onlara Jön Türkler (Genç Türkler) diye hitâb ediyordu. Öte yandan Genç Osmanlılar yayımladıkları gazeteler aracılığı ile fikirlerini açıklamaya çalıştılar, maddî desteği Fazıl Mustafa Paşa'nın sağladığı bu gazetelerden biri Ali Suavi'nin Londra'da neşr ettiği ***Muhbir*** (1867), Ziya Paşa ve Namık Kemal'in ***Hürriyet*** adlı gazeteleri idi. Yazılarda meşrutiyet ve hürriyet, eşitlik fikirlerinin yanında savunulan ve yer alan diğer bir kavram da "***Vatan***" ve "***Vatan sevgisi***" idi.

Devletin kurtuluş ve yükseliş çaresi tüm Osmanlı ümmeti için planlanırken, bunu sağlayacak meşrutiyet idâresini bir kısım Genç Osmanlılar tarafından istenilen Cumhuriyet'e gidişin bir aşaması olarak da görüldüğünden, bu yönde de bir fikri birliği yoktu. Zirâ, Ziya Paşa ve etrafındakiler meşrutiyeti yeterli buluyorlardı. Hedefleri genelde Babıali ve Ali Paşa idi, fikirlerini yaymak endişesi içinde değillerdi. Avrupa'daki çalışmaları 1867 - 1870 yıllarında süren Genç Osmanlılar, Fazıl Mustafa Paşa'nın Abdülaziz tarafından geri çağırılmasıyla dağılmaya başladılar. Ali Paşa'nın ölümüyle çoğu İstanbul'a döndü.

Bir çeşit muhalefet partisi olarak kabul edilen Genç Osmanlılar Cemiyeti, düşünsel ve siyasal alanda inkılâbların ilk temellerini atmaları, vatan kavramını ortaya çıkarmaları açısından yakın gelecek üzerinde etkili olacak çalışmaların öncüleri sayılmışlardır.

İslâmcılık

Abdülaziz devrinde, milliyete dayalı Türkçülük, siyasî ve hukukî düşünceye dayalı Osmanlılık yanında, dine bağlı İslâmcılık düşüncesi de oluştu. Cemiyet halinde bir teşkilâtlanma görülmemekle beraber, devletin devamının meşrutiyet ve ıslahat ile mümkün olmadığını ileri sürüyorlardı. Hatta Genç Osmanlılar arasında dahi İslâmiyetin dış siyâsette uygulanmasını kabul edenler vardı. Aslında, bu düşünceye yöneliş, o devirde ortaya çıkan *panislavizm* ve *pangermanizm* gibi akımların etkisiyle oluşmuş ve bu iki fikir karşısında ***Panislamizm*** düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu düşünce akımı, özellikle II. Abdülhamit zamanında devlet tarafından siyasî bir araç olarak kullanılacaktır.

Sonuç olarak, Abdülaziz dönemi; ortaya çıkan fikir akımlarının yeşerdiği Tanzimatla başlayan dönemden ilhâm alarak Meşrutiyet'e doğru gidişin ilk adımlarının atıldığı, siyasî terminolojiye vatan kelimesinin sokulduğu, bunun yanında ümmet, millet, şûray-ı ümmet yanında millet meclisi kavramlarının da yer almaya başladığı bir dönem olmuştur.

XIX. YÜZYILDA AVRUPA

XIX. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa iki önemli değişim süreci yaşadı. Birincisi, mutlakiyetin yıkılması veya gevşemesi, ikincisi ise, milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri sonucu yeni devletler kurulması (Belçika, Yunanistan, Macaristan, Sırbistan, Romanya, Karadağ, Bulgaristan, İtalya ve Almanya). Yeni devletlerin ortaya çıkışı Avrupa siyasî coğrafyasında ve güçler dengesinde önemli değinmelere yol açmıştır. Özellikle İtalya ve Almanya'nın millî birliklerini tamamlamaları, güçler dengesine büyük etkisi olmuş ve Avrupa'nın gelecek yüzyılının ilk yarısına iki büyük savaşın sığmasına zemin hazırlamıştır.

İtalyan Millî Birliği

İtalya yarımadası, yüzyıllardır küçük devletlere ayrılmış bir siyasî coğrafyayı XIX.yüzyıla kadar devam ettirmişti. 1815 Viyana Kongresi'nde, özellikle Avusturya etkisi ile bu durum bozulmamış, Piyemonte (Sardunya) krallığı, Toskana, Modena, Parma Dükalıkları, Lukos Prensliği, Kilise Devleti ve Napoli (iki Sicilya) Krallığı, varlığını korumuştu.

1789 Fransız İhtilâli'nin etkisi İtalya'da da görülmüş, hatta Napolyon, İtalyan krallığını kurmakla bu yolda bir adım atmıştı. Piyemonte başbakan Kont Cavour İtalyan millî birliğini sağlama yolunda dış destekler aramış, Fransa'nın yardımı ile 1859'da Avusturya'yı yenmiş, 1860'da Venedik ve Roma hariç bütün İtalya'yı birleştirmiştir. 18 Şubat 1861'de Torino'da ilk İtalyan parlamentosu açılarak, 17 Mart 1861'de de Victor Emmanuel İtalya Kralı ilân edilmiştir. 20 Eylül 1870'de Roma'nın işgali ve merkezin buraya taşınması ile İtalyan millî birliği gerçekleşmiş oldu. Roma'nın katılışına Papa karşı çıkmış, bu antlaşmazlık ancak 1929'da Lateran Antlaşması ile çözülmüştür.

Alman Millî Birliği

Viyana Kongresi'nde Avusturya'nın etkisiyle, Almanlar da eskisi gibi parçalanmış bir şekilde bırakılmışlardı. Milliyetçilik, bağımsızlık, demokrasi hareketleri, XIX. yüzyıl başlarından itibaren Almanlar arasında da gelişmişti. Alman birliğinin temelinde yer alan milliyetçilik fikri, Napolyon'un yayılma emelleriyle gelişmiş, Prusya'nın iç gümrük birliğini sağlaması ile de Alman birliğinin kurulması için ilk adım atılmıştı. Bir Alman Devleti ancak Prusya'nın yardımı ile kurulabilirdi. Prusya ise bu birliği kurmak için Avusturya ile Fransa'yı yenmek ve Germen Konfederasyonu içinde yer alan yaklaşık 38 ayrı devleti kendisine bağlamak zorunda idi. 1819 - 1836 yılları arasında Avusturya ve Bohemya hariç Alman Gümrük Birliği (Zollve-

rein) Avusturya'nın karşı çıkışına rağmen kurulmuş, 1830 ve 1848 ihtilâlleri Alman Devletleri üzerinde de etkili olarak, 1849'da Alman parlamentosu, Prusya Kralı N. Friedrich Wilhelm'i Alman İmparatorluk tacını sunmuş, fakat kabul edilmemişti. Böylece, Alman birliğinin kuruluşu, Bismark'ın devreye girişine kadar gecikmişti.

1862'de Prusya başbakanı olan Otto Von Bismark (1815 - 1898), iktidarda olduğu 1862 - 1890 tarihlerine damgasını vuran güç bir devlet adamıydı. O, Alman birliğini kurmak için önce savaşa, sonra birliğin devamını sağlamak için de barışçı bir dış politikayı hedefledi. İlk adım olarak 1863 - 1864'de Danimarka'yı yendi. 1866'da Sadowa (Königgraetz) savaşında Avusturya ile savaşarak yenilgiye uğrattı. 23 Ağustos 1866'da Prag Antlaşması ile Germen Konfederasyonu kaldırılarak, Alman devletlerini Avusturya dışında yeniden örgütledi. Böylece Avusturya, Alman devletleri üzerindeki üstünlüğünü Prusya'ya terk ederek, sadece Avusturya - Macaristan İmparatorluğu haline geldi. Ve politikasını daha çok doğuya yöneltti. Aynı zamanda Prusya başkanlığında Kuzey Alman Konfederasyonu kurularak, Alman birliğinin yarısı gerçekleşti. Güney Alman devletlerini birliğe katma hususunda Fransa ile karşı karşıya kalan Prusya, 1870'de Sudan'da bu devleti yenerek Fransa'nın Avrupa'daki üstünlüğünü sona erdirdi ve Alman Birliğinin kuruluşu yolundaki son engel de ortadan kalktı. Böylece 18 Ocak 1871'de I. Wilhem Alman tacını kabul ederek, Alman birliği de kurulmuş oldu. Almanya'nın millî bir devlet olarak ortaya çıkışı, Avrupa ve dünyada önemli gelişmelere neden olacaktır.

13- II. ABDÜLHAMİD DEVRİ (1876 - 1909)

I. Meşrutiyet (1876)

Abdülaziz döneminde 1856 fermanının uygulanması aşa-

masında Avrupa devletlerinin müdahalesinin önüne geçilememiş, Genç Osmanlılar 1867 - 1875 yılları arasında "Eşitlik, özgürlük, adalet, bireyin doğal hakları, vatan kavramlarıyla insanları birleştiren bir ideoloji ve meşrutiyete dayalı siyasî bir sistem için çalışmışlardı. Bu düşünceyi yayın yolu ile aktarabilen Genç Osmanlılar, Mithat Paşa ve Harp Okulu Nazırı Süleyman Paşa gibi devlet adamları üzerinde de etkili oldular.

Mithat Paşa, 1875'lerde devleti içine düştüğü krizden kurtarmanın, meşrutiyetle (veya devlet idaresinin değişimi ile) mümkün olacağını düşünmekteydi. Mithat Paşa ve Süleyman Paşa, gerçekte meşrutiyete taraftar olmayan Mütercim Rüştü ve Hüseyin Avni Paşalarla da ilişki halindeydi. Liberal olduğu anlaşılan V. Murat bu amaçla tahta getirildiği halde, Rüştü ve Avni Paşalar, V.Murat'ın tahta çıkışı üzerine ilân edilen hatt-ı hümayuna meşrutiyet ile ilgili bir hüküm koymamayı başarmışlardır. Onlar, Osmanlı tebaasının meşrutiyeti anlayamayacağını düşünüyorlar ve devletin bağımsız bir Babıali ve ıslahatlar yapmak yoluyla idare edilebileceğine inanıyorlardı. V. Murat'ın sağlığının kötülemesi, halkın memnuniyetsizliği, Balkan isyanları ve Avrupa'da genel bir düşmanlık havasının sezilmesi Mithat Paşa ve Rüştü Paşaları meşrutiyeti kurmak için çalışmaya itti. Maslak çiftliğinde veliaht Abdülhamit ile görüşerek, onu meşruti idarenin yolunu açacağı sözü ile tahta çıkardılar.

Tahta çıkan Abdülhamit, açıkca Meşrutiyet'den bahs etmemekle beraber, bir Meclis-i umumi kurulacağını bildirmişti. Böylece Padişah'ın meşrutiyet lehine tutumu dolayısıyla bir Kanun-u Esâsî'nin hazırlanmasına girişildi. Osmanlı aydınları, Avrupa'daki ***Anayasayı bir devlet vermez, millet alır*** anlayışını aşırı buluyorlardı. Onlar buna bir çözüm bularak, padişah milleti adına Kanun-u Esâsî isteyebilir ve devlet reisi sıfatıyla emredebilir diyorlardı.

II. Abdülhamit, Mithat Paşa'nın hazırladığı Kanun-u Esâsî

projesi elinde olmasına rağmen, anayasayı tek bir kişinin eseri olarak göstermekten kaçınarak bütün vükelayı (Nazırlar) hazırlıktan sorumlu tutmuş ve Sait Paşa'ya tercüme ettirdiği Fransız kanunu hakkında görüşlerini istemiştir. Daha sonra Server Paşa başkanlığında bir komisyon kurdurarak, Kanun-u Esâsî'nin esas maddelerini tesbit için görevlendirmiştir. Mevcut iki kanun tasarısından biri Mithat Paşa'ya (Kanun-u Cedit) diğeri Sait Paşa'ya (Fransız anayasası tercümesi) aitti. Komisyon tarafından bu tasarılar da dikkate alınnarak hazırlanan Kanun-u Esâsî, Sadrazam Mithat Paşa başkanlığında toplanan vükela heyetine sunuldu. Çalışmalar süresince meşrutiyet aleyhtarlarının tepki ve direnmelerinin devam ettiği, hatta 113. madde ile Padişaha hükûmet üzerinde keyfi ve takdiri bir yetki sağlandığı da görülmektedir. (*113. madde: Hükûmetin güvenliğini bozdukları, zaptiye idaresinin araştırması sonucu belirlenmiş olanları, Osmanlı Devleti'nden çıkarıp uzaklaştırmak padişahın elindedir.)* Mithat Paşa, bu maddenin uygulanacağı ilk kişinin kendisi olduğunu bildiği halde Kanun-u Esâsî'nin yürürlüğe girmesini sağlamıştır.

> *Türk tarihinin ilk anayasası 1876 tarihinde (1293) ilân edilen ve "**Kanun-u Esâsî"** olarak isimlendirilen anayasadır. Cumhuriyet döneminin 1921 ve 1924 tarihli anayasalarına "**Teşkilât-ı Esâsîye Kanunu"** adı verilmiştir. (1924 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu yerine 1945 tarihli Anayasası adı altında 1924 Teşkilât-ı Esâsîyesi'nin Türkçeleştirilmiş hali uygulanmaya başlanmış, 1952'de tekrar eskisine dönülmüştür.) Kısaca Türk tarihinde 1876 Kanun-u Esâsiyesî ile tadil edilmiş şekli olan 1909 (1325) Kanun-u Esâsiyesi, 1921, 1924 Teşkilat-ı Esâsîye kanunları, 1961 ve 1982 (18 Ekim) anayasaları olmak üzere altı temel kanun yer almış bulunmaktadır.*

1876 tarihli Kanun-u Esâsî

"Kanun-u Esâsî, devlet iktidarlarını kuran ve bunlar arasındaki münasebetleri tayin ve her birinin vazife ve selâhiyetlerini tanzim eyleyen ve esaslı fert haklarını tesbit eden temel kanun olup, devlet hukuki nizâmı içinde en üstün yeri işgâl eder."

Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyet devrini açan 1876 Kanun-u Esâsî'si, h.7 zilhicce 1293/23 Aralık 1876'da ilân edildi. 12 bölüm ile 119 maddeden oluşmaktadır.

Kanunda 1. Devlet iktidarları, 2. Fert hakları 3. Kanun-u Esâsî'nin üstünlüğü prensiplerini içeren üç kategoride hükümler yer almaktadır.

Kanun-u Esâsî'de yer alan Hükümler

Padişah haklarını içeren hükümler (1-7. maddeler); Madde 1- *Osmanlı devleti toprakları bir bütün olup hiçbir zamanda ve hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez.* ***Madde 2-*** *Devletin başkenti İstanbul'dur.* ***Madde 3-*** *Osmanlı saltanatı Osmanlı hanedanından büyük oğula aittir.* ***Madde 4-*** *Padişah, halife olarak İslâm dininin koruyucusu ve bütün Osmanlı tebaaanın hükümdarıdır.* ***Madde 5-*** *Padişahın şahsı sorumlu değildir.* ***Madde 6-*** *Osmanlı hanedanının hukukî, şahsî mal ve mülkleri ve tahsisatları hayat boyunca umumun kefâleti altındadır.* ***Madde 7-*** *Vükelânın atanması veya azli, tevcihleri, para, rutbe, antlaşma, savaş, barış, ordu ve donanma kumandası, kanun hükümlerinin yerine getirilmesi, cezaların affi veya hafifletilmesi, dairelerin yönetmeliklerinin düzenlenmesi, meclisin toplantıya çağrılması, dağıtılması padişahın kutsal haklarındandır.*

Kanun-u Esâsî'nin ***8-26. maddeleri fert hakları*** *ile ilgili olup, buna göre; Osmlanlı tâbiyetinde olup* ***Osmanlı*** *diye anılan halk, şahıs, matbuat, şirket, tedris, din ve mezhep hürriyetlerini, mezhep ve din hali hariç kanun önünde eşitliği, mülkiyet haklarını ve korunmasını, vergilerin herkesin kudretine göre alınmasını, işkence vs. yapılmayacağı, kanun emretmedikçe para kimseden alınmayacağı şeklinde haklara sahiptir. Buna rağmen, 113. madde ile fert hürriyetini tehlikeye sokan ve devlet için tehlikeli olarak kabul edilen kişilerin padişah tarafından uzaklaştırılmasını içeren bir madde de yeralmıştır.*

Yürütme kuvveti (27-38. maddeler); *Devlet vükelâsı, padişah tarafından tayin edilen Sadrazam, Şeyhülislâm ve diğer nazırlardır. Vükelâ meclisi sadrazam başkanlığında toplanır, vükelâ ile Meclis-i Mebusan arasında ihtilâf çıkarsa padişah ya vükelâyı değiştirir ya da meclisi dağıtır.* ***39. ve 41. maddeler,*** *memurların tayin, azl, ceza sorumlulukları ile ilgilidir.*

42-59. maddeler*, Umumî Meclis (Meclis-i Umumî= Genel Meclis) ile ilgilidir. Umumî Meclis,* ***Âyan Meclisi*** *ve* ***Mebusan Meclisi*** *olmak üzere iki ayrı heyetten oluşur. Bu meclisler, kasım başında toplanır, mart başında kapanırlar. Açılış ve kapanış padişah iradesi ile olur. Padişah, Meclis-i Umumî'yi zamanından önce açıp kapayabilir, iki meclise birden üye olunmaz; Açılış padişahın nutku ve üyelerin yemini ile yapılır. Üye aykırı bir hareket ile cezalandırılsa üyelikten düşer, oyunu bizzat kullanır, çekimserlik yoktur. İki mecliste de üyelerden yarısının bir fazlası olmadıkça oturum açılamaz. Yeni bir kanun koymak veya değiştirmek vükelâ heyetine, âyan ve mebusan meclisine ait bir görevdir. Bunun*

için önce sadrazam vasıtasıyla padişahtan izin alınır, ilgili dairenin verdiği bilgi doğrultusunda kanun, devlet şurasınca tasarlanır, bu tasarı önce mebusan sonra âyân meclisinde onaylanıp padişaha sunulur, kabul ederse uygulamaya geçilir. Dolayısıyla Kanun-u Esasî, padişaha tanıdığı bu ***mutlak veto*** *hakkıyla son sözü, yine padişaha bırakmaktadır.*

60-64. maddeler*, Âyân Meclisi ile İlgilidir. Âyân Meclisi'nin başkanı ve üyeleri padişah tarafından 40 yaşından aşağı olmayan, güvenli, devlet hizmetinde başarılı kişiler arasından tayin edilir. Âyan Meclisi, Mebusan Meclisi'nin, teklif ve tasarılarını inceleyip, kabul veya reddederek geri gönderir.*

65-80. maddeler, *Mebusan Meclisi ile ilgilidir. Mebus*[*]*, ellibin erkek için bir mebus seçim ile (seçim, 4 yılda bir Kasım ayından en az 4 ay önce yapılır) seçilir. Meclis başkanı için üç aday gösterirler, padişah bunlardan birini seçer.*

81-95. maddeler*, 30 üyeden (10'u Âyân, 10'u Devlet Şurası, 10'u Temyiz Mahkemesi ve İstinaf Mahkemesi reisinden) oluşan devlet adamları ve padişah aleyhinde, devleti tehdit edecek teşebbüsleri muhakeme eden "****Yüce Divan****" (****Divan-ı Âli)*** *ile ilgilidir.*

96-107. maddeler, *Maliye ile ilgili olup, bütçe kanunu, vergilerin tesbiti, Sayıştay (Devlet gelirlerinin toplanması ve tatbikatı)'ın görevleri yer almaktadır.*

108-112. maddeler*, vilâyetlerin idaresi ve belediye işleri ile alakalıdır.* ***114. madde****, İlköğretim mecburidir.*

115. madde*, Kanun-u Esasî'nin hiçbir maddesi hiçbir sebep ile kaldırılamaz, düzeltilemez.*

116. madde*, Kanun-u Esasî'nin düzenlenmesi Mebu-*

san ve Ayan meclislerinin üçte iki çoğunluğu ile yapılabilir.

***117. madde**, Bir kanun maddesinin yorumu, adliye ile ilgili ise Temyiz Mahkemesinde, mülkiye ile ilgili ise Devlet Şurası'nda, Kanun-ı Esasî ile ilgili ise Âyân' Meclisi'nde görüşülüp karara bağlanır.*

Kanun-ı Esasî, bir sürpriz değildi. II. Mahmut devrinden itibaren devlet bünyesinde yapılagelen değişikliklerin zemininde doğan tarihî bir zorunluluk sonucu ortaya çıkmıştı. Böyle olunca, ne II. Abdülhamit'in ne de Mithat Paşa'nın eseriydi. Kanun-u Esasî, Fransa, Belçika ve İngiltere'nin kanunlarından faydalanılarak düzenlenmişti, bu da bir zorunluluktu, çünkü Meşrutiyet idaresi bazı değişmez prensipler ister ve bu prensipleri yerleştirmek isteyenler daha önceki örneklerini araştırmak mecburiyetindedir. Kanun-u Esâsî, hiçbir siyasî doktrin yansıtmaması gerekçesiyle eleştirilse de, esasen belirgin bir siyasî doktrin "Osmanlılık" olarak zaten mevcuttur. Amaç, inanç ve mezhep farkı tanımaksızın halkı devlet idaresine menfaatler aracılığı ile bağlamaktır.

Kanun-ı Esasî'de millî hâkimiyet prensibi, çok uluslu bir devlet olduğundan görülmemektedir. Olumlu yanlarına gelince, bütün halk için insan hakları geçerlidir, siyasî yönden eşitlik vardır, halkın devlet idaresine iştiraki ve kontrolu parlamenter sistemin getirilişi ile sağlanmıştır. Bununla beraber yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerindeki denge zayıftır. Yasama organı Mebusan meclisinin kanun tasarılarını hazırlamasında bir kısım yetki Devlet şurâsına verilmiş, kanun yapma yetkisi ise padişah irâdesi ile sınırlandırılmıştır. Hükûmet, tam manasıyla meclis önünde sorumlu değildir, hatta atamalar padişah tarafından yapılmaktadır. Kanun-ı Esâsî'nin en zayıf noktası ise 113. maddedir ve insan haklarına hatta Tanzimat fermanına aykırı bir içerik taşımaktadır. Bütün bu yönleriyle bile Kanun-

ı Esâsî, Türk Tarihinde çağın gerekliliği içinde oluşan hukukî ve siyasî bir inkılâp olarak değerlendirilmiştir.

Kanun-u Esâsî'nin ilân edildiği koşullar, 1839 ve 1856 fermanlarının koşullarıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir. 1839 Tanzimatı Osmanlı Ordusunun Nizip yengilgisi ile Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya karşı Avrupa desteğini gerektirdiği sırada, 1856 Islahatı, Kırım Savaşı sonunda batı ile uygun koşullar içeren bir antlaşma sağlamak için yine batının gerekliliği arasında ve 1876 anayasası da batının müdahale veya himaye planlarını önlemek ve Rusya ile çıkacağı kesin görülen savaşta batı desteğini kazanmak gerekliliği sırasında ilân edilmiştir. Gerçi, bir yüzyıldan beri yenileşme hareketleri artık Osmanlı bünyesine iyice girmiş bulunuyordu. Böyle siyasî maksatlar yanında imparatorluğun geleceği de düşünülmekte idi. Fakat II. Abdülhamit meşrutiyet havasını uzun süre ülkede yaşatmaya niyetli değildi. 20 Ocak 1877'de İstanbul Konferansı sona erer ermez, 5 Şubatta Mithat Paşa, konferansın toplanmasından birkaç gün önce atandığı Sadrazamlıktan padişah tarafından azl edildi. İlk Osmanlı parlâmentosu 19 Mart 1877'de toplandı. 25 üyeden kurulu Âyan meclisi (40 ayân üyesinin 25'i tayin edilebildi bunların 21'i müslümandı), 120 mebusdan oluşan bir Mebusan Meclisi vardı.

Umumî Meclis'in açılışı 20 mart 1877'de Dolmabahçe Sarayında törenle yapılmış, Âyân Meclisi başkanlığına Server Paşa getirilmişti. II. Abdülhamit açılış konuşmasında "*Memleket kanunlarının umumun reyine dayanmasını lüzumlu gördüm ve Kanun-ı Esâsî'yi ilân ettim. Kanun-ı Esâsî'yi kurmaktan maksadımız ahaliyi yalnız idareye iştirak ettirmekten ibâret olmayıp, aynı zamanda memleket idaresinin ıslâhına, kötülüklerin ve istibdat idâresinin yok edilmesine de bu usulun tek âmil olacağına inanıyorum. Kanun-ı Esâsî bu esas vazifesinden başka kavimler arasında birlik ve kardeşlik, halka refah ve edep dahi sağlayacaktır*" diyerek hedefleri belirtmiştir.

1876 KANUN-I ESÂSÎ'SİNE GÖRE KUVVETLER AYRILIĞI

Mebusan Meclisi başkanı Ahmet Vefik Paşa idi. Umumî Meclis çalışmalarını 28 Haziran 1877'de sona erdirdi. Meclisin ikinci devresi 13 Aralık 1877'de başlayıp, 14 Şubat 1878'e kadar sürdü. Âyânlar 38, Mebuslar 56 Müslim, 40 hristiyan olmaz üzere toplam 90 üyeden oluşmaktaydı. Meclisin ikinci devresi başladığında Osmanlı - Rus savaşı en şiddetli devresindeydi, Ruslar Tuna'yı aşmış, Osman Paşa'nın savunmasına rağmen Plevne'yi almışlar, Sofya'ya yürümeye başlamışlar, doğuda Erzurum'u kuşatmışlardı. Bu yüzden, meclisin çalışmaları birinci devrenin sakinliğine nazaran daha tartışmalı oldu. Meclis kanun tasarılarını görüşmeyi ikinci plana bırakarak, hükûmetin icraatını, savaşın sevk ve idaresini tartışmaya başladı. Aslında söylemek istedikleri, savaşın kötü gidişatından II. Abdülhamit'in sorumlu olduğuydu.

Padişah, bu görüşün farkındaydı. Bu nedenle ve Rusların Edirne'ye girmelerinden sonra sadaret makamını, başvekalete çevirerek bu makama Ahmet Vefik Paşa'yı getirdi. Meclis, Kanun-u Esâsi'ye aykırı olduğu gerekçesiyle bu durumu kabul etmedi. Bu sırada Ruslar Yeşilköy yönünde ilerliyorlardı. Savaşa devam veya barış yapmak için bir karara varmak üzere

43 kişilik olağanüstü bir meclis toplandı. Toplantıda II. Abdülhamit de hazır bulunmaktaydı. Görüşme esnasında İstanbul mebusu Ahmet Efendi böyle bir meclisin daha önce toplanması gerekirdi, artık iş işten geçti şeklinde ifadesi padişahı (durumdan sorumlu tuttuğundan ve II. Abdülhamit'in ise böyle bir sorumluluk ile suçlanmak istemediğinden) hayli kızdırdı. Ahmet Efendi'nin düşüncesinde ısrarlı olduğunu görünce, toplantı salonu terketti. Onun, "*Ben artık Sultan Mahmud'un yoluna gitmeye mecbur olacağım*" diyerek salonu terk etmesi, I. Meşrutiyet'in sonu demekti. Ertesi gün 14 Şubat 1878'de II. Abdülhamit'in kararı ile meclis süresiz kapatıldı. Bir kısım mebuslar İstanbul'dan sürüldü, diğerleri hafiyeler (gizli polis) tarafından kontrol edildi.

> *II. Abdülhamit, tahta çıkışında fikir ve hareketleriyle Meşrutiyet'e karşı olmadığını göstermiştir. Onun parlamentoyu fesh edişi ve sıkı bir idareye yönelişi, karşılaştığı olaylar neticesidir. Nitekim, o, Mithat Paşa'nın Osmanlı borçlarını yeniden vadelendirilmesini ve İstanbul Konferansı'nın aracılığını reddetmesinin mali ve siyasî açıdan devleti kritik bir duruma düşürdüğüne; batılı devletlerin Balkanlardaki hareketin sorumluluğunu Osmanlıya yükleyişinden, emperyalist amaçlarla hareketlerinden, parlamentonun yasama sürecini geciktirmesinden, politikacıların entrikalarından endişeye düşmüş ve hayal kırıklığına uğramıştır. Parlamentoda savaş konusunda görüş alınırken, grupların davranışları onu, bütün bunların yanında devletin demokrasiye hazır olmadığı ve sıkıntılı devreyi atlatmanın tek yolunun eski düzen olacağı düşüncesine götürmüştür.*
>
> *(K. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II, İstanbul, 1983, s. 264).*

Sonuç olarak; Meşrutiyet'in kuruluşu daha öncede belirtil-

diği gibi, Batılılaşma hareketlerinin zorunlu ve normal bir sonucu olup, Genç Osmanlıların yürüttüğü fikri ve siyasî mücadelenin bir eseri olmuştur. I. Meşrutiyet'in amacı, realist olup, Osmanlı varlığının devamı ve korunmasından ibarettir. Mebuslar meclisinin çalışmaları ise içte ve dışta sürpriz olmuş; meşrutiyet aleyhtarlarına darbe vurması, batılı devletlerin müdahale kapısını kapaması açısından etkili olmuş iken; sorumluluktan kurtulmak için Meşrutiyet'i ilân eden II. Abdülhamit, çeşitli işlerden ve özellikle Osmanlı - Rus savaşından sorumlu tutulunca I. Meşrutiyet'e son vermiş, ne kendisi ne de müdahalelerini önlediği için Batılı devletler meşrutiyetin bir daha lafını dahi etmemişlerdir.

Esasen, Meşrutiyet idaresi devleti sömüren iç ve dış etkenleri durdurabilen bir idare idi. Fakat bu idarenin devamlılığı birkaç teşkilatlanmış meşrutiyetçi parti ile mümkündü. Böyle olmayınca, II. Abdülhamit kolayca meclisi fesh* edebilmiş, kuvvetli bir parti kuruluncaya kadar Meşrutiyet devri kapanmıştır.

1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı

23 Aralık 1876'da Beyazıt meydanında Kanûn-u Esâsî törenle ilân edildikten sonra, Mithat Paşa'nın itibarının artmasından endişelenen II. Abdülhamit, Mithat Paşa'yı 5 Şubat 1877'de saraya ziyarete geldiği sırada tutuklatıp, sürgüne gönderdi. Dolayısıyla Mithat Paşa'nın sadrazamlığı 49 gün sürmüştü. Yerine Ethem Paşa getirildi ve bir ay sonra Meclis-i Mebusan toplandı. Fakat o sırada dış siyasette Rusya ile savaş olasılığı bariz bir durumdaydı.

Hersek ve Bulgaristan olayları, Sırbistan ve Karadağ'a da bağımsızlık ümidini vermişti. Sırp ordusunun başına Slavcılık hareketlerinin önde gelen ismi Çernayef adlı bir Rus generali

*) *Fesh: bozma, bozulma, dağıtma, dağılma*

getirilmişti. Nihayet Sırbistan ve Karadağ, 26 Mayıs 1876'da aralarında bir antlaşma yaparak çıkardıkları sınır olaylarına bir cevap isteyen Osmanlı Devleti'ne, Sırp prensi Milan tarafından, Bosna'nın Sırbistan'a, Hersek'in Karadağ'a verilmesi isteği iletildi. Osmanlı Devleti bu isteği kabul etmeyince, 1 Temmuz 1876 Sırbistan, 2 Temmuz'da Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Bunun üzerine, Avusturya ve Rusya, 8 Temmuz 1876'da Reichstad'da bir antlaşma yaptılar. Buna göre; Osmanlı Devleti savaşta yenilecek olursa, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ ve Avusturya arasında pay edilecek, Rusya, Beserabya ve Batum'u alacak, Bulgaristan, Rumeli ve Arnavutluk özerk olacak, Yunanistan da Teselya ve Epir'i alacaktı. Osmanlı Devleti galip gelirse sınır değişikliği yapılmayacak, statünün devamını sağlayacaklardı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti yenilgi halinde ise hiç bir kazanç sağlamayacaktı.

Ancak Osmanlı Devleti, Karadağ ve Sırbistan'ı yenilgiye uğrattı. Sırplar bu yenilgi üzerine 24 Ağustos'ta Avrupa devletlerine başvurarak, Osmanlı Devleti ile aralarında bir ateşkes antlaşması yapılmasını istediler. Bu arada Sırp yenilgisi Rus-Osmanlı savaş ihtimalini ortaya çıkarmış, Sırpların Rus koruyuculuğu altına girme ihtimalini kuvvetlendirmişti. Bu nedenle İngiltere, Rusya'nın Almanya ve Avusturya ile birleşerek statüyü bozmaları ihtimali dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne savaş ilânını önlemek için diğer devletlerin de onayını alarak Osmanlı Devleti'nden savaşı durdurmasını istedi. Osmanlı Devleti savaşı durdurup, barış görüşmeleri yapılırken, Sırplar tekrar savaşa başladı ve Osmanlı Devleti tarafından kesin yenilgiye uğradı. Böylece, Belgrat yolunun Türk kuvvetlerine açılması üzerine Sırp prensi, Rusya'dan yardım istedi. Sırpların yenilgisiyle Balkanlarda etkisinin azalacağını gören Rusya, 31 Ekim 1876'da Osmanlı Devleti'ne 48 saatlik bir ültimatom vererek savaşa son vermesini ve iki aylık ateşkes antlaşması yapmasını istedi. Ültimatom 1 Kasım 1876'da Osmanlı Devleti'nce diğer

devletlerden yardım göremeyeceği düşüncesiyle kabul edildi.

Bununla beraber Balkan bunalımı ciddiyetini koruyordu, mesele İstanbul Konferansı'nda ele alındı. Çar. II Aleksandr'ın 2 Kasım 1876'da İngiliz elçisine "Avrupa cesaret ile hareket etmeye hazır değilse, Rusya tek başına hareket etmek zorunda kalacaktır" şeklinde ifadesi, İngiltere'nin doğudaki çıkarlarına ters düştüğünden, Osmanlı toprak bütünlüğünü savundu ve meselenin bir konferasta ele alınmasına karar verilmişti. Osmanlı Devleti konferansın toplanmasını iç işlerine karışmak olarak kabul ettiğinden toplantı isteğini red etmeye çalıştı ise de İngiltere'nin baskısı ile kabul etti.

Balkan meselesini çözmek için toplanacak konferansa İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Almanya, İtalya katıldı. Konferans 23 Aralık 1876'da açıldı. Dışişleri bakanı Saffet Paşa açılış konuşmasını yaptığı sırada top sesleri I.Meşrutiyet'in ilânını haber verdi. Osmanlı Devleti, Meşrutiyet'in ilanıyla toplantıya gerek kalmadığını, hristiyanların isteklerini mecliste ifade edebileceklerini belirtmek istemiş idi. Fakat bu bir taktik olarak görüldü ve toplantıya devam edildi. 9 toplantıdan sonra, Osmanlı Devleti'nden Sırbistan ve Karadağ'ın savaştan önceki durumlarının tanımasını ve bunların topraklarının genişletilmesini, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a bazı ayrıcalıkların verilmesini istediler ve isteklerin kabulü için 1 hafta süre tanıdılar. Osmanlı Devleti reddedince konferans 20 Ocak 1877'de dağıldı.

Meydana gelen gergin hava nedeniyle Osmanlı Devleti 1 Mart 1877'de Sırbistan ile savaştan önceki durumu esas alan bir antlaşma yaptı. Karadağ ile ise antlaşma sağlanamayınca ateşkes süresini iki ay daha uzattı. Bu durum Avrupa'da olumlu bir etki uyandırmış ancak Karadağ ile görüşmelerden toprak istekleri üzerine bir sonuç alınamamıştı. Gittikçe gerginleşen Osmanlı-Rus ilişkileri, Avrupa devletlerini konuyu tekrar görüşmeye itti. Bu arada Avusturya Rusya'nın Balkanlarda faali-

yete geçeceğini anladığından ve kendi aleyhine yayılmasını önlemek için Rusya ile bir antlaşma yapılmasını istedi. Rusya ve Almanya böyle bir antlaşmadan yanaydılar. Böylece, 15 Ocak 1877'de Avusturya-Rusya arasında Peşte antlaşması yapıldı. Buna göre; Avusturya, Bosna - Hersek'i alacak, buna karşılık Rusya Balkanlarda serbest kalacak, ancak burada büyük bir slav devleti kuramayacaktı. Böylece Rusya, bir savaş anında Avusturya'nın tarafsızlığını sağlamış oluyordu. Rusya'nın İngiltere, Fransa ve Almanya ile de antlaşmasından sonra devletler Balkan probleminde Osmanlı Devleti'ne karşı takınılacak tutumu saptamak amacıyla Londra'da toplanarak, 31 Mart 1877'de ***Londra protokolunu*** imzaladılar. Buna göre de; Osmanlı Devleti'nden, vaadettiği hristiyanlar lehine ıslahatları yapması, ve bunun elçiler aracılığı ile kontrolü, Osmanlı silahlı kuvvetlerinin azaltılması istenilmekteydi. Osmanlı Devleti 12 Nisan 1877'de bunu reddetti. Bu durumda, Osmanlı Devleti'nin siyasetten yanlız kalacağı bir ortam sağlanmış ve Rusya savaşa karar vermiştir.

Görünüşte Londra protokolü reddeden Osmanlı Devleti'ni, Balkanlarda oluşmasına izin vermemiş olduğu barış ve güvenliği sağlamak isteyen, daha doğrusu 1875'den itibaren süren Balkan bunalımını sebep göstererek savaş ilanını haklı göstermeye çalışan Rusya'nın asıl amacı; Karadenizi kendi iç denizi haline getirmek, İstanbul ve boğazları ele geçirmeye uygun bir ortam sağlamak için Balkanlardan Osmanlı Devleti'ni uzaklaştırmak idi. Nitekim, Rusya, 24 Nisan 1877'de doğudan (Arpaçayı) ve batıdan (Tuna) hareketle savaşa girdi.

Diğer devletler derhal tarafsızlığını ilan etti, sadece İngiltere Rusya'nın tavrı karşısında endişeli olduğundan bir donanmayı Çanakkale önüne gönderdi. Balkanlarda ve Doğu Anadolu'da olmak iki cephede cereyan eden savaşa Osmanlı Devleti hazırlıksız girmişti. Ayrıca Romanya, Sırbistan ve Karadağ dahi

Rusya yanında savaşa katılmışlardı. Doğu cephesinde Anadolu Harp orduları Başkomutanı Gazi Muhtar Paşa, Rusları Kafkaslara kadar gerilettiyse de gerekli yardımlar sağlanamadığından 1877 yılı sonlarında Rusların Erzurum'a kadar gelmelerini engelleyemedi.

Tuna cephesinde ise Gazi Osman Paşa, Plevne'de uzun süre Ruslara karşı direndi ancak 10 Aralık 1877'de esir düşünce, Rusya'ya ilerleme imkanı doğdu. 22 Ocakta (1878) Edirne'yi alarak Çatalca'ya geldiler. Osmanlı Devleti'nin savaşı durdurmak için Paris imzacısı devletlere ve ayrıca İngiltere'ye yaptığı arabuluculuk teklifleri reddedilince II. Abdülhamit Çar'a telgrafla mütareke teklifinde bulundu (31 Ocak 1878). Sonuçta, iki devlet arasında 31 Ocak 1878'de Edirne mütarekesi yapıldı. Buna göre; Osmanlı kuvvetleri Terkos - Küçükçekmece hattına çekilecek, bu hattın beş kilometre ilerisinde Rus kuvvetleri bulunacak ve iki ordu arasında tarafsız bir bölge bulunacaktı.

Savaşın sonucu, Osmanlı ve Avrupa devletlerinde yeni durumların oluşumuna yol açtı. II. Abdülhamit'in 14 Şubat 1878'de meclisi feshine ve tekrar mutlak monarşiye dönüşe sebep oldu. Rusya'nın başarısı ve İstanbul ile boğazlara yerleşme ihtimali de Avrupa'yı ve bilhassa İngiltere'yi tedirgin etti. Nitekim İngiltere Plevne'nin düşmesinden sonra Rus ilerlemesi ile çıkar tehdidine uğraması, Boğaza bir filo göndermesine dolayısıyla, İngiltere ve Rusya arasında Boğazların tekrar problem olarak gündeme gelmesine neden oldu (14 Şubat 1878). Bunun üzerine Rusya, 21 Şubatta bir ultimatom vererek Rus askerinin Ayastefanos (Yeşilköy)'a yerleşeceğinin kabulunü istedi. Osmanlı Devleti bu isteği kabul etti ve Rus birlikleri 23 Şubatta Ayastefanos'a geldiler. Ancak İngiltere, Rusya'ya İstanbul'a girecek olursa diplomatik ilişkisini keseceğini bildirince Rusya, İstanbul'a girmeye cesaret edemedi.

Bütün bu nazik koşulları altında **3 Mart 1878**'de ağır koşullara dolu 29 maddelik ***Ayastefanos Antlaşması*** imzalandı.

Buna göre;

a. Karadağ, Sırbistan ve Romanya (Romanya Dobruca'yı alır, Besarabya'yı Rusya'ya geri vermek zorunda bırakılır) tam bağımsız oldu.

b. Hristiyan hükûmeti ve millî milis askeri olacak olan, muhtar ve Osmanlı hazinesine bir miktar para verecek bir Bulgaristan kuruldu. Böylece, Bulgaristan fiilen Osmanlı Devleti'nden bağımsız olacak, fakat en aşağı iki yıl Rus ordusunun elinde kalacak, idare tarzı Rus nezareti altında tanzim edilecek ve Rusya fiilen Ege Deniz'ine ulaşmış olacaktı.

c. Doğuda Batum, Kars, Ardahan ve Bayezit (Şimdiki Karaköse) Rusya'ya verildi. (Tanzimat karşılığı)

d. Kotur ve civarını Osmanlı hükûmeti İran'a bırakacaktır.

e. Osmanlı Devleti, hristiyanlar lehine ıslahat yapmayı Rusya'ya taahhüd edip, dolayısıyla bu devlete ileride Osmanlı iç işlerine karışma hakkı tanımıştır.

Bu şartlar altında Rusya, Panislavizm siyasetinde başarılı olmuştu. Osmanlı Devleti ise Romanya, Sırbistan ve Karadağ 'ın bağımsızlığını tanımakla bu toprakları kaybetti. Özerk Bulgar Prensliğinin kurulması ve bunun Ege denizine kadar büyümesiyle, İstanbul ve Rumeli arasındaki bağ koptuğundan devletin Rumeli'deki toprakları ikiye ayrıldı. Bosna-Hersek üzerindeki egemenlik hakları da dolaylı olarak Rusya ve Avusturya'ya devrediliyordu. Doğuda ise Kars, Ardahan, Batum ve Bayezıt Rusya'ya bırakılıyor, Ermeniler üzerinde Rusya'ya söz hakkı tanınıyordu. Böylece Osmanlı Devleti'nin Rumeliyi tamamen kaybetmesinin temelleri atılırken, Doğu Anadolu'da ise yeni problemler ortaya çıkıyordu. Rusya ise, Bulgaristan va-

sıtasıyla Ege denizine çıkıyor, doğuda ise Dicle-Fırat ve Basra körfezine yaklaşmış olmakla sıcak denizlere açılma politikasını bir oranda gerçekleştirmiş oluyordu. Dolayısıyla Rusya, Ege yoluyla Boğazlar ve Akdenizi, Basra yoluyla da Hindistan ve Hint Okyanusunu tehdit eder hale gelmiş, ıslahat koşullarını taşıyan maddeler ile de Doğu Anadolu, Girit, Teselya, Bosna-Hersek ve Arnavutluk üzerinde söz sahibi olma yoluna girmiş bulunuyordu.

Ayastefanos Antlaşması, Balkan devletlerini Avusturya ve İngiltere'yi pek memnun etmemişti. Bunun üzerine konu, Berlin'de tekrar görüşmeye açıldı. Kendini siyasetten yalnız hisseden Osmanlı Devleti İngiltere'nin desteğini sağlamak istemiş, fakat İngiltere bu isteğe karşılık olarak Kıbrıs'ın kendisine devredilmesini istemiştir. Böylece, 4 Haziran 1878 antlaşması ile (ve buna ek 1 Temmuz 1878 antlaşması) Kıbrıs'ın yönetimi toprak mülkiyeti Osmanlı Devleti'nde kalmak kaydıyla geçici olarak Berlin Kongresi'nde yapacağı yardım karşılığı İngiltereye devredilmiştir.

İstanbul Antlaşması (4 Haziran 1878)

a. Rusya, Osmanlı zararına büyümeğe kalkışırsa, İngiltere Osmanlı Devleti'ne yardım edecek.

b. Osmanlı Devleti İngiltere ile anlaşarak hristiyan vs. lehine ıslahat yapacak.

c. Kıbrıs adasını İngiltere işgâl ve idâre edecek.

Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878)

Berlin Kongresi, Ayastefanos şartlarını yeniden gözden geçirmek üzere 13 Haziranda toplandı. Kongre başkanı Bismark'dı. Kongreye Paris imzacı devletleri (Osmanlı, Fransa, İtalya, Avusturya, Almanya, Rusya) katıldı. Açılış konuşması Bismark tarafından yapılmış böylece, kongrenin Ayastefanos

Antlaşması ile bozulan Avrupa dengesini yeniden düzenlemek ve barışı güvence altına almak olduğu, dolayısıyla kongrenin amacının, Osmanlı Devleti'nin kayıplarını telafi etmek değil, Avrupa'da devletler arasındaki çıkar çatışmalarını uyuşturmak olduğu vurgulanmıştır.

Görüşmeler sırasında Almanya'nın izlediği politika; Avrupa'da üstün bir durum ile barışın devamını sağlamak ve bunun yanında Rusya'nın Doğu Avrupa ve Balkanlardan olabildiğince uzak tutmaya çalışırken, ilişkilerini de bozmamak, Fransa'nın dikkatini Afrikaya çekmek, Avusturya'yı desteklemek, Osmanlı Devleti'ne karşı ise sert bir tutum izlemek şeklinde kendini gösterdi. İngiltere ile antlaşmanın aksine Bosna-Hersek'in Avusturya'ya terki, Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahat, Fransa'nın da desteği ile Yunan delegelerini kongrede konuşturmak gibi hareketleriyle Balkanlar ve Doğuda ve hatta tüm Osmanlı Devleti üzerinde Rusya'nın rolünü silmek ve kendi eline almak amacında olduğunu göstermesi, Osmanlı Devleti'ni şaşırtmış ve yine yalnız kaldığını görmüştür. Sonuçta, Osmanlı Devleti, Kıbrıs fiyatını ödeyerek satın aldığını bir ay sonra 64 maddelik Berlin Antlaşmasını imzaladı.

Buna göre;

a. Toprakça büyüyen Romanya, Baserabya'yı Rusya'ya vererek, Dobruca'yı alacak, Sırbistan Niş'i de alarak sınırları genişleyecek ve ***Karadağ*** tam bağımsız olacak (madde: 26-51).

b. Tuna ve Balkan dağları arasında muhtar ve Osmanlı Devleti'ne tâbi ve ona her yıl, bir miktar para veren bir ***Bulgaristan Prensliği*** olacak. Bunun hristiyan bir hükûmet ve millî milis askeri olacaktır. Prens seçimi Ayestefanos Antlaşması gibidir. Fakat anayasayı yapacak olan, ülkenin ileri gelenlerinin, Rus komiserinin nezareti altında çalışmaları keyfiyeti kalkmıştır (madde: 1-12).

c. Balkan dağlarının güneyinde bir ***Şarkî (Doğu) Rumeli Vilâyeti*** kurulacak, onun idarî muhtariyeti olacaksa da Osmanlı hazinesine her yıl para verecek ve siyasî-askerî bakımdan doğrudan doğruya padişaha tâbi kalacak, yani sınırlarının korunması ve tahkimi Osmanlı ordusuna ait olacaktır. Vali, büyük devletlerin rızasıyla Babıâli tarafından 5 yıl süreyle tâyin olunacaktır. Asayiş yerli jandarma ve yerli milis tarafından sağlanacak ve bunların zabitlerini padişah tayin edecektir. Adi zamanda vilayet içinde Türk kıt'aları bulunmayıp, bunlar ancak sınırlara gitmek için oradan geçebilecek, fakat tehlike anında vali bunları vilâyet içine de çağırabilecektir (madde: 13-21).

Üçüncü bölge Makedonya olup, ıslahat yapılmak kaydıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktı.

d. Bosna-Hersek'i Avusturya işgal ve idare edecek ve Yenipazar sancağını da yalnız işgal edip orada askerlik ve ticaret bakımından yollar yapılabilecektir (madde: 25). (Avusturya bu işgal sırasında muhavemetle karşılaşmıştır).

e. Kars, Ardahan ve tahkim edilmemek şartiyle sadece ticari bir liman kalmak suretiyle Batum, Rusya'ya verildi (madde: 58,59, 60) Eleşkirt ve Bayezit, Osmanlı Devleti'ne verilecekti.

f. Kotur ve civarı İran'a bırakıldı (madde: 24).

g. Yunanistan'a bir miktar arazi verilecekti (madde: 24).

h. Girit'te 1868 muhtariyeti genişletilerek, Rumeli'de (Makedonya) ve Doğu Vilayetlerinde (Ermenilerin bulunduğu) Vilayetlerinde, hristiyanlar lehine ıslahat yapılacaktır (madde: 23,61)

i. Osmanlı Devleti'nden toprak alan Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan genel surette Osmanlı borçlarının bir parçasını üzerlerine alacaklardır (madde: 9,33,42)

j. Tuna'da ticaret ulaşımı serbest olup, devletlerarası bir komisyonca idare edilecek, savaş gemilerine kapalı olacak.

k. Boğazlarda 1841 Londra Antlaşması hükümleri devam edecek.

l. Savaş tazminatı için Osmanlı Devleti ve Rusya aralarında antlaşma yapacak (1889'da yapılan antlaşma ile bu tazminat 35 milyon Osmanlı lirası olarak kabul edilecektir).

Berlin Antlaşması'nın Osmanlı lehindeki hükümlerinden (Mali hükümler dışında) uygulanmayan iki önemli madde ise :

a. Şarki Rumeli sınırlarında yani Bulgaristan'la bu vilayet arasındaki sınırda asker bulundurmak hakkındaki hükmü; devlet, acizliği ve endişesi ile kullanmamış ve bu durum iki ülkenin kolaylıkla birleşmesini sağlamıştır.

b. Rusya'nın Batum'u tahkim edemeyeceği hükmüne ise Rusya uymamış, Osmanlı ve İngiliz itirazlarının aldırmamıştır.

Ayrıca Berlin antlaşması ile Avusturya idaresine geçen Bosna-Hersek ve Yenipazar hakkında Avusturya ve Osmanlı Devletleri 21 Nisan 1879'da antlaşma yapmışlardır. Buna göre;

a. Bosna-Hersek'te Avusturya tercihen yerli memur kullanacak, hutbede padişahın adı okunacak ve minarelere Osmanlı bayrağını çekmek adeti olan yerlerde buna devam edilecek, gelirler mahallinde sarfolunacak, Osmanlı parası Avusturya parası ile birlikte geçecektir.

b. Yenipazar'da Avusturya askerinin bulunması idarî, adlî ve malî Osmanlı memurlarının bulunmasına mâni olmayacak, Osmanlı hükûmeti isterse Avusturya askerlerinin bulundukları yerlede dahi kendi munzatam askerlerini bulundurabilecektir.

Önemi

Berlin kongresi, Viyana ve Paris kongrelerinden sonra en büyük toplantı olmuş, kararlar bütün Avrupa'yı etkilemiş ve ilgilendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin paylaşılma pazarlığının yapıldığı bu toplantı, yeni güçler dengesinin oluşmasına neden olmuştur. Ayastefanos ile Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları paylaşılırken, Berlin'de bu tasarı tüm Osmanlı topraklarına yönelmiştir. Osmanlı toprak bütünlüğü korunması ilkesi artık unutulmuş, bu durumda Osmanlı Devleti bütün devletleri karşısında görmüş, bu durum dış politikada yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Berlin ile, **Osmanlı Devleti 287.510 kilometre kare toprak kaybetmekle birlikte, Bosna-Hersek, Kıbrıs, Balkanlar, Doğu Anadolu, Girit gibi yerlerde hakimiyeti sınırlanmış oldu ve Avrupa'nın iç işlerine karışmasına neden oldu**. Yunanistan'a toprak verilmesi ortamı hazırlanarak, bu devletin yayılma politikası güçlendirildi. Bulgaristan ve Arnavutluk'un temelleri atıldı, Ermeni sorunu 6 büyük devletin söz hakkı olduğu bir problem haline getirildi.

Bütün bunlar, Osmanlı Devleti'nin özellikle Balkanlarda gerilemesini ve dolayısıyla parçalanmasını hızlandıran faktörler olmuştur. Ayrıca bir göçmen sorunu dahi ortaya çıkmıştır. Berlin Antlaşması'nın getirdiği statüyle Balkanlar sürekli bunalımlara ve devletler arasında çatışmalara neden olacak ve hatta bloklaşmalarda etkisi görülecek bir ortam haline geldi.

Ayrıca, Berlin Antlaşması'nın Avrupa diplomasisi açısından önemli bir sonucu da 1872'de kurulmuş olan (Almanya, Avusturya, Rusya) üç imparatorlar liginin sonu oldu. Almanya'nın Avusturya'yı desteklemesini Rus panistlavistleri, Berlin ihaneti olarak adlandırdılar. İtalya ise kızgındı, zira İngiltere ve Avusturya'yı destekleyerek Dalmaçya kıyılarıyla ilgili ümitlere kapılmıştı, bunlar gerçekleşmedi, üstelik Avusturya'ya Bosna-Hersek verildi. Bunun üzerine İtalya, Akdeniz'de yayılma si-

yasetine önem verdi. Bunun için de Almanya ve Avusturya'ya dayandı. Ama, kongrede Bismark'ın Fransa'yı Tunus'a yönlendirmesi, İtalya'nın bu politikasını daha da hızlandırdı.

> *Berlin Kongresi, Osmanlı Devleti'nin parçalanma ve dağılma aşamalarından en önemlisidir. Ayrıca İngiliz - Osmanlı münasebetlerinde yeni bir devre açarak, İngiltere'nin de Osmanlı'nın parçalanması için çalışacağı yeni bir dönemi haber verir, bundan sonra yıkılacağına kesin gözle baktığı Osmanlı toprakları üzerinde kendine bağlı devletler kurulmasını teşvik etmek veya kesin olarak ele geçirmek suretiyle hareket ederek, Rusya'nın Akdeniz'e inmesini önlemeyi bu siyasette arayarak, bu nedenle Mısır'a yerleşecektir.*
>
> *Osmanlı açısından İngiltere'den boşalan yeri, 1890'lardan itibaren Almanya dolduracaktır, fakat bu yıkılışı önleyemeyecektir. Öte yandan, Avusturya'nın yayılma emelleri Selanik'e kadar uzanınca, bu durum, Rusya ile I. Dünya Savaşı'na kadar sürecek bir çatışma ve gruplaşmaya neden olacaktır.*
>
> *(F.Armaoğlu, Siyasî Tarih, s. 276-278)*

Bosna - Hersek Sorunu

Berlin Antlaşmasına göre Bosna-Hersek Avusturya tarafından işgâl ve idare edilecekti. Fakat halkın slav olan kesimi Sırbistan'a katılmak istiyor, Müslüman olanları ise Avusturya işgalini istemiyordu. Bu ortam içinde Avusturya'nın Bosna-Hersek'i zorla ve önemli bir direniş karşısında işgal etmesine neden olmuştur. 20 Ekim 1879'da ise Osmanlı Devleti ile bir antlaşma yapan Avusturya; bölgenin yönetimini tamamen kendi üzerine alarak, buraya fiilen yerleşmiş oldu, Osmanlı toprağı sayılmasına rağmen bu hâkimiyet sadece sözde kalmıştı.

Fakat Bosna-Hersek halkı durumdan memnun değildi, kaynaşma devam edecekti.

Doğu Rumeli Sorunu

Ayastefanos Antlaşması ile kurulan Büyük Bulgristan, Berlin Antlaşması ile küçülerek küçük bir Bulgar prensliği oluşturulmuştu. Osmanlı hakimiyetinde bulunan bu prenslik, Rusya tarafından organize edilecekti. Ancak, Rus komiseri Prens Dondukof, Bulgaristan'ı ileride tamamen Rus nüfûzuna girecek şekilde örgütlemeye başlamış, önemli mevkiilere Rus yanlısı Bulgarlar getirilmişti. 27 Nisan 1879'da ilk meclis toplanarak, anayasayı (Sırp anayasasından örnek alınmıştır, Bulgar meclisine Sobranya denir) onaylamış ve Sofya başkent kabul edilmiştir. 29 Nisanda da Rus adayı Alman Prensi Aleksandr V. Battenberg Bulgar prensi seçilmiştir.

Meclis'te oluşan muhafazakar ve liberal partilerden, liberaller Doğu Rumeli ile birleşmekten yana idi, Prensin her iki parti ile kısa süreli olan hükûmet oluşturma çalışmaları her iki parti ile de anlaşamaması nedeniyle sonuçsuz kalınca, 1881'de hükûmeti dağıtıp, anayasayı kaldırmış, iki Rus generalinin yönetimi altında muhafazakar bir hükûmet kurmuş, bu tarihten itibaren Rus nüfûzu gittikçe artmıştı. Ancak bu durumdan memnun kalmayan Bulgarlar, Prens ile de anlaşarak 1883'de anayasayı tekrar yürürlüğe soktular, Rus nüfûzuna son vererek, liberaller tarafından bir hükûmet kurdular. Bu gelişme Rus-Bulgar ilişkilerinin değişmesini ve Doğu Rumeli'nin ilhakı isteğini ortaya çıkardı.

Doğu Rumeli ise Berlin Antlaşması'na göre özel yönetimi olan bir eyalet olarak kurulmuştu. Osmanlı Devleti tarafından 5 yıl süreyle seçilen bir hristiyan vali tarafından idare olunacak, halkın seçtiği yerel bir meclis ve Avrupalı subaylar komuta-

sında bir ordu bulunacaktı. Rusya Doğu Rumeli'nin kuruluşundan memnun olmadığından, Bulgarları birleşmeye teşvik ederken, Bulgaristan dahi Büyük Bulgaristan için hareket ediyor ve bu amaçla Doğu Rumeli'nin katılımını istiyorlardı. Bu durum, bölgede yeni bunalımlar yarattı.

Doğu Rumeli'de ilk bunalım 1879'da Rus askerlerinin çekilmesi ve yerine Osmanlı askerlerinin girişi ile başladı. İngiltere'nin, ortak bir Avrupa birliği gönderilmesi fikri de olumlu karşılanmadı, fakat bu arada İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Balkanlarda tutmanın faydasızlığını gördüğünden Bulgaristan'a meyl etmeye başladı. Sonuçta, 18 Eylül 1885'de Filibe'de çıkan isyan sonucu, Doğu Rumeli milis askerleri Vali Gavril Paşa'yı tutuklayarak, geçici bir hükûmet kurdular ve hemen ardından Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleştirildiğini ilân ederek, Bulgar prensini Filibe'ye davet ettiler. Prens Aleksandr tereddüt ettiyse de Bulgarların baskısıyla 21 Eylül'de Filibe'ye gelerek Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleştiğini ve kendisinin de kuzey ve güney Bulgaristan Prensi olduğunu ilân etti. Bölgedeki Berlin ile kurulmuş olan statüdeki bu değişim tepki yarattı. Osmanlı Devleti'nin kuvvet yolu ile buhranı çözebileceği bir ortam söz konusu idi, fakat Osmanlı Devleti diplomasi yola ile bu işi çözmek yoluna gitti.

> *Osmanlı Devleti'nin Berlin hükümlerini tatbik için kuvvet yerine siyasete başvurması, Doğu Rumeli buhranı ile meydana gelen olayı tasdik etmesine neden olmuş, Rusya, Bulgaristan üzerinde kurmayı tasarladığı nüfûzu tesis edememiş; İngiltere ve Avusturya, Balkan geçitlerini ele geçirmiş olan bu devleti himaye ederek Rus nüfûzunu önlemişler, bu politika Osmanlı'nın zayıf ve küçük düşmesine neden olmuştur.*
>
> *(Karal, Osmanlı Tarihî, c. VIII, s. 111-112)*

İngiltere, Fransa ve Avusturya Bulgaristan'ın büyümesiyle Rusya'nın bölgedeki nüfûzunun azalacağı düşüncesiyle durumdan memnundular, oysa Rusya beliren olasılık nedeniyle birleşmeye karşıydı. Mesele daha fazla büyümeden İstanbul'da toplanan devletlerarası bir konferansta ele alındı (5 Kasım 1885). Görüşmeler sırasında Bulgaristan'ın büyümesinden endişeye düşen Sırplar, Balkanlarda dengenin bozulduğunu ileri sürüp, Makedonya'yı alma hazırlıklarına giriştiler ve bu amaçla Bulgaristan ile savaşa girişmişti (14 Kasım 1885). Ancak, Sırplar yenilgiye uğradı, Avusturya'nın baskısıyla savaştan önceki durumu esas alan 3 Mart 1886 tarihli Bükreş Antlaşması yapıldı. Öte yandan, ortamdan yararlanarak Makedonya'yı almak için Yunanistan'ın dahi faaliyete geçtiği fakat Avrupa'nın buna izin vermediği görülmektedir. Sonuç olarak; İstanbul konferansı 5 Nisan 1886'da sona erdi ve alınan karara göre; Osmanlı Devleti Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesini kabul etmiş oluyordu. Dolayısıyla özerk Bulgaristan devleti fiilen kurulmuş oldu. Bulgaristan 1908'de bağımsızlığını ilân edecektir.

Girit Sorunu

Girit, 1821'den beri sorun haline gelmeye başlamıştı. 1868'de Girit'e verilen muhtariyet, Yunanistan ile birleşme fikrini daha da kuvvetlendirmiş, 1877-1878 Rus savaşı sırasında Yunanistan'ın teşviki sonucu isyan etmişlerdi. Rusya'nın Ayastefanos antlaşmasında yer alan adada ıslahat yapılması ile ilgili maddeden yararlanmasını önlemek isteyen İngiltere, meseleyi Berlin Kongresi'ne getirmiş, böylece ıslahat yapılması ve bu konuda Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine bilgi vermesi hükmü antlaşmanın 23. maddesinde yer almıştı. Bu durum; Osmanlı Devleti'nin Girit üzerindeki hakimiyetini bir ölçüde kaybetmesine ve yeni değişiklikler yapmasına yol açacaktı. Nitekim, Osmanlı Devleti Girit sorununu çözmek üzere buraya

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı gönderdi ve Girit asileriyle 23 Ekim 1878'de ***Halepe sözleşmesi*** imzalandı ve 20 Kasımda ***Halepe Fermanı*** adıyla ilân edildi. Kısaca, Girit'te Rum halkın ada yönetiminde daha etkili olmasını sağlayan bu ferman ile bir süre için düzen sağlamış, fakat Yunanistan'a ilhâk düşüncesini silememiştir. Girit, 1908'de kendini Yunanistan'a ilhak ettiğini ilân edecektir.

Yunanistan Sorunu

Yunanistan'ın kesin sınırları 1830 Londra Antlaşması ile tesbit edilmişti. Yunanistan, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından yararlanarak, özellikle Rusların Edirne'ye girmeleri üzerine Epir ve Tesalya'da ayaklanmalar çıkartmış ve Yanya'yı işgâle hazırlanmıştı. Ancak, Avrupa devletleri bunun yeni bir bunalıma yol açacağı ve bu durumdan da Rusya'nın faydalanabileceği görüşüyle Yunanistan'a engel olarak, Yunan isteklerinin göz önünde tutulacağı belirtilmiş, hatta İngiliz elçisi, sadrazamdan ileride Yunan sınırı için bir düzenleme yapılabileceği gibi sözlü bir vaad de almıştı. Berlin'de, İngiltere bu sözlü vaadi gündeme getirdi ve Yunanistan'ın kongreye katılmasını istedi, sadece Fransa'nın desteklediği görülmekle birlikte Yunanistan'ın sınırı bulunduğu illerin durumu görüşülürken kongreye çağırılmaları kararlaştırıldı. 29 Haziranda toplantıya katılan Yunan Dışişleri Bakanı, Epir, Tesalya ve Girit'in kendilerine verilmesini istedi. İngiltere'nin Girit'in verilmesine şiddetle karşı çıkması üzerine, Fransa ve İtalya Yunanistan lehine bir sınır düzeltilmesinin yapılmasını önerdiler. Böylelikle, antlaşmanın 24. maddesinde bu öneri yer aldı. Buna göre; "Osmanlı Devleti ile Yunanistan, Berlin Kongresi'nin 13. protokolünde (Yanya, Tırhala, Preveze ve Galos taraflarından bir miktar toprağın, Osmanlı Devleti'nin rızasını almak şartıyla, Yunanistan'a verilmesi kararlaştırılmış oluyordu) açıklanan sınır düzeltme mad-

desine göre, aralarında antlaşmaya vardıkları takdirde, büyük devletler görüşmeleri kolaylaştırmak için kendilerine arabuluculuk edeceklerdi.

Yunanistan, antlaşmanın imzasından hemen sonra 16 ve 19 Temmuz 1878'de iki nota ile maddenin yerine getirilmesini Osmanlı Devleti'nden istedi. Ancak, Osmanlı Devleti toprak vermeyecekti, bu kararını büyük devletlere bildirerek onların da düşüncelerini değiştirmesini istedi. Ancak kabul edilmedi. Dolayısıyla, 93 harbinde İngiltere'nin Yunanlıları kazanmak için yaptığı vaad, neticede Osmanlı-Yunan savaşına ve devletlerarası bir probleme dönüşmüştü.

Bununla beraber sınır meselesini çözümlemek üzere Osmanlı Devleti, Yunanistan ile görüşmeye karar verdi. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın başkanlığındaki heyet 6 Şubat - 18 Mart 1879 tarihlerinde Preveze'de Yunan heyeti ile görüştü. Osmanlı Devleti'nin 24. maddenin bir temenni kararı olup, uygulanmasında bir zorunluluk olmadığını belirtmesi, görüşmeleri sonuçsuz bıraktı. Yunanistan bunun üzerine 24. maddeye dayanarak 21 Mart 1879'da Avrupa devletlerine arabuluculuk teklif etti. Osmanlı Devleti yine dış müdahale ile karşı karşıyaydı. Bu durumda, 8 Şubat 1881'de meselenin bir konferansta ele alınmasına karar verdi. Bunun sonucunda, yeni Osmanlı-Yunan sınırını belirleyen antlaşma, 24 Mayıs 1881'de imzalandı.

Buna göre; Tesalya Yunanistan'da, Kuzey Epir de Osmanlı Devleti'nde kalacak şekilde sınır çizilmiş oldu. Dolayısıyla, Yunanistan siyasî yolla sınırlarını genişletmeyi başarmıştı. Fakat Yunanistan'ın kuzeye ve Ege Denizine doğru genişlemek istemesi iki devlet arasındaki ilişkileri tekrar gerginleşti ve bu durumda Girit başlıca rolü oynadı.

Girit 1878 Halepe Fermanı'ndan memnun değildi. 1878'den itibaren uygun ortam aradı. 1885'de Doğu Rumeli sorunundan yararlanarak Yunanistan'a bağlanmayı, bu sağlanmazsa Ha-

lepa Fermanı'nın genişletilmesini istediler. Öte yandan Yunanistan da büyüyen Bulgaristan karşısında dengeyi sağlayabilmek için Girit'i ele geçirmek üzere ada halkını isyana kışkırttı. 1888'de Girit Rumları yeniden ayaklandılar. İsyanı bastıran Osmanlı Devleti, Ekim 1889'da Girit Valisinin yetkilerini artırarak Halepa Fermanı ile verilen bazı hakları da kaldırdı. Yunanistan'ın Tesalya'ya genişleme emelleri durduruldu.

Ancak, 1895'de Girit Rumları Halepa'nın tekrar yürürlüğe konması isteğiyle ayaklandılar. Yunanistan Girit'e çıkartma hazırlığı yaparken bir taraftan da Osmanlı askerlerinin Rumlara zulüm yaptığı iddiasıyla propagandaya girişti ve Avrupa'nın işe karışmasını sağladı. Devletlerin baskısı ile Osmanlı hükûmeti, 25 Ağustos 1896'da fermanı tekrar yürürlüğe koydu; buna rağmen Rumlar memnun olmayıp yeniden ayaklanırken, Babıâlinin tutumuna karşı çıkan Türkler de ayaklandı. Böylece adada bir iç savaş başlamış oldu. Bu durum karşısında ve Yunanistan'ın hem Girit'e asker gönderip hem de Tesalya'da yığınak yapması üzerine İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya Girit'e ortak bir donanma göndermeye karar verdiler. 1897 Şubatında Yunan donanması Girit'e çıkarak, adanın Yunanistan'a bağlandığını ilan etti. Bunalım giderek büyümüş ve şiddetli bir hal almıştı, Osmanlı Devleti ilhâkı protesto etti. Avrupa devletleri, Yunanistan'ın adayı boşaltmasını istedi, reddedilince, 21 Mart 1897'de Girit'i işgal ederek adada özerk bir yönetimi ilan ettiler. Böylece adada yeni bir statü doğmuş, Yunan emelleri engellenmişti. Fakat, Yunanistan, Girit'ten ümidi kesince, dikkatini Makedonya'ya çevirdi ve sınır çatışmalarına başladı. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, 17 Nisan 1897'de Yunanistan'a savaş ilân etti.

Osmanlı Devleti, bu savaş ile 1881'de Yunanistan'a vermek zorunda kaldığı Tesalya'yı geri alabilir ve Girit sorununu kendi lehine çözümleyebilirdi. Yunanistan ise, Kuzey Epir'i ve Ma-

kedonya'yı ele geçirebilir, Girit ve bazı Ege adalarının kendisine katılmasını sağlayabilirdi.

II. Abdülhamit, savaşa taraftar olmamakla birlikte siyasî ortam lehine olduğundan savaşı mümkün görüyordu. Zira, barışı bozan Yunanistandı ve büyüme ihtimali Balkan devletlerinin çıkarlarına ters düşmekteydi. O tarihlerde Yunanistan'ın büyümesini istemeyen İngiltere ve Fransa ile bölgede söz sahibi olmak isteyen Avusturya, ayrıca Sırbistan ve Bulgaristan tarafsız kalacaklarını bildirmişlerdi. Öte yandan, 1890'lardan itibaren "Dünya Politikası" gütmeye başlayan Almanya, yeni politik ve ekonomik ilişkilere girdiği Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yanaydı. Rusya ise bütün devletlere karşı çıkarak Yunanistan'ı destekleyemeceğinden, Osmanlı Devleti Yunanistan ile tek başına karşı karşıya kalmıştı. Ayrıca II. Abdülhamit, Yunanistan'ın saldırı girişimlerine karşılık vermez ise itibârı iyice sarsılabilirdi, zaten halk da savaştan yanaydı.

Böylelikle savaş, Tesalya ve Epir'de cerayan etti, Müşir Ethem Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Yunanlıları yenilgiye uğrattı, Yenişehir ve Tirhala ele geçirildi, 15-17 Mayıs 1897'de Dömeke'de yapılan savaş neticesi Yunanlılar kesin yenilgiye uğradığı gibi, Osmanlılara Atina yolu açıldı. Bu durum üzerine Yunanistan Rusya'ya müracaat etti. Rus Çar, II. Abdülhamit'den telgrafla savaşı durdurmasını istedi. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti savaşı durdurarak, 20 Mayıs 1897'de Yunanistan ile savaş sırasında işgâl ettiği yerler elinde kalmak koşuluyla ateşkes yaptı. Başlangıçta savaşa tarafsız kalan devletler, savaşın durdurulmasında rol oynayarak ve meselenin devletlerarası bir konferansta ele alınmasını isteyerek, Yunanistan lehine politika değiştirmişlerdi. Nitekim, 3 Haziran 1897'de İstanbul Konferansı toplandı. Toplantıya, Yunanistan lehine hareket eden Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya'nın İstanbul elçileri katıldılar. 18 Eylül 1897'de

Tesalya sınırındaki bazı düzeltmeler dışında, savaştan önceki statüyü esas alan bir ön barış imzalandı. Yunanistan'ın bu esası kabulünden sonra da iki devlet arasında 21 Ekim 1897'de İstanbul'da başlayan ikili görüşmelerden sonra 4 Aralık 1897'de İstanbul Antlaşması imzalandı. Buna göre;

a. Osmanlı Devleti'nce ele geçirilen Tesalya, küçük sınır değişiklikleri yapılmak koşuluyla, Yunanistan'a geri verilecek, sınır savaştan önceki duruma getirilecek.

b. Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne 4 milyon lira savaş tazminatı, ayrıca savaş sırasında halka verdiği zarara karşılık 100 bin lira tazminat ödeyecekti.

c. Osmanlı Devleti savaş tazminatının ödenmeye başlanmasından bir ay sonra Tesalya'yı boşaltacaktı.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması gereğince diplomatik yolla kaybettiği Tesalya'yı savaşta başarı gösterdiyse de barış masasında kaybetmiş oldu. Savaşın sebeplerinden biri olan Girit meselesine de esaslı bir çözüm getiremedi. Buna rağmen, Osmanlı Devleti'nin azalan itibarı biraz olsun artmıştı. Öte yandan, Alman nüfûzunun (savaş sırasında Alman askeri uzmanlarınca ordunun düzenlenmesi) devlet üzerindeki etkinliğinin arttırmasına yol açmış, bu durum, Osmanlı dış politikasında başlayan yeni bir dönemin habercisi olmuştur.

Girit Sorununun Yeniden Gündeme Gelişi

Osmanlı Devleti'nin savaşta sağladığı başarıya rağmen Girit'te İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalyan işgali devam ettiği gibi, bu devletler, 18 Aralık 1897'de adanın Osmanlı hakimiyetinde ama, tarafsız ve özerk bir hale getirildiğini açıklayarak, adadan Türk askerlerinin çekilmesini istediler. Bu durum, adadaki Osmanlı hakimiyetini zayıflatıcı nitelikte idi. Oysa, Osmanlı Dev-

leti, Yunan savaşının sağladığı prestijden yararlana- rak Girit'e daha fazla asker gönderip, olayları yatıştırmak ve adayı daha sıkı bir şekilde kendisine bağlamak niyetindeydi. Buna karşılık adı geçen dört devlet, adaya Osmanlı askerinin çıkmasına izin verilmemesi için emri verdi; bu gelişmeler ada Türk halkı üzerinde de olumsuz etki yarattı. 6 Eylül 1898'de Kandiye'de çıkan olaylar üzerine adaya yeni birlikler sevkedildi. Devletler 5 Ekim 1898'de ortak bir nota ile adadan Türk askerlerinin çıkarılmasını istedi, kabul edilmeyince 5 Kasım 1898'de asker ve memurları zorla çıkarttılar. Böylece ada yönetimi dört devlet eline geçti. Siyasî zemin adanın ne bu devletlere ne de Yunanistan'a bağlanmasına elverişli olmadığından, Osmanlı Devleti'ne, Avusturya ve Almanya'nın karşı çıkmalarına rağmen, adanın Osmanlı hakimiyetinde kalması, fakat Yunan Prensi Yorgi'nin vali olarak atanmasını kabul ettirdiler. 21 Aralık 1898'de Yorgi yönetimi ele aldı. Böylece, görünüşte Osmanlı hakimiyetinde olmakla beraber ada Yunanistan'a fiilen bağlanmış oluyordu.

Girit'te 1899'da bir anayasa kabul edilecek özerk bir yönetim kuruldu. Anayasaya göre bir meclis ve prense yardımcı dört hristiyan bir müslümandan oluşan yönetim kurulu oluşturuldu. Bir bayrak ve posta pulu çıkarıldı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti ile bağlar daha da zayıflatılarak, adeta (Yunan etkisinde) bağımsız bir devlet oluşturuldu. 1901'de Yorgi adayı Yunanistan'a bağlamak istediyse de buna Avrupa devletleri engel oldu. 1905'de yerine eski Yunan başbakanlarından Zaimis atandı. 1908'de ise Girit sorunu yeni bir aşamaya girdi. 5 Ekim 1908'de Girit meclisi adanın Yunanistan'a bağlandığını ilân etti. Osmanlı Devleti ilhâkı kabul etmedi, fakat dört devlet de adadan askerlerini geri çekmeye karar verince (1909), Rumların daha serbest kalmalarını sağladı. Bu durum, çözümlenmemiş bir sorun olarak 1912'ye kadar sürdü. I. Balkan Savaşı sonunda imza-

lanan 30 mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşmasıyla Girit, Yunanistan'a verildi.

Ermeni Sorunu

Berlin'den sonra gündeme gelen diğer bir konu da Ermeniler oldu. Ermenilerin çoğunluğu Gregoriyen olup, Katolik ve Protestanlar azınlık idi. Hatta, Protestanlık, İngiltere'nin Osmanlı iç işlerine daha kolaylıkla karışmasını sağlamak için misyonerler aracılığı ile XIX.yüzyıl ilk yarısından itibaren yayılmaya başlamıştı. 1850'de bağımsız bir Proteston Ermeni Patrikliği de kurulmuş oldu. Öte yandan, Fatih Sultan Mehmet döneminden beri İstanbul'da bir Ermeni Patrikanesi mevcuttu. Türk - Ermeni ilişkileri o tarihlerden beri olumlu bir havada sürürken, 1877 - 1878 savaşında ve bunu takip eden devrede durum değişti. Savaş sırasında Rusya, Doğu Anadolu'da Ermenilerle temasa geçti. Rus ordusunda da askeri kadrolarda görevli pek çok Ermeni olduğu gibi, komutanlardan biri de General Loris Melikof adındaki bir Ermeni idi.

Rusya, Doğu Anadolu vasıtasıyla sıcak denizlere çıkma projesini gerçekleştirmek amacıyla buradaki Ermenileri kışkırttı. Diğer taraftan Ruslar, Ayastefanos'a geldiklerinde Ermeni Patriği Narses, Grandük Nikola'nın karargahına giderek, yapılacak antlaşmaya Ermeniler lehine hükümler konulmasını istedi ki, zaten Rusya'nın da istediği buydu. Nitekim, antlaşmaya konan madde ile 3 Mart 1878'de Ermeni meselesi resmen ortaya çıkmış oldu. Bu durum, çıkarlarını tehdit ettiğinden İngiltere'yi devreye soktu. Ve bu devlet, tehlikeyi önlemek için bir taraftan Kıbrıs'a yerleşirken, aynı zamanda Doğu Anadolu'da ıslahat yapılmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiş, diğer taraftan da Berlin'de Ermeni meselesini kendi koruyuculuğu altına almıştı. Dolayısıyla iki devletin çıkar çatışmaları ortaya yeni bir problem çıkarmış oluyordu. Berlin Antlaşması'nın 61. mad-

desiyle bölgede ıslahatın yapılması ve Avrupa devletlerinin kontrol ve bilgisi dahilinde olması kabul edilmiş, problem sadece Rusya'nın değil, diğer devletlerin de ilgi alanına dahil edilmişti.

Berlin'den sonra istedikleri özerkliği elde edemeyen Ermeniler, faaliyete geçtiler. 1880'de Avrupa devletleri ıslahatın yerine getirilmesini istedilerse de, ortam (başka olaylar nedeniyle) gelişmedi. Bundan sonra İngiltere ve Rusya koruyuculuğu altında Ermeniler örgütlenmeye başladılar. İlk Ermeni örgütleri XIX.yüzyıl ikinci yarısında, görünüşde hayır kurumları olarak faaliyete geçti ve giderek içte ve dışta sayıları arttı. İçlerinde en önemlileri Hınçak ve Taşnaksutyun Cemiyetleri idi.

Hınçak (Çan sesi) Cemiyeti, Kafkasyalı Ermenilerce 1887'de İsviçre'de kuruldu. Merkezi daha sonra Londra'ya taşındı, İstanbul ve çeşitli illerde şubeleri vardı. Amaçları Doğu Anadolu'yu ele geçirip, Rus ve İran Ermeni bölgeleriyle de birleşerek bağımsız bir Ermenistan kurmaktı. Taşnaksutyun (Ermeni ihtilal cemiyetleri ittifakı), 1890'da Kafkasya'da kuruldu. Amaç; Osmanlı Devleti'nde faaliyette bulunan Ermeni cemiyetlerini birleştirerek onlara yardım etmek ve bir Ermenistan kurulmasını sağlamaktı. Her iki cemiyet de isyanlar çıkarmak suretiyle amaçlarına ulaşmayı planlamıştı. Neticede ilk siyasî amaçlı isyan 1890'da Erzurum'da çıktı, hemen bastırıldı, bu arada İstanbul (Kumkapı)'da, 1892 - 1893'de Merzifon, Kayseri, Yozgat'ta olaylar görüldü. Sasun isyanı ise 1894 yılında başlamış ve dış müdahaleyi davet amacıyla Hınçak tarafından tertiplenmişti. Nitekim, İngiltere bölgede ıslahat yapılmasını istedi, ancak diğer devletler İngiltere kadar sert tavır almayınca, bölgeye Osmanlı Devleti'nce bir inceleme kurulu gönderildi. Fransa, İngiltere ve Rusya konsolosları da incelemeye katıldı. Osmanlı Devleti, Ağustos 1895'de bölgede yeni bir ıslahat programının uygulanmasına karar verdi. Fakat, Ermeniler faaliyete

devam ettiler, Eylül 1895'de Babıali'ye yürüdüler, 1896 Ağustosunda Osmanlı Bankasına saldırdılar. 1904'de II. Sasun isyanı ve yine Taşnaksutyan Cemiyetinin bir girişimi olan II. Abdülhamit'e 21 Temmuz 1905'de Yıldız suikasti düzenlendi ve dolayısıyla mesele gelişerek devam etti.

Tunus'un Fransa Tarafından İşgâli (1881)

Tunus XVI.yüzyıldan (1571) beri Osmanlı Devleti'ne bağlı bir beylikti. Ancak XIX. yüzyılda bağlantı oldukça zayıflamış, ekonomik yönden İngiltere, Fransa ve İtalya'nın etkisine girmişti. İtalya, 93 harbinde Osmanlı yenilgisinden Tunus'u ele geçirmek yolunda hayli ümitlenmişti. Fakat, Berlin görüşmeleri Tunus'un Fransa tarafından işgâlini sağladı. Nitekim, Bismark, Fransa'yı 1870 yenilgisinin acısının unutturmak için dikkatini buraya çekmek ve İngiltere de Kıbrıs'a yerleşmesine karşı Fransız tepkisini önlemek için Tunus'a Fransa'nın yerleşmesine zemin hazırladılar. Böylece devletler arasında pazarlık konusu olan Osmanlı toprağı, burayı doğal genişleme alanı olarak gören İtalya ile Fransa'yı da karşı karşıya getirmiş oldu. Fransa, Nisan 1881'de Cezayir'deki birliklerini Tunus'a gönderdi ve Tunus Beyi ile Fransız himâyesini kabul eden 12 Mayıs 1881 tarihli Bardo Antlaşmasını yaptı. Osmanlı'nın protestosu sonuçsuz kaldı. İtalya da şiddetle karşı çıkmakla birlikte girişimleri sonuçsuz kaldı ve bu olay iki devletin ilişkilerini etkiledi, bundan sonra İtalya, Almanya'ya yakınlaşmaya başladı. Ancak 1896'da yenilince Tunus'un Fransa'ya ait olduğunu kabul etti.

İngiltere'nin Mısır'a Yerleşmesi (1882)

Daha önce de belirtildiği gibi, Mısır, Mehmet Ali Paşa isyanı neticesi 1840'da muhtariyet kazanmış, valiler giderek yetkilerini çoğaltma çabası göstermişler, 1867'de Hidiv unvanı verilmiş, Osmanlı ilişkileri böylece kritik bir döneme girerken, 1869'da

kanalın açılması stratejik önemini arttırdığı gibi, İngiliz-Fransız rekabetini de doğurmuştu.

1878'lere gelindiğinde bu iki devletin mali kontrolüne girmiş bulunan Mısır'da durum halkın tepkisine yol açmış, Hidiv Tevfik Paşa (1879 - 1892) döneminde 1882'de isyana neden olmuştur. Bu fırsattan yararlanan İngiltere, Fransa ile anlaşarak 19 Mayıs 1882'de İskenderiye önlerine donanmasını göndermiş, 20 Ağustos 1882'de Port – Said'e asker çıkararak, 15 Eylül 1882'de Kahire'ye girmek suretiyle Mısır'a fiilen yerleşmiştir. Osmanlı egemenliğinde bulunan Mısır'da karışıklığı giderdikten sonra çekileceğini bildiren İngiltere'nin girişimine Rusya ve Fransa karşı çıkarken, Almanya destekledi. Osmanlı Devleti olayı tepkiyle karşılamakla birlikte, diğer devletlerin desteklerinden emin olmadığı için antlaşma yoluna gitti. Böylece, 24 Ekim 1885'de iki devlet arasında İstanbul'da bir antlaşma yapılarak, Osmanlı Devleti işgali geçici olarak kabul etti. Dolayısıyla işgal hukuken de kabul edilmiş oluyordu. Ancak, İngiltere'nin Mısır'dan çekilmemekte kararlı olduğu, Mısır yönetimine İngilizleri yerleştirmesinden anlaşılmakta idi. Nitekim diplomatik gelişmeler sonucu Fransa da 1904'de işgali tanıdı. Mısır'ın bu karışık statüsü I. Dünya Savaşı'nda da devam etti. 1922'de bağımsızlığı kabul edilmekle beraber, İngiliz nüfûzu devam etti.

> *İngiltere bu dönemde, Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma prensibini terkederek, Arap yarımadasına sahip olma çalışmalarına başladı. Bu sebeple Arap milliyetçiliğini, Anadolu'da Ermeni meselesini yarattı. Osmanlı Devleti Rusya karşısında desteğini gördüğü İngiltere'nin değişen politikası üzerine Almanya'ya yaklaştı, fakat Alman yardımı çok pahalıya, hatta devletin yıkılışına maloldu*
>
> *(Karal, Osmanlı Tarihî, c. VIII, s. 101).*

Makedonya Sorunu

Makedonya; genel olarak, Selanik, Manastır ve Kosova illerini kapsayan bölgeye denilmekle idi. Osmanlıların Rumeli dedikleri, bölgenin bir kısmına verilen bir ad idi. Ve ilk defa Berlin'den sonra Balkanlılar tarafından kullanılmaya başlanmıştı. Bölgenin hayli karışık etnik yapısı ise meselenin başlamasının önde gelen faktörü oldu. Berlin Antlaşması'nın 23. maddesine göre Makedonya'da ıslahat yapılacaktı. 1880'de böyle bir program hazırlanmakla birlikte uygulanmadı, bu durum da meselenin oluşmasına zemin hazırladı. Öte yandan, 1885'de Doğu Rumeli ile birleşen Bulgaristan, bu kez de Makedonya için faaliyete başlamıştı; bu istek de diğer bir neden oldu. Nitekim bu amaçla Bulgarlar, 1890'da Makedonya Komitesini kurmuşlar, bölgede hak iddiacısı Yunanistan ve Sırbistan dahi benzeri cemiyetler oluşturmuşlardı. Böylece böl- gede 1895'den itibaren olaylar başladı.

1897'de Avusturya ve Rusya mevcut Balkan statüsünü konuşmak üzere birlikte harekete geçtiler ve Osmanlı Devleti'nden bölgede ıslahat yapmasını istediler. 1902'de hava iyice gerginleşti ve ilk büyük ayaklanma oldu. Osmanlı Devleti isyanı güçlükle bastırarak ıslahata girişti. Ancak, Balkan devletleri, Rusya ve Avusturya bu programa karşı çıkarak, 21 Şubat 1903 'de Rusya ve Avusturya'nın hazırladığı ve Berlin imzacılarına kabul ettirilen bir program, Osmanlı Devleti tarafından ilke olarak kabul edilmek durumunda kalındı.

Ancak gerginlik devam etti. 1903'de olayların artması üzerine İngiltere ve İtalya da müdahaleye girişti. Rusya ve Avusturya 1904'de bir ıslahat projesi hazırlayarak, diğer devletlerin de onayını alıp, Osmanlı Devleti'ne teklif ettiler. Osmanlı hükûmeti, Makedonya'daki hakimiyetini oldukça sarsacak olan bu projeyi kabule yanaşmadı ise de baskı üzerine uygulamaya geçildi. Böylece, Makedonya'da Osmanlı Devleti'nce Genel

Müfettişlik örgütü kuruldu. Avusturya ve Rusya buraya memurlarını atadı. Jandarma örgütünün başına İtalyan general getirildi. Makedonya bölgelere ayrılarak, İtalyan generalin emrinde Avusturya, İtalya, Rus, Fransız, İngiliz subaylarının da bulunduğu Jandarma birliklerine verildi. Ancak, kaynaşmalar sürdü. İngiltere bir süre sonra bu ıslahatı yeterli görmeyip, mali ıslahat yapılmasını istedi. 1905 'de Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek için beş devlet Midilli adasını işgal edince, Makedonya maliyesini kontrol için bir komisyon kuruldu. Sonuçta, Makedonya'nın her yönden kontrolü beş devletin eline geçmişti. Bu gelişmeler ve Makedonya'nın huzurunu sağlama tedbirleri yeterli olmadı, ve bu mesele Balkan Savaşlarının başlıca nedeni oldu.

Osmanlı - Alman Yakınlaşması

1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra, Avrupa güçler dengesinde meydana gelen gelişmeler, Osmanlı dış politikasını da değişime uğrattı. Özellikle, 1888'de II. Wilhelm'in imparator oluşu ve Almanya'nın politik olarak Doğu'ya yönelmesi, Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya yaklaştırdı.

II. Wilhelm yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'ne ekonomik yönden nüfûz ederek, Osmanlı topraklarına yerleşmek düşüncesindeydi. Bu daha ziyade kişisel düşünceden çok, sömürge ihtiyacından doğan bir diplomasi değişikliği idi. Amaç, Anadolu'nun zenginliklerinden yararlanmaktı.

Alman etkisi önce kültür yolu ile başladı. 1880'de Almanya'ya askeri öğrenci gönderildi, bir süre sonra Osmanlı ordusunu düzenlemek üzere Alman askeri heyeti geldi. Kıbrıs, Mısır ve Tunus'un kaybı ise Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya daha da yaklaştırdı. 1888'de bir Alman Bankası (Deutsche Bank) Haydarpaşa - izmit hattının işletmesini ve İzmit - Ankara hattı inşasını üzerine aldı ve bu hattın Bağdat'a kadar uzatılmasına

karar verildi. Böylece ***"Anadolu Demir Yolu Kumpanyası"*** doğdu.

1889'da II. Wilhelm ülkeyi ziyarete geldi. Alman etkisi daha da arttı. 26 Ağustos 1890 'da bir ticaret antlaşması yapıldı. Bu antlaşma, Alman ekonomisinin Osmanlı ülkesine iyice nüfûz etmesine yol açtı. 18 Mart 1902 'de Bağdat demiryolu yapım hakkını Almanya'nın Anadolu Demiryolu Şirketine verildi. Buna göre 99 yıl sürekli olan bu antlaşmayla demiryolunun her iki tarafında 20 'şer kilometrelik alan içinde, maden işletebilecek, eser arayacak, kazı yapacak ve Basra körfezinde limanlar yapıp, işletebileceklerdi. Ancak Almanya'nın demiryolu ile İngiliz -Rus ve Fransa 'nın Ortadoğu'daki çıkar bölgelerine yaklaşması, Bağdat demiryolunun ekonomik niteliğini geri planda bırakarak, İngiltere, Rus ve Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerinde yıkıcı siyaset izlemelerine neden olacak bir siyasî sorun haline gelmesine neden oldu. Dolayısıyla, Osmanlı toprakları üzerinde çıkar çatışmaları şiddetlenmeye başladı. Düyûn-u Umûmiye İdaresinin kurulması da, devletin toprakları üzerinde sanayi ve ticari faaliyetlerin artmasına, devletler arası ilişkilerde diğer önemli bir unsur ve hatta siyasî bir güç oldu.

II. Abdülhamit döneminde Genç Osmanlılar ve İttihat ve Terakki

Genç Türkler veya Genç Osmanlılar, siyasî parti halinde değil meşrutiyet idaresini isteyen bir cemiyet olarak faaliyet göstermişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti cemiyetini kuranlar ise, Genç Türklerden sayılmakla beraber organik bir siyasî teşekkül içinde ve siyasî bir program etrafında toplamış idi. Aralarında antlaşmazlık ve ayrılıklar olmakla birlikte İttihat ve Terakki'nin, hürriyet mücadelesinin, organize olmuş tek oluşumuydu.

II. Abdülhamit'e karşı ilk muhalefetler, 1878'de I. ve II. Çırağan olayları ile V. Murat'ı tahta çıkarmak şeklinde görüldü.

Birinci olaya Ali Suavi, ikincisine ise Kelanti komitesi öncülük yapmış, bu komiteden Ali Şefkati Bey* Avrupa'ya kaçarak, Napoli'de ***İstiklâl*** adıyla bir gazete yayımlayarak Osmanlı Devleti'nde yapılması gereken ıslahatları savunmuş, onun 1889'da Paris'te ölümünden sonra Ahmet Paşa bu şehre gelerek onun mücadelesini devam ettirmiştir. İttihat ve Terakki üyeleri ise 1895'den sonra çeşitli yerlere sürgüne gönderilmeye başlanmış, aralarından bazıları Avrupa ve Mısır'a kaçarak, buradaki Genç Osmanlı sayısını arttırmışlardır. 1889'da Damat Mahmut Paşa ve oğulları Prens Sabahattin ile Lütfullah Avrupa'ya kaçmışlardır. Bunun yanında Ali Kemal gibi saraya hafiyelik yapan gençler de Genç Osmanlılara katılmışlardır. II. Abdülhamit devrinde Jön Türkler tarafından, çeşitli ülkelerde 95 Türkçe, 8 Arapça, 12 Fransızca ve 1 Yahudice olmak üzere toplam 116 gazete çıkarılmıştır.

İttihat ve Terakki

İttihat ve Terakki Cemiyeti kesin olmamakla birlikte 1889'da kurulmuş olabilir. Önce adı, "Cemiyet-i Osmaniye İttihat ve Terakki" iken kısa müddet sonra ***Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*** olarak değiştirilmiştir. Kurucuları, Askeri Tıp Okulu öğrencilerinden İbrahim Tema (Ohri), Abdullah Cevdet (Harput), Mehmet Reşit (Kafkasya), Hüseyinzâde Ali (Bakü), İshak Süküti (Diyarbakır)'dir. 1895 Ermeni olayları ile harekete geçerek II. Abdülhamit idaresine karşı bütün Osmanlıları birleşmeye çağıran cemiyet, kendini böylece açığa çıkarınca saray tarafından takibata uğradı. Bir kısmı Avrupa'ya kaçtı. Böylece cemiyetin çalışmaları ülke dışında, başlıca dört merkezden Bükreş, Paris, Cenevre ve Kahire'den devam etti.

Bu dört tıbbiyeli tarafından kurulan cemiyet genişledi; ve

** Ahmet Bedevi Kuran (İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler)'e göre; II. Abdülhamit idaresince sonsuz kürek cezasına çarptırılan Ali Şefkati, bu devirde ilk mefkûre (ülkü, ideal) neşriyâtına başlayan ilk Genç Osmanlı'dır.*

özellikle sivil, askeri, bahri, tıp ve diğer okullar öğrencileri arasında büyüyerek, Paris'te tırmanışa geçti. Burada Lübnanlı Maruni ve Osmanlı parlâmentosu eski üyelerinden Halil Ganim La Jeune Turguie adlı bir gazete çıkarmaya başladı. 1889'da Bursa Millî Eğitim Müdürü Ahmet Rıza Bey (İngiliz Ali) Paris'teki bir sergiyi görmek için izin alarak, 1895'de diğer sürgünlerle 15 günlük ***Meşveret***'i yayınlamağa başladı ve bu etki İstanbul'da yayıldı. Bükreş'te ise İbrahim Tema çalışmaların başında bulunmaktaydı. Öte yandan cemiyet içindeki görüş ayrılıkları II. Abdülhamit'in cemiyetin faaliyetlerini durdurmak teşebbüslerini kolaylaştırdı.

1896'da sultanı devirmeyi planladılarsa da ihbar nedeniyle başarısız oldular. Önlem olarak 1897'de askeri bir mahkeme kuruldu. Hürriyet hareketine taraftar askeri öğrenciler tutuklanıp sürgüne yollandı. II. Abdülhamit, 1896'da Fransa'ya müracaatla Meşveret gazetesini kapattırmış, gazete önce Cenevre, sonra Bükreş'de zorlukla yayın hayatı sürdürmüş, bu durum Avrupa'da padişah aleyhinde bir hava yaratıp, cemiyete daha ihtilalci bir yön vermiştir.

1897'de padişah cemiyet ile görüşmesi için Mahmut Celaleddin Paşa'yı göndermiş, bu görüşme İttihat ve Terakki'yi çöküntüye götürmüş, fakat yeniden kuvvetlenmesini de önleyememiştir. Bununla beraber, II.Abdülhamit'in önlemleri cemiyeti parçaladı. Ahmet Rıza karşısında Mizan'ı yayınlayan Murat Bey'i buldu. Bir süre sonra Prens Sabahattin (1887 - 1948) ***Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*** (Kişisel girişim ve merkeze bağlı olma) adlı bir cemiyet kurarak İttihat ve Terakki'nin karşısında yer aldı. O, Fransız yazar Edmond Demolins'in Anglosaksonların üstünlüğü neden ileri geliyor? adlı çalışmasından esinlenmişti. Ona göre bu üstünlük, federal bir devlet olmalarından kaynaklanıyordu. Bu bakımdan, İngiliz tarzında meşruti bir monarşi ile Osmanlı Devleti'nin farklı halk-

ları bölgesel ve mahalli idare altında olmalı idi. Cemiyetin prensipleri, "Osmanlı ülkesini bölgelere ayırmak, her bölgeye belli bir ölçüde özerklik vermek suretiyle bir çeşit federasyon şeklinde bir yönetim biçimi" içinde şekilleniyordu. Cemiyetin program mahiyetindeki fikirleri daha önce belirlenmiş olmakla birlikte, 1906'da yayımlanmıştır.

Bu cemiyetin kuruluşu, Damat Mahmut Paşa ile oğulları Prens Sabahattin ve Lütfullah'ın Avrupa'ya Aralık 1889'da kaçması olayı ile alakalıdır. Mahmut Paşa, II. Abdülhamit'in kızkardeşi Semiha Sultan ile evlenmiş, akrabalık dolayısıyla Adliye Nezaretine getirilerek, padişahın özel müşaviri olmuştu. Ancak o, II. Çırağan olayıyla ilgili bulunması gözden düşmesine neden olmuş, bir İngiliz grubu adına, Bağdat demiryolu imtiyazını temin etmek için saraya yaptığı müracaat olumsuz sonuçlanınca, oğullarıyla Avrupa'ya kaçarak, Meşrutiyet için II. Abdülhamit'e karşı muhalefete geçti. Fakat, İttihat ve Terakki ile de anlaşamadı.

XIX.yüzyıl ikinci yarısında Osmanlılık, İslâmcılık, Batıcılık ve Türkçülük şeklinde ortaya çıkan düşünce akımları, I. - II. Meşrutiyet devresinde devlet hayatında etkili olmuştur. Devletin birlik ve bütünlüğünü temine çalışan bu teorik görüşler ve düşünce akımları, küçük çapta birer devlet doktrini olarak da algılanabilir.

XVI. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nin gerileme sebepleri üzerinde durulmuş, çökmekten nasıl kurtulacağına acil cevaplar verilmişti. 20. yüzyıl başlarında bu sorulara bir yenisi eklendi, kurtarılacak olan bu varlığın tabiatı ne idi. Osmanlı Devleti çeşitli unsurlar üzerine oturmuştu. Şimdi ortaya yeni çözümler çıkıyordu. Osmanlıcılık, İslâmcılık, Batıcılık, Türkçülük ve daha sonra Vatanseverlik. VIII. yüzyılda olduğu gibi Türkler yine Doğu ile Batı tercihi arasında kalmışlardı. Meydana

gelen bu yeni oluşumlar, görüşler ve hatta çatışmalar, Tarık Z. Tunaya (Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul 1960, s. 99)'ya göre, "Osmanlı Devleti'ni yaşatmaktan ziyade, yeni bir devletin kurulması için yapılmış olan laboratuvar tecrübeleri" idi.

*Nitekim, 1912'de Abdullah Cevdet'in çıkardığı İçtihat dergisi Türkiye'de batılılaşmanın geleceği hakkında görülen bir rüyayı anlatan "**Pek uyanık bir uyku**" adlı bir makale yayımladı. Yeni Türk Devleti kurulduktan sonra yapılan inkılâplar bu makalede sıralanmakta idi.*

II. Meşrutiyet (1908)

Jön (Genç) Türkler mutlakiyete karşı olmada birleşirlerken, kurulacak meşrutiyetin devlete vereceği siyasî yapı hakkında fikir ayrılığı içindeydiler. 1902 - 1906 arasında Genç Türkler faaliyetlerine devam ettiler. 1906'da aralarında ***Mustafa Kemal***'in de bulunduğu bir grup, Şamda ***Vatan ve Hürriyet Cemiyeti***'ni kurdular. Bu grubun kuruluşunun etkisi ile aynı sıralarda üçüncü ordu subayları arasında Selanik'te bir komite (***Osmanlı Hürriyet Cemiyeti***) kuruldu.

4 Şubat 1902'de Paris'te Jön Türk Kongresi toplandı. Fakat, birlik sağlanamadı, hatta gruplaşmalar iyice ortaya çıktı. Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza çevresinde olmak üzere ikiye ayrıldılar. Azınlıkta kalan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, ***Ahmet Rıza*** etrafında toplanarak Cemiyetin adını ***Terakki ve İttihat*** olarak değiştirdiler, Meşveret'i Paris'te yayımladılar. Prens Sabahattin ise ***Teşebbüs-ü şahsî adem-i merkeziyet*** cemiyetini kurup ***Terakki*** gazetesini çıkarmaya başladılar. Yukarıda belirtildiği gibi, 1906'da Selanik'te kurulan ***Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*** ve Şam'da kurulan ***Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*** 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleştiler.

İttihat ve Terakki (Birleşme ve İlerleme) *Cemiyetinin program ve amaçları 1902'de Mısır'da yayımlanmaya başlayan* ***Şûray-ı Ümmet*** *gazetesinde neşredildi. Özetle program ve amaçları şunlardır:*

a) Osmanlı Devleti'nin siyasî istiklâlini ve toprak bütünlüğünü her türlü yabancı müdahalesine karşı korumak.

b) İstibdâdı (keyfi, baskıcı idare) yıkmak, meşrutiyeti kurmak ve 1876 Kanun-u Esâsî hükümlerini tatbik etmek.

c) Bütün Osmanlıların birleşmelerini sağlamak.

d) Hükûmet ve başında bulunanları zamanın ihtiyaç ve gelişmelerinden haberdar edip, vazifeye davet etmek.

e) Islahat fikrini, Osmanlı tebaaası arasında yayarak, Osmanlıların en ileri milletler ile aynı seviyede olmak yeteneğinden mahrum olmadıklarını yabancılar nazarında isbata çalışmak.

f) Osmanlı hanedan ve hilâfet makamını, vatan ve millete faydalı olacak şekilde kuvvetlendirmek

1907 Ekim'inde yapılan II. Jön Türk Kongresi'nde yine birlik sağlanamadı. Ancak, görüş ayrılığını bir kenara bırakarak, mutlakiyetin yıkılması için işbirliği yapılmasına karar verdiler. Özellikle İttihat ve Terakki, meşrutiyet düşüncelerini yaymada, Balkanlar etkili oldu. Dolayısıyla, II. Abdülhamit'e muhalefet merkezi Rumeli'ye kaydı. Balkanlarda kaynaşma halen sürmekte idi. Öte yandan, Rusya'nın 1904-1905'de Japonya'ya yenilip, İngiltere ile Asya'da nüfûz bölgeleri üzerinde anlaşıp, bu iki devletin gözlerini tekrar Balkanlara çevirmesine ve Avusturya ve İtalya'nın tedirginliğine yol açtığı gibi, bu arada Almanya ile Rusya arasında ilişkiler gerginlik dönemine giriyordu.

1908'de durum hiç iç açıcı değildi. Üstelik, Meşruti Japonya'nın Rusya'yı yenmesi demokratik kurumların üstünlüğü olarak kabul ediliyordu. Gittikçe gelişen Balkan bunalımı

sırasında İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola Haziran 1908'de Reval (Estonya)'de görüştüler. Bu görüşme bir bakıma Avrupa'nın Hasta Adamının cenaze törenini haber veriyordu. Toplantıda özellikle Makedonya ve Boğazlar söz konusu oldu. Makedonya'ya ait ıslahat açığa vurulduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin parçalanacağı düşüncesinde birleştiler.

Gelecek tehlikelerin bilincinde olan asker ise temel ihtiyaçlarından yoksundu. Makedonya'daki üçüncü ordudaki hava İstanbul'a yansıdığından harekete geçildi. İttihat ve Terakki, meydana gelebilecek müdahaleleri önlemek ve devleti içine düştüğü durumdan kurtarmak için Meşrutiyet'i ilân etmek üzere faaliyete geçti. Nitekim, 1908 Temmuz ayı başında Manastır'daki konsoloslara bir bildiri dağıtarak, Meşrutiyet'i ilân amacında olduklarını açıkladılar. Enver Bey şüphe çektiğinden durumu açıklamak ve terfi almak için İstanbul'a çağrıldı. Ama o esas sebebi anlayıp Resne dağlarına çıktı. 3. Ordu Subaylarından ***Kolağası Niyazi Bey*** de askerleri ve sivillerle 3 Temmuz'da Resne'den ayrılıp, dağa çıkmasıyla ilk fiili hareket başladı. O, ***Bâki ya ölüm, ya selâmet-i vatan*** diyerek, Anayasa'nın yeniden yürürlüğe konmasını, bu yapılmadıkça dağdan inmeyeceğini bildirdi. İsyanı bastırmakla görevli Şemsi Paşa 7 Temmuzda telgrafhaneden çıkarken bir subay tarafından öldürüldü. Resne'deki bu hareket kısa sürede, Makedonya'da yayıldı. Selanik, Manastır ve Edirne orduları Sultana açıkça cephe aldılar. Kosova ve Manastır halkı 20 Temmuzda ayaklandı. Padişahtan meşrutiyeti kurmasını eğer bu gerçekleşmezse İstanbul'a yürüyüp kendisini hal' edeceklerini bildirdiler. 23 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki, Selanik ve Manastır'da II. Meşrutiyet'i ilân etti. II. Abdülhamit bu durum karşısında anayasayı tekrar yürürlüğe sokmak zorunda kaldı ve ***24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet*** ilân edildi.

İttihat ve Terakki, Meşrutiyet'i ilân etmekle birlikte yetişkin

kadro eksikliği nedeniyle iktidarı ele alamadı. Bu durum, saray, hükûmet ve cemiyet arasında iktidar mücadelesini doğurduğu gibi çeşitli isyanlara yol açtı, dinin elden gittiği yolundaki propagandayı arttırdı. Bu arada İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet başladı. Öte yandan Meşrutiyet'in ilânıyla yurda dönen Jön Türkler arasında fikri ayrılığı da devam etmekteydi. Böylece muhalefet daha da arttı, birtakım partiler kuruldu, 11 Aralık 1908'de yapılan seçimleri İttihat ve Terakki büyük çoğunlukla kazandı ve 17 Aralık 1908'de Meclis açıldı.

Bu arada 1908 Ekim ayında üst üste gelen dış olaylar, Meşrutiyet'in ilanıyla doğan umudu sarsmıştı.

II. Meşrutiyetin ilânından bir süre sonra, Avusturya'nın Bosna - Hersek'i ilhâkı, Rusya'nın Boğazlar statüsünü lehine değiştirmek istemesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilânı, Girit'in Yunanistan'a katılmak istemesi gibi dış sorunlar ortaya çıktığı gibi, ardından bir iç olay 31 Mart olayı patlamıştır.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhâkı ve Boğazlar Sorunu

Avusturya - Macaristan İmparatorluğu, 1878 Berlin Antlaşması'na dayanarak, 1879'da Bosna-Hersek'i işgâl etmişti. Amacı hukuken de bölgeyi kendine bağlamaktı. Diğer taraftan, Sırbistan da bölgeyi kendi topraklarına katmak istemekteydi. Avusturya, Rusya'nın rızasını alıp, ona boğazlarda ödün vermek suretiyle Bosna-Hersek'i ilhâk etmek ve daha sonra uygun ortamda Belgrat üzerinden Selanik'e inmek niyetindeydi. Bunu gerçekleştirmek için Rusya ile işbirliğinden yanaydı. Keza Rusya dahi Uzak-doğuda Japonya'ya yenildiğinden tekrar batıya dönmüştü. Sıcak denizlere inme projesinde ise artık Baltık'ta Alman gücü bulunduğundan, Boğazlar bu devlet için en iyi geçiş yolu idi. Bunun için, Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin verecek şekilde Boğazlar statüsünde değ-

şiklik yapılmasını istemekteydi. Fakat, Boğazların statüsü devletlerarası bir antlaşmada tespit edilmiş olup, bu devletlerin rıza ve desteğini sağlaması gerekmekteydi. 1907'de İngiltere ile antlaşma yaparken boğazları konu etmiş ama kabul edilmemişti.

Ancak, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i topraklarına katmak istemesi, Rusya'ya da istediği fırsatı verdi. İki devlet, 15-16 Eylül 1908'de Bohemya'da görüşerek prensip kararına vardılar. Avusturya, ***5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek***'i topraklarına kattığını bir nota ile Berlin imzacılarına ve Osmanlı Devleti'ne bildirdi. ***Aynı gün, Bulgaristan bağımsızlığını, Girit de Yunanistan'a bağlandığını ilân etti.*** Sonuçta, iki devlet arasında 1909 Şubatında yapılan antlaşma ile Osmanlı Devleti iki buçuk milyon altın karşılığında Bosna-Hersek'i Avusturya'ya devretti ve burayı tamamen kaybetti. Avusturya ise Balkanlara iyice sokulmuş oldu. Bu oldu bittiyi, Osmanlı, İngiltere, Rusya ve İtalya devletleri olumlu karşılamamakla birlikte en şiddetli tepki Sırbistan'dan gelmiş, Avusturya ile savaşı göze almış olmakla beraber Rusya tarafından durdurulmuştur. Öte yandan, Rusya boğazlar üzerindeki isteklerini tekrar açığa vurmakla birlikte, ertelemek zorunda kalmıştır.

Böylece, Bosna-Hersek sorunu Almanya'nın desteği ile Avusturya'nın başarısıyla sonuçlanmış oldu. Ancak bu olay, Rusya ile Sırbistan'ı birbirine daha da yaklaştırdığı gibi, üçlü itilâf devletleri arasındaki bağları kuvvetlendirdi. Avusturya'nın yayılma emellerine karşısında telaşlanan İtalya'yı ise üçlü ittifak blokundan biraz daha uzaklaştırdı. Dolayısıyla Bosna-Hersek sorunu bir Osmanlı-Avusturya sorunu olarak başlayıp, bloklar mücadelesine dönüşmüş, bir Avrupa bunalımı haline gelip, Balkanları daha da karıştırmış ve hatta I. Dünya Savaşı'nın nedenlerinden olmuştur. Bu nedenle altı ay süren bu buhrana ***I. Dünya Savaşı'nın Provası*** denir.

Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlânı

1878'de Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Bulgar Prensliği kurulmuş, 1885'de Doğu Rumeli de bu prensliğe katılmıştı. Ancak, Bulgaristan, Ayastefanos antlaşması sınırlarına ulaşmak ve bağımsızlığını elde etmek istemekteydi. Bu amaçla Rusya'nın güçlü bir desteğini bulamadığından Avusturya'ya yönelmişti. Nitekim, Avusturya dahi Bosna-Hersek'i ilhâkına uygun ortam hazırlamak için Bulgaristan'ın bağımsızlığını destekliyordu. Bu destek ile Bulgaristan, 5 Ekim'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhâk ettiği gün bağımsızlığını ilân etti. Osmanlı Devleti olayı protesto etti ve meselenin devletlerarası bir konferansta ele alınmasını istedi, başta İngiltere olmak üzere bu istek reddedildiği gibi, iki devletin aralarında bir tazminat karşılığında antlaşmaları istendi. Fakat bu görüşmeler olumsuzdu ve savaş olasılığı görünmekteydi. Neticede Rusya, Slavlar üzerindeki etkisini kaybedeceği düşüncesiyle harekete geçerek, 1909 Ocağında bir öneri ortaya attı. Osmanlı Devleti öneriyi kabul edince, Rusya ile 16 Mart 1909'da Petersburg'da bir antlaşma yapıldı. Buna göre; Osmanlı Devleti, 125 milyon frank karşılığında Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıyacak; 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı tazminatından kalan 125 milyon frank Rus alacağı olduğundan, Bulgaristan Rusya'ya bu miktar kadar borçlanacaktı. Daha sonra Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da iki antlaşma imzalandı (19 Nisan 1909). Biri; Müslüman halkın hakları, vakıflar ve müftüler hakkında olup, diğeri Petersburg antlaşmasının onayı idi. Böylece, Osmanlı Devleti Bulgaristan'ı tamamen kaybediyor ve Balkanlarda biraz daha gerilemiş oluyordu.

Girit'in Yunanistan'a Bağlandığını İlân Etmesi

5 Ekim 1908'de meydana gelen diğer bir olay da Girit'in Yunanistan'a katılışının ilânı oldu. Avrupa devletleri ve Osmanlı

Devleti durumu tanımadılar. Bununla beraber İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya adadan askerlerini çekmeye başladılar. 27 Temmuz 1908'e kadar askerlerini çektiler, bu durum Girit'in Yunanistan ile birleşmesini şeklen tanımak demek idi. Buna karşın, sadece Suda limanında Osmanlı bayrağının bulunmasını ve Müslüman halkın korunması için bu limana dört küçük savaş gemisi gönderilmesi kabul edildi. Girit'teki bu yeni durum Rumları daha da serbestleştirdi. Mesele çözümlenmemiş biçimiyle 1912 yılına kadar geçerliliğini korudu.

31 Mart Olayı

Bütün bu gelişmeler İttihat ve Terakkiye karşı muhalefeti arttırmıştı, din yanlısı çevreler, İttihat ve Terakki ile hükûmete karşı faaliyete geçtiler. Derviş Vahdeti'nin başında bulunduğu Volkan Gazetesi ve "İttihad-ı Muhammedi Fırkası" dinin elden gittiği ve ülkenin şeriattan uzaklaştığı propagandasına giriştiler ve bunu özellikle askerler arasına yaymak istediler. Bu sırada İttihat ve Terakki güvenliği korumak amacıyla Makedonya'dan "Avcı Taburları" getirtmişti. Sonuçta, propagandaların tesiri ile 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325)'de 4. Avcı Taburu askerleri subaylarını hapsetmesiyle 31 Mart olayı patladı. Bunlar Ayasofya meydanında toplandılar; Meclis-i Mebusan'ı kuşattılar, Harbiye Nezaretini basmak istediler, hükûmetin istifasını, bazı milletvekillerinin uzaklaştırılması gibi isteklerde bulundular. Olayların önünü alamayan Hüseyin Hilmi Paşa hükûmeti istifa etti.

Olayı bastırmak üzere 15 Nisan 1909'da ***Hareket Ordusu*** denilen kuvvetler Selanik'ten yola çıktı. Bu ordunun hazırlanmasında o sırada kurmay yüzbaşı olan **Mustafa Kemal Atatürk** önemli çalışmalarda bulundu. İstanbul'a gönderilen 1. kademe birliklerinin Kurmay başkanlığını yaptı ve düzenlenen orduya onun önerisiyle Hareket ordusu adı verildi.

Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu 24 Nisan 1909'da şehre hakim olarak ayaklanmayı bastırdı. İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet'e karşı yapılan hareket, böylelikle önlenmiş oluyordu. Hareket Ordusu İstanbul'a geldiğinde Ayan ve Mebusan Meclisleri Yeşilköy'de "Milli Meclis" olarak toplanarak (22 Nisan 1909) II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesini görüşmüş, Mahmut Şevket Paşa'nın bu karar için henüz erken olduğunu belirtmesi üzerine ertelenmişti.

Olay bastırıldıktan sonra, 27 Nisan 1909'da Millî Meclis bir toplantı yaptı, II. Abdülhamit'i tahttan indirerek, yerine ***V. Mehmet Reşad***'ın geçmesine karar verdi. II. Abdülhamit Selanik'e gönderildi. Daha sonra 19 Ağustos 1909'da bir kanunla 1876 Anayasasının 21 maddesi değiştirilip, bazıları kaldırılarak, üç madde eklendi. ***1909 Muaddel*** [*] ***Kanun-u Esâsî***'si olarak uygulamaya geçildi. Şekil itibariyle olmasa dahi 1876 Kanun-u Esasîsi'nden içerik bakımından farklılıklar taşımaktaydı.

Bu değişikliklerle padişahın yetkileri belirlenip, kısıtlanarak, yasama ve yürütme organlarının yetkileri çoğaltıldı. Bununla beraber İttihat ve terakki'nin yönetimde ağırlığını iyice hissettirdiği bir dönem de başlamış oldu. Buna göre, padişahın bazı haklarının sınırlandırıldığı, sadece Sadrazam ve Şeyhülislâm'ı tayin yetkisi verildiği, vükela heyetini onaylayabileceği, vükelanın meclise karşı sorumlu olduğu, (1914'de bir kanunla vükelânın değişmesi veya meclisin feshinin padişah kararına bırakılarak, kısmen eskiye dönülmüştür) görülmektedir. Kanun teklifi hakkı vükela ve padişaha verildiği gibi, Âyân ve Mebusan meclislerine de tanınmıştır. Gizliliğe karar verilmedikçe (önceden gizli idi) Âyân toplantıları açık yapılacaktır, dolayısıyla meclise padişah karşısında bağımsızlık verilmiş, fert hakları genişletilerek, güvence altına alınmış, halka cemiyet kurma ve toplanma hakkı verilmiş ve 113. madde kaldırılmıştır. Yeni

---

muaddel : tâdil edilmiş, eski hali değiştirilmiş.

Kanun-u Esasî, 119, 120 ve 121. maddelerin eki ile 121 maddeden oluşur.

Kanun-u Esâsî'nin Üstünlüğü :

1876 Kanun-u Esâsî'nin üstünlüğü, maddelerin hiçbir şekilde değiştirilip, kaldırılamayacağı maddesi ile belirlenmiştir. 1909 Kanun-ı Esâsî'ninde; padişahı Kanun-u Esâsî'ye riayet edeceğine dair yemin ettirilmesi, kanun teklifinde yetkili olan hükûmeti, padişahın etki ve müdahalesinden kurtarması, meclise padişah karşısında gereken bağımsızlığı vermesi ve padişahtan mutlak veto hakkını geri alması hükümleri 1909 Esâsîsi'nin üstün

1876 Kanun-u Esâsî'si önemli bir aşama olmakla birlikte meşrutî bir saltanat kurulmasında başarılı olamamış, hatta bazı hükümleri ile mutlakiyet rejimini kanuni yaptırımlara bağlamıştır. 1909 (1325) Kanun-ı Esasî'si ile yukarıda belirtilen özellikleri ile Osmanlı saltanatına ilk defa meşrutilik vasfı kazandırıp, parlamenter bir demokrasının esaslarını belirlemekle beraber bazı hükümleri ile (3, 7, 10, 118.maddeler) 1876 Kanun-ı Esâsîsi'nden biraz daha fazla teokratik bir karakter taşıdığı belirtilmektedir.

AVRUPA'DA BLOKLAŞMA

Üçlü İttifak (Bağlaşma)

Bismark, Fransa'nın 1870 Sedan savaşı yenilgisinin ve Alsace–Lorraine'i kaybetmenin acısını unutmayacağını biliyordu, bu düşünceyle bu devletin dikkatini Avrupa karası dışına çekmeğe çalıştı ve Tunus'a yönlendirdi. İngiltere de, Kıbrıs'ı almasına karşılık, Fransa'ya sus payı olarak, Tunus'un verilebileceğini imâ etmekteydi. Ancak Fransa'nın Tunus'a işgâli, İtalya'yı oldukça kızdırdı. Zirâ, İtalya kendisine en yakın gördüğü Tunus topraklarını işgâl etmek niyetindeydi. Bu sebeple, Fransa

ile arası açıldı.

Öte yandan İtalya, sömürgecilik politikasında yer alabilmek için güçlü bir devlet ile antlaşmanın gereğine inandı ve Almanya'ya yakınlaşmaya başladı. Bismark, Fransa'yı iki cepheden de bağlamak imkânına kavuşacağından, İtalya'nın isteğini kabul etti. Böylece, Avusturya, İtalya ve Almanya arasında 20 Mayıs 1882'de ***üçlü ittifak*** antlaşması yapıldı. Bu antlaşmanın amacı, bir savaş sırasında üç devlet arasında karşılıklı yardımlaşmayı sağlamaktı. Üçlü ittifak 1892, 1907, 1912 tarihlerinde genişletilerek yenilendi. Ancak 1902'de İtalya gizlice Fransa ile anlaşmış olduğundan, I. Dünya Savaşı'nda karşı tarafta yer almıştır. Bununla beraber, üçlü ittifak, I. Dünya Savaşı'na kadar Avrupa politikasının temel direği olarak varlığını korumuştur.

Giderek büyüyen Almanya, gelişen sanayisine hammadde ve açıkpazar açmak zorunda kaldı. Nitekim, Afrika'da Togo, Kamerun, güneybatı ve doğu Afrika ile Yeni Gineyi ele geçirdi. 1885'de İngiltere, Almanya'nın bu topraklardaki varlığını kabul etti. Böylece, Almanya da sömürgeci devletler safında yer almış oldu. Almanya, Fransa ile ilişkilerinin iyice bozulduğu ve bu devletin Rusya ile birleşme hareketinde olduğunu anlayıp, iki cepheli bir savaşa maruz kalmamak için Rusya ile bu devletin Boğazlara yerleşme isteğini kabul etmek suretiyle 18 Haziran 1887'de üç yıl süreli bir antlaşma yaptı. Fakat, Almanya tahtında meydana gelen iktidar değişikliği bu antlaşmanın yenilenmesini olanaksızlaştırdı.

Alman tahtına çıkan II. Wilhelm (1888 - 1918), Alman dış politikasını değiştirdi. O, İngiltere - Avusturya - Almanya ittifakından ve Osmanlı Devleti ile sıkı ilişkilerden yanaydı. Böylece Almanya'nın dünya devleti haline gelmek için güttüğü dünya politikası, Avrupa'da karşı blokun kurulmasına yol açtı. Ancak bu blok uzun siyasî gelişmeler sonucu meydana gelebildi.

Üçlü İtilâf (Anlaşma)

Almanya'nın dış politikasında meydana gelen değişim (1890'da Bismark'ın başbakanlıktan çekilmesine, zamanı geldiği halde; Almanya'ya asıl tehlikenin Rusya'dan geleceği ve Balkanlardaki Avusturya - Rusya rekabetinde Avusturya tarafını tutma eğilimi nedeniyle 1887 Rus antlaşmasının yenilenmemesi) karşısında, Rusya Fransa'ya yaklaşmaya başladı. İki devlet arasında 1892'den itibaren başlayan görüşmeler, 4 Ocak 1894'de yapılan bir antlaşma ile kesinlik kazandı. Böylece politik yalnızlıktan kurtulan Fransa ve Rusya, Almanya'ya karşı dengeyi sağlamış oluyordu.

Bundan sonraki süreçte, İngiltere Fransa'nın Fas'a yerleşmesini, Fransa da Mısır'ın İngiltere'de kalmasını onayladı. Ancak bu ikili antlaşmanın daha etkili hale gelmesi, 1904'de İngiliz - Fransız ve 1907'de İngiliz - Rus antlaşmasının yapılması sonucunda yani dolaylı olarak üç devletin bir blok içinde birleşmesi ve böylece ***üçlü itilâf***'ın kurulmasıyla oluştu. Bu devletler artık açıkça görünen Alman tehlikesine karşısında, aralarındaki sömürge ve çıkar çatışmalarından doğan anlaşmazlıkları çözmek amacıyla uzun süren görüşme ve mücadeleler sonunda yaptıkları antlaşmalar ile bir karşı blokun oluşmasını sağlamış oluyorlardı.

Öte yandan, üçlü itilaf ve üç ittifak bloklarının açık olarak ortaya çıktığı bu dönemde, Almanya, Osmanlı Devleti'ne yakın olma çabası içinde olmakla birlikte, müttefiklerinden Avusturya'nın Bosna-Hersek, İtalya'nın da Trablusgarp üzerindeki emellerine karşı çıkmıyordu.

Islahatlar

Saray ve Bab-ı Âli

1878'den itibaren iktidar merkezi haline gelen saray, bürok-

rasi duvarıyla örüldü. Sarayda I. ve II. katiplerin egemenliği başlamıştı. Padişah'ın denetiminde bulunan saraydaki gizli ***hafiye (polis) örgütü***, hükûmet dairelerinden elde eltikleri jurnalleri saraya bildirirlerdi. Devrin en meşhur hafiyesi FehimPaşa idi, ismi saklı tutulan diğer bir hafiye de o sırada şehzade olan Vahidettin (VI.Mehmet) idi. Ermeni banker Agop Zarifi Paşa padişahın mali danışmanı idi, Rum Karatodori Paşa da padişaha iç ve dış konularda danışmanlık yapıyordu. Sarayda bir de Basın dairesi kurulmuştu. Burada iç ve dış basından haberler özetlenerek padişaha veriliyor; okuması için romanlar çevriliyordu.

Babıâli, hükûmet makamı olark devam ettiyse de bünyesinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Kanun-ı Esâsi'ye göre Sadrazam padişah tarafından tayin edilmekte diğer vekilleri de yine o seçmekte idi. Böylece Sadrazam padişahın mutlak vekili sıfatıyla evvelce üstlendiği yetkileri kaybetmiş oluyordu. Mebuslar Meclisi'nin Rus savaşının sorumlusunu aramaya başlayınca padişah bundan ürkerek, sadrazam unvanını başvekil olarak değiştirmiş, fakat meclis reddedince, diğer sebeplerle birlikte neticede meclisi kapatmıştır. II. Abdülhamit bundan sonra sadrazam veya başvekil unvanı ile hükûmet başkanı tâyin etmekle birlikte geleneksel yetkilerini oldukça kısıtladığı sadrazamın bir icra vekili veya katibi (ya da M. Kemal İnal'ın Son Sadrazamlar adlı eserinde belirttiği "bostan korkuluğu") durumunda silik şahsiyetlere büründüğü görülmektedir. Dolayısıyla Saray ile Babıâli arasında kuvvet dengesinde saray lehine bir uçurum söz konusu olmuştur. II.Abdülhamit'in 32 yıllık idaresinde bu nedenle 26 sadaret değişikliği yapılmıştır.

1879'da saray kadrosunu yeniden düzenleyen II. Abdülhamit, hizmetine aldığı kişileri genellikle Rüştiye mezunlarından seçiyor, bunlar Mekteb-i Mülkiye veya askeri akademilerde eğitilerek, bu alanlarda padişaha yardımcı oluyor, en son eğilim

ve gelişmeleri ona bildiriyorlardı. Böylece O, Mustafa Reşit Paşa tarafından kullanılan eski Osmanlı "hami" düzenini yeniden kurarak, bütün hükûmet düzenini sarayın denetimi altına almıştır. 1880'de İçişleri Bakanlığındaki Zaptiye Meclisi, Zaptiye Nezareti olarak bağımsız hale getirilerek, saray dışında padişahın iradesinin yerine getirilmesini sağlayıcı bir denetleme mekanizması daha oluşturuldu. Bu suretle, vatana ihanet sayılan düşünce ve davranışlarından kuşkulanan kişiler görevlerinden alınarak, sürgüne gönderiliyor veya idam edilebiliyordu. Bunun bir örneği Mithat Paşa'dır. 1878'de sürgünden dönen Mithat Paşa, Suriye ve İzmir valiliği yapmış, bu sırada parlementoyu yeniden kurma çalışmaları yüzünden, Abdülaziz'i öldürttüğü gerekçesiyle (Ahmet Cevdet Paşa'nın başında bulunduğu bir komisyon tarafından) Yemen'e gönderilmiş ve orada kimliği bilinmeyen bir kişi tarafından öldürülmüştür (1883). Onun bu durumu, Padişah irâdesine karşı gelecekler için bir uyarı olmuştu.

II. Abdülhamit meşrutiyete karşı olmakla birlikte ıslahata tümüyle karşı değildi. Hatta onun ilk on yılı denilebilir ki hukuk, idare ve özellikle eğitim alanındaki ıslahatın gerçekleşip, zirveye çıktığı dönem oldu. Abdülhamit döneminde Tanzimatla başlayan çalışmaların sürdüğü, 1879'dan itibaren kendisi tarafından geliştirilen bir reform programının uygulandığı görülmektedir.

*Osmanlı - Rus Savaşı sırasında Sadrazam bulunan İbrahim Ethem Paşa Topkapı Sarayı yakınında ilk modern basımevi olan **Matbaa-i Amire**'yi kurmuş, Jeoloji ile ilgili yazılar ile Osmanlı bilim ve aydın kişileri arasında bilimsel düşüncenin gelişmesini sağlamış, oğulları Osman Hamdi, İsmail Galip ve Halil Ethem Türk kültürü üzerindeki çalışmalarını Cumhuriyet dönemine kadar uzatan kişiler olmuşlardır.*

Bu devir isimlerinden biri olan Ahmet Vefik Paşa 1877-1878'de Mebusan Meclisi başkanlığı yapmış, 1878'de Sadrazamlık görevinde bulunmuştur. ***Lehçe-i Osmanî*** *adlı sözlük ile* ***Fezleke-i Tarih-i Osmanî*** *adlı tarih kitabını yazmış , Moliere'den 16 komedi çevirisi yapmıştı.*

Abdülhamit'in ileri gelen bakanlarından ve 1878 - 1879'da kısa bir süre Sadrazam olarak görev yapan diğer bir kişi de Hayrettin Paşa'dır. Idarî alanda önemli katkıları olmuştur.

Yine bu devirde ileri gelen bir kişi olan Küçük Sait Paşa (1838 - 1914) 7 kere Sadrazamlık yapmış, mali alanda önemli çalışmalarda bulunmuş, yerli ticaret ve sanayii geliştirmek için "İstanbul Ticaret Odasını" kurmuş, laik okul sistemini geliştirmiş, bütçeyi dengelemiş, mahkemeleri hükÛmet müdahalesinden kurtararak bağımsızlaştırmıştır.

Onun rakibi ve Sadrazam olarak yedeği durumunda olup, 1885 - 1891 arasında ve 1895'de Sadrazam olan Mehmet Kamil Paşa (1832 - 1913)'nın ***Tarih-i Siyasîye-i Devlet-i Osmaniye*** *adlı eseri dönemin önemli bir tarih kaynağıdır. Düyun-u Umumiye'nin kuruluşundan sonra Osmanlı maliyesine düzen vermiş, hazinenin borcunu ödeyebilmesi için yabancı şirketleri demiryolu ile sanayii kurmaya özendirmiştir.*

Eğitim

Bu dönemin ıslahat hareketlerinde önemli bir şahıs olarak ***Mehmet Sait Paşa*** (1838 - 1914)'yı görüyoruz. Birkaç dönem Sadrazam olarak görev yapan Sait Paşa'ya göre gelişmenin ön şartı eğitim idi. Abdülhamit de en büyük çabalarını bu alanda gösterdi.

Aslında, II. Abdülhamit'in, 1877'de Mebusan Meclisini açış nutkunda devletin eğitim siyâseti hakkında yalnız memur ve politikacı yetiştirmek üzere bir yüksek okul açılacağına temas ettiği anlaşılmaktadır. O, özellikle Sait Paşa telkin ve sunduğu lâyihalar ile açılmasına izin verdiği okullarda programları inceleyerek, zararlı gördüğünü yasaklamış, basın yayını sıkı kontrole almış, yeni neslin politika ile uğraşmaması için ziraat, orman ve ticaret gibi alanlarda okulların açılmasına müsaade etmiştir. Sait Paşa'nın önerilerinin II. Abdülhamit üzerinde tesirli olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla 1879 - 1886 tarihleri arasında vilâyetlerde 119, İstanbul'da 17 Rüştiye Okulu kuruldu. Rüştiyelerde Fransızca'ya yer verilmiş, Bursa, Edirne, Çanakkale ve Yanya'da lise derecesinde idadiler, İstanbul'da Hukuk, Mülkiye, Güzel Sanatlar, Orman, Ticaret ve Maden okulları açılmıştır. İstanbul'da ***Beyazıt Genel Kitaplığı*** kurulduğu gibi, Ticaret, Orman ve Maadin Nezaretinde 40 kişilik bir tercüme komisyonu oluşturulup, fen ve sanayi ile ilgili kitapların tercümesine başlandı.

> *Kanun-u Esâsî'nin 15. maddesine göre "Kanuna uymak şartıyla her Osmanlının genel ve özel öğretime mezun olup, 16. maddeye göre de "her çeşit okullar devlet denetiminde olacağı dini hususlar hariç, Osmanlı tebaaasının eğitiminde birliğin sağlanması yolunda tedbir alınacağı hükme bağlanıyordu. Eğitimin vaziyeti hususunda Meclis'te fikirler ileri sürülmüş ve tenkit edilmiştir. E.Ziya Karal(Osmanlı Tarihî, VIII), bu sert tenkitlerin Meclisin feshinde birinci derecede tesirli olduğunu, zirâ devlet adamlarının kendi mevkii ve menfaatlerinin sarsılmaması kaydıyla eğitimin ıslahına taraftar olmakla birlikte, eğitimdeki noksanlıkların ortaya çıkması ile meclis karşısında küçüldüklerini hissettiklerini kaydetmektedir.*

Maarif Nezaretinde Maarif Meclisi kurulmuş, her vilâyete bir maarif müdürü ve müfettişi tâyin edilmiş, aşâra zam yapılarak, buradan maarif vergisi alınmaya başlanmıştır. Darülfünûn kurmak fikri ilk olarak 1845'de ortaya atılmış, 1870'de gerçekleştirilmişti. Fakat bir yıl sonra kapatılmış, 1874'de Galatasaray Sultanisinde tekrar açılmıştı. Burada hukuk, edebiyat okutulmakta idi. Ancak, 1877'de tekrar kapatıldı. Bununla beraber, 19 Ağustos 1900'da ***Darülfünûn***'un açıldığı ve İlahiyat, Fen ve Edebiyat şubelerinin kurulduğu görülmektedir. Önceki devirlerde kurulmuş olan Hukuk ve Tıp Okulları da 4. ve 5. şubeler olarak daha sonra ilave edildi. Fakat bu iki şube Darülfûnun'dan bağımsız olarak çalıştı.

> *Sait Paşa'nın çalışmalarıyla Abdülhamit'in padişahlığının 24.yılının başlangıcını kutlamak üzere 12 Ağustos 1900'de Osmanlı Üniversitesi (Darülfünûn-u Osmanî) açıldı. Dört şubeden (fakülteden) oluşan (İlahiyat, Matematik, Tabii İlimiler, Edrebiyat) üniversiteye eski hukuk ve tıp okulları da eklenmiştir. O dönemde 24-30 öğrenci alan bu üniversite günümüze kadar kesintisiz eğitim öğretimini sürdürmüştür.*

İlk mülkiye mektebi fikri II. Mahmud devrinde ortaya çıktı ve 1859'da Abdülmecit devrinde Mülkiye mektebi açılmıştı. II. Abdülhamit ise bu mektebi bir yüksek okul haline getirdi. 1879'da faaliyete geçen, bu okul devlete memur yetiştirmekle görevliydi. Sait Paşa'nın çalışması ile "***Maliye devletin ruhudur***" deyiminden hareketle kurulan ***Maliye Mektebi*** ise ancak 3 yıl ayakta kalabildi.

Hukuk Mektebi ve bu konuya ihtiyaç Abdülmecit devrinde ortaya çıkmıştı. Nihayet 1874 Sultanî Mektebinde bir sınıf ayrılmak suretiyle bir Hukuk Mektebi açıldı. II. Abdülhamit tahta çıkınca kapattı, 1878'de tekrar açıldı. 1900'de açılan Darülfûnun'un 4. şubesi kabul edilmekle birlikte bağımsız olarak idare edildi.

Ticaret Mektebi ise ilk defa 1860'da İstanbul'da Ticaret Nezareti binasında bir Ticaret Okulu kurulmasına teşebbüs edilmekle birlikte, ancak 1881'de Ticaret Nezaretine bağlı olarak Babıali'de açıldı. Fakat 1888'de kapatıldı. 1875'de Abdülaziz devrinde Sultanî okulunda Turuku Maabir adıyla ilk Mülkî Mühendis Okulu açılmıştı. II. Abdülhamit devrinde bu okul kapatılıp, ancak 1883'de açılabildi.

1895'de ***Baytar Mektebi*** kuruldu. (Askeri Baytar Mektebinin kuruluşu 1848'e rastlar, ihtiyaç olduğu halde 1888'de baytar sayısı sekizdir)

Müze Müdürü Osman Hamdi Bey ile Ticaret Nazırı Suphi Paşa'nın faaliyetleri neticesi 1881'de Ticaret Nezâretine bağlı olarak Sanayii Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Okulu)kuruldu. Ayrıca bu devirde ***Şehzadegân Mektebi*** ve 1892'de Arap aşiretleri çocukları için İstanbul'da ***Aşiret Mektebi*** kurulmuştur. Sonraları buraya Arnavut ve Kürt aşiretleri çocukları da alındı (5 yıl, yatılı ve padişah himâyesinde, öğrencilere aylık verilmekteydi). 1907'de görünüşte öğrencilerin yemeği beğenmeyip isyanı üzerine II. Abdülhamit bu okulu kapatmıştır.

Batılı tarzda eğitim, 1847'de açılan Rüştiye okullarında verilmekte idi. 1875'den itibaren yüksek askeri okullara ve harbiyeye öğrenci hazırlamak amacıyla askerî rüştiye okulları açıldı. İlk idadî, 1875'de İstanbul'da açıldı. 1884'de konan eğitim vergisi sayesinde bütün ülkede yedi ve beş sınıflı okulların açılması sağlandı. Askeri okullar zinciri geliştirildi. 1904'te Şam, Bağdat, Erzincan, Edirne ve Manastır'da askeri okullar açıldı. Tanzimat döneminde oluşan Darüşşafaka ve Galatasaray Sultanîleri geliştirildi. Galatasaray daha da Türkleştirilerek, Latince dersler kaldırıldı.

Türkçe üzerinde çalışmalar, Türk Dilinin sadeleştirilmesi, Arapça'nın resmi dil olarak kabulü veya Latin harflerinin kabulü (1879) fikirlerinin ortaya atıldığı bu dönemde, Kanun-u

Esâsî'nin 12. maddeleriyle belirlenen "Matbuatın kanun dairesinde serbest oluşu hükmü doğrultusunda Meclisin hür bir basın yolunda ele aldığı ilk kanun tasarılarının biri de basın oldu. Fakat, II. Abdülhamit, meclisi fesh ettikten sonra, kişileri kontrol etmek için kurduğu hafiye teşkilatı yanı sıra fikirleri kontrol için de bir sansür teşkilâtı kurdu. Basılacak kitap ve broşürleri, matbaaların çalışmalarını, kurdurduğu teftiş komisyonlarınca sıkı bir denetim içine soktu. Ayrıca vatan, hürriyet, meşrutiyet, anarşi, ihtilâl, dinamit, hal', Makedonya, Girit, Kıbrıs, Yıldız gibi kelimeler yasak edildi*. Mahmut Kemal İnal'ın bastırmak istediği "Sadrazam Kamil Paşa'nın Mektupları" adlı eser, içinde ***hal'*** kelimesi geçtiği için basımı reddedilmiş, devletin resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de yer alan Felemenk kraliçesine nişan verildiğine dair haberde ***ita***** yerine yalnışlıkla ***hata*** kelimesinin bazılması üzerine 1892'de kapatılarak, 1908'e kadar gazete çıkmamıştır.

Bundan başka daha önce yayımlanmış olan bazı eserlerin de yasaklandığı görülmektedir; Bunların içinde Ziya Paşa, Namık Kemal, Abdülhak Hâmid, Ahmet Mithat Efendi'nin (Üss-ü İnkılâp) eserleri, Katib Çelebi'nin Mizânü'l-Hakk adlı eseri, Voltaire, Rausseau, V. Hugo, Shakespear, E. Zola, Lamartin, Hammer gibi çok sayıda yerli yabancı yazar ve bilim adamının eserleri yasak kitaplar arasındaydı.

Bütün bunların yanı sıra, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, konferans verilmesi, ilmî cemiyetler kurulması, Türk ve Müslümanların yabancı okullara gitmesi, Darülfünûn'da öğretmenlerin öğrencilere müfredat programı dışında konuşmaları yasaklanmış, II. Abdülhamit bu tür yasakların basın mensupları üzerinde yaratacağı hoşnutsuzluğu önlemek için belirli zamanlarda Saraydan gazete sahiplerine ödemeler yapmıştır.

**) II.Abdülhamit döneminde yasak edilen kelimeler için bkz. Mehmet İhsan, İstibdat Maskaralıkları.*

***) vermek*

II. Abdülhamit tahta çıktığında basına sıkı bir ***sansür*** *koymuştu ve basımevlerinin sayısı birkaç tane idi. Buna rağmen, 1883'de bu sayı 54'e, 1908'de 99'a çıkmıştır. Kitap basımı durmaksızın arttı. 1878'de Ahmet Mithat,* ***Terciüman-ı Hakikat*** *adlı gazeteyi çıkardı. Ahmet İhsan tarafından 27 Mart 1897'de* ***Servet-i Fünun*** *adlı dergiyi çıkarttı. Burada Tevfik Fikret 6 yıl başyazarlık yaptı. 1891'de altı Türkçe gazete vardı. Sayıları birkaç yıl sonra üçe indi.* ***Terciüman-ı Hakikat, İkdam ve Sabah.***

Adalet

Bu devrin başında adalet beş çeşit mahkeme tarafından gerçekleştirilmekte idi. (Nizamiye, Şeriat, Cemaat, Karma Ticaret ve Konsolosluk Mahkemeleri) Bunlar içinde devletin doğrudan kontrolünde olan iki mahkeme vardı ki, bunlar Şeriat ve Nizamiye Mahkemeleridir. Mahkemelerin çeşitliliği ise islâm hukukunun müslüman olmayanlara tatbik edilmemesinden ileri gelmekteydi. Adalet müessesesini bağımsız olarak işleyebilmesi, hâkimlerin yetiştirilmesi ve maddî, manevî güvencelerinin sağlanması gerekliydi. Kanun-u Esâsîye göre, "Şer'î davalar, Şeriat Mahkemelerinde, Nizamî dâvalar Nizâmiye Mahkemelerinde görülür. Bundan başka bir mahkeme veya komisyon kurulamaz, hakimler azledilemez, başka memuriyet yapamaz, ceza işlerinde ve amme hukukunu korumaya memur savcılar da bulunur ve vazifeleri kanunla belirleyecektir. Herkes mahkemede hakkını korumada meşru vasıtaları kullanılır" şeklinde prensipler sıralanmıştı. Özellikle mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlerin güvencesini temin başta olmak üzere Meclisin adaleti düzenleme tasarıları kapatılışıyla sekteye uğramıştır.

Sait Paşa'nın ikinci önemli unsur olarak savunduğu konu

adalet idi. 1879'da çıkan bir ferman ile bir Adliye Nazırlığı kuruldu. Nizamiye mahkemelerinin (karma mahkeme) düzenlenmesi sağlandı. Aynı zamanda çıkarılan iki kanun ile usul konuları düzenlendi. Fakat, Osmanlı adliyesi hakkında yabancı eleştirilere cevap vermek ve kapitilasyonlarla sağlanan adli imtiyazları sınırlamak amacıyla yapılan bu düzenlemeler başarısız oldu ve uygulanamadı. 1908'e kadar hukuk alanındaki ıslahata durgunluk hakim oldu.

Böylece 1878'de başlayan II. Abdülhamit'in yönetimi sırasında Sait Paşa'nın Adliye Nazırlığı ve Sadrazamlığı sırasında bu sahada bazı Islahat teşebbüslerinde bulunduğu görülmektedir. Bu ıslahatın amacı, mahkemeleri devlet baskısından kurtarmak, yabancı müdahalelerini önlemek ve hâkim teminatını sağlamaktı. Dolayısıyla bu yolda bazı yeni usuller (Savcılık teşkilatının kurulması gibi) kabul edildi; bununla beraber amacın gerçekleşmediği bizzat Sait Paşa tarafından gözlenmiş olduğu, Meşrutiyet ve benzeri kelimelerin yasak edildiği bu devrede yeni usullere göre teşkilâtlanmış adalet mekanizmasının sağlıklı işlemeyeceğini belirttiği görülmektedir.

Mülkî İdâre

Kanun-u Esâsi, mülkî idareye de birtakım değişiklikler getirdi. Vilâyetler ile ilgili prensipler vilâyet genel meclislerini ortaya çıkarıp, idareye dahil ettirerek (yılda bir kez toplam) mülkî amirler üzerinde bir çeşit kontrol unsuru oluşturulmakta, dolayısıyla hükûmet otoritesini temsil eden vâli ile mahalli otoriteyi temsil eden Meclis arasında bir denge kurmaktadır. Vâli eskiden olduğu gibi, temsil ettiği otoriteye dayanarak dilediğini yapmakta serbest değildir. Çalışmalarını genel meclisin bilgisi dahilinde icraya zorunludur. Kanun-ı Esâsî'nin getirdiği diğer önemli prensip ise Belediye işlerinin ayrı tutularak, işlerin yürütülmesi için Belediye Meclisleri'nin kurulmasını gerektirme-

sidir (Meclisler seçim suretiyle kurulacaktır). Ancak Meclis-i Mebusan'ın bu esaslar dahilinde kanun çıkarma çalışmaları Meclisin feshi ile durmuş, tekrar eskiye dönülmüştür.

Osmanlı - Rus Savaşı neticesi imzalanan Berlin Antlaşması, devletin mülkî taksimat ve idâresinde bazı değişiklikler sonucunu doğurmuştur. Böylece Osmanlı sınırları daralmış, sınırlar içinde kalan bazı eyaletlerde devlet otoritesi daraltılırken, bazılarında bu otoriteye müdahale edilmesi yolunda yabancı nüfûzuna açık kapı bırakılmıştır. Ayrıca Berlin Antlaşması, Osmanlı topraklarının daralması ile birlikte ileride diğer bazı toprakları da kaybetmesine zemin (Tunus, Mısır) hazırlamıştır. Dolayısıyla, Berlin Antlaşması ile Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsız olmuş, Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya Katur İran'a bırakılmış, Bosna, Hersek'in Avusturya tarafından bu vilâyetlerde asker bulundurmak şartıyle idare edilmesine karar verilmişti. Berlin imzasından önce İngiltere ile yapılan antlaşma gereğince, Kıbrıs İngiltere'ye devredildi. 1881'de Tunus'un Fransa'ya, 1882'de Mısır'ın İngiltere eline geçmesine de zemin hazırlanmış oldu. Ayrıca Tuna ili Niş vilâyetinin bir kısmı üzerinde Bulgaristan Prensliği kuruldu. Bu prenslik Osmanlı hâkimiyetiyle tanzim edilerek bir iç nizamnâmeye göre Hristiyan bir hükûmet tarafından idare edilecek ve millî bir orduya sahip olacaktı. Yine bu antlaşma ile Balkanlar güneyinde **Doğu Rumeli Vilâyeti** adı ile siyasî ve idarî bakımından Osmanlı hâkimiyetinde bulunan, fakat hristiyan bir vali tarafından idare edilen muhtar bir vilâyet kuruldu. Burada çıkan isyan sonunda 5 Nisan 1886'da bu Vilâyet, Bulgaristan ile birleştirilmiştir.

Öte yandan, Rusya, doğudaki hristiyanların hâmiliği tezini Berlin Antlaşması'nda formüle etmiş, Girit, 1868 Nizamnamesi'nin tatbiki ve bunun vergi muafiyeti dışındaki hükümlerinin Rumeli vilâyetinde de tatbikini Osmanlı Devleti'ne kabul

ettirmiştir. Rusya'nın ileride Balkanlara müdahalesine açık kapı bırakan bu kazanç yanında, İngiltere de antlaşmanın 61. maddesiyle Doğu Anadolu Vilâyetlerinde Rus nüfûzuna sed çekmek ve kendi nüfûzunu kuvvetlendirmek için; "Osmanlı hükûmeti, Ermeni çoğunluğu bulunan eyâletlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslâhatı vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin, Çerkez ve Kürtlere karşı, güvenliliğini korumayı taahhüt eder ve tedbirleri gerçekleştirirken diğer devletler tatbikata nezaret eder" hükmünü koymuşlardır. Buna sebep, Realist İngiliz siyasetinin Osmanlı Devleti'nin çökeceği görüşüne sahip olması nedeniyle, Mısır ve Arap yarımadasını ele geçirerek, Rusya'nın Mezopotamya yönünde ilerlemesini durdurmak için de Doğu Anadolu'da Karadeniz ve İran sınırı arasında Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetlerini içine alan muhtar bir Ermenistan kurmayı planlamasıydı. Netice olarak, Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki vilâyetlerin büyük kısmı üzerinde harekat serbestisini yitirmiş görünmektedir.

II. Abdülhamit'in merkeziyetçi idaresinin bir göstergesi olarak memur sayısında artış ve böylece devlet idaresinin bürokrat bir idareye doğru gittiği, doğudaki eyaletlere (Arap yarımadası) daha fazla önem verildiği görülmekte olup, memur tayin ve emekliliği, nikah doğum vs. olaylarının belediyeye kaydedilmesi, nüfus kağıdı, bina konumu, kira mukavelesi, posta, nüfus sayımı nizamnâmelerinin yapılması mülkî idare ile ilgili olarak gerçekleştirilen diğer çalışmalardır. Diğer taraftan II. Abdülhamit döneminde rüşvet ve iltimasın çok fazla geliştiği kaydedilmektedir.

Ordu

II. Abdülhamit devrine gelindiğinde Yeniçeri Ocağının kaldırılışı üzerinden yaklaşık yarım asırlık bir zaman geçtiği gö-

rülür. Devlet adamları öteden beri diğer müesseselerin aksine ordunun yenilenmesinde daima hemfikir olmuşlardı: Bu nedenle II. Abdülhamit idareye başladığında Osmanlı ordusu modern bir konumda idi. Ordu, 1) Bab-ı Seraskerî, 2) Dar-ı Şûray-ı Askerî, 3) Erkân-ı Harbiye (Genelkurmay), 4) Tophane-i Âmire Nezâreti olmak üzere dört ana bölüme ayrılmıştı.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar bir meslek ordusu mahiyetinde olan Osmanlı ordusunda askerlik görevi, bu tarihten sonra bir mecburi hizmet haline getirilmiş, Abdülhamit devrinde askere alınma ve askerlik süreleri tespit edilmiş, hristiyanlar ve Araplar askere girme isteksizliği gösterdiklerinden ordu millî bir karaktere ister istemez girmişti. Abdülaziz devrinde askerlik hizmeti müslüman olmayanlara ve asker vermeyen bölgelere yaygınlaştırılması çabası ise neticesiz kalmış, bununla beraber bu kesimden "nakdi bedel" olarak askerlik hizmeti karşılığı alınmıştır. Askere alınma kur'a usulü ile idi. Bu usul ilk defa Avrupa'da Napolyon tarafından uygulanmıştır. İngiltere'de ücretli, Almanya'da ise mecburidir. Osmanlı Devleti'nde ise kur'a usulünden başka gönüllüler ve bedel karşılığı askerlik yapmak isteyenler de orduya alınıyordu, fakat bu son iki sınıf asker savaşta verimsiz idi. Bu usullere göre kurulan Osmanlı ordusunun esas çekirdeğini Nizamiye Kuvvetleri (muvazzaf veya hazar kuvvetler) teşkil etmekteydi. 4 yıllık Nizamiye hizmetinden sonra bir yıl yedek sınıfta bulunulurdu. Ordunun ikinci kademesini redif kuvvetleri teşkil etmekte olup, bu hizmeti bitirenler her yıl, bir ay askerlik hizmeti görmek üzere Müstahfız sınıfını teşkil ederlerdi. 8 yıllık bu hizmetten sonra askerlik ortalama 20 yılda tamamlanmış oluyordu.

Osmanlı-Rus savaşına sevkedilen kuvvetler 300.000 dolayında idi. Silahlar ise yetersizdi, ayrıca ordunun sevkiyat ve düzeni bozuktu. Yenilgi ise ordunun ıslahata gereksinimini iyice açığa vurmuştu. Kanun-u Esâsi'nin birinci maddesinde "Os-

manlı tâbiyetinde bulunan efradın cümlesine, hangi din ve mezhepten olursa olsun , istisnasız olarak Osmanlı tâbir olunur" ve 17. maddesinde yer alan "Osmanlıların bütünü, kanun önünde ve din - mezhep işleri dışında memleketin haklar ve vazifelerinde eşittir" hükümleri askerlik bakımdan mevcut eşitsizliği tekrar gündeme getirmekle beraber, meclisin feshi ve II. Abdülhamit'in hristiyanların orduya alınmasına karşı çıkışı ile yeni asker kaynaklarının araştırılmasına taraftar olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa'nın Doğu Anadolu'daki aşiretleri iskân etmeye lüzum kalmadan doğrudan doğruya "Hamidiye Süvari Alayları" adı ile aşiretlerin teşkilâtlandırılması fikri uygulanmışsa da düzenli bir askeri birlik görünümünden uzak oldukları mevcut şikayetlerden anlaşılmış, fakat II. Abdülhamit, Ermeni hareketlerine ve Rus savaşına karşı yararlı olacağını düşünerek kurduğu bu teşkilâtı kaldırmamıştır.

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıl ikinci yarısından itibaren askeri ıslahat için Avrupa'dan uzmanlar getirmek lüzumunu duymuş, ordunun batılılaşmasında, batının tesiri siyasî olaylar ile paralel bir yol izlemiştir. Berlin Antlaşması'nın imzasından sonra II. Abdülhamit, ordunun ıslahı üzerinde durmuş, Almanya askeri yönden Fransa'ya üstün olmasına rağmen, Fransız - Rus ilişkileri dengesiz bir döneme girdiğinden, Fransa'dan yardım istenmiş, teklif reddedilince II. Abdülhamit uzun bir tereddütten sonra 1882'de Almanya'ya teklifte bulunmuştur. Böylece İstanbul'a gelen Alman askeri heyeti çalışmalarına başlamakla birlikte padişahın bu konuda geniş selahiyet vermemesi nedeniyle verimli bir netice alınamamıştır. Böylece, ordunun maddî ve manevi çöküşü II. Abdülhamit döneminde de devam etmiş, fakat, Türk askerinden özünde bulunan askerlik ruhu kaybolmamıştır.

Maliye

Abdülaziz'in tahttan indirilme sebeplerinden birini teşkil ettiğini gördüğümüz malî buhran II. Abdülhamit tahta çıktığında şiddetini sürdürmekteydi. Abdülhamit tahta çıktığında maliye kötü yönetim ve yüksek faiz nedeniyle kriz halinde idi, bu nedenle devlet gelirlerinin % 80'i yabancı borçlara gitmekteydi.

Mithat Paşa'nın tavsiye ettiği mali tedbirler esasen daha önceleri de önerilmiş noktalar idi. Önemli olan maliyenin denetimini sağlayacar hür bir mekanizmanın oluşmasıydı. Tanzimat fermanıyla mali denetim meselesi dikkate alınarak bu amaçla Meclis-i Ahkâm-ı Adliye kurulmuştu, fakat üyeler padişah tarafından tayin ve azl edildiğinden bu meclisten beklenen sonuç elde edilemedi.

Kanun-u Esâsî'de maliye üzerinde önemle durulduğu görülüyor. Buna göre "vergilerin ancak meclis tarafından kabul edilen bir kanun ile tesbit edilip, toplanacağı, bütçe (Muvazene-i Umumiye) kanunun mecliste madde madde okunup, tetkik, tespit ve kabul edileceği, özel bir kanunla belirtilmeden devlet hazinesinden ayrıca para sarfedilmeyeceği, masrafların meclis tarafından kontrol edileceği ve bu maksatla bir "Divan-ı Muhasebat" kurulacağı hükme bağlanmıştı. Böylece ilk defa, gelir ve giderlerin tesbit ve kontrolü hususunda hükûmet üzerinde bir otorite meydana getirilmişti. Bütçe görüşmeleri mecliste 2-16 Haziran 1877'de yapıldı. Bütçe hazırlanırken, hükûmet harp halinde olduğundan, 2 milyon lira kağıt para bastırılması ve istikraza gidilmesi de kabul edildi. İkinci devre toplantısında ise hükûmet ek tahsisat isteyince evvelce ordu için kabul edilmiş 15 milyon liralık olağanüstü tahsisatın şart şekli meclis tarafından hükûmete sorulunca, sert tartışmalar çıktı, hükûmet açıklama yapmak istemiyordu. Bu durum meclisin feshi nedenlerinden birini teşkil etti.

Bundan sonra bütçe Maliye Nezareti tarafından düzenlenerek, padişah tarafından oluşturulan küçük bir Nazırlar Komisyonunca tetkik edilip, Vükelâ Heyetine sunulurdu. Öte yandan kendileri için bir mali spekülasyon sahası haline gelen Osmanlı Devleti'nin mali durumu Avrupalı devletleri oldukça ilgilendirmekteydi. Avrupalı devletlerce baskı aracı yapılan, iki unsur, Rusya'ya ödenecek olan (300 milyon ruble) savaş tazminatı ile dış borç faizlerinin ödenmesi oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti Rusya'ya 300 milyon ruble ödeyecek durumda değildi, uzun süren görüşmelerden sonra nihayet 1881'de bir antlaşmaya varıldı. Buna göre Osmanlı Devleti 34.000.000 lira tutarındaki borcunu faizsiz olarak, yılda 350.000 liralık taksitlerle ödeyecekti.

Berlin Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti yabancı devletlerin mali baskısından kurtulmak amacı ile mahalli alacakların temsilcileriyle görüşerek Kasım 1879'da bir antlaşma yaptı. Buna göre, borçların ödenmesi için (Rüsüm-u Sitte idaresi) 6 vasıtasız vergi 1880'e kadar tahsis edilecekti. Bu antlaşma, Düyûn-u Umûmiye idaresinin kurulmasına doğru atılan ilk adımdı. 1881'de dış borçlar alacaklılarının vekilleri İstanbul'a davet edilerek onlarla da görüşmeler yapıldı ve varılan antlaşma **Muharrem Kararnamesi adıyla 20 Kasım 1881**'de ilân edildi. Buna göre, Maliye Nezâreti dışında bağımsız bir **"Düyûn-u Umûmiye"** (Genel Borçlar İdaresi) idaresi kuruluyordu. Yedi kişilik konsey bu idareyi sağlayacaktı. (İngiliz, Fransız, İtalyan, Avusturya, Macaristan, Osmanlı ve bir Galata bankerleri temsilcisi 5 yıl için seçilecekti) Konsey emrine bırakılan Tuz, tütün, ispirto, balık, ipek, pul ve damga resmi, Bulgaristan emareti vergisi, Kıbrıs vergisinin artışı, Doğu Rumeli vergisi, Tömbeki resmi, ticaret antlaşmaları değiştiği takdirde, gümrük varidatı fazlası, temettü vergisi ve Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ'ın vergileri fazlası ile borçların faizi

ve amortismanlarını ödemeye başladı, daha sonra sanayi ve ticari teşebbüslere girişerek faaliyetini genişletti. Borçların indirimle meydana gelen toplamı ise (1858'den itibaren) 116. 136.063 TL. idi. Berlin görüşmeleri sırasında, Osmanlı'dan alacaklı olan Avrupa sermayedarları, büyük devletlere müracaatla menfaatlerini korumalarını istemiş bu sebeple devletlerarası bir komisyon kurulması Osmanlı muhalefetine rağmen kabul edilmişti. Böyle bir komisyonun kurulması halinde Osmanlı Devleti maliyesinin yabancı ve siyasî bir kontrol altına girmesine sebep olurdu. Bu nedenle Osmanlı Devleti Berlin'den sonra alacaklılarıyla doğrudan temasa geçerek Düyûn-u Umumiye'nin kurulmasını yeğlemiştir. Bu idareye karşı siyasî ve malî fedakar- lıklar içine girmesine rağmen, devletlerarası bir mali kontrole göre kötünün daha iyisi olarak değerlendirilmiştir.

II. Abdülhamit döneminde dış borçlanmalara devam edildiği görülüyor, 1886, 1888, 1890, 1891, 1893, 1894, 1896, 1903, 1904, 1905 ve 1908'de Haydarpaşa, Bağdat demiryolu hattı inşaatı için borçlanmalara gidilmişti. Bu 11 borçlanmanın daha tutumlu bir siyasetle bütçe açığına, askerî ihtiyaçlara ve demiryolu yapımına harcandığı gözlenmektedir. Borçlanmaların garanti gösterilerek yapılması, Abdülhamit'in faizlerin vaktinde ödenmesine dikkat etmesi, devletin malî itibârını yükseltmeye de yaramıştı. Bununla beraber borçlanmaların Sadrazam Kamil Paşa gibi devlet adamları arasında endişe de yaratmakta olduğu bir gerçekti ve Avrupa devletleri, devlet içinde adeta yeni bir devlet kurmuşlardı.

Lozan Antlaşması'nda borç miktarı 161 milyon olup, varisler arasında paylaştırıldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin hissesine 107,5 milyon altın lira düşmüştür.

Ulaşım ve Haberleşme

Abdülhamit tahta çıktığında Türkiye'de birkaç yüz millik demiryolu vardı. O, demiryollarının askeri ve stratejik önemini kavramıştı. 80 millik ilk hat bir İngiliz imtiyazı olup, İzmir'i Aydın'a bağlıyordu ve 1866'da açılmıştı. 58 millik bir hat da Haydarpaşa - İzmit hattı idi ve 1873'de tamamlanmıştı. İstanbul - Edirne arasında da 198 millik bir hat bulunuyordu. 1885'ten itibaren demiryolu çalışmaları gelişti. Hatlar, toplam birkaç bin mile çıktı. 12 Ağustos 1888'de Viyana'dan ilk tren İstanbul'a hareket etti. Alman teknik yardımıyla, Şam - Medine arasındaki Hicaz demiryolu yapımına 1900'de başlandı.

> *Telgraf, daha önce belirtildiği gibi, Kırım Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa tarafından kuruldu. 1855'de (Ekim) Şumnu'dan İstanbul'a ve İstanbul'dan Avrupa'ya giden ilk mesaj "Müttefik askerleri Sivastopal'a girmişlerdir" oldu. 1864'de 76 telgraf merkezi vardı. Bu savaş sonunda Fransız Dolaro'ya verilen imtiyaz ile telgraf'ın yayılması sağlandı.*

Abdülhamit döneminde telgraf konusu önemle ele alınıp, hatta bir okul bile açıldı. 1880'de kapanan okul yerine telgraf dersleri, Galatasaray ve Darüşşafaka okullarındaki dersler arasında yer aldı. Daha sonra telgraf şebekesinin Posta ve Telgraf Nezareti adıyla ayrı bir bakanlık haline getirdiği görülür. ilk Nâzır Ağa Efendidir.

Osmanlı Devleti'ndeki güçlü bir yabancı postane örgütünün rekâbetinden dolayı, Osmanlı posta düzenini genişletmek kolay olmamıştır. 1721'de Avusturya, İstanbul elçiliğiyle Viyana arasında bir posta hizmeti kurma hakkı elde etmiş, bu haklar giderek gelişmiştir. 1841'de Osmanlı posta hizmeti bu durum karşısında müşteri dahi zor bulmaktaydı. Ancak, 1863' de damga yerine pul kullanımı başlayınca ilerleme kaydedilmiştir. Abdülhamit zamanında da Osmanlı posta hizmeti ge-

lişmiştir. 1877'de Lord Salisbury'nin tavsiyesi ile posta hizmetinin örgütlenmesine çalışılmış, 1901'de rekabete dahi girişilmiştir. 1914'de ise bütün yabancı postaneler kapatıldı. Osmanlı posta idaresi, 1881'de Galata - Eminönü arasında telefon hattı kurmuş olup, Abdülhamit'in elektrikten korkusu nedeniyle devlet hizmetinde elektrik kullanımı 1909'dan sonra olmuştur.

14- V. MEHMET REŞAT (1909- 3 Temmuz 1918)

Görüldüğü gibi 1908 Meşrutiyeti'ne Avrupa ve Balkanların tepkisi ani ve hızlı bir şekilde olmuştu. 1908 5 Ekimi'nde üst üste gelen üç olay; Avusturya Bosna-Hersek'i ilhâkı, Bulgaristan bağımsızlığını ilân etmesi, Girit'in Yunanistan'a ilhakı, gelecek tehlikenin daha da büyük olacağının habercisiydi. Nitekim, bunları İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısı ve Balkan Savaşları izleyecek, nihayet dünya kendini Büyük Savaş'ın içinde bulacaktır.

Meşrutiyet'in ilk aylarında meydana gelen toprak ve prestij kaybı ile İttihat ve Terakki'nin idarî atamalardaki tutumu havayı bulandırdı ve partiye karşı kızgınlığı arttırdı. Ardından meydana gelen 31 Mart vakası İttihat ve Terakki'nin telaşına sebep oldu. Çıkar yol yeni bir Padişahtı ve tahta geçen V. Mehmet Reşat parti elinde bir oyuncak haline geldi. İttihat ve Terakki ayaklanmadan sonra devletin kaderine tamamıyla hâkim oldu. Siyasî derneklerin kurulmasını yasakladı. Rumeli'deki, Rum, Bulgar ve diğer azınlık dernekleri kapatıldı. Takip müfrezeleri oluşturarak, Balkanların silahsızlandırılmasına çalıştı, 3 yıl süreyle İstanbul'da sıkıyönetim uygulandı.

Meclis'te ise Hizb-i Cedid ve Hizb-i Terakki grubları oluştu. 21 Kasım 1911'de ***Hürriyet ve İtilaf*** adlı yeni bir partide birleştiler. Ancak İttihat ve Terakki bu partiyi çabuk sindirdi. Fakat, Fırka'nın Ocak 1912'de Meclis'i dağıtarak, baskı altında yaptığı seçimler (sopalı seçim) (275 üyeye karşı içinde sadece 6 muhalif

üye seçilebildi) ile sağladığı kontrole rağmen, İtalya Savaşı'nın kötüye gidişi, Selanik ve diğer vilayetteki karışıklık Rumeli'deki subayların tekrar dağa çıkmasına sebep oldu. Ve İstanbul'da ***Halâskâr Zabitân*** adlı grubun kuruluşu ile İttihat ve Terakki zor duruma düştü. Sait Paşa kabinesi istifa etti. 21 Temmuz 1912'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa yeni kabineyi kurdu. Kamil Paşa sadarete getirildi ve 5 Ağustosta meclis feshedildi. Böylece İttihat ve Terakki iktidardan uzaklaştırıldı. Halâskâr Zabitan Balkan Savaşı ile meşgul iken, ittihatçılar ***Babıali baskını*** diye bilinen olayı gerçekleştirdiler. Enver Bey'in başında bulunduğu grup, kabine odasına girerek Kamil Paşa'yı istifaya zorladılar. Mahmut Şevket Paşa'yı sadarete getirdiler. Onun, 11 Haziran 1913'da öldürülmesi ile Enver, Talat ve Cemal Paşalar 1918'e kadar duruma hakim olacaklardır.

B- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE OSMANLI DEVLETİ

1- Trablusgarp Savaşı (1911 - 1912)

Osmanlı Devleti, büyük kayıplara uğradığı XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla girdiğinde bu kayıplara son bir halka daha eklenmek üzereydi. Bu da Trablusgarp'tır.

1870'de millî birliğini kuran İtalya da öteki Avrupa devletleri gibi derhal sömürgecilik faaliyetlerini hızlandırdı. Önce Habeşistan'ı ele geçirmek istediyse de burada başarısızlığa uğradı (1896). Bu sebeple çok yakınında bulunan Trablusgarp ile ilgilenmeye, 1910 yılından itibaren resmen bu toprak üzerindeki niyetini sergilemeye başladı. Osmanlı Devleti'ne 24 saat süreli bir ultimaton vererek, Trablusgarp'ın uygarlıktan uzak bırakıldığını, buradaki İtalyan ve yabancılara kötü davranıldığı, bu yüzden İtalya'nın bu ülkeyi işgale karar verdiğini bildirdi. Osmanlı Devleti bu iddiaları reddetti. Bunun üzerine İtalya 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti.

Osmanlı Devleti savaşa çok kötü şartlarda girdi. Trablusgarp'ta sadece 1200 kadar Osmanlı askeri vardı. Ve yeni kuvvet gönderilemiyordu. Zira hem kara hem de deniz yolu kapalıydı. İngiltere Mısır'dan geçit vermiyordu, tarafsızlığını ilân etmişti. Ege denizine de hâkim olduğundan deniz yoluyla da yardım yapılamıyordu. Osmanlı Devleti Tunus ve Mısır'dan ancak kaçak olarak Trablusgarp'a silah yollayabildi. Aynı yolla içlerinde Kolağası Mustafa Kemal'in de bulunduğu bazı subaylar buraya gelerek savaşa katıldılar. Osmanlı Devleti'nin bu güç durumuna rağmen, İtalya da fazla bir başarı gösterememekteydi. Bu yüzden başka yollara başvurdu. Almanya'yı araya sokarak Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak istedi. Trablusgarp'ı ilhâk ettiğini (topraklarına kattığını) ilân etti. Donanmasıyla boğazları zorlamak gibi başarısız bir girişimde bulundu. Ve 1912 yılı Nisan ve Mayıs aylarında oniki adayı işgal etti. Öte yandan Osmanlı Devleti iç siyasette çalkantılı bir dönem içindeydi. Tam bu sırada *Balkan Savaşları* patladı. Osmanlı Devleti iki cephede birden savaşamayacak durumda olduğundan İtalya ile İsviçre'nin ***Ouchy (Uşi)*** şehrinde bir barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı (1912). Buna göre:

1- Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalya'ya terketti. Böylece, Kuzey Afrika'daki son Osmanlı eyaleti de elden çıkmış oluyordu.

2- Oniki adaya Yunanistan göz koyduğundan ve Balkan Savaşları sebebiyle, geçici olarak İtalya'ya bırakıldı.

2- Balkan Savaşları (1912 - 1913)

Balkan Savaşları'nın kaynağını, Osmanlı Devleti'nin 1878 yılında imzaladığı Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları'na kadar götürmek mümkündür. Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın bağımsızlıklarını aldıkları ilk zamanlardan itibaren, topraklarını

genişletmek istemeleri, Balkanlar'daki kaynaşmanın temel sebeplerinden birini oluşturdu. Bunun yanı sıra, Avusturya'nın Balkanlarda genişleme faaliyetleri karşısında, bunu engellemek isteyen Rusya, Balkan devletlerini destekledi. Bu durum, Balkan devletlerinin aralarındaki siyasî antlaşmazlıkları bırakarak, Avusturya'nın yayılmasını önlemek ve Balkanlarda geri kalan Osmanlı topraklarını paylaşmak için faaliyete geçmelerine sebep oldu.

Balkan Savaşları iki safhada cereyan etti. Birinci Balkan Savaşı, Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelelerini kapsar ve Londra Barış Antlaşması ile sona erer (30 Mayıs 1913). Buna göre Osmanlı Devleti, Arnavutluk'un bağımsızlığını tanıdı ve bu toprakları kaybetti. Girit'i de Yunanistan'a terketti. Osmanlı Devleti, Midye - Enez çizgisinin batısında kalan bütün topraklarını Balkan devletlerine bıraktı. Böylece Edirne, Bulgaristan'a geçiyor ve Osmanlı Devleti, Trakya'da sadece Bulgaristan ile komşu oluyordu.

İkinci Balkan Savaşı (1913) ise Balkan devletlerinin Makedonya'yı paylaşamadıkları için kendi aralarında yaptıkları mücadelelerdir. Osmanlı Devleti bu durumdan istifade ederek, Edirne'yi Bulgarların elinden geri almıştır.

Balkan Savaşları'nı kesin olarak sona erdiren barış antlaşmaları da iki kısımdır. Birincisi Balkan devletlerinin kendi aralarında imzaladıkları 10 Ağustos 1913 tarihli *Bükreş Antlaşması*'dır. İkincisi, Osmanlı Devleti'nin ayrı ayrı Balkan devletleriyle imzaladığı; Bulgaristan ile 29 Eylül 1913'de *İstanbul*, Yunanistan'la 14 Kasım 1918'de *Atina*, Sırbistan'la 13 Mart 1914'de *İstanbul*'da imzalanan antlaşmalardır.

Balkan Savaşları sonucunda Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarından Meriç nehrine kadar çekildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'ndan toprak kayıplarına uğramış olarak ve hayli yorgun çıkmıştı. Bunun hemen ardından

1914 yılında I. Dünya Savaşı başladı. Böylece Osmanlı Devleti kısa süre içinde bu kez sonunu belirleyecek olan çok cepheli bir savaşın içinde kendini buldu.

C- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

"Büyük olaylar, fikirlerde büyük inkılâplar yapar".
Mustafa Kemal ATATÜRK

1- I. Dünya Savaşı'nın Sebepleri

I. Dünya Savaşı'nın sebeplerini 1789 Fransız ihtilâli'nin ortaya çıkardığı hürriyet, eşitlik, milliyetçilik gibi fikirlere bağlamak mümkündür. Bu tarihten sonra Avrupa'da devletlerarası ilişkiler değişik bir görünüm almış, Avrupa siyasî dengesi değişime uğramıştır. Özellikle, İtalya ve Almanya'nın millî devletler haline gelerek, Avrupa siyasetinde rol oynamaya başlamaları ve sömürge siyaseti yarışına girişmeleri, o güne kadar mevcut dengeleri altüst etmişti. Öte yandan, bütün bu gelişmelerin Balkanlara da tesiri olmuş, 1870'lerden itibaren Balkanlar, Avrupa diplomasisinin faaliyet gösterdiği başlıca alanlardan biri haline gelmişti. Bu sebeple 1914'de patlak veren I. Dünya Savaşı infilâk ettirici kıvılcımını bu bölgeden almıştır.

1871'den itibaren Almanya'nın uyguladığı dış siyaset sonucunda doğan üçlü ittifak ve üçlü itilaf devletleri arasındaki rekabet de savaşın başka bir nedenini teşkil eder.

XIX. yüzyıl boyunca sanayileşmenin kazandığı hızlı gelişme sonucunda, sömürgecilik siyasetinin gelişerek, Avrupa devletlerinin yeni kıtalarda Afrika ve Uzakdoğu'ya kadar yönelmeleriyle devletler arasında çıkar çatışmalarının ortaya çıkması da savaşın sebeplerinden biri olmuştur.

2- Savaşın Başlaması ve Gelişmesi

Bu şartlar altında 1914 yılına gelindiğinde iki bloka ayrılan devletler bir savaş için iyice hazırlanmışlardı. Savaşı başlatacak bir kıvılcım, bir bahanenin ortaya çıkması an meselesiydi. Ni-

tekim 28 Haziran 1914'de Avusturya - Macaristan imparatorluğu'nun veliahdı *Arşidük* Fransuva Ferdinand (*François Ferdinand*) Saraybosna'da bir Sırplı tarafından öldürüldü. Bu olay karşısında Avusturya Sırbistan'a savaş ilân etti. Buna karşılık Rusya, Sırbistan'ı destekledi, Almanya da Avusturya'nın arkasında yer aldı. Böylece Avrupa, bir hafta içinde dünya çapında bir savaşa sürüklendi.

Önce, Almanya ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ile İngiltere - Fransa - Rusya ve Sırbistan arasında başlayan bu savaş, kısa sürede büyük bir Dünya Savaşı haline gelerek 1914 - 1918 yılları arasında sürdüğünden önceleri *Büyük Savaş veya Harb-i Umumi* olarak isimlendirilmiş 1939 yılında genel bir savaş başlayınca buna *I. Dünya Savaşı* denilmiştir.

Bu savaşta, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Üçlü İttifak (Almanya, Avusturya, İtalya) yanında yer aldılar. Ancak, İtalya savaşın başlamasından hemen sonra üçlü itilaf (İngiltere, Fransa, Rusya) devletleri yanında yer aldı ve Üçlü İttifaktan ayrıldı. Bundan başka Romanya, Yunanistan, Portekiz, Japonya, Çin, Siyam ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri *Üçlü İtilâf* devletleri arasına katılırken ; Lehliler, Çekler, Slovaklar da bağımsızlıklarını kazanmak için bu blokta yer aldılar. Araplar, Suriye ve Lübnanlılar Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alarak, bu bloka yardımcı oldular.

3- Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girme Sebepleri

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'ndan sonra bir taraftan orduyu ıslâh etmeye çalışırken, bir taraftan da iki bloka ayrılmış olan Avrupa'da yalnız kalmamak için kendisine bir müttefik aramaya başlamıştı. Önce İngiltere, sonra Fransa'ya ittifak kurmak için girişimde bulunan Osmanlı Devleti'nin itilâf blokuna katılmak için yaptığı teşebbüsler bir sonuç vermedi.

Böylece, Osmanlı Devleti'nin ittifak blokuna girmekten başka bir seçeneği kalmamış gibiydi. Osmanlı Hükûmetinde yer alan *Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Bey* gibi kişiler Almanya'nın yanında yer almak taraftarıydılar. Nitekim iki devlet arasında 2 Ağustos 1914'te yapılan antlaşma ile Osmanlı Devleti Üçlü İttifak blokuna girmiş oldu. Bundan iki gün sonra 4 Ağustos 1914'te I. Dünya Savaşı patladığı sırada artık Osmanlı Devleti sonunu belirleyecek bir yolculuğa çıkmış bulunuyordu.

Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yaptığı ittifaktan habersiz olan itilaf devletleri savaş başladıktan hemen sonra Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını ilân etmesi için harekete geçtiler. Zira, eğer Osmanlı Devleti tarafsız olursa, İtilâf devletleri boğazlar yoluyla Rusya'ya yardım edebileceklerdi. Osmanlı Devleti ittifak antlaşmasına rağmen, savaşa girmek istemedi ve tarafsızlığını ilân etti.

Fakat Almanya'nın çalışmalarıyla Osmanlı Devleti savaşa girmek durumunda kaldı. Goben ve Breslav (*Goeben ve Breslau*) adlı iki savaş gemisi, Akdeniz'de İngiliz donanmasının takibine uğrayarak Çanakkale Boğazı'na sığındı (10 Ağustos 1914). Osmanlı Devleti'nin bu gemileri daha önce Almanya'dan satın almış olduğu izlenimi verilerek, gemilere Türk bayrağı çekildi, tayfalara fes giydirildi. Goben'e *Yavuz,* Breslav'a da *Midilli* adları verilerek Osmanlı donanmasına katıldı. İtilâf devletleri bu sahte olayı görmezlikten gelerek Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığının devam etmesini sağlamaya çalıştılar. Fakat, daha sonra Osmanlı donanması bu iki geminin komutanı olan *Amiral* Soşon (*Souchon*)'un komutası altına verildi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinde etkili oldu.

Avusturya ve Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni bir an önce savaşa sokmak istemelerinin en önemli sebebi kendi yüklerini hafifletmekti. Çünkü, Osmanlı Devleti savaşa girerse Kaf-

kasya'da yeni bir cephe açılacak ve Rusya bir kısım kuvvetlerini Avrupa'dan Kafkasya'ya kaydırmak zorunda kalacaktı. Osmanlı hükûmetinde bulunan bazı devlet adamları da savaşa girmek taraftarıydı.

Sonuçta, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle Amiral Soşon, Osmanlı donanmasıyla Karadeniz'e çıkarak, Rusya'nın Odesa ve Sıvastopol limanlarını vurdu (29 - 30 Ekim 1914). Bunun üzerine İtilâf devletleri derhal Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiler.

4- Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler

Kafkasya Cephesi

Rusya 1 Kasım 1914'te Kuzey Anadolu'yu işgal etmek üzere harekete geçti. Bunun üzerine Başkomutan Vekili Enver Paşa 150.000 kişilik bir orduyla Sarıkamış harekâtına girişti. Amacı, Rusları arkadan çevirmek suretiyle Kars ve Batum'u almaktı. Fakat başarılı olunamadı. Ruslar da fazla birşey elde edemediler. Bununla beraber, 1915 yılı Mayıs ayında Van, Muş ve Bitlis'i ele geçirdikleri gibi 1916'da Erzurum, Trabzon ve Erzincan'ı aldılar.

Osmanlı Devleti'nin Kafkaslar yoluyla Hindistan'a ulaşmak için bu cephede verdiği mücadele başarısız olduğu gibi, Doğu Anadolu'nun bir bölümü de Rus işgaline uğramıştı. Ancak Rus Çarlığı 1917'de Bolşevik ihtilâli ile yıkılınca Rusya savaştan çekilmek zorunda kaldı. 3 Mart 1918'de imzalanan ***Brest - Litowsk Antlaşması*** ile Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne geri verdi ve bütün Doğu Anadolu'dan çekildi.

a- Çanakkale Cephesi

Osmanlı Devleti, İttifak devletleri yanında resmen savaşa

katıldığında kendini çok cepheli bir savaş içinde bulmuştu. Bu cepheler içinde Çanakkale cephesindeki savaşlar, dünya tarihinde bir savaşın sonucu üzerinde etkili olması açısından eşine ender rastlanan bir olaydır.

İlkel bir şekilde tahkim edilmiş hatlara dayanılarak yapılmış inatçı bir savunmayı ve Türk askerinin kahramanlığını bir kez daha ortaya koyan, kıyasıya bir mücadeleyi, modern silahlara karşı koymada moral gücünün önemini gösteren Çanakkale Savaşları, *Millî Mücadele Ruhunun* doğuşuna zemin hazırlayan bir ölüm - kalım savaşıdır.

Çanakkale Boğazı'nın Kısa Tarihçesi

Eski adı Hellespont ve daha sonra Dardanell olan Çanakkale boğazı tarihte, doğu ile batı arasındaki askerî ekonomik, siyasî pek çok faaliyetlere sahne olmuştur. Yunanlılar, Makedonyalılar, Romalılar, Lidyalılar, Persler ve Bizans İmparatorluğu tarih boyunca boğaza hâkim olmuş milletlerdir.

XIV. yüzyıl başlarında Anadolu Türk Beylikleri'nden Karesi, Saruhan ve Aydınoğulları bu deniz yolu ile Anadolu'dan Trakya'ya geçerek mücadele etmişlerdir. Osmanlı Devleti ise Orhan Bey zamanında Gelibolu yarımadasının ele geçirilmesi ile Çanakkale boğazı 1356 yılından itibaren Türklerin kesin olarak kontrol ve hâkimiyetine geçmiştir.

1453'de İstanbul'un fethi sırasında Ceneviz filosunun Çanakkale boğazını geçerek İstanbul önlerine gelmesi üzerine 1463'te Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye kaleleri yapılarak, boğazın güvenliği bir dereceye kadar sağlandı. Bu tarihten itibaren Türkler, Akdeniz'e hâkim oldukları sürece boğazlar tam bir güvence içindeydi. Bu egemenlik elden gidince takriben XVII. yüzyıl ortalarından iti-

baren hemen her fırsatta yabancı devlet donanmaları boğaz önünde belirdi. Hatta 1658'de Venedik donanmasının taarruzu üzerine boğazın Gelibolu yarımadası girişinde Seddülbahir ve Anadolu yakasında Kumkale kaleleri yapıldı. Boğazlar, devletler arasında 1936 tarihli Montrö Antlaşması'na kadar süren bir mücadele konusu olmuştur.

Çanakkale Muharebeleri

Osmanlı Devleti savaşa girdiğinde Çanakkale boğazının bir saldırıya uğrayacağına kesin gözle bakılıyordu. Gerçekten ve henüz Osmanlı Devleti resmen savaşa girmediği halde Yunanlılar İngiltere'ye ortak bir harekât teklifinde bulundular. Bu suretle Rusya'ya silah yardımı yapılabilir, Rusya'nın tahıl ambarlarından yararlanılabilirdi. Ancak İngiltere, bu öneriyi gerçekleştirirse, Osmanlıların savaşa girişi çabuklaşacak ve Balkanlardaki denge bozulacaktı. Bu sebeple öneri kabul edilmedi.

1915 yılı başlarında Rusya, ordularını ikiye bölmesi yüzünden çok zor bir duruma düşmüştü. Avrupa'da ağır kayıplara uğradığından Kafkas cephesine yüklenmekteydi. Müttefikleri Rusya'ya iki yoldan, ya Baltık Denizi'nden ya da Çanakkale boğazından yardım edebilirdi. Rusya'nın Kafkas Cephesinde uğradığı zor durumdan sıyrılabilmesi için Türklerin Çanakkale'de deniz ve kara savaşları ile meşgul edilmesi teklifi üzerine İngiltere Çanakkale'ye saldırmaya karar verdi.

Çanakkale cephesi muharebeleri; birincisi, İtilâf devletlerinin Çanakkale boğazını deniz yoluyla geçme denemesi ve ikincisi ise karadan yani Gelibolu yarımadasına çıkartma yapmak suretiyle İstanbul'a ulaşmak şeklinde iki safhada cereyan etti. 19 Şubat 1915 tarihinden 18 Mart 1915 tarihine kadar süren boğaz savaşını, 25 Nisan 1915'de başlayıp 1916 yılı Ocak ayına kadar süren kara muharebeleri takip etmiştir.

Boğaz Savaşı

Fransız ve İngiliz Müttefik Filosu aralarında o devirde "*deniz canavarı*" denilen *Queen Elizabeth, İnflexible, Agamemnon, Charlemagne* gibi savaş gemilerinin bulunduğu 11 savaş gemisi ile 7 mayın tarama gemisinden oluşuyordu. İngilizler 19 Şubat 1915'te Çanakkale boğazı girişini bombardımana tutarak savaşa başladılar.

25 Şubat sabahında yaptıkları bombardımanın Türk tabyalarını susturduğunu zannederek, mayın arama işine giriştiler. Böylece boğazın ağzı temizlenmiş ve boğazı geçme sırası gelmiş olacaktı. 26 Şubat - 17 Mart günleri arasında bu geçişi için hazırlık yapıldı. Bu sırada *Nusret* mayın gemisi denize mayın bırakmayı başarmış, mayın hattını boğazın ortasına dikey değil, paralel olarak döşemesi ise düşman kuvvetlerinin bu mayın hattını bulamamasına neden olmuştu.

18 Mart sabahı Fransız ve İngiliz gemileri boğaza girmeye başladıklarında topçu ateşi ve mayın hatları karşısında neye uğradıklarını şaşırmışlardı. Böylece yedi saat süre ile ateş altında kalarak, geri çekilmek zorunda kaldılar. 800 ölü ve yaralı vermişler, 16 destroyerden, üç gemileri batmış, dördü de ağır zarar görmüştü. Bu suretle büyük umutlar bağladıkları bu taarruz İtilâf devletleri için bir hayal kırıklığı, Osmanlı Devleti için ise şanlı bir zafer ile sonuçlanmıştır.

Kara Muharebeleri

22 Aralık 1916'da Walter Roch'un hazırladığı Gelibolu Savaşlarıyla ilgili raporuna göre, İngiliz savaş konseyi Almanya'nın dize getirilmesi için en iyi yolun Almanya'nın müttefiklerine ve özellikle Osmanlı Devleti'ne yapılacak bir saldırı olduğuna işaret etmiş ve böyle bir operasyonun, dünya barışının tesis edilmesi için

önemli olduğunu belirtmiştir. Buna ilave olarak Türkiye'nin etrafında onun Avrupa'daki gücünü kıracak bir ağ örülmesinin mümkün olup olmadığı da görüşülmüştür.

Çanakkale boğazını denizden geçemeyeceklerini anlayan İtilâf devletleri ikinci bir plan hazırlayarak, Gelibolu yarımadasına çıkartma yapmağa karar verdiler. 25 Nisan 1915'te Arıburnu ve Seddülbahir'den başlamak üzere 70.000 kişilik İngiliz - Fransız kuvvetleri ile Yeni Zellanda ve Avusturalya'dan getirilen ve Anzak diye isimlendirilen askerler Gelibolu'ya geldiler. Ancak, son derece şiddetli bir mukavemetle karşılaştılar. Müttefikler bunu hiç beklemiyorlardı. Bu yüzden iki buçuk ayda sadece üç kilometre ilerleyebildiler. Güneyden ilerleyemediklerini görünce, 6 Ağustos'tan itibaren batı kıyılarındaki Çanakkale Savaşları'nın en şiddetli safhası yaşandı.

Burada Albay Mustafa Kemal komutasındaki Anafartalar grubu ile düşman kuvvetleri arasında çok kanlı savaşlar oldu. Siperler birbirine çok yakındı, müttefikler bir hafta içinde 40.000 kişi kaybettiler. O sırada Mustafa Kemal'in askerî dehası yenilgiyi asla kabul etmiyor ve askerlerine ölmeyi emrediyordu.

*Mustafa Kemal Atatürk'ün, Kireçtepe mücadelesi ile de, öngörüsünün, askerî kişiliğinin, yeteneklerinin, vatan için verdiği 9-16 Ağustos günleri arasındaki yoğun çabasının Çanakkale Savaşlarının kaderini ne derece etkilediği bir kez daha anlaşılmaktadır. Bilfiil muharebe alanına giderek, canını tehlikeye atarak, yoğun bombarıman altındaki araziden koşarak geçen ve askerlerine (17.Alay 2.Tabur ile 127.Alay 1.Tabur) "**GEÇECEKSİNİZ**" emrini veren Mustafa Kemal Atatürk, Kireçtepe Muharebesi'nin kazanılmasını sağlamıştır.*

3 Ağustos Muharebesi (Kireçtepe):

"Kireçtepe Anafartalar muharebe cephesinin sağ cenahında pek mühim bir mevzidir. Düşman 2 Ağustos günü akşam saat 6.30 sonrada bir liva kadar kuvvet ile grubun sağ cenahına taarruz ve Kireçtepe'nin bazı aksamını zaptetmişti. Fakat aynı gece kıtalarımız tarafından yapılan mukabil taarruzla Kireçtepe mevzii istirdat edildi. Düşman 3 Ağustos günü daha faik kuvvetlerle tekrar Kireçtepe'ye taarruz etti. Düşmanın pek ciddi olduğu anlaşılan bu taarruzuna karşı yakından ve bizzat ittihazı tedabir etmek üzere mezkur cephe gerisinde Turşun köyündeki fırka karargâhına gittim. Kireçtepe muharebe meydanına kâfi miktarda kuvvetlerin serian toplanması lüzumu tezahür etmişti. Onun için istifadesi mümkün olan cüzütamları celbetmek suretiyle öğleye kadar 12 tabur cemine muvaffak oldum. Celbolunan kuvvetler mütemadiyen muharebe hattına yürüyorlardı.

En nihayet, erkân-ı harbiyemden icap edenlerle beraber bizzat ben de muharebe hattına yaklaşmak lüzumunu hissettim. Bulunduğum yerden muharebe hattına giden tek bir yol vardı. Bu yol mütemadiyen sahil yakınından geçiyor, düşmanın sahile yaklaşmış olan iki torpidosu tarafından mütemadiyen ateş altında bulunduruluyordu. Bu sebeple ileri hareket eden tekmil kıtaatın durmuş olduğunu gördüm.Hayvandan indim, kolun başına ve mecburu tevakkuf olunan noktaya geldim. Filhakika ordan ileri geçmek mevtle kati olarak temas etmek demekti. Halbuki bugün bu kıtaların ileri geçmesi lazımdı. Evvela ben yalnız olarak koşar adımla geçtim. Arkamdan ve birbirinden fasıla ve erkân-ı harbiye reisi ve yaverlerim geçtiler. Ondan sonra tevakkuf eden kıtaat

kumandanlarına "GEÇECEKSİNİZ" dedim. Parça parça koşmak suretiyle arzu edilen kıtalar geçirildi. Bu muharebenin neticesinde düşman hareketi akim bırakıldı, evvelkinden daha hakim bir vaziyet alındı".

Yaver Cevat Bey o gün arkadaşlarına o tehlike içinde hizmet gören bir askeri anlattı: Kimsenin geçemediği ateş içinden kemal-i itidal ve tevekkülle yürüyerek ileri-deki arkadaşlarına yiyecek ve kuvvet taşıyan o fedakar genci Paşa, yaverinin göğsündeki nişanla hemen orda taltif etmiş.

Ruşen Eşref, Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat, İstanbul 1930, 80-82.

Kış mevsimine girildiğinde İtilâf devletlerinin taarruz gücü iyice zayıflamıştı. Geri çekilmek ve yenilgiyi kabul etmekten başka çareleri yoktu. Aralık ayından itibaren yavaş yavaş ve sessizce geri çekildiler (9 Ocak 1916). 260 gün süren kara savaşları her iki tarafa da ağır kayıplara mal olmuştu. Osmanlı Devleti'nin bu cephede verdiği zaiyat, 57.000'i şehit olmak üzere yaralı, kayıp, esir olanlarla birlikte toplam 251.309'dur.

Sonuç olarak; Türklerin üstün fedakarlık ve kahramanlıklarla çarpışarak verdiği bu ölüm-kalım mücadelesi, I. Dünya Savaşı'nın seyrini değiştirmiştir. Rusya'ya istenilen yardım yapılamamış, kısa bir süre sonra Bolşevik İhtilâli ile kendi iç meseleleriyle uğraşmak zorunda kalan Rusya, Brest Litowsk Antlaşması ile savaştan çekilmiştir (3 Mart 1918).

I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında İngiltere ve Fransa'nın esasen Avrupa karasındaki Almanya'ya karşı muharebelerine soluk getirmek ve bir yandan yüzlerce yıl öncesine dayanan Osmanlı topraklarını ele geçirmek amacına yönelik, sözde müttefikleri Rusya'yı Alman cephesinde rahatlatacak girişimleri Çanakkale cephesi-

nin açılmasına neden olmuştu.

Her iki ülkenin de çoğunluğu sömürge kuvvetlerine dayalı olarak düzenledikleri ***Boğaz muharebesi ile Kumkale ve Gelibolu muharebeleri****, Osmanlı müttefiki Almanya'ya karşı* ***"Büyük Gösteri"*** *olarak isimlendirdikleri ve XIX.yüzyıl sonu XX.yüzyıl başında yıllardır Avrupa beyninde sürdürüle gelen sömürge siyasetinin artık hayalperestlik ölçütüne dayanmış, son kaotik perdesinin sahnelenişiydi.*

1911-1913 yılları arasında Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile hayli güç tüketen Osmanlı Devleti'nin Avrupa bloklarından birine dahil olmak istemesi anlaşılır gibi değildir. Nitekim, "Biz hedefimizi tayin etmeden genel seferberlik ilan ettik. Bu çok tehlikelidir. Çünkü başımızı bir tarafa mı, yoksa bir çok tarafa mı vuracağız? Malum değildir... vaziyet vahimdir" diye daha 1914 yılı sonlarında Osmanlı Devleti'nin aldığı kararı irdeleyen ***Mustafa Kemal Atatürk****, Almanların durumu hakkındaki düşüncesini* ***"Almanların bu savaşta muzaffer olacaklarına katiyen emin değilim"*** *şeklinde belirtmektedir. Ona göre, Avusturya'yı zorlayan Rusya karşısında Almanya zor durumda kalacaktır. İşte bu keyfiyet içinde Almanya açısından tek çözüm. Rus cephesini zorlayıcı planları devreye sokmaktı. Böylece Osmanlı Devleti'nin ilk hareketi Doğu cephesinde harekata başlamak olmuştur. Çok geçmeden, İngiltere doğu cephesine alternatif olarak Çanakkale cephesini yaratmış, böylece, daha sonucu baştan belli olduğu halde Osmanlı Devleti bir kör döğüşü içinde kendini bulmuştur. Osmanlı cephelerinin hemen hemen çoğunda önemli öl-*

---

* *Atatürk'ün Bütün Eserleri, I, (1903-1915),Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s.207.*

çüde zayiata rağmen kazanılan başarılar, bu devletin müttefiki Almanya ile birlikte yenilmiş sayılmasına, Mondros Ateşkesi ile işgal edilip, Sevr Antlaşması ile parçalanmasının kağıt üzerinde resmen ilan edilmesine engel olamamıştır.

(bkz. Zerrin Günal, Kumkale Muharebeleri, I.Uluslararası Troas Değerleri Sempozyumu, Çanakkale 2006)

"HAKİKATİ KONUŞMAKTAN KORKMAYINIZ"

Savaş sonunda Çanakkale cephesinden ayrılan Mustafa Kemal Atatürk, Hariciye Nazırı (Halil Menteşe) ile görüşmüş, bu görüşmede Nazıra " vaziyet sizin gördüğünüz gibi parlak değildir. Siz ki devletin idaresi mesuliyetlerinden bir kısmını üzerine almış bir zatsınız, eğer şunun bunun ifadesine itimat ederek siyaset kullanmakta devam ederseniz, mevcut tehlike umumi tahminin de fevkinde olur". Diyerek nazırın pek ciddi amir tavrı karşısında ***"hakikati konuşmaktan korkmayınız. Hakikat sizin dediklerinizi değil, benim dediklerimdir"****sözleriyle konuşmasını tamamlamıştır. Hariciye nazırı ise eleştirisinin muatabının kendisi olmadığını belirterek, başkumandanlığa ve Erkan-ı harbiyeye müracaat ediniz tavsiyesinde bulununca; Mustafa Kemal Atatürk özetle şöyle demiştir: Bana bir şey tavsiye ettiniz ki ben onu yapamam. Başkumandanlık Vekâletine erkânı harbiyesine müracaat etmek, tereddütlerimi orda izale etmek… Beyefendi: Farkında değil misiniz ki, artık bu memlekette millî bir erkan-ı harbiye heyeti yoktur. O Alman erkan-ı harbiyesi ki Türk ordusunda ilk icraat olarak benim gibi asi bir askeri tardetmek*

kararına vardı, beni o heyete mi gönderiyorsunuz?

Birkaç gün sonra işittim. Nazır Bey, beni Heyet-i Vükelaya şikayet etmiş hatta cezalandırılmamı talep etmiş, Kahkakalarla güldüm… naçiz Mustafa Kemal'e bir şey yapamayacaklarından emin idim. Bir şey yapabilirlerdi…O da o gün hakim oldukları güçle Mustafa Kemal'i yakalamak ve asmaktı.. ama cesaret edemediler..

Falih Rıfkı ve Mahmut Beye Mülakat, Milliyet (13.11.1926); (Ayr. Bkz., Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Ankara 1997, s.111-114. Mülakatın bu son kısmı adı geçen kitapta yayımlanmamıştır!).

Yıkılan Kumkale

Çanakkale Cephesinde 2 gün 2 gece süren Kumkale Muharebelerinin sonucu verilen zaiyat (45 subay+ 1690 er = 1735 toplam zayiat) ile de kalmamıştır. Kaybedilen bir şey daha vardır. O da ***Kumkale nahiyesi****.*

XVII.yüzyılda Yeniçeri (Yenişar?) köyünde Kumkale'de 300 civarında asker bulunuyor, bunların 100'ü topçulardan oluşuyordu. Hemen yakındaki kasabadan ihtiyaç halinde kaleye gelerek topçulara yardımcı olurdu. İçkalede bir camii, kale dizdarının evi ve asker koğuşları bulunuyordu. Evlerin çoğu topraktan bir kısmı ahşaptan idi. Kale yakınındaki Kumkale kasabasında Türk, Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan 300 hane bulunuyordu. İç kaledeki camiiyle birlikte kasabada 4 camii, kasaba meydanında bir de kilise vardı. Kasaba yanındaki Menderes çayı üzerinde ağaçtan yapılma ve yığma taş ayaklar üzerine oturtulmuş bir köprü bulunuyordu . Kumkale , 1874/1875 yılı Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi'ne göre Biga Kazasına bağlı bir nahiyedir. 1887-1888 yılında Karasi Vilayeti Biga Sancağı Ezine

Kazasına bağlı olup, 1911 tarihli Osmanlı Devlet Salnamesine göre Kala-i Sultaniye Sancağı Ezine kazasına bağlı bir nahiyedir (7 köy mevcud, sınıf: 2).

Fransız filosunun yoğun bombardımanı sonucu XVI.yüzyıldan beri varlığını sürdüren ***Kumkale kasabası yıkılmış, terkedilmiş ve tamamen yok olmuştur. Çanakkale cephesi savaşlarında bir nahiyenin yok olduğu tek örnek Kumkale'dir****. Eski Kumkale nahiyesinde ve kale içinde varlığını Osmanlı belgelerinden öğrendiğimiz ve şu an kalıntıları bulunan bir cami, bir hamam ve çeşme gibi maddi varlıkların kalıntıları halen mevcuttur. Ancak 2.derecede askeri yasak bölge olduğundan fotoğraf çekmek dahi mümkün değildir. Dolayısıyla kısmen ayakta olan binalar da kaderine terkedilmiştir. Öte yandan Fransız bombardımanın Kumkale'nin kale duvarlarında açtığı büyük gedikler de olduğu gibi durmaktadır.*

Kumkale Muharebesi'nden 48 saat sonra tümenin musiki öğretmeni merhum ***Teğmen İbrahim*** *tarafından notaya alınan* ***Kumkale marşı*** *da hafızalardan silinmiş Kumkale mücadelesinin ruhunu yansıtmaktadır bir bakıma.Öte yandan, savaş hali nedeniyle Kumkale'yi terk edenler 1928 yılında yıkılan kasabadan daha geride Masırlık adıyla bir yerleşim yeri oluşturmuşlar ve daha sonra da adını Kumkale olarak değiştirmişlerdir. Bundan sonraki süreçte yeni Kumkale nüfusu Bulgaristan ve Romanya'dan gelen göçmenlerle artmıştır.*

(Zerrin Günal, Kumkale Muharebeleri, I.Uluslararası Troas Değerleri Sempozyumu, Çanakkale 2006)

c- Irak Cephesi

İngiltere, zengin petrol yataklarının bulunduğu bu cepheyi iki amaçla açmıştı. Birincisi, Abadan petrollerini korumak ve

bölgedeki Alman tehdidini ortadan kaldırmak, ikincisi ise, buradan kuzeye çıkarak Kafkas cephesindeki Rus kuvvetleriyle birleşmekti. Böylece Türklerin Kafkaslar yoluyla Hindistan'ı tehdit etmeleri önlenecekti. Ayrıca Hindistan ile deniz bağlantısı da sağlanmış olacaktı.

İngiliz kuvvetleri Bağdat yakınında Kutû'l - Amâre'ye girdiler. Bununla beraber, Osmanlı kuvvetlerinin güçlü savunması karşısında büyük kayıplara uğradılar. Çok sayıda İngiliz askeri esir alındı. Ancak 1917 yılında yapılan Bağdat savaşlarında İngiltere Bağdat'a girmeyi başardı ve bu tarihten sonra Irak cephesinde fazla bir gelişme olmadı.

d- Diğer Cepheler

İngiltere, savaşın başlaması üzerine Mısır'daki durumunu güçlendirmek ve çıkarlarını korumak üzere harekete geçmişti. Osmanlı Devleti ise Mısır'ı İngilizler'den geri almak istiyordu. Bu amaçla Bahriye Nazırı Cemal Paşa Dördüncü Ordu Komutanlığı'na atandı. 14 Ocak 1915'te Süveyş kanalı harekâtına başlayan Osmanlı ordusunun kanalı geçme teşebbüsü başarısız oldu. Bu denemeden sonra bir kısım birlikler buradan yeni açılan Çanakkale cephesine kaydırıldı.

Bu tarihten itibaren Kanal cephesinde önemli bir gelişme görülmedi. 1916 yılında İngiltere, Sina yarımadasını ele geçirerek Suriye sınırlarına dayandı. 1917'de Gazze'de güçlü bir Türk savunması ile karşı karşıya kalmalarına rağmen Gazze'yi ve daha sonra Kudüs'ü ele geçirdiler.

1918 yılında Filistin ve Irak cephelerinde durum kötüydü. Fransızlar ve İtalyanlar Suriye'ye asker çıkardılar. İngilizler Amman ve Şam'ı, Fransa ile birlikte de Beyrut'u ele geçirdiler. Osmanlı kuvvetleri Halep'in kuzeyine kadar çekilmek zorunda kaldı.

Suriye cephesinde General Liman von Sanders'in komutasındaki Yıldırım Orduları Grubu'ndan VII. Ordu, Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaydı. Mustafa Kemal Paşa, Halep'in kuzeyinde güçlü bir savunma hattı kurdu. Mustafa Kemal Paşa, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na atanmış, ancak kısa süre sonra İstanbul'a çağrılmıştır.

Osmanlı Devleti, Kafkasya'da Bakü'yü geri almıştı. Fakat kısa süre sonra yenilgiyi kabul ederek *Mondros Ateşkes Antlaşması'nı* imzalamak zorunda kaldı (30 Ekim 1918). Zira, o sırada Bulgaristan da savaştan çekilmiş, bu nedenle Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya ile kara bağlantısı kopmuştu. Öte yandan, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu dağılarak, Avusturya, Macaristan ve Çekoslovakya olmak üzere ayrı birer devlet ortaya çıkmıştı.

Osmanlı Devleti, bu şartlar altında Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalarken, 3 Kasım 1918'de İngilizler Musul'a girmişlerdir.

5- Savaşın Sonuçları

Dört yıl süren savaş esnasında, 1917 yılı Üçlü İttifak devletleri için kötü bir yıl oldu. Bu tarihte Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan Üçlü İtilâf devletleri yanında yer alarak savaşa girdiler. Özellikle Amerika'nın savaşa girmesi ve aynı tarihlerde Rusya'da Bolşevik ihtilâli ile Çarlık rejiminin yıkılması, savaşın kaderini tayin eden noktalar oldu.

Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra Almanlar İtilâf devletlerinin Batı cephesindeki saldırılarını durduramadılar. Bu sırada İngiltere, Irak ve Suriye cephelerinde, Yunanistan ise müttefikleriyle beraber Makedonya cephesinde saldırıya geçtiler. Alman ve Osmanlı cepheleri yarıldı. İngilizler Halep ve Musul önlerine geldiler. Bulgarlar yenilerek 29 Eylül 1918'de

ateşkes istediler. 1918'de de Osmanlı Devleti ölüm fermanı olan Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzaladı. Ardından Almanlar ateşkes istediler.

Böylece I. Dünya Savaşı, içlerinde Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu Üçlü İttifak devletlerinin yenilgisiyle sona erdi.

I. Dünya Savaşı'nı kesin olarak sona erdiren barış antlaşmaları ise şunlardır :

a. İtilâf devletleri ile Almanya arasında **Versay** (Versailles) Antlaşması (28 Haziran 1919). Bu antlaşmadan Almanya'nın memnun olmayışı II. Dünya Savaşı'nın da bir sebebi olmuştur.

b. İtilâf devletleri ile Avusturya arasında **Sen Jermen** (Saint Germain) Antlaşması (10 Eylül 1919).

c. İtilâf devletleri ile Macaristan arasında **Trianon** Antlaşması (4 Haziran 1920).

d. Bulgaristan ile İtilâf devletleri arasında **Nöyi** (Neuilly) Antlaşması (27 Kasım 1919).

e. Osmanlı Devleti ile İtilâf devletleri arasında **Sevr** (Sevrés) Antlaşması (10 Ağustos 1920).

I. Dünya Savaşı önemli sonuçlar doğurmuştur :

- Avrupa siyasî dengesini ayakta tutan üç imparator devlet; Rus Çarlığı, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ile Alman imparatorluğu yıkılmıştır. Avrupa bir kuvvetler dengesizliği içine itilmiştir.

- Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile Ortadoğu'daki kuvvetler dengesinde de bir boşluk meydana gelmiştir. Fransa ve İngiltere bu bölgedeki Osmanlı mirasını paylaşma yarışına girişmişlerdir.

- Savaştan kötü bir yenilgiye uğrayarak çıkan Almanya im-

zaladığı ağır şartlarla dolu Versay Antlaşması'nın şokuyla sarsılmıştır. Nitekim, bu yenilgi sebebiyle adeta ikinci bir savaşın bayraktarlığını yapacaktır. Böylece I. Dünya Savaşı sona ererken gerçekte ikinci bir Dünya Savaşı'nın tohumları da atılmıştı. Gerçekten de çok geçmeden, aşağı yukarı 20 yıl kadar süreyle yaşanan buhranlı bir dönem sonucunda 1939'da II. Dünya Savaşı patlayacaktır.

Görüldüğü gibi, V. Mehmed Reşad dönemi, özellikle Büyük Savaş'ın felaketli yılları ile geçti. Bununla beraber, ıslahatlara ufak çapta da olsa devam edildi. O, meşruti bir hükümdar imajı verme çabasında idi. Eğitime önem verildi, kadınlar için bir Darülfünun açıldı ve kadının sosyal hayata dahil edilmesine çalışılarak, bazı memuriyetlere tayinleri yapıldı. Millî tarih ile uğraşmak üzere **Tarih-i Osmanî Encümeni** kuruldu. Türk tarihi üzerine araştırmalara hız verildi. Millî bir iktisatın kurulması için gayret sarfedildi.

Kısa süren bir hastalık sonucu hayatını kaybeden V.Mehmed Reşad'ın yerine VI. Mehmed (Vahideddin) Osmanlı tahtına geçen son padişah oldu. Son iki padişah da Abdülmecid'in oğullarıydı. O, tahta çıktığında I. Dünya Savaşı bitmek üzereydi. VI. Mehmed, 1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin saltanatı kaldırması üzerine bir İngiliz zırhlısı ile İstanbul'u terk etmiş, 1926 yılında San Remo'da vefat etmiştir.

> *"Bir millette, özellikle bir milletin yönetiminden sorumlu bulunan yöneticilerin kişisel ihtirasları, kişisel münakaşaları millî ve vatani vazifelerin gerektirdiği yüce duyguların üzerine çıkacak dereceye varmış olan memleketlerde, dağılmaktan ve batmaktan kurtulmak mümkün değildir". Mustafa Kemal Atatürk*

D- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA OSMANLI DEVLETİ'NİN DURUMU

"Milletlerarası antlaşmazlıklar, ancak iyi niyetle ve genel çıkarlar adına karşılıklı fedakârlık yolu ile halledilebilir".
Mustafa Kemal Atatürk

1- Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Uygulanışı ve İşgâller

Osmanlı Devleti, İtilâf devletleri ile imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile I. Dünya Savaşı'ndan çıktı. Bahriye Nazırı *Hüseyin Rauf (Orbay) Bey* başkanlığındaki Osmanlı heyeti ile İngiliz Amirali *Kaltrop* (Calthorpe) başkanlığındaki İngiliz heyeti arasında 30 Ekim 1918'de Limni adasının Mondros limanında *Agamemnon* savaş gemisinde imzalanan 25 maddelik bu antlaşmanın en önemli maddeleri şunlardır:

1- Çanakkale ve Karadeniz boğazları açılacak, Karadeniz'e serbestçe geçiş sağlanacak, boğazlardaki istihkamlar İtilâf devletleri tarafından işgâl edilecektir (1. Madde).

2- Hudut karakolları ve iç düzeni korumada kullanılacak az sayıda kuvvet hariç, tüm Türk orduları derhal terhis edilecektir (5. Madde).

3- İtilâf devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgâl edeceklerdir (7. Madde).

4- İtilâf devletleri Toros tünellerini işgâl edeceklerdir (10. Madde).

5- Bütün demiryolları İtilâf devletlerinin kontrolüne verilecektir (15. Madde).

6- Beşinci madde uyarınca terhis edilecek Türk ordusunun taşıt, araç ve gereçleri, silah ve cephanesinin kullanılışı konusunda verilecek emirler yerine getirilecektir (21. Madde).

7- Doğu Anadolu'daki altı ilde (vilâyet-i sitte = Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput) karışıklık çıkarsa İtilâf devletleri bu illerin herhangi bir bölümünü işgâl etme hakkına sahip olacaklardır.

Antlaşmanın en önemli maddesi 7. madde idi. İtilâf devletleri bu maddeye dayanarak zaman geçirmeden işgâllere başladılar.

Mondros Ateşkesi'ne göre işgâl edilen yerler :

İngilizler; 3 Kasım'da Musul'u, 13 Kasım 1918'de İstanbul, işgâl ettiler. Urfa, Antep, Maraş, Birecik, Kars, Samsun, Merzifon, Batum ve Konya istasyonunu denetimleri altına aldılar.

Fransızlar; Dörtyol, Mersin, Adana illerini, Afyonkarahisar istasyonunu işgâl ettiler.

İtalyanlar; Antalya, Kuşadası, Fethiye, Bodrum, Marmaris ve Konya illerini işgâl ettiler.

Yunanlılar; 15 Mayıs 1919'da Paris Konferansı'nda alınan karar ile İzmir ve çevresini, ayrıca Doğu Trakya'yı işgâl ettiler.

Böylelikle, İtilâf devletleri I. Dünya Savaşı sırasında planladıkları Anadolu'yu paylaşma tasarılarını gerçekleştirmiş oluyorlardı.

2- Paris Barış Konferansı

I. Dünya Savaşı'nı bitiren barış antlaşmalarını görüşmek üzere 32 devlet yaklaşık bir yıl sürecek olan Paris Barış Konferansı'nda bir araya geldi. *ABD Başkanı Wilson* barışı sağlayacak ve koruyacak bir ***Milletler Cemiyeti'***nin kurulması düşüncesindeydi. Fransa ve İngiltere ise barıştan çok kendi menfaatlerini en iyi şekilde korumak için hareket ettiler. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin topraklarını nasıl paylaşacakları üzerine görüşmeler yaptılar.

İngiltere'nin desteğini alan *Yunanistan Başbakanı Venizelos*, Ege bölgesinin tarihin en eski dönemlerinden beri Yunanlılara ait olduğu tezini ***(Megola İdea)*** ortaya koyarak, bölgenin kendilerine verilmesini talep etti. Fransız ve Amerikalı temsilciler, bu talebi benimsediler. Ancak İngiltere, İtalya'nın Batı Anadolu üzerinde emelleri olduğunu ileri sürünce, iki devletin arası açıldı. Böylece diğer devletleri ikna etmek kolay oldu. İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgâline karar verildi.

3- İzmir'in İşgâli

Yunanlılar, Paris Barış Konferansı'nda 10 Mayıs 1919'da alınan karar gereğince İtilâf devletleri adına ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesine dayanarak İzmir'i işgâl edeceklerdi.

Yunan - İngiliz donanması kısa süre sonra (15 Mayıs 1919) İzmir önlerine geldi. Yunan askerleri şehire çıkmaya başladılar. İzmir'deki Türk askerî birlikleri hiçbir direnişte bulunmadan Yunanlılar'ın kolordu binasına yaklaşmasını seyrediyorlardı. O sırada ***Hasan Tahsin*** **(Osman Nevres)** adında bir gazeteci tabancasını çekerek yürümekte olan Yunan birliğine ateş açtı. Yunan işgâline karşı atılan bu ilk kurşun millî mücadelenin ilk kıvılcımını ateşlemiş oldu. Bunun üzerine Yunanlılar, pek çok Türkü öldürdüler. Daha sonra üç yönden Ege bölgesini işgale başladılar.

4- Savaş Sonunda Osmanlı Devleti'de Toplumsal Hareketler

a) Osmanlı Devleti'nin Çöküşünü Amaçlayan Kuruluşlar

İzmir'in işgâli o zamana kadar Osmanlı Devleti'nin durumunu dikkatle izleyen Yunan işgâlini kolaylaştırmak ve bu işgâlin genişlemesini sağlamaktı. Bu arada Ermeniler de Anadolu'da bir devlet kurmak amacıyla harekete geçmişlerdi.

b. Mavri Mira Cemiyeti

Yunan ideallerinin liderliğini İstanbul Fener'deki Rum Patrikhanesi'nde kurulan Mavri Mira Cemiyeti üstlenmişti. Doğrudan doğruya Yunanistan Başbakanı Venizelos'tan talimat almaktaydı.

Cemiyetin görevi, ülkenin çeşitli yerlerinde çeteler kurarak, Yunanlılar lehine propaganda yapmaktı. Yunan Kızılhacı cephane temin ederek bu cemiyete yardım ediyordu.

Yine bu Patrikhanenin desteği ile *Ermeni Patriği Zevan Efendi* de Mavri Mira Cemiyeti ile birlikte çalışıyordu. Ermeniler de Rumların teşkilâtına benzer bir teşkilât kurdu.

Ayrıca Rumlar *Yunan Komitesi* ve *Trakya Komitesi* adlarında iki örgüt daha kurmuştu. Bunlar da Trakya'daki Türk direnişini kırmak amacındaydılar. Bundan başka *Resmî Göçmenler Komisyonu*, *Rum okullarındaki İzcilik teşkilâtları* da Mavri Mira Cemiyeti adına çalışmaktaydılar.

c. Pontus Rum Cemiyeti

Karadeniz sahilinde Pontus denilen bölgede Rumlar bağımsız bir Pontus Rum Cumhuriyeti kurmak amacıyla Trabzon, Amasya, Samsun, Sinop ve Karahisar'da faaliyete geçmişlerdi.

Cemiyet, İstanbul Rum Patriğine bağlı olmakla birlikte çalışmalarını Samsun Rum Metropoliti tarafından yürütülmekteydi. Uzun süredir Yunanistan için çalışan Etniki Eterya (Ulusal Dernek) örgütü ise kurduğu çetelerle özellikle Trabzon yöresinde Pontus hareketini desteklemekteydi.

d. Kürt Teâli Cemiyeti

Diyarbakır, Bitlis, Elazığ illerinde faaliyet gösteren bu cemiyet İstanbul'dan idare edilmekteydi. Kürt Teâli (Kürt Yük-

seltme Cemiyeti) Cemiyeti'nin amacı, yabancı himâyesi altında bir Kürt devleti kurmaktı.

e. Teâli İslâm Cemiyeti

İstanbul'dan idare edilen Teâli İslâm Cemiyeti (İslâmı Yükseltme Cemiyeti) Konya ve civarında kuruldu. Bu cemiyet, Osmanlı hükûmetini destekliyor, Anadolu hareketine cephe alıyordu.

f. İngilizler Muhipleri Cemiyeti (İngiliz Dostları Cemiyeti)

İstanbul'da kurulan bu cemiyet, İngiliz himâyesini sağlamak amacındaydı. Cemiyete, Osmanlı Padişahı Vahdettin, Sadrazam Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Ali Kemal gibi devlet adamları da üyeydi. Cemiyetin iki amacı vardı. Açık olan amacı, Osmanlı Devleti'nin İngiltere himâyesinde toprak bütünlüğünü sağlamak, gizli amacı ise, millî bilinci felce uğratmak, ülke içinde ayaklanmalar çıkarmak suretiyle İtilâf devletlerince işgal edilmeyen yerlerin de işgalini sağlamaktı.

Bu cemiyetlerden başka Osmanlı hükûmetini destekleyen Sulh ve Selamet-i Osmâniye Fırkası, Hürriyet ve İtilâf Fırkası gibi partiler ve dernekler de faaliyet göstermekteydiler.

b) Ulusal Bilincin Oluşmasına Zemin Hazırlayan Kuruluşlar

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından başlayan işgaller karşısında kurtuluş çareleri aranmaya başlandı. Bu amaçla kurulan cemiyetlerin ana hedefi, Türk milletinin bağımsız yaşama hakkını sağlamak üzere mücadele etmekti.

- Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Bu cemiyetin kuruluş amacı doğu illerinde yaşayan halkın tarihî, dinî, millî ve siyasî haklarını gerektirdiğinde tüm dünya karşısında savunmaktı. Bu doğrultuda Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devleti kurulmasını önlemeyi, burada yaşayan halkın barış içinde birbirleriyle uyumlu yaşamasını temin etmeyi, savaşın açtığı yaraları onarmak için çareler aramayı ilke edinmişti. İdare merkezi İstanbul'da olan cemiyetin Erzurum şubesi, Doğu Anadolu'da yapılan propagandalar ve bunların amaçları ile Kürtlük ve Ermenilik meselelerini her yönden inceleyerek bir rapor yayınladı. Buna göre, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti;

- Hiçbir şekilde göç etmemek,

- Derhal ilmî, iktisadî, dinî teşkilât kurmak,

- Saldırıya uğrayacak Doğu vilâyetlerinin her köşesini savunmada birleşmek,

çerçevesi içerisinde, çalışmalarını üç noktada toplamıştı.

- Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti :

Osmanlı ülkesinin parçalanması karşısında, Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgaline karşı koymak için Edirne'de 1918'de kuruldu. Azınlıkların gösterdiği taşkınlıklara karşılık, Trakya'daki Türklerin savunma gücünü artırmak ve teşkilâtlandırmak hedefindeydi.

- Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti

Karadeniz'de bir Pontus Rum devleti kurulmasını önlemek amacıyla kurulmuştur.

- Kilikyalılar Cemiyeti

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından İstanbul'da çalışmalarına başlayan bu cemiyet, Adana ve çevresinin düşman işgallerine karşı haklarını korumak ve savunmak amacıyla kurulmuştur.

- İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti

Mondros Ateşkesi'nden sonra İzmir'de kurulan bir başka cemiyet de İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'ydi. İzmir'de 19 Mart 1919'da toplanan Müdafaa-i Hukuk Kongresi'nde "yurdun silahlı saldırıya uğraması halinde silahla karşılık vermek", kararını almıştı.

Bir süre sonra çalışmalarını İstanbul'dan yürütmeye başlayan İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Anadolu'ya silah ve cephane kaçırma işine yardımcı olmaya, Ege bölgesinin Türklere verilmesi gerektiğini savunan yayımlar yaparak basın yolu ile de sesini duyurmaya çalışmıştır.

- Millî Kongre Cemiyeti

İstanbul'da çalışmalarını yürüten bu cemiyet de yurdun işgaline karşı Türk haklarını bütün dünyaya anlatmak ve savunmak üzere yayınlar yapmaktaydı.

Görüldüğü gibi, Anadolu'nun işgali karşısında hür ve bağımsız yaşama hakları elinden alınan Türk milleti, yeni bir uyanış yaşıyor, kurulan çeşitli cemiyetler aracılığı ile içine düştüğü bu durumdan kurtulmanın çarelerini arıyordu. Özellikle Ege bölgesinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline karşı çıkmak üzere kurulan en önemli cemiyet, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti* oldu. Böylece ilk kez burada Yunan işgalini silah kullanarak durdurmak çabası ön plana çıktı.

Sonuç olarak; Anadolu ve Trakya'da işgallere karşı millî bir tepkiyi dile getirmek üzere kurulan bu cemiyetler Sivas Kongresi'nde alınan bir karar ile *"**Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**"* adı altında birleşmişlerdir.

5- İşgaller Karşısında Osmanlı Yönetiminin Tutumu

Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı Devleti, birkaç gün içinde başlayan işgaller karşısında aciz kalmıştı. Zirâ, Osmanlı Devleti, bu ateşkesi imzalarken, kendi ölüm fermanını da imzalamış, yurdun kolaylıkla işgâline zemin hazırlayan antlaşma maddelerini kabul etmişti. Nitekim, memleketin içinde bulunduğu durumu Mustafa Kemal Atatürk, **Büyük Nutku'**nda şöyle ifade etmiştir:

> ***"Düşman devletler, Osmanlı devlet ve memleketine karşı maddî ve manevî saldırıya geçmişler. Onu yok etmeğe ve paylaşmağa karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayatı ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükûmeti de aynı durumda. Farkında olmadığı halde, başsız kalmış olan millet karanlıklar ve belirsizlikler içinde olup bitecekleri beklemekte".***

Osmanlı Devleti, I.Dünya Savaşı'ndan çıktığında *Ahmet İzzet Paşa* başkanlığında yeni bir hükûmet kurulmuştu. Bu hükûmet, imzaladığı ağır şartlarla dolu Mondros Ateşkes Antlaşması'nın kötü sonuçlar doğurması üzerine istifa etti. Yerine *Tevfik Paşa* tarafından bir hükûmet kuruldu.

Padişah Vahdettin, tahtını ve Osmanlı Devleti'nin yıkıntılarından ne kurtarabilirse onu kurtarmak amacıyla tek çareyi İngilizlerin himâyesini kabul etmekte görüyordu. Nitekim, bu eğilimi nedeniyle kendisini ve hükûmeti denetleyebilecek tek güç olan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı Kanun-u Esâsi'nin ken-

disine verdiği yetkiyi dayanarak kapattı (21 Aralık 1918). Daha sonra kendi görüşlerini destekleyen bir kişi olan *Damat Ferit Paşa*'ya yeni bir hükûmet kurdurdu. Artık Osmanlı Devleti, İtilâf devletlerinin siyasî ve askerî temsilcilerinin bir kuklası durumuna gelmişti.

6- İşgaller Karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın Duruma Bakışı

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada Yıldırım Orduları Grup Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam İzzet Paşa'ya telgraflar göndererek, antlaşma şartlarının tehlikeleri hakkında uyarılarda bulundu.

Ateşkes antlaşmasına göre Suriye sınırı içinde bulunan Osmanlı kuvvetleri de teslim olacaktı. Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu kuvvetleri önceden Suriye dışına çekerek, ordunun teslimi zorunluluğunu ortadan kaldırdığı gibi, ileride bu ordudan İstiklâl Savaşı için fayda sağlayabilecekti. Bundan sonra İngilizlerin İskenderun'u işgallerini bir telgraf ile protesto ederek, bu şartlar altında Adana'da bulunduğu Yıldırım Orduları Komutanlığı'ndan ayrılacağını bildirdi. Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti onu İstanbul'a geri çağırdı. İşte, Mustafa Kemal Paşa, Türk milletini içine düştüğü bu durumdan kurtarmak için ilk kararını Adana'da Yıldırım Orduları Komutanı iken vermiştir.

Bu suretle İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, burada dört-beş ay kaldı. İstanbul'da bulunduğu sırada, Osmanlı Devlet adamları ve işgal kuvvetleri temsilcileri ile görüşmeler yaparak, çözüm aramak istedi. Ancak saray ve hükûmetten bir ümit yoktu. Bu sebeple vatanın kurtuluşu için çalışmalara başladı. O sırada ortaya atılan üç kurtuluş çaresi vardı:

- İngiliz himâyesini istemek,
- Amerikan mandasını istemek,

- Mahallî kurtuluş çarelerine başvurmak.

Mustafa Kemal Atatürk, bu görüşlerin hiçbirine katılmıyor ve şöyle diyordu:

"Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ne gibi yardım sağlanmak isteniyordu? O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız, yeni bir Türk Devleti kurmak !"

Onun bu tarihî kararı, Türk milletinin bağımsızlık meşalesini yakmıştır. O, artık Anadolu'ya geçmeli ve buradan millî mücadeleyi başlatmalıydı. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu önemli kararı, daha İstanbul'a ilk geldiği günlerde vermiş olduğu, O'nun 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmekte olan işgal kuvvetleri donanmalarını seyrederken söylediği "***Geldikleri gibi giderler***" sözünden anlaşılmaktadır. Türk milleti, onun uzak görüşü ve kararlılığı ile yeniden bağımsız yaşama hakkına kavuşmuştur.

Nitekim Atatürk, bu kararın dayandığı en güçlü muhakeme ve mantığı şöyle açıklar:

"Temel ilke, Türk milletinin onurlu ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke, ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir millet, uygar insanlık dünyası karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye lâyık görülemez.

Yabancı bir devletin koruyup kollayıcılığını kabul etmek, insanlık vasıflarından yoksunluğu, güçsüzlük ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Gerçekten de bu seviyesizliğe düşmemiş olanların, isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez".

II. BÖLÜM

YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN DOĞUŞU VE İSTİKLÂL SAVAŞI

"Zafer, zafer benimdir diyebilenindir. Başarı, başaracağım diye başlayanının ve başardım diyebilenindir".

Mustafa Kemal Atatürk

A- HAZIRLIK DÖNEMİ

1- Kuva-yı Millîye Hareketi

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. maddesine dayanarak yurdu işgale başlayan İtilaf devletlerinin bu hareketine karşı Türk halkı suskun duramazdı. Kurtuluş çareleri aranmaya, yavaş yavaş mahallî direniş teşkilâtları kurulmaya başlamıştı. Dörtyol ve çevresinde Fransız işgaline karşı ilk direniş hareketi başlamıştı. Asıl direniş, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaliyle yeni bir boyut kazandı. Hasan Tahsin'in attığı ilk kurşundan sonra, Yunanlılara karşı mücadele etmek için küçük çapta kuvvetler oluşturuldu. Böylece oluşmaya başlayan bu millî teşkilâta ***Kuva-yı Millîye*** (Millî kuvvetler) denilmiştir.

Yunanlılar İzmir'i işgal ettikten iki gün sonra Urla ve Çeşme de Yunanlılarca ele geçirildi. Deniz yoluyla Ayvalık işgal edildi. Ancak burada Mıntıka Kumandanı Ali Bey'in direnişi ile karşılaştılar. Bu sıralarda Yunanlılar Manisa, Akhisar, Ödemiş, Aydın ve çevredeki bazı kasabaları işgal etmişlerdi. Yunan kuvvetleri Bergama'yı da ele geçirdiler. Ancak burada Kuva-yı Millîye'nin baskını ile tutunamadılar ve geri çekildiler. Böylece Kuva-yı Millîye tarafından 14 Haziran 1919'da Bergama

düşman işgalinden kurtarıldı. Fakat, üç albay; Kâzım (Özalp), Bekir Sami ve Şerif (Aker)Bey, İstanbul hükûmetinin emirlerini dinlemeyerek, kendilerine katılan cesur efelerle birlikte oluşturdukları askerî birliklerle Yunan ordusunu durdurmak için harekete geçtiler.

Yunanlılar buradaki yenilginin öcünü Menemen'de aldılar. Bergama baskınından kaçıp kurtulan Yunanlı askerler 17 Haziran'da Menemen'de katliam yaptılar. Menemen'de millî hareketi kurmaya çalışan Kaymakam Kemal Bey'i şehit ettiler. Tekrar Bergama'ya yönelen Yunan kuvvetleri burayı tekrar işgal ettiler. Bergama çarpışmalarında millî kuvvetlerin direnişi ümit vericiydi. Bergama'daki Yunan işgaline karşı Soma'da bir cephe kuruldu. Görüldüğü gibi, yerel direniş hareketlerinde Kuva-yı Millîye'nin elde ettiği başarı, düzenli bir ordu halinde ilerleyen Yunan kuvvetlerini tamamen yenilgiye uğratamasa da onların ilerleyişini geciktirmiş ve kuvvetlerini yıpratmıştır. Batı Anadolu insanı, Kuva-yı Millîye hareketini düzenledikleri kongrelerle desteklediler.

Millî mücadele hareketinde Balıkesir Kongreleri önemli bir yer işgal eder. Yunanlıları Batı Anadolu'dan atmak kararlılığıyla, öncelikle vatanın kurtuluşunu amaçlayan Balıkesir Kongrelerinin ilki 28 Haziran 1919'da yapıldı. Bunu ikinci kongre izledi (26-31 Temmuz 1919). Bu çalışmaları ve teşkilâtı genişletmek için Alaşehir'de de bir kongre yapıldı (16-25 Ağustos 1919). 13-17 Eylül 1919'da III. Balıkesir Kongresi yapılarak, İngilizlerin Batı Anadolu'daki faaliyetleri üzerinde duruldu. 19 Kasım 1919'da yeniden toplanan Balıkesir Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa ile daha sıkı işbirliğine ve Yunan işgaline karşı bir miting düzenlenmesine karar verildi.

Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinde alınan kararlar ve yapılan çalışmalar Kuva-yı Millîye hareketini güçlendirdi. Kuva-yı Millîye teşkilâtı, TBMM'ne bağlı düzenli ordunun kurulmasına

kadar devam etti. Bununla beraber *Kuva-yı Millîye Ruhu*, İstiklâl Savaşı'nın zaferle bitmesinde önemli etken oldu.

KUVA-YI MİLLÎYE LİDERLERİNİN İDAM CEZASINA ÇARPTIRILDIKLARINA DAİR PADİŞAH BUYRUĞU

"Mehmed Vahidüddin

Kuva-yı Millîye adı altında çıkarttıkları fitne ve fesat, Anayasaya aykırı olarak halktan zorla para toplamak, asker almak, bunun aksine hareket edenlere işkence ve eziyet ederek şehirleri yakıp yıkmaya kalkışmak suretiyle iç güvenliği bozanların tertipçisi ve teşvikçisi oldukları iddiasıyla haklarında dava açılan III. Ordu Müfettişliği'nden alınarak askerlik mesleğinden çıkartılmış bulunan Selânikli Mustafa Kemal Efendi, eski XVII. Fırka Kumandanı Miralaylıktan emekli İstanbullu Kara Vasıf Bey, eski XX. Kolordu Kumandanı Mirliva Salacaklı Fuat Paşa ile eski Washington elçisi ve Ankara Milletvekili Midillili Alfred Rüstem ve Sıhhiye eski Müdürü İstanbullu Doktor Adnan Bey'le, Üniversite Batı Edebiyatı eski öğretmeni İstanbullu Halide Edip Hanım'ın, ayrıntıları 11 Mayıs 1920 tarihli ve 20 numaralı karar tutanağında yazılı olduğu üzere, Mülkiye Ceza Kanunu'nun 45. maddesinin 1. fıkrası delâletiyle 55. maddesinin 4. fıkrası ve 56. maddesi uyarınca, ayrıca sahip oldukları askerî ve mülkî rütbe ve nişanlarla, her türlü resmî unvanlarının kaldırılmasına ve idamlarına, halen firarda bulunmaları dolayısıyla kanun hükümleri gereğince mallarının hacz edilerek, usulüne göre idare ettirilmesine dair İstanbul Bir Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından gıyaben verilen hüküm ve karar, ele geçirildiklerinde tekrar yargılanmak üzere tasdik edilmiştir.

Bu Padişah Buyruğu'nu yürütmeye Harbiye Nazırı görevlidir.

24 Mayıs 1920

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Vekili Damat Ferit

(Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri,1911-1921, Ankara 1982.)

2- Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı ve Millî Bilincin Uyandırılması

Daha önce de belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal Atatürk, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının hemen ardından İstanbul'a gelmişti. Burada iken, düşünceleri tek bir amaca kilitlenmişti. "***Vatanı kurtarmak ve bunun için çareler aramak***". O'na göre, tek çare ve çözüm, "***Millî egemenliğe dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak***"tı. Bu kararın dayandığı esas şuydu; Türk milletinin şerefli ve haysiyetli bir millet olarak yaşamalıydı. Bu ise ancak bağımsızlıkla gerçekleşebilirdi.

> ***"Türkün haysiyeti ve gururu ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa, mahvolsun daha iyidir!...***
>
> ***Öyleyse ya istiklâl, ya ölüm!***
>
> ***İşte hakikî kurtuluş isteyenlerin parolası budur."***

Sözleriyle o günkü düşüncelerini ***Büyük Nutku***'nda açıklayan Atatürk, bu amacını gerçekleştirmek için Anadolu'ya geçmenin çarelerini aramaya başladı.

O, Ankara'daki XX.Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve Erzurumda XV.Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa gibi arkadaşlarına güvenmekteydi. Anadolu'da yavaş yavaş başlayan millî uyanış heyecan ve ümit vericiydi.

O sırada Karadeniz bölgesindeki Rum çetelerin baskılarına

karşı Türkler de direnişe geçmişti. Samsun'a gelen bir İngiliz birliği olayları bastırmada yetersiz kalınca Mustafa Kemal Atatürk'e Anadolu'ya geçmek için bir fırsat doğdu. İngilizler, bu bölgenin asayişinin yine Türkler tarafından sağlaması için, Osmanlı hükûmetine baskı yapmaya başladılar. Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti, Karadeniz bölgesindeki asayişsizliği önlemek ve Türk direnişini engellemek üzere olağanüstü yetkilerle donatılmış birini buraya göndermeye karar verdi. Padişah Vahdettin ve Damat Ferit Paşa hükûmeti bu görevi İstanbul'dan bir bahaneyle uzaklaştırmak istedikleri Mustafa Kemal Paşa'ya verdiler.

..."Bu geniş yetkinin, beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak maksadıyla Anadolu'ya gönderenler tarafından, bana nasıl verilmiş olduğu garibinize gidebilir. Hemen ifade etmeliyim ki, onlar bu yetkiyi bana bilerek ve anlayarak vermediler. Ne pahasına olursa olsun, benim İstanbul'dan uzaklaşmamı isteyenlerin bulduk-ları gerekçe „Samsun ve dolaylarındaki güvensizlik olaylarını yerinde görüp tedbir almak üzere Samsun'a kadar gitmek" idi. Ben, bu görevin yerine getirilmesinin bir makam ve yetki sahibi olmaya bağlı bulunduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler. O tarihte Genelkurmay'da bulunan ve benim maksadımı bir dereceye kadar sezmiş olan kimselerle görüştüm. Müfettişlik görevini buldular; yetki konusu ile ilgili talimatı da ben kendim yazdırdım. Hatta Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa bu talimatı okuduktan sonra, imzalamaya çekinmiş; anlaşılır anlaşılmaz bir biçimde mührünü basmıştır".

(Kemal Atatürk, Nutuk, 1919-1927, bugünkü dille yay.haz., Z.Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s.7.)

Böylece Mustafa Kemal Paşa, IX.Ordu (sonradan III. Ordu) Müfettişi olarak 16 Mayıs 1919'da yanında onyedi kişiyle beraber Bandırma vapuruyla İstanbul'dan ayrıldı. **19 Mayıs 1919**'da Samsun'a çıktı. Bu tarihî bir gündü. Türk Milletinin ters giden talihinin düzeleceğinin habercisiydi. Mustafa Kemal Paşa kendisine verilen görevin aksine Samsun'da halkı aydınlatmaya, bölgede millî teşkilâtın kurulması için çalışmalara başladı. Arkadaşları olan Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ile bağlantı kurdu. Bir hafta kadar kaldığı Samsun'dan bağımsız bir Türk Devleti kurmak amacını gerçekleştirmek üzere ayrıldı.

25 Mayıs 1919'da Havza'ya gelerek bir genelge yayınladı. ***Havza Genelgesi*** adıyla tarihe geçen bu bildiriyi IX. Ordu Müfettişi imzasıyla bütün yurttaki askerî ve sivil makamlara gönderdi. Bu genelge ile bütün askerî ve sivil yöneticilerden işgalleri protesto etmek için mitingler düzenlenmesini istedi. Genelge olumlu etki yarattı. Birçok yerde mitingler düzenlendi. Böylece işgallere karşı daha bilinçli bir direniş başlamış oldu.

3- Amasya Genelgesi ve Önemi

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Genelgesi'ni yayınlaması üzerine İstanbul hükûmeti O'nu geri çağırdı. Fakat Mustafa Kemal Paşa, bu çağrıyı dikkate almayarak Amasya'ya gitti. Burada Müdafaa-i Hukuk Derneği kuruldu. Bu derneğin çalışmaları sonucunda Mustafa Kemal Paşa, 21 - 22 Haziran 1919'da *Amasya Genelgesi* **(Tâmimi)**'ni yayımladı. Buna göre :

1. Vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı tehlikededir.

2. İstanbul hükûmeti, üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor.

3. Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

4. Milletin içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek ve haklarını gür sesle dünyaya duyurmak için her türlü baskı ve kontrolden uzak millî bir heyetin varlığı zorunludur.

5. Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta hemen millî bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır.

6. Bunun için bütün illerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olan en kısa zamanda yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.

7. Her ihtimale karşı, bu mesele millî bir sır olarak tutulmalı ve temsilciler, gereğinde yolculuklarını kendilerini tanıtmadan yapmalıdırlar.

8. Doğu illeri adına, 23 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar öteki illerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum kongresinin üyeleri de Sivas genel kongresine katılmak üzere hareket ederler.

Amasya Genelgesibağımsızlık mücadelesinin gerçek başlangıcı olmuştur. Bağımsızlık mücadelesinin tek merkezden idare edilmesi yolunda ilk adım atılmış, millî birlik için millî bir kongre toplanması gereğini ortaya koymuştur. Bu açıdan Amasya Genelgesi, yeni bir devletin kuruluşuna doğru atılmış ilk adımdır. Genelge ile vatanın bütünlüğünün tehlikede olduğu, bu durumdan yine milletin kararlılığıyla kurtulabileceği ilân edilerek, millî birlik ve beraberlik ile millî egemenlik fikri dile getirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi'nin bütün yurttaki askerî ve sivil yöneticilere yollamasıyla kendisine verilen yetkilerini aşmış oldu. O'nun yetki alanı IX. Ordu bölgesiydi. Bu sebeple Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Mustafa Kemal Paşa'yı IX. Ordu Müfettişliği'nden uzaklaştırdığını bildirdi. Görevinden alınması Mustafa Kemal Paşa'yı durduramazdı. Bu sırada O,

doğu illerindeki direnişi birleştirmek ve Sivas Kongresi'nin ilk basamağını oluşturmak üzere Erzurum'a hareket etmişti.

4- Erzurum ve Sivas Kongreleri

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a gitmek üzere Sivas'tan geçerken, Dahiliye Nezareti'nin kararını uygulayıp, onu görevinden almak isteyen Elazığ Valisi Ali Galip ile görüştü. Erzincan'dan geçerken Padişah'tan bir telgraf aldı. Onu İstanbul'a çağıran Padişah, Dahiliye Nezareti'nin kararını uygun bulmadığını belirterek, İstanbul'a gelmekten çekiniyorsa istediği yere giderek orada barış imzalanıncaya kadar oturmasını istiyordu. Mustafa Kemal Paşa, buna cevap olarak görevinden ayrılmayacağını bildirdi.

a. Erzurum Kongresi (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919)

Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz 1919'da coşkuyla karşılandığı Erzurum'a geldi. 7/8 Temmuz gecesi görevinden alındığını bildiren bir telgraf gelince, derhal Harbiye Nezareti'ne bir telgraf çekerek hem görevinden ve hem de askerlikten ayrıldığını bildirdi. Böylece O, resmen Osmanlı hükûmeti ile bağlarını koparmış, Türk milletinin sinesinde bir sivil lider olarak yerini almıştır. O, ***Büyük Nutku***'nda bu durumu şöyle ifade eder:

> "***Durum, tarafımdan ordulara ve millete duyuruldu. Bu tarihten sonra resmî sıfat ve yetkilerden sıyrılmış olarak yalnız milletin şefkat ve fedakârlığına güvenerek ve onun tükenmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve kuvvet alarak vicdanî vazifemize devam ettik.***"

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919 günü bir okul salonunda toplandı. Kongre başkanlığına seçilen Mustafa Kemal

Paşa, yaptığı konuşmasında, "*tarihin ve olayların zoru ile, doğrudan doğruya içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri göstermeyecek ve bundan irkilmeyecek hiç bir vatanseverin hayal bile edilemeyeceğine*" **işaret ederek,** "*tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, bu bakımdan vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak iflasa mahkum olduğunu*" söyleyerek, millî iradeye dayalı bir Millet Meclisi kurulmasını kongrenin ilk hedefi olarak gösterdi.

Sonuçta 14 gün devam eden Erzurum Kongre'sinde şu kararlar alındı:

1. Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılmaz.

2. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı hükûmetinin dağılması halinde, millet topyekûn kendisini savunacak ve direnecektir.

3. Osmanlı hükûmeti, vatanı korumakta ve bağımsızlığı sağlamakta başarı sağlayamazsa, bunu gerçekleştirmek için geçici bir hükûmet kurulacaktır. Bu hükûmet üyeleri millî kongre tarafından seçilecektir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyet-i Temsiliye (Temsil heyeti) yapacaktır.

4. Kuva-yı Millîye'yi tek kuvvet olarak tanımak ve millî iradeyi hakim kılmak esastır.

5. Hristiyan azınlıklara siyasî hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez.

6. Manda ve himâye kabul olunamaz.

7. Millî Meclisin derhal toplanmasını ve hükûmetin yaptığı işlerin Meclis tarafından kontrol edilmesini sağlamak için çalışılacaktır.

Erzurum Kongresi'nde alınan bu kararları uygulamak üzere bir Heyet-i Temsiliye (Temsil Heyeti) seçildi. Heyet-i Temsiliye'nin Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirildi. Erzurum Kongresi'nin çalışmalarını başarı ile tamamlaması diğer bölgelerdeki faaliyetleri olumlu yönde etkiledi. Batı Anadolu'da Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinin kararları büyük ümit uyandırdı. Erzurum Kongresi, Doğu Anadolu'da millî direnişi birleştirmiş, Doğu Anadolu'nun Ermeni saldırılarına karşı bir bütün halinde savunulması karara bağlanmıştır.

Bütün bunlara karşılık Osmanlı hükûmetinin başında bulunan Damat Ferit Paşa Erzurum Kongresi'ni bir ayaklanma olarak nitelemiş, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının tutuklanmasını istemiştir.

b. Sivas Kongresi (4 - 11 Eylül 1919)

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak Sivas Kongresi hazırlarını yapmak üzere 2 Eylül 1919'da Sivas'a geldi. 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi çalışmalarına başladı. Kongre'nin ilk günlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın başkan seçilmesi engellenmek istendi. Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa kongre başkanı seçilmiştir.

Daha sonra *başka bir devletin himayesini kabul etmek demek olan manda meselesi* tartışıldı. Yoğun olarak, Amerikan mandasını kabul edip etmemek üzerinde durulan bu tartışmalar sonuçsuz kaldı. Sivas Kongresi 11 Eylül'de özetle şu kararları alarak çalışmalarını bitirdi:

1- Türkiye'nin sınırları, Mondros Ateşkesi ile saptanmış kabul edilmektedir. Bu sınırlar içindeki bütün bölgeler bölünmez bir bütündür.

2- Osmanlı topraklarının bütünlüğünü ve hilafet ile saltanatın güvenliğini sağlamak için millî güçleri etkili, millî egemenliği üstün kılmak şarttır.

3- Osmanlı ülkesini parçalamak, Rum ve Ermeni devletleri kurmak girişimleri karşısında hep birlikte savunmaya geçilecektir.

4- Hristiyan azınlıkların her türlü güvenliği sağlandığından bunlara ayrıcalık tanınmaz.

5- Vatanın bölünmesi için hiç bir öneri kabul edilmez. Ancak insancıl şartlar altında ekonomik yardım almak mümkündür.

6- Milletin kendi geleceğini saptayabilmesi ve hükûmetin başıboş bırakılmasının önlenmesi için Meclis-i Mebusan'ın derhal toplanması gereklidir.

7- Millî direnişi gerçekleştirmek için kurulan bütün cemiyetler birleştirilmiş ve adı "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olmuştur.

Sivas Kongresi kararlarını uygulamak üzere yine bir Heyet-i Temsiliye (Temsil Heyeti) seçilmiş ve başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir. Bu heyet, Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar bir hükûmet gibi görev yapmıştır. Sivas Kongresi kararları ile Erzurum Kongresi kararları aynen kabul edilmiş, "***tam bağımsızlık***" ve "***millî egemenlik***" millî mücadelenin temel prensipleri haline gelmiştir.

5- Osmanlı Hükûmeti ve Temsil Heyeti

İstanbul'daki Damat Ferit Paşa başkanlığındaki hükûmet, Sivas Kongresi'ni dağıtmak ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını yakalatmak üzere Harput Valisi Ali Galip'i görevlendirmişti. Ancak Ali Galip kongreyi dağıtma girişimini gerçekleştiremedi. Böylece, İstanbul hükûmeti ile Anadolu'nun bağları iyice koptu.

Mustafa Kemal Paşa 13/14 Eylül 1919 gecesi İstanbul ile ilişkisini kestiğini, millet adına hareket eden kurulun Heyet-i Tem-

siliye olduğunu belirten bir yazıyı, Padişaha ve diğer askerî ve mülkî idarecilere bildirdi. Anadolu'dan yükselen bu millî iradenin sesi karşısında Damat Ferit Paşa hükûmeti çekilerek, yerine Ali Rıza Paşa'nın sadrazamlığında yeni bir hükûmet kuruldu (2 Ekim 1919).

Amasya Görüşmeleri (20 - 22 Ekim 1919)

Damat Ferit Paşa hükûmeti'nin düşmesi, yerine vatansever bir kişi olan Ali Rıza Paşa başkanlığında bir hükûmetin kurulması, Mustafa Kemal Paşa'nın ve millî hareketin bir başarısıdır. Artık İstanbul hükûmeti, varlığını kabul etmek zorunda kaldığı millî hareket ile yüz yüze gelip, antlaşmak zorundaydı.

İstanbul hükûmeti ile Mustafa Kemal Paşa arasında 3 Ekim'den itibaren başlayan yazışmalar sonucunda İstanbul hükûmeti Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Amasya'ya gönderdi. Salih Paşa ile Mustafa Kemal Paşa 20 Ekim 1919'da Amasya'da buluştu. Görüşmeler 22 Ekim'de sona erdi. Burada yapılan görüşmeler sonucunda Mustafa Kemal Paşa hedefine bir adım daha yaklaşıyor, Osmanlı hükûmeti Anadolu'daki millî teşkilâtı tanıyordu. Mustafa Kemal Paşa ve Salih Paşa şu konular hakkında görüş birliğine vardılar:

1. Türk vilâyetlerinin düşmana şu veya bu şekilde terk olunmaması, hiçbir himaye ve manda kabul edilmemesi, Türk vatanının bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunması.

2. Gayrimüslim unsurlara Türk memleketlerinin siyasal hakimiyet ve sosyal dengesini bozacak ayrıcalıkların verilmemesi.

3.Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hukuksal bir teşekkül olmak üzere İstanbul hükûmeti'nce tanınması.

4. İtilaf devletleri ile Osmanlı Devleti arasında barışın kurulması için toplanacak konferansa Heyet-i Temsiliye tarafından da uygun görülen kimselerin gönderilmesi.

5. Mebusan Meclisi'nin derhal toplanması için serbestçe milletvekili seçimleri yapılması. Açılacak olan Mebusan Meclisi'nde Sivas Kongresi'nde alınan kararlar kabul edilmesi. Mebusan Meclisi'nin güvenli olmayan İstanbul'da toplanmasının uygun olmadığı .

Osmanlı hükûmeti bu kararları kabul etmiş görünüyordu. Fakat, İstanbul hükûmeti İtilaf devletlerinin baskısı altında Anadolu'ya yardımcı olmaktan çok, zaman kazanmaya ve millî kuvvetleri oyalamaya çalışıyordu. Üstelik Mebusan Meclisi'nin İstanbul'da toplanmasının üzerinde ısrarla durdular. Mustafa Kemal Paşa bu durumu istemeyerek kabul etti. Bu sırada milletvekili seçimleri yapılmaktaydı. Erzurum milletvekili seçilen Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta bir süre İstanbul'da toplanacak Meclis'te yapılacak görüşmeler üzerinde çalıştıktan sonra, İstanbul'a daha yakın ve olayların gelişimini daha rahat izleyebileceği bir yer olan Ankara'ya gitmek üzere yola çıktı.

Daha sonra İstiklâl Savaşı'nın sevk ve idare merkezi olarak seçtiği Ankara'ya sevgi gösterileri arasında geldi (27 Aralık 1919). Ankara çalışmaların güvenli bir şekilde yürütülmesine elverişli bir konumdaydı. Ayrıca ulaşım ve haberleşme olanakları iyiydi. Bu bakımdan İstiklâl Savaşı'nın ve yeni Türk Devleti'nin idarî merkezi oldu.

6- Meclis-i Mebusan ve Misâk-ı Millî, İstanbul'un İşgâli

a. Meclis-i Mebusan ve Misâk-ı Millî

Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan'da yapılacak çalışmaların son hazırlıklarını Ankara'da tamamladı. O'na göre, Meclis'te bir "***Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu***"

kurulacaktı. Bunun amacı Mustafa Kemal Paşa'yı Meclis başkanı seçtirebilmekti. O'nun İstanbul'a gelmesi mümkün değildi, Meclis'e katılamayacaktı. Ancak arkadaşlarının kendisini Meclis Başkanı seçmelerini ve Meclis'e Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun hakim olmasını istiyordu. Eğer böyle olursa Anadolu'da yapılan tüm millî mücadele çalışmaları Meclis-i Mebusan tarafından da kabul edilmiş olacaktı.

Meclis-i Mebusan, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının planladıklarının aksine Meclis'te "*Felah-ı Vatan*" adında bir grup kuruldu ve Meclis Başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa seçilemedi. Ancak, Sivas Kongresi kararlarının Meclis'te görüşme konusu olması üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın çizdiği plan yeniden işlemeye başladı. Millî mücadele yanlısı milletvekillerinin baskısı ile Meclis, 22 Ocak 1920 tarihinde Sivas Kongresi kararlarını görüşmek için gizli bir toplantı yaptı. 28 Ocak'ta yaptığı gizli bir toplantı ile de Sivas Kongresi kararlarını çok az değişiklikle kabul etti. *Misâk-ı Millî* (Millî Ant) adıyla tarihe geçen bu kararlar, Osmanlı Meclisinin yaptığı son olumlu iş oldu. Böylece Anadolu'daki millî mücadele, Osmanlı parlamentosu tarafından da kabul edilmiş oluyordu.

28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen ve 17 Şubat 1920 tarihinde de tüm dünyaya duyurulmasına karar verilen **Misâk-ı Millî** şöyleydi :

1. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada düşman işgali altında bulunan ve çoğunluğu Arap olan yerlerin kaderi oradaki halkın serbestçe vereceği karara bağlı olacaktır. Bunun dışında kalan ve çoğunluğu Türk ve İslâm olan yerler bölünmez bir bütündür.

2. Halkın oyu ile anavatana katılmış olan Kars, Ardahan, Batum için tekrar halkın oyuna başvurulacaktır.

3. Batı Trakya'nın hukukî durumu, orada oturanların özgürce kullanacakları oylarıyla belirlenecektir.

4. Hilâfet merkezi ve Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü müdahale ve saldırıya karşı korunmuş olmalıdır. Bu esas kabul edilmek şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaret ve ulaşımına açılması hususunda bizimle diğer bütün ilgili devletlerin, birlikte verecekleri karar geçerlidir.

5. İtilaf devletleri ile düşmanları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılmış olan antlaşma esasları dairesinde azınlıkların hakları, komşu memleketlerdeki Müslüman halkın aynı haktan yararlanmaları şartıyla tarafımızdan kabul ve temin edilecektir.

6. Millî ve iktisadî gelişmemizi sağlamak ve daha çağdaş ve düzenli bir yönetim biçiminde işlerin yürütülmesinde başarılı olabilmek için, her devlet gibi bizim de gelişmemizin sağlanmasında bağımsızlığa ve tam bir özgürlüğe kavuşmamız, yaşama ve var olmamızın temel esasıdır. Bu nedenle siyasî, adlî, malî ve gelişmemize engel olan öteki sınırlamalara (kapitülasyonlar) karşıyız. Hissemize düşecek borçlarımızın ödenmesi şartları da bu esasa aykırı olmayacaktır.

Misâk-ı Millî ile vatanın bölünmezliği kabul edilerek, sınırları çizilmiş, Sivas Kongresi kararlarının kabul edilmesiyle Anadolu'daki millî hareket Osmanlı Meclisi tarafından resmen onaylanmıştır. Bu sonuç, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Havza'dan Sivas'a uzanan çalışmalarının bir ürünüydü.

b. İstanbul'un İşgâli

Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından Misâk-ı Millî'nin kabul edilmesi, Osmanlı hükûmetini endişelendirmekte idi. İs-

tanbul'da bulunan İtilaf devletleri temsilcileri de Misâk-ı Millî kararlarından hiç memnun değillerdi. Üstelik Yunan cephesindeki millî kuvvetlerin geri çekilmesi için Osmanlı hükûmetine yaptıkları baskının sonuçsuz kaldığını görünce, Batı Anadolu'da Yunan kuvvetlerinin taarruza başlamalarında etkili oldular. Bunun üzerine, Ali Rıza Paşa hükûmeti istifa etti, yerine Salih Paşa'nın sadrazamlığında yeni bir hükûmet kuruldu.

İtilaf devletleri bütün bunlarla yetinmeyip, 16 Mart 1920 günü İstanbul'u resmen işgal ettiler. 18 Martta Osmanlı Mebusan Meclisi'nin etrafını sararak, toplantı halinde olan milletvekillerini tutukladılar. Onları, tehlikeli gördükleri bazı kişilerle birlikte Malta adasına sürdüler. Bazıları ise bir yolunu bulup Ankara'ya kaçmaya çalıştı. Böylece, Meclis-i Mebusan düşman süngüsü ile zorla kapatılmış oldu. Meclis-i Mebusan'a 11 Nisan 1920 günü Padişah tarafından resmen son verildi.

Artık tek umut, Ankara ve Mustafa Kemal Paşa idi. Mustafa Kemal Paşa ise bu sırada boş durmuyor, İstanbul'un işgalini kınayan **protesto** yazıları gönderiyordu.

Mustafa Kemal Atatürk'ün İstanbul'un İşgaline Karşı 16 Mart 1920 Günü Yabancı Devletlere Yaptığı Protesto

"İstanbul'da İngiliz, Fransız, İtalyan Siyasî Temsilcilerine, Amerikan Siyasî Temsilcisine, Bütün Tarafsız Devletler Dışişleri Bakanlıklarına ve Fransa, İngiltere, İtalyan Millet Meclislerine Verilmek Üzere Antalya'da İtalyan Temsilciliğine;

Millî bağımsızlığımızı temsil eden Meclis-i Mebusan da dahil olmak üzere, İstanbul'da bütün resmî daireler, İtilaf devletlerinin askerî kuvvetleri tarafından, resmen ve zorla işgal edilmiş ve millî dava uğrunda çalışan birçok vatansever kimsenin de tutuklanmasına teşebbüs

edilmiştir. Osmanlı milletinin siyasî hakimiyet ve hürriyetine indirilen bu son darbe, ne pahasına olursa olsun, hayatını ve varlığını savunmaya azmetmiş olan biz Osmanlılardan çok, yirminci yüzyıl medeniyet ve insanlığının kutsal saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan duyguları gibi bugünkü insan toplumlarının temelinde yatan bütün ilkelere ve insanlığın bu ilkeleri meydana getiren ortak vicdanına indirilmiş demektir.

Biz, haklarımızı ve bağımsızlığımızı savunmak için giriştiğimiz mücadelenin kutsallığına ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşama hakkından mahrum edemeyeceğine inanıyoruz. Tarihin bugüne kadar kaydetmediği bir suikast olan ve Wilson Prensiplerine dayanan bir Ateşkes Antlaşması'nın, milleti savunma imkanlarından yoksun bırakmış olmasından doğan bir hileye de dayanmış olması bakımından, ilgili milletlerin şeref ve haysiyetleriyle de bağdaşmayan bu hareketin ne demek olduğunun takdirini, resmî Avrupa ve Amerika'nın değil, bilim kültür ve medeniyet Avrupa ve Amerika'sının vicdanına bırakmakla yetinir ve bu olaydan doğacak büyük tarihî sorumluluğa, son olarak bir kez daha dünyanın dikkatini çekeriz. Dâvâmızın haklılık ve kutsallığı, bu güç zamanlarda, Tanrı'dan sonra, en büyük yardımcımızdır."

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

Hukuk Heyet-i Temsiliyesi Adına

Mustafa Kemal

(Mustafa Kemal Atatürk, ***Nutuk 1919-1927****, Bugünkü Dille yay.haz., Z. Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 285.)*

B- TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI VE YENİ TÜRK DEVLETİ'NİN DOĞUŞU

1- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Çalışmaları

İstanbul'un işgali ve son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de bir bildiri yayınladı. Buna göre, vatanı kurtarmak, millî bağımsızlığı elde etmek üzere yeni seçilecek temsilciler ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nden Anadolu'ya geçebilenler tarafından Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisin açılması zorunluydu. Bu sırada Sadrazam Damat Ferit Paşa, İtilâf devletlerine dayanarak bu hareketi durdurmak için çalışıyordu. Fetvalar yayınlayarak,Kuva-yı Millîye hareketini bir eşkıya hareketi olarak gösteriyor ve Kuva-yı İnzibatiye adıyla bir askerî kuvvet kurarak Kuva-yı Millîye'ye karşı kullanmayı amaçlıyordu.

Millet Meclisi **23 Nisan 1920** günü toplandı ve **Türkiye Büyük Millet Meclisi** adını aldı. Meclis başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilerek çalışmalara başlandı ve Mustafa Kemal Paşa'nın bir hükûmet kurulması konusundaki önergesi kabul edildi. Bu önergede yer alan başlıca ilkeler şunlardır:

1. Hükûmet kurmak zorunludur.

2. Geçici kaydıyla bir hükûmet başkanı tanımak ya da padişah vekili atamak uygun değildir.

3. Mecliste beliren millî iradenin, memleketin kaderine doğrudan doğruya el koymasını kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.

4.Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendi üzerinde toplamıştır.

5. Meclisten seçilecek vekil olarak görevlendirilecek bir kurul hükûmet işlerine bakar. Meclis Başkanı bu kurulun da başkanıdır.

Bu kararlar, padişah ve hilâfetin üstünde millet egemenliğine dayalı yeni bir devletin kuruluşunun işaretiydi.

TBMM, daha sonraki çalışmaları sırasında *Hıyanet-i Vataniye Kanunu*'nu kabul etti. Buna göre, TBMM'ne karşı her türlü ayaklanma girişiminde bulunanlar vatan haini sayılacaktı. Bundan başka Meclis iki karar daha aldı. İstanbul ile resmî haberleşme kesilecek, İstanbul hükûmetinin aldığı kararlar, işlemler ve terfiler yok sayılacaktı.

Meclisin toplanması kararlaştırıldığında ülkedeki altmış altı seçim bölgesinin her birinden beş milletvekilinin seçilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak Meclisin 23 Nisan tarihli oturumuna 115 milletvekili katılabilmişti. Seçimi kazananların bir kısmı maddi imkânsızlıktan, ulaşım güçlüklerinden, hastalık ve kişisel nedenlerden zamanında gelememişti. Meclisi oluşturan milletvekilleri arasında 133'ü devlet memuru, 102'si sersest meslek sahibi, 52'si asker, 33'ü din adamı, 30'u seçimle gelen yerel yönetici, 16'sı sağlıkçı, 7'si aşiret reisi, 4'ü teknik eleman ve 2'si reji görevlisiydi. İlk Meclisi oluşturan milletvekillerinin 115'i üniversite ve yüksekokul, 73'ü medrese, 65'i rüştiye, 23'ü idadi, 11'i özel okul, 10'u meslek okulu, 6'sı sultani, 2'si iptidaî mezunu olup 32 milletvekilinin ise bitirdiği okulu bilinmemekteydi.

TBMM, ilk toplantısından on ay sonra 20 Ocak 1921'de ***Teşkilât-ı Esâsîye Kanunu'nu*** **(Anayasa)** kabul etti. Birinci maddesinde yeralan ***"Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir"*** ilkesi ile yeni devletin egemenlik kaynağının millet olduğu kabul edildi.

Çocuk Hakları

Türkiye'de İlk olarak 1924'te çocukların korunmasına yönelik çalışma yürürlülüğe girdi. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ilk olarak Nisan 1929'da kutlanmaya başlandı ve bu tarihte örgütlenen 4 bin çocuk ilk kez TBMM'den haklarını talep etti.

XX. yüzyılın başlarında çocukların erişkinlerden farklı haklara sahip olduğu, dolayısıyla da bu hakların ayrıca tanınması gerektiği konusunda, değişik ülkelerde farklı hareketler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Leh eğitimci Janusz Korczak'ın 1919 yılında yayımlanan How to Love a Child (Bir Çocuğu Nasıl Sevmeli) adlı kitabında çocuk haklarından sözetmiştir. 1917 yılında, Ekim Devriminin ardından Proletkult örgütünün Moskova şubesi bir Çocuk Hakları Bildirgesi üretti. Ancak çocuk haklarını savunma konusunda ilk etkili girişim 1923 yılında Eglantyne Jebb tarafından taslağı hazırlanan ve 1924 yılında Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Bildirisidir. Bu bildirge Birleşmiş Milletler tarafından kuruluşunda kabul edilmiş, 20 Kasım 1959 tarihinde Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi olarak güncellenmiş ve 20 Kasım 1989 tarihinde daha geniş olan Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile değiştirilmiştir. Bu sözleşme, BM üyesi ülkelerin ikisi hariç tamamı yani 193 ülke tarafından kabul edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve Somali hariç en fazla sayıda ülke tarafından onaylanan insan hakları belgesidir. Birleşmiş Milletler'in 1940'larda kuruluşundan bu yana çocuk hakları hareketi dünya üzerinde her zaman ilgi görmüştür. 20 Kasım günü günümüzde Evrensel Çocuk Günü (Universal Children's Day) veya Çocuk Hakları

Günü olarak kabul edilmiştir. Bunun dışında çeşitli ülkelerde farklı günlerde çocuk günü kutlanmaktadır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme" Türkiye tarafından 1994'te kabul etmiştir. (Bkz., Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun Resmî Gazete ile yayımı: 11.12.1994 Sayı: 221)

Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, 25 Ocak 1996 tarihinde Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiş, Türkiye tarafından 9 Haziran 1999 tarihinde imzalanan sözleşme, 1 Şubat 2001 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

2- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine Karşı Ayaklanmalar

Osmanlı hükûmeti, TBMM'nin toplanmasını engellemek için her çareye başvuruyordu. 11 Nisan 1920'de Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'den Mustafa Kemal Paşa'nın devlete karşı isyan ettiği, bu sebeple öldürülmesinin dinen de uygun olduğuna dair bir fetva alındı. Bu fetvadan on binlerce basılarak, İngiliz ve Yunan uçakları ile bütün yurda dağıtıldı. Millî mücadele hareketini yok etmek amacıyla Kuva-yı İnzibatiye adıyla Hilâfet Ordusu da denilen bir askerî birlik oluşturuldu. Fakat, İngiliz desteğiyle kurulan bu birlik başarılı olamamış, kısa sürede ortadan kalkmıştır.

İngilizlerin desteğiyle padişah ve hükûmet millî mücadeleye açıkça karşı çıkıyor, halkı Kuva-yı Millîye hareketine karşı kışkırtıyordu. Böylece yurdun her tarafında isyanlar patladı. Bu durumda TBMM hükûmeti sadece düşman işgaline karşı bir bağımsızlık savaşı vereceği yerde, bir taraftan da bu isyan-

ları bastırmakla uğraştı. Kardeşi kardeşe vurduran bu ayaklanmalarda birçok kayıplar oldu. Millî Mücadele daha kısa sürede sona erebilecekken, ayaklanmalar dolayısıyla zafere daha geç ulaşıldı. Ayaklanmalar, 1919'da yer yer başlayıp, 1920'de en şiddetli dönemini yaşadı ve ancak 1921 yılı sonunda tamamen bastırılabildi.

Ayaklanmaların en önemli nedeni yukarıda belirtildiği gibi, Damat Ferit Paşa hükûmetinin tutumuydu. Bunun yanısıra İngiliz ve Fransızlar kendi çıkarları için halkı millî mücadele hareketine karşı kışkırtmışlardır. Nitekim İngilizlerin esas gayesi boğazları ellerinde tutmak ve Anadolu'da kurulacak bir devletten gelebilecek tehlikeye karşı boğazlar bölgesini korumaktı. Bunun için boğazlarda iki tampon bölgeye ihtiyaçları vardı. Bunu Çanakkale boğazında Biga ve Gönen çevresi, İstanbul boğazında ise Düzce ve Hendek bölgelerinde oluşturmak istediler ve buradaki Pomaklar, Çerkezler, Abhazaları TBMM'ne karşı ayaklandırdılar. Biga ve Gönen yöresinde Anzavur ayaklanması başgösterdi.

TBMM'nin açılışını takip eden günlerde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ayaklanmalar oldu. Yozgat, Afyonkarahisar, Konya'da isyanlar çıktı. Doğu ve Güneydoğu'daki Fransız ve İngilizlerin kışkırtmasıyla Kürt ve Ermeni devleti kurmak için ayaklanmalar oldu. Böylece Viranşehir ve Siverek'te Millî Aşireti isyanı görüldü.

Bundan başka, Sivas, Erzincan ve Dersim'de Koçkiri aşiretinin, Bayburt'ta Şeyh Eşref'in isyanları patladı. Muş ve çevresinde Cemil Çeto, Karadeniz bölgesinde Rum Pontus devleti kurmak isteyen Rumlar da Samsun, Amasya ve Tokat çevresinde isyanlar çıkarttılar. Bu ayaklanmaların hepsi, TBMM hükûmetinin kararlılığı ile Kuva-yı Millîye tarafından bastırıldı. Hükûmet, ayaklanmaları bastırabilmek için cepheden askerî birlikler çağırmak zorunda kaldı.

Öte yandan Kuva-yı Millîye içinde hizmet etmiş, fakat düzenli ordunun kurulmasına karşı çıkarak TBMM'ne karşı isyan edenler de olmuştu. Bunlar Demirci Mehmet Efe ve Çerkes Ethem'in çıkardığı ayaklanmalardır. Demirci Mehmet Efe'nin kuvvetleri dağıtılmış, Çerkes Ethem ise Yunanlılara sığınmıştır.

TBMM, ayaklanmalara karşı bazı tedbirler aldı. 29 Nisan 1920'de ***Hıyanet-i Vataniye Kanunu***'nu kabul etti. Damat Ferit Paşa vatan haini ilân edildi. İstanbul hükûmetinin her tür işleri geçersiz kabul edildi. 11 Eylül 1920 tarihinde *Firariler Hakkında Kanun* kabul edilerek, İstiklâl Mahkemeleri adını alan özel mahkemelerin kurulması sağlandı. Kanunun kabul edilmesinden sonra *Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır'da* İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Bu mahkemelerde Hiyanet-i Vataniye Kanunu kapsamına giren davalara bakıldı.

Batı cephesindeki Türk birliklerinden önemli bir kısmı ayaklanmaları bastırmak için görevlendirildi. Görüldüğü gibi TBMM, bütün haklarını koruyor, millî mücadelenin gelmiş olduğu aşamadan asla ödün vermiyordu. Hiç bir kuvvet, Türk milletini bağımsızlık mücadelesinden alıkoyamazdı. Dış etkilerle çıkan bu ayaklanmalar, uğranılan kayıplara rağmen bastırıldı. Millî birlik ve beraberlik sağlandı. İşte bundan sonra topyekün savaşarak düşmanı yurtdan atmak mümkün oldu.

3- Sevrès (Sevr) Antlaşması (10 Ağustos 1920)

TBMM'nin açılması dış siyasette de etkili oldu. İstanbul hükûmeti ile İtilâf devletleri arasında I. Dünya Savaşı'nı kesin olarak sona erdiren barış antlaşması imzalandı. İstanbul hükûmeti, barış antlaşmasının imzalanmasıyla Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'nin çalışmalarının önemini kaybedeceğini sanmaktaydılar.

Damat Ferit Paşa barış görüşmeleri için Paris'e gitti (2 Haziran 1920). Kendisine barış şartlarını içeren metin verildi. Bu arada İngilizler 22 Haziran'dan itibaren Batı Anadolu'da Yunanlıların yeniden saldırıya geçmelerine izin verdi. Osmanlı hükûmeti barış şartlarını değiştiremeyeceğini anlayınca 20 Temmuz'da antlaşmanın imzalanması konusunda tavsiye kararı aldı.

Barış şartları, 22 Temmuz'da toplanan Saltanat Şûrası'nda da görüşüldü. Şûraya katılanlardan sadece Topçu Feriki Rıza Paşa çekimser kaldı. Damat Ferit Paşa'nın tayin ettiği Hadi Paşa, Rıza Tevfik Bey ve Sadullah Bey 10 Ağustos 1920'de Sevrés (Sevr) kasabasında barış antlaşmasını imzaladılar.

Onüç bölüm ve 433 maddeden oluşan ***Sevrès Antlaşması***, Osmanlı Devleti'ni yok sayan ve I. Dünya Savaşı sırasında yapılan paylaşma tasarılarını uygulama alanına sokan, Osmanlı Devleti'ni parçalayan bir antlaşmadır. Buna göre:

1. Osmanlı Devleti toprakları, İstanbul dolayları ve Anadolu'nun ufak bir parçası ile sınırlandırıldı.

2. Boğazlar savaş zamanında bile bütün devletlerin gemilerine açık tutulacak ve uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecekti.

3. Ege bölgesi İzmir ile birlikte Yunanistan'a verilecekti. Midye - Büyükçekmece arasındaki çizginin batısında kalan bütün Doğu Trakya da Yunanlılara bırakılıyordu.

4. Doğu Anadolu'da Ermenistan ve Kürdistan devletleri kurulacaktı.

5. Suriye Fransa'ya bırakılacak, sınır Mardin, Urfa, Antep hattını takip ederek Cebelibereket'in kuzeyinden geçecekti. Arabistan ve Irak İngiltere'ye bırakılacaktı.

6. Antalya ve Konya bölgeleri İtalyanlara, Adana, Sivas ve Malatya Fransızlara verilecekti.

7. Osmanlı Devleti'nin askerî gücü sınırlandırılacaktı. Zorunlu

askerlik hizmeti kaldırılacak, 50.000 kişilik bir ordu bulundurulacak, bunun 35.000'i jandarma ve kalan 15.000'i ise jandarmaya yardımcı kuvvetlerden oluşacaktı. Bunun dışında kara, deniz ve hava kuvveti bulunmayacaktı. Ayrıca subayların % 15'i müttefik ve tarafsız devletlerin subayları olacaktı.

8.Ekonomik, malî ve adli kapitülasyonlar en geniş biçimi ile tanınacaktı. Azınlıkların hakları Türklerden daha fazla tutulacaktı. Herhangi bir Osmanlı vatandaşı istediği zaman istediği devletin tabiyetine girebilecekti.

TBMM, Sevrés Antlaşması'na tepki gösterdi. Ve antlaşmayı tanımadı. Antlaşmayı onaylayan tüm Osmanlı devlet adamlarını da vatan haini kabul etti. Artık, İstanbul hükûmeti ile bağlar tamamen kopmuştu. Anadolu'daki millî hareket tüm cephelerde topyekün savaşa hazırdı.

C- İSTİKLÂL SAVAŞI

"Bir milletin başarısı, mutlaka bütün millî güçlerin bir istikamette oluşması ile mümkündür. Bu nedenle bilelim ki, elde ettiğimiz başarı, milletin güç birliği etmesinden, ortak hareket etmesinden ileri gelmiştir.

Eğer aynı başarı ve zaferleri gelecekte de tekrarlamak istiyorsak, aynı esasa dayanalım ve aynı şekilde yürüyelim". Mustafa Kemal ATATÜRK

1- Düzenli Ordunun Kurulması

Ankara'da kurulan yeni Türk Devleti'nin devamlılığının sağlanması ve varlığını sürdürmesi düşmanı yurttan atmak ile mümkündü. Özellikle Batı cephesinde Yunanistan'ın düzenli askerî birlikleri günden güne ilerlemeye devam ediyordu. Düzenli Yunan ordusunun bu ilerleyişine ancak düzenli bir ordu-

nun kurulmasıyla dur! denilebilirdi. Kuva-yı Millîye birliklerinin çabası gözardı edilemezdi ama, yeni devletin yeni, disiplinli, gerçek manada bir orduya ihtiyacı vardı.

Bilindiği gibi Mondros Ateşkes Antlaşması'na göre Osmanlı ordusu terhis edilmişti. Mustafa Kemal Paşa Havza'da faaliyete geçtiği zaman orduların terhisini kısmen engellemeye çalışmış, yapılacak İstiklâl Savaşı'na hazır kuvvetler sağlamak istemişti. Ancak sadece Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki XV. Kolordu silahlarını bırakmamıştı. Yunan işgaliyle birlikte Kuva-yı Millîye birlikleri oluşunca, Mustafa Kemal Paşa bu birlikleri derhal kendisine bağladı. Hazır bulunan askerî kadroları bu birliklerin başına atayarak, bir çeşit gerilla savaşı başlattı.

Ancak Kuva-yı Millîye gerçek bir ordu değildi. Emirlerin bir merkezden iletildiği, düzenli bir orduya ihtiyaç olduğu 22 Haziran 1920'de daha açık bir şekilde ortaya çıktı. Yunan saldırılarını Kuva-yı Millîye birlikleri önleyememiş, Bursa işgale uğramıştı. TBMM derhal bir durum değerlendirmesi yaptı. Ve düzenli bir ordunun kurulması için harekete geçildi. Kuva-yı Millîye birlikleri ordu kadrolarına alınarak eritildi. Yeni silah altına alınanlarla birlikte ordu kurulmaya başlandı. Bazı Kuva-yı Millîye birlikleri, başta Çerkes Ethem olmak üzere düzenli orduya dahil olmamak için direndiler ama başarılı olamadılar. Batı Cephesi, Batı ve Güney cephesi olmak üzere iki komutanlığa bölündü. Batı Cephesi Komutanlığı'na Albay İsmet Bey (İnönü) Güney Cephesi Komutanlığı'na da Albay Refet Bey (Bele) atandı. Ordu düzenli olarak teşkilâtlandırıldı.

2- İstiklâl Savaşı ve Cepheler

O günlerde denildiği gibi ***« İstiklâl Savaşı »*** *verilen mücadelenin boyutunu tam olarak ifade eden bir tarihî terimdir. İstiklâl, Arapça kall "yüklenip götürmek"ten gelir. istiklāl, maddî veya mânevî bakımdan kimseye bağlı ve tâbi olmama, kimsenin buyruğu altında bulunmama,*

*« **Bağımsızlık** » demektir. Istiklâl Marşı, Istiklâl Madalyası gibi tanımlamalar ile devam edip kullanılan bir tarihi tanımlama olmuştur. Bu sebeple şimdilerde yaygın olarak kullanılan "Kurtuluş Savaşı" veya « millî mücadele » tanımlamaları konuyu tam olarak ifade edemez.*

a. Doğu Cephesi

İstiklâl Savaşı'nda Doğu cephesinde Ermenilere karşı savaşıldı. Ermeniler Osmanlı Devleti idaresi altında uzun yıllar özgürce yaşamışlardı. Devlet kademesinde yüksek memuriyetler almışlar, 1863 yılında Osmanlı idaresinin izniyle kendi özel yönetimlerini oluşturmuşlardı. Ermeniler 1864'de mahallî yönetimlerde görev almaya başlamışlar, kendi okullarını kurma ve yönetme hakkına, serbestçe kendi dillerinde kitap gazete yayınlama imkanlarına sahip olmuşlardır.

XIX. yüzyıla kadar durum böyleydi. Ancak 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı sırasında İngiltere ve Rusya kendi çıkarları için Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaya başladılar. Rusya Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devleti kurdurarak, bu yolla sıcak denizlere ulaşmak istiyordu. İngiltere ise buradaki Ermenileri elde ederek, Rusyanın ilerlemesini durduracak bir tampon bölge yaratmak amacındaydı. Böylece Ermeniler kurdukları cemiyetler vasıtasıyla faaliyete geçtiler.

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti, Kafkas cephesinde Ruslara karşı savaşırken, Ermeniler de boş durmadı. Ruslara katılarak onlarla birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı savaştılar, Van'ı işgal ederek, katliam yaptılar. Osmanlı Devleti bu durum karşısında Ermeni hareketini önlemek üzere bazı tedbirler almak zorundaydı. Bu sebeple cepheye yakın bölgelerde oturan Ermenileri güney bölgelerine nakletmek üzere bir karar alındı. 1915 yılında uygulanan ***Tehcir (göç ettirme)*** kararı ile Ermeniler güvenli bölgelere gönderildiler.

Osmanlı Devleti'nin Kafkas cephesindeki çarpışmaları Rusya'nın savaştan çekilmesiyle imzalanan Brestt-Litowsk Antlaşmasıyla sona ermişti. Fakat Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkes Antlaşması ile tekrar savaş öncesi sınırlarına çekildi. Ermeniler Rusya topraklarında bir devlet kurarak, buradan Doğu Anadolu'ya saldırıya başladılar. Üstelik 1920 yılında Sevr Antlaşması ile Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devleti kurulması maddesi bile yer aldı. Bunun üzerine TBMM Doğu Anadolu'nun bütünlüğünü, vatanın ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermek, üzere, burada askerî bir harekâtı gerekli gördü. Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa idi. Türk ordusu 28 Eylül 1920'de harekâta başladı. Sarıkamış, Kars kurtarıldı ve Gümrü'ye girildi. Bunun üzerine Ermeniler barış istediler. Böylece 2-3 Aralık 1920'de **Gümrü Antlaşması** imzalandı. Gümrü Antlaşması, TBMM'nin yabancı bir devletle (Ermenistan) imzaladığı ilk antlaşmadır.

Bu antlaşma ile Sevr Antlaşması'nın geçersizliği resmen kanıtlanmış, tekrar eski sınırlara kavuşulmuştur. Gümrü Antlaşması ile çizilen bu sınır Sovyetler Birliği ile imzalanan Moskova Antlaşması ile kesin şeklini almıştır (16 Mart 1921).

Doğu cephesinde kazanılan bu zafer diğer cephelerde moral kaynağı olmuş, buradaki askerî gücün diğer cephelere kaydırılması mümkün olmuştur.

b. Güney Cephesi

Mondros Ateşkes Antlaşması'na göre Anadolu'nun bölgeleri de Fransız işgaline uğradı. Elcezire, Adana, Maraş, Antep, Urfa şehirleri ve çevresinde halk tarafından işgale karşı direniş hareketi başlatılmıştı. Zira Fransızlar, bölgedeki Ermeni azınlıklarla işbirliği yaparak buradaki Türk halkına baskı yapmaktaydı.

Sivas Kongresi'nde Adana bölgesinde Kuva-yı Millîye kurulması kararlaştırıldı. Modern silahlarla donatılan güçlü Fransız ordusu karşısında Kuva-yı Millîye birliklerinin ve yerel halkın verdiği mücadele çok çetin geçti. Fransız kuvvetleri 11 Şubat 1920'de Maraş'tan, 10 Nisan 1920'de Urfa'dan geri püskürtüldü. Fakat Fransızlar, 9 Şubat 1921'de Antep'e girdiler. Yine Adana dolaylarında Fransızlar büyük kayıplara uğradılar. TBMM kurulmadan önce Urfa ve Maraş'ın düşman işgalinden kurtulması, millî mücadele çalışmalarına büyük güç ve şevk vermiştir. Antep savunması savaş tarihine geçecek önemli bir savunmadır. Antep halkının sonuna kadar verdiği bu büyük fedakarlık nedeniyle Antep şehri TBMM tarafından 1921 yılında Gazi ünvanıyla şereflendirilmiştir. Daha sonra 1973 yılında Maraş'a Kahramanmaraş, 1984 yılında da Urfa'ya Şanlı Urfa adı verilmiştir.

Fransızlar yerel halkın direnişi karşısında bölgede daha fazla tutanamayacaklarını anlamışlardı. Nitekim, Sakarya zaferinin ardından imzaladıkları Ankara Antlaşması ile işgal ettikleri yurt topraklarından çekildiler (20 Ekim 1921).

> *« Ermeniler, 1919 Şubatında yapılan Paris Barış Konferansı'nda Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon'dan oluşan yedi doğu ilinin kendilerine ülke olarak verilmesini istediler. Ayrıca, 1919 Eylül'ünde Anadolu'da bir inceleme gezisi yapan Amerikan Harbord askerî kurulu, Ermenilerin Anadolu'nun hiçbir yerinde çoğunlukta olmadığını belirtmekteydi.*
>
> *Öte yandan, büyük devletler, tantanalı ilkelerine ve sözlerine rağmen, Ermenistan ve Ermeni halkıyla içtenlikle ilgilenmiyorlardı. Esasen savaş günlerinde aktettikleri gizli antlaşmalarda Ermenilere pay ayırmamışlardı. Ermenileri diplomasi oyununda kukla gibi oynatıyor, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışabilmek için kışkırtı-*

yorlardı. Ermenilere karşı besledikleri duyguların ne denli yapmacık olduğu Sevr ile Lozan antlaşmaları karşılaştırılınca açıkça ortaya çıkar : Sevr'de bağımsız bir Ermenistan kurabilmek için Ermenilere Türk topraklarından irice bir pay koparmayı kabullendikleri halde, Lozan Antlaşması'nda Ermenilerden söz bile edilmemektedir ».

(Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, Ankara 1973, s.25-26)

"Ekim 1919'da Antep'te İngiliz işgalinini yerini Fransız işgali aldı. Fransızlar Antep'te de Ermenilerle işbirliği halindeydi. 3 ve 18 Şubat 1920 tarihlerinde "Şahin Bey" takma adı ile tanınan teğmen Said komutasındaki Kuva-yı Millîye Antep'e gelmekte olan iki Fransız taburunu durdurmayı başardı. Fransızlar bir alay daha getirmek suretiyle yolu açabildiler. Şahin Bey bir gün önce kendisini düşmanın gücü konusunda uyaranlara "Düşman buradan geçerse Ayıntab'a ne yüzle dönerim, düşman ancak benim vücudumun üzerinden geçebilir" cevabını vermiş, ertesi gün de bu sözlerini kanıtlamıştı.

Antep şehrin batısında ve güneyindeki taş binalarda ve mevzilerde bulunan Fransız kuvvetlerince kuşatıldı. Mustafa Kemal Paşa Kılıç Ali Bey'i halkı teşkilâtlandırmak ve mücadelesini yönetmek üzere buraya gönderdi. Fransızların yoğun bombardımanı altında kalan kentte kadın, kız ve çocuklardan oluşan pek çok masum insan hayatını kaybetti. Düşman durmadan top güllesi yağdırırken, kenti savunanlar cephanesizlikten, çok gerekli olmadıkça mermi harcamıyorlardı. Kuşatma altındaki kentte açlık da baş göstermişti.

Bir avuç üzüm ve fıstıkla açlığı yenmeye çalışanlar, bunların da bitmesiyle zerdali çekirdeğine kalmışlardı. Çocuklar ot yiyorlardı, işte bu şartlar altında Antep halkı, durmadan takviye edilen ve çağın en modern silahlarıyla donatılmış düşman karşısında on ayı aşkın bir süre kahramanca mücadele etti. Bu mücadelesinde 6000 evladını kaybettikten sonra 9 Şubat 1921'de çaresizlikten teslim oldu. Kent halkı bu sonuca rağmen tarihte eşine ender rastlanan bir direniş göstermişti. TBMM 6 Şubat 1921'de çıkardığı bir yasayla Antep'e "Gazi" lik unvanını vermiş ve kentin adı Gaziantep olmuştu."

(A. İhsan Gencer - S. Özel, Türk İnkılâp Tarihî, İstanbul 1991, s. 123-124)

c. Batı Cephesi

Batı cephesinde Yunanlılara karşı savaşıldı. Bu cephe Yunanlıların İzmir'i işgalinin (15 Mayıs 1919) ardından Kuva-yı Millîye birliklerinin Yunan işgaline karşı direnişiyle oluşmaya başladı. Yunan işgali İtilâf devletlerinin desteğiyle giderek ilerledi. Burada verilecek mücadelenin sonucu İstiklâl Savaşı'nın ve Türk milletinin kaderini tayin edecek derecede önem taşımaktaydı.

Yunan ve Türk orduları arasındaki düzenli savaşlar, 1921 yılında İnönü Muharebeleri ile başladı. Sakarya Meydan Muharebesi ile devam etti.

Batı cephesinde kesin sonucu tayin eden savaş ise 1922 yılında Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Savaşı olmuştur.

İnönü Muharebeleri ve Sonuçları

Birinci İnönü Muharebesi (6 - 11 Ocak 1921)

Yunanlılar 1920 yılı yaz aylarından itibaren yaptıkları ilerleyişi durdurarak genel bir saldırı için mevzilenmişlerdi. Aynı yıl Aralık ayında düzenli orduya girmek istemeyen Çerkez Ethem, yeni hükûmete isyan etti. Hatta Yunanlılara da işbirliği teklifinde bulundu. Bu durum, Yunanlılara istedikleri fırsatı vermişti. Böylece, 6 Ocak 1921'de Bursa ve Uşak bölgelerinde Eskişehir ve Afyon yönlerine doğru harekete geçtiler. Yunanlıların amacı Eskişehir'i ele geçirerek, demiryolunu denetimleri altına almak, buradan Ankara'ya doğru ilerleyerek TBMM'ni ortadan kaldırmaktı. İlerleyen Yunan ordusu, güneyde Kütahya tarafından Çerkes Ethem kuvvetlerince desteklenmekteydi.

Batı Cephesi Komutanı, Albay İsmet Bey (İnönü) bütün kuvvetlerini İnönü'de toplamıştı. 9-10 Ocak günlerinde burada Yunan ve Türk orduları arasında çarpışmalar oldu. Yunan kuvvetlerinin sayıca üstünlüğüne ve Türk birliklerinin bir kısmının Çerkes Ethem üzerine göndermiş olmasına rağmen, Yunanlılar 11 Ocak'ta ağır kayıplara uğrayarak, Bursa civarında çekildiler.

Birinci İnönü Muharebesi'nin Sonuçları

I. İnönü Muharebesi, Batı cephesinde düzenli Türk ordusunun Yunanlılara karşı yaptığı ilk savaştı ve zaferle kazanılmıştı. Bu sebeple elde edilen başarı, TBMM ve tüm milleti heyecanlandırmış, moral vermiştir.

Bu savaşın zaferle sonuçlanmış olması TBMM'nin saygınlığını arttırmıştı. Meclis'te derhal Anayasa çalışmalarına başlandı ve 20 Ocak 1921'de **Yeni Türk Devleti'nin ilk Anayasa'**sı (Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu) kabul edildi.

I. İnönü Zaferi, dış siyasette de derhal etkisini gösterdi. İlk olarak; İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya, TBMM hükûmetine yaklaştılar. Sevr Antlaşması maddelerini tekrar gözden geçirmek üzere Londra'da bir konferans toplanmasını kararlaştırdılar. İkinci olarak; Rusya ise TBMM hükûmeti ile Moskova Antlaşması'nı imzaladı.

Londra Konferansı (21 Şubat - 12 Mart 1921)

Sevr Antlaşması maddelerini yeniden gözden geçirmek üzere Londra'da toplanacak konferansa, hem İstanbul hükûmeti hem de TBMM hükûmeti çağrılmıştı. Bu durum tartışmaya neden olmuş, Mustafa Kemal Paşa Türk milletini ve Türkiye'yi ilgilendiren tüm meselelerde yetkili tek organın TBMM olduğunu, doğrudan davet olmadıkça konferansa katılmayacaklarını bildirmiştir. Bunun üzerine, İtilâf devletlerinin İtalya aracılığıyla yaptığı davet üzerine Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyet toplantıya katılmak üzere Londra'ya gitti.

İstanbul hükûmetini temsilen toplantıya katılan Tevfik Paşa söz sırası kendisine geldiğinde, "**Söz milletimin asıl vekillerine aittir, bu sebeple Ankara temsilcilerine söz verilmesini rica ederim**" diyerek anlamlı bir jestte bulundu ve sözü Bekir Sami Bey'e verdi. İtilaf devletleri temsilcileri hayrete düşmüştü. İstanbul hükûmetinin gerçekte yok sayıldığı bir kez daha kanıtlanmış oluyordu.

Bekir Sami Bey görüşmeler sırasında Misâk-ı Millî'den taviz vermemiş, Yunanlılar ise Sevr'i Türklere zorla kabul ettirmek için çalışmışlardır. Bu suretle, Londra Konferansı bir sonuç elde edilemeden dağıldı. Böyle bir sonucu bekleyen Mustafa Kemal Paşa kendi düşüncelerini gerçekleştirmişti. Çünkü bu konferansa katılmakla Misâk-ı Millî tüm dünyaya duyurulmuş, İtilâf devletlerinin Türkler barış istemiyor şeklindeki olumsuz pro-

pagandaları yalanlamış oluyordu. Konferansa katılmakla elde edilen en önemli sonuç ise TBMM ve hükûmetinin İtilâf devletlerince resmen tanınmış olmasıdır.

Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)

I. Dünya Savaşı'nda Rusya ile Kafkasya cephesinde yapılan savaş, 1917'de sona ermişti. Zira Rusya'da Çarlık rejimi, 1917 Ekiminde gerçekleşen ihtilâl sonucu yıkılmış, yerine yeni bir rejim kurulmuştu. İtilâf devletleri müttefiki olan Rusya'daki bu yeni rejimi tanımayınca, Rusya'nın karşısında yer almış oldu. Buna karşın İtilâf devletlerinin boğazlara ve Anadolu'ya hakim olması Sovyet Rusya'nın işine gelmiyordu. Bu bakımdan, Sovyet Rusya yeni kurulan Türk Devleti'ni desteklemeye karar verdi. Ve 3 Haziran 1920'de Misâk-ı Millî'yi tanıdığını duyurdu. Bununla beraber, Sovyet Rusya Kafkasya sınırında Ermenileri desteklemekten de geri kalmıyordu. Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi, burada Ermeniler yenilgiye uğratılmış, Gümrü Antlaşması ile sınır çizilmişti. İngilizler Batum'u boşaltınca Gürcüler burayı işgal ettiler. Bu işgal Brest-Litowsk Antlaşması'na aykırı olduğundan protesto edildi. Bunun üzerine Gürcistan, Artvin, Batum ve Ardahan'ı geri verdi.

I. İnönü zaferi, Sovyet Rusya'nın derhal harekete geçmesinde etkili oldu. Böylece Türkiye ve Sovyet Rusya arasında **Moskova Antlaşması** imzalandı (16 Mart 1921). Bu antlaşma ile Türk-Rus sınır kesin olarak çizildi. Kars, Ardahan ve Artvin Türkiye'de kalıyor, Batum Sovyet Rusya'ya veriliyordu. Ayrıca Sovyet Rusya, Türkiye'ye maddî yardımda bulunacaktı. İstiklâl Savaşı için çok gerekli olan silah, cephane ve para yardımı sağlanmış oldu. Doğu sınırımız kesin olarak güvence altına alınmış, bu suretle Batı cephesini daha da kuvvetlendirmek mümkün olmuştur.

Bu arada Moskova Antlaşması görüşmeleri sırasında yine Moskova'da TBMM hükûmeti temsilcileri ile Afganistan temsilcileri arasında bir dayanışma antlaşması da yapılmıştır (1 Mart 1921).

İkinci İnönü Muharebesi (23 - 31 Mart 1921)

Londra Konferansı'nda Sevr Antlaşması üzerinde yapılan görüşmeler sonuçsuz kalınca İngilizler, TBMM'ni zor durumda bırakmak için Yunanlıların yeniden taarruza geçmelerini sağladılar.

Türk ordusu karşısında her bakımdan üstün durumdaki Yunan ordusu, 23 Mart günü derhal saldırıya geçti. Savaş, İnönü-Afyon arasındaki bölgede meydana geldi. 27 ve 30 Martta düzenledikleri saldırılar, Türk ordusu tarafından geri püskürtüldü. Buradaki Yunan birliklerinin geri çekilmesi üzerine, daha güneydeki Yunan birlikleri de Afyon'u işgal ettikleri halde buradan geri çekildiler. Afyon'un kurtuluşunu da sağlayan II. İnönü zaferinin kazanılmasında önemli rolü olan İsmet Bey (İnönü) Tuğgeneralliğe terfi etti.

İkinci İnönü Muharebesinin Sonuçları

Yunanlılara karşı kazanılan bu ikinci zafer, yeni Türk Devleti'nin varlığını bir kez daha dünyaya ispat etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Nisan 1921'de Ankara'dan İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta onu ve bu zaferi şu sözlerle kutluyordu;

> ***"Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Savaşlarında üzerinize aldığınız vazife kadar ağır bir vazife yüklenmiş komutanlar çok azdır. Milletimizin istiklâl ve hayatı, dahice idareniz altında şerefle vazifelerini gören komutan ve silah arkadaşlarımızın kalbine ve vatanseverliğine,***

büyük emniyetle dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin tersine dönmüş talihinizi de yendiniz. İstilâ altındaki talihsiz topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istilâ hırsı, azminizin ve vatanseverliğinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu."

II. İnönü Muharebesi dış dünyada da etkili oldu. İtalyan, Alman ve Bulgar basını Türkler lehine yazılar yazarak, Türklerin kazandığı zaferi övdüler. İtalyanlar bu zaferden sonra Anadolu'da işgal ettikleri yerlerden yavaş yavaş ayrılmaya başlamışlardır.

"Ankara'da yeni Türk Devleti'nin kurulması ve Kurtuluş Savaşı'nda ilk zaferin kazanılması üzerine yabancı devletlerle görüşmeler başladı. Artık bir millî marş ihtiyacı açıkça ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine TBMM bir yarışma açtı. Birinciliği kazanacak olan kişiye beş yüz lira verilecekti. Yarışmaya 700'den fazla şiir gönderildi. Mehmet Âkif ise para ödülü olduğu için yarışmaya katılmak istemiyordu. Yarışmaya gönderilen şiirler arasında marş olabilecek derecede iyi bir şiir bulunamadı. Böyle bir şiiri ancak Mehmet Âkif yazabilirdi. Sonuçta, şiir yazması için ikna edilen Mehmet Âkif (Ersoy) 48 saat içinde İstiklâl Marşı'nı yazdı. TBMM'inde Hamdullah Suphi (Tanrıöver) tarafından dört defa alkışlar arasında okunan İstiklâl Marşı, 12 Mart 1921 tarihinde kabul edildi, 1924 yılında Osman Zeki Üngör tarafından bestelendi".

(Muhiddin Nalbantoğlu, Kuva-yi Milliye Nesillerinin Destanı)

Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonuçları

Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Gelişmeler

Yunanlılar, İkinci İnönü Muharebesi'nden üç ay kadar sonra 10 Temmuz 1921'de yeniden taarruza geçtiler. Amaçları, İnönü, Eskişehir, Afyon ve Kütahya arasındaki Türk mevzilerine saldırarak, bu bölgeyi işgal etmek ve gerekirse Ankara'ya doğru yürüyüşe geçmekti. Yunanlıların hücumu ile meydana gelen ve ***Kütahya - Eskişehir Savaşları*** (10-24 Temmuz 1921) adıyla anılan bu savaşlar, onbeş gün devam etti. Türk Ordusu 25 Temmuz'da büyük kısmıyla Sakarya nehrinin doğusuna çekildi.

Bu durum ve Eskişehir, Kütahya ile Afyon'un Yunanlıların eline geçmesi endişe yarattı, TBMM'de tartışmalara neden oldu. Türk milleti artık bir var olma savaşı içindeydi. Bu sebeple bütün çalışmaların tek bir kişinin direktifleri doğrultusunda yapılması gerekliydi. Herkesin görüşü, Başkomutanlığa Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesiydi. Nihayet Mustafa Kemal Paşa'ya 5 Ağustos 1921'de Başkomutan unvanı verildi. Başkomutanlığı onun isteği üzerine 3 ay ile sınırlı olacaktı. Vereceği emirler kanun kuvvetindeydi.

Mustafa Kemal Paşa oy birliği ile başkomutan seçildikten sonra yaptığı konuşmada şu sözlere yer verdi; ***"Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka yeneceğimiz hakkındaki güven ve inancım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu benim inancımı yüksek heyetinize karşı, bütün millete karşı ve bütün dünyaya karşı ilân ederim".***

Tekâlif-i Millîye Emirleri

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, derhal ordunun insan ve taşıt araçları bakımından kuvvetinin arttırılması, yiyecek ve giyeceğinin sağlanmasıyla ile ilgili çalışmalara başladı. Orduyu

güçlendirmek için 7 - 8 Ağustos 1921'de ***Tekâlif-i Millîye Emirleri*** **(Ulusal Yükümlülükler)** adı altında Türk halkına hitaben bir bildiri yayınladı. Buna göre bütün yurtta her fert, elinde bulunan yiyecek, giyecek, taşıt, araç gereç gibi malzemeleri Türk Ordusunun hizmetine verecekti. Böylece Türk halkı tüm varlığı ile mücadeleye girişti.

Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921)

Bu sırada Kütahya - Eskişehir savaşlarını kazanan Yunanlılar, daha da güçlenerek Ankara'ya doğru ilerleme kararı almışlardı. 14 Ağustos 1921'de harekete geçen Yunan ordusu, 22 Ağustos'ta Türk mevzilerine yaklaştı.

Sakarya cephesinde asıl çarpışmalar 23 Ağustos günü başladı. Yunan birlikleri yer yer savunma hattımızı aşıyorlarken, Türk askeri bir ölüm kalım savaşı veriyordu. Her kırılan savunma hattı yerine en yakın mesafede yeni bir savunma hattı daha kuruluyordu. Mustafa Kemal Paşa savunma hattına ümit bağlanmaması ve çok gerilere çekilmemek için vatan savunmasını başka bir şekilde ifade etmeyi ısrarlı bir şekilde göstermek istedi.

> ***"Hattı müdafaa yoktur. Sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça düşmana terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her birlik ilk durabildiği noktada tekrar düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeğe mecbur olduğunu gören birlikler ona tâbi olamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymağa mecburdur."***

Türk ordusunun her ferdi bu sistem içinde hareket ederek, büyük bir fedakârlık örneği göstermiş, bu suretle bütün düşman kuvvetlerini yıpratarak, yenilgiye uğratmıştır. Nitekim, 13 Eylül 1921 günü Sakarya nehrinin doğusunda düşman ordusu kalmamıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Sonuçları

22 gün 22 gece aralıksız devam eden Sakarya Meydan Muharebesi, Türk tarihine eşine ender rastlanan bir meydan savaşı örneği olarak geçmiştir. Geçmişte 1176 Miryokefalon savaşıyla Selçuklu Türkleri, Bizans İmparatorluğu'nu yenilgiye uğratarak Anadolu'daki varlığını bir kez daha ispat ederken, Sakarya Meydan Muharebesi de yine bütün dünyaya Anadolu'nun Türk vatanı olarak kalacağını ilân etmiştir. Ayrıca, Türklerin 1683'de Viyana kapılarında başlayan geri çekilmesi bu zafer ile durdurulmuştur.

TBMM, Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle kazanılmasını sağlayan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya ***Gazi*** unvanı ile ***Müşir (Mareşallik)*** rütbesini vermiştir (19 Eylül 1921).

Sakarya Zaferi önemli siyasal sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan ilki; 13 Ekim 1921'de Türkiye ile birer Sovyet Cumhuriyeti olan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile karşılıklı dostluk antlaşması niteliği taşıyan ***Kars Antlaşması*** imzalandı. Böylece Moskova Antlaşması ile çizilen Türk-Sovyet sınırı Kafkas Cumhuriyetleri tarafından da kabul edilmiş oluyordu.

Bir diğer önemli sonuç ise, Fransız ile Türkiye arasında 20 Ekim 1921'de **Ankara Antlaşması**'nın imzalanmasıdır. Böylece Fransızlar, TBMM hükûmetinin varlığını resmen kabul ederek, işgali altındaki topraklardan çekiliyordu. Bu suretle Fransa, TBMM hükûmetini resmen tanıyan ilk batılı devlet olmuştur. Bu Antlaşmaya göre, İskenderun ve Hatay hariç olmak üzere

Türkiye-Suriye sınırı çiziliyor, Fransa himayesi altında kalan İskenderun ve Antakya'da özel bir yönetim kurmayı, çoğunluğu oluşturan Türklerin kültürel haklarını, kabul ve garanti ediyordu. TBMM hükûmeti, Güney cephesindeki kuvvetlerini batıya sevk etmek imkânına kavuşmuştu. Hatta Fransa'dan askerî yardım da sağlandı.

Öte yandan, Sakarya zaferi sonrasında İtalya'nın da işgal etmiş olduğu yerleri tamamen terk ettiğini görüyoruz.

Atatürk'ün Büyük Taarruz öncesi söylediklerine bakalım: Osmanlı'nın tarihsel sürecine kısaca göz atarak şu sonucu çıkarıyor. (Nutuk, s.236-237)

"Osmanlılar yapacakları askeri harekatın genişliği ölçüsünde ihtiyatlı ve tedbirli davranmadıkları için daha çok his ve hırslarının tesiri altında hareket ettiklerinden Viyana'ya kadar gittikleri halde, geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Ondan sonra Budapeşte, Belgrat, Balkanlar ve Rumeli'den çıkarıldılar. Bize içinde henüz düşman bulunan bu vatanı miras bıraktılar. Bu son vatan parçasını kurtarırken olsun, hırslarımızı hislerimizi bir yana bırakarak ihtiyatlı olalım. Kurtuluş için.. Istiklâl için, eninde sonunda düşmanla bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!

Sinir gevşetici sözlere, telkinlere önem verilmemeli ve güvenilmemelidir. Osmanlı idare ve siyaset tarzının yarattığı bu türlü zihniyetler reddedilmelidir. Orduyla, savaşla, inatla bu işin içinden çıkılmaz tarzındaki kökü dışarıda bulunan öğütlere uymakla bir vatan bir millet istiklâli kurtulamaz. Tarih böyle bir hadise kaydetmemiştir. Bunun aksini düşünerek hareket edeceklerin çok acı sonuçlarla karşılaşacaklarına şüphe yoktur. Türkiye işte bu yoldaki yanlış fikirlere yanlış zihniyetlere sahip

olanlar yüzünden, her asır, her gün, her saat biraz daha gerilemiş, biraz daha çökmüştür. Bu çöküş yalnız maddi sahada olsaydı hiçbir önemi yoktu. Yazık ki çöküş, ahlakî ve manevi sahaya kadar yayılmış görünüyor. Hiç şüphe yok ki bu büyük memleketi bu koca milleti mahvın ve yok olmanın uçurumuna sürükleyen başlıca sebep bu olmuştur".

Ve Atatürk şu uyarıda bulunuyor: "Maddi ve manevi çöküş korku ile acz ile başlar. Aciz ve korkak insanlar, herhangi bir felaket karşısında milletin uyuşukluğa düşmesine ve çekingen bir hale gelmesine sebep olurlar. Aciz ve tereddütte o kadar ileri giderler ki, adeta kendi kendilerine hakaret ederler. Derler ki biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkan yoktur. Biz kayıtsız şartsız varlığımızı bir yabancıya teslim edelim.

Türkiye'yi böyle yanlış yollara çökme ve yok olma vadisine sürükleyenlerin elinden kurtarmak lazımdır. Bunun için bulunmuş bir hakikat vardır. Ona uyacağız. O hakikat şudur: Türkiye'nin düşünen kafalarına, büsbütün yeni bir iman aşılamak.. Bütün millete taptaze bir ruh vermek".

Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Yunan ordusu büyük bir grupla, Afyonkarahisar-Dumlupınar arasına yerleşmiştir. Diğer bir grup da Eskişehir bölgesindeydi. Yunan cephesinin tamamı hemen hemen Marmara'dan Menderes nehrine kadar uzanmaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa yapılacak bir taarruz için orduyu yeterince hazır hale getirmek için çalıştı. Başkumandanlık süresi

O'na üç aylığına verilmişti. İlk kez 31 Ekim 1921'de, ikinci kez 4 Şubat 1922'de bu süre uzatılmıştı. Ancak Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Yunanlılara karşı yeni bir saldırıya geçilmemesi sabırsızlıklara yol açmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Bu sırada 3 aylık başkumandanlık süresi de dolmuştu. Onun Meclis'te hastalık nedeniyle bulunmamasından yararlananlar bu süreyi uzatmadılar (5 Mayıs1922). Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te bir konuşma yaparak, ordunun başsız kalmayacağını, bu nedenle başkumandanlığı bırakmayacağını bildirdi. Yapılan oylamada Başkomutanlık süresi üç ay daha uzatıldı. Üç aylık süre dolduğunda konu yeniden gündeme gelmiş ve 20 Temmuz 1922 tarihinde TBMM O'nun başkumandanlık yetkilerini süresiz olarak uzatmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, taarruz hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Yunan ordusunda taarruzun ne zaman olacağı konusunda herhangi bir kanı yaratılmamasına çalıştı. O'na göre taarruzun bir baskın niteliği taşıması gerekliydi.

26 Ağustos 1922 günü Türk ordusu taarruza geçti. 31 Ağustos'a kadar dört taraftan kuşatılan Yunan birlikleri Dumlupınar kuzeyindeki Aslıhanlar mevkiinde yok edildi. Bu çarpışmalar tarihe ***Dumlupınar Meydan Muharebesi*** adıyla geçti. Asıl Yunan kuvvetlerine karşı 30 Ağustos günü yapılan ve Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat idare edilen savaşta düşmana ağır kayıplar verdirildi. Pek çok esir alındı. Bu savaşa da ***Başkumandan Meydan Muharebesi*** denilmiştir.

Böylece, 31 Ağustos 1922 günü Türk ordusu ana kuvvetleriyle birlikte İzmir'e doğru harekete geçerken, diğer birlikleriyle Eskişehir ve kuzeyinde bulunan düşman kuvvetlerini yenilgiye uğratmak üzere yürüyüşe geçti.1 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusuna düşmanı denize dökmeleri emrini verdi:

Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir; ileri!"

Bu direktif ile Türk Ordusu 9 Eylül'de İzmir'e, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk gösterdiği hedefe Akdeniz'e ulaşmış oldu. 11 Eylül'de Bursa kurtarıldı. Yunanlılar, Mudanya ve Bandırma'dan gemilere binerek, zor şartlar altında topraklarımızı terk ettiler.

18 Eylül 1922'de Batı Anadolu'da hiçbir düşman askeri kalmamıştı. Böylece Türk milleti, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, üç cepheli bir savaşta, büyük kahramanlık örneği gösteren Türk askerinin ve halkının fedakârlığı sayesinde yeniden bağımsız vatan toprakları üzerinde yaşama onuruna kavuştu.

3- Mudanya Ateşkes Antlaşması (11 Ekim 1922)

Batı Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılmasından sonra, sıra Trakya'daki Yunan işgaline son vermeye gelmişti. Bu amaçla Türk birlikleri Boğazlara doğru yöneldi. İngilizler Boğazları bırakmak istemiyorlardı. Fransızlar, Türk ordusunun tampon bölgede beklemesini tavsiye edince, Mustafa Kemal Paşa, böyle bir bölge tanımadığını, Trakya'yı kurtarmadıkça orduların durmayacağını bildirdi.

23 Eylül 1922'de İtilâf devletleri, TBMM hükûmetine askerî harekâtın durdurulması ve toplanacak bir konferansa katılıp katılmayacaklarını içeren bir nota verdiler. 29 Eylül 1922'de Mudanya'da bir konferans toplanması kabul edildi. 3 Ekim'de toplanan konferansta Türkiye'yi İsmet Paşa başkanlığında bir heyet temsil etti. Başlangıçta ateşkes antlaşmasını imzalamak istemeyen Yunanlılar ise görüşmelere katılmadılar ve gelişmeleri Müttefik subaylardan öğrendiler. Yapılan görüşmeler sonucu 11 Ekim 1922'de **Mudanya Ateşkes Antlaşması** imzalandı. Yunan hükûmeti ise antlaşmayı 13 Ekim'de imzalamaya karar verdi. Ondört maddeden oluşan ve 14/15 Ekim 1922 ta-

rihinde gece yarısı yürürlüğe girecek olan Mudanya Ateşkes Antlaşması'na göre:

1- *Ateşkes, 14/15 Ekim gecesi yürürlüğe girecek ve bu andan itibaren Türk - Yunan silahlı kuvvetleri arasındaki çarpışmalar duracaktı.*

2- Yunan kuvvetleri Meriç ırmağı sol kıyısına kadar Doğu Trakya'dan çekilecek ve 15 gün içerisinde burayı boşaltacaklardı.

3- Yunan memurlarının ve jandarmasının tamamen çekilip yönetimin Türk memurlarına devredilmesi 30 günde tamamlanacaktı.

4- TBMM hükûmeti Jandarma birlikleri asayişi sağlamak üzere Doğu Trakya'ya geçecekler, ancak bu kuvvetlerin sayısı subaylar dahil 8000 kişiyi aşmayacaktı.

5- Boşaltma ve devir işlerine denetlemek için 7 Taburluk bir müttefik birliği görevlendirilecek, ancak teslim işinin bitiminden sonraki 30 gün içinde bölgeden ayrılacaktı.

6- Barışın yapılmasına kadar Meriç'in sağ sahili ve Karaağaç, Müttefiklerin işgali altında kalacaktı.

7- Türk kuvvetleri barışa kadar Çanakkale Boğazı ile İzmit yöresinde belirlenen çizgiyi geçmeyecekti ve Trakya'ya silahlı kuvvet geçirmeyecekti.

8- İstanbul ve Boğazlar TBMM hükûmeti yönetimine bırakılacaktı.

9- İtilâf devletleri kuvvetleri, barış antlaşması imzalanıncaya kadar İstanbul'da kalacaktı."

Mudanya Ateşkes Antlaşması, askerî zaferlerden sonra yeni Türk Devleti'nin diplomatik alanda kazandığı önemli bir zaferdir. Bu antlaşma ile Mondros Ateşkes Antlaşması'nın geçersizliği bir defa daha kanıtlandı. Doğu Trakya, İstanbul ve Boğazlar barış yoluyla kazanılmış oldu.

4- Lozan (Lausanne) Barış Antlaşması ve Önemi (24 Temmuz 1923)

Mudanya Ateşkes Antlaşması ile kazanılan diplomatik zafer, mağlup bir milleti, galip bir millet haline getirmiştir. Şimdi atılacak en önemli adım, bu başarılı sonucu, Türk milletinin bağımsızlığını resmen ve hukuken tüm dünyaya belgeleyecek olan bir barış antlaşmasına taşımaktı.

İtilâf devletleri, Ankara hükûmetini 28 Ekim 1922'de İsviçre'nin Lozan (Lausanne) kentinde yapılacak olan barış görüşmelerine davet etti. Fakat Konferans'a İstanbul hükûmeti de çağrılmıştı. İtilâf devletleri hâlâ İstanbul'da bir hükûmetin varlığını tanımakta ısrar ediyordu. Aynı ısrar, İstanbul hükûmeti tarafından da sürdürülüyordu. Nitekim Sadrazam Tevfik Paşa, TBMM hükûmeti ile nasıl işbirliği yapılacağını Ankara'ya soruyor, millî mücadelede kazanılan zaferleri ve sonuçlarını görmezlikten geliyordu. Bu birlikte davet edilme durumu, şahsî saltanatın kaldırılması işini kesin olarak sonuçlandırmıştır.

TBMM'de yapılan görüşmeler sonunda, saltanat ve hilâfetin birbirlerinden ayrı kurumlar olduğu ve Osmanlı saltanatının İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihinde sona erdiği kararına varıldı. Hilâfet ise açıklık kazanmış bir hakka sahip olmaksızın bir süre daha bırakıldı. Halifeliğe, Osmanlı hanedanından "*bilim ve ahlâk yönünden en makbul ve en iyi*" olan birinin TBMM tarafından seçilmesine karar verildi. Böylece 1 Kasım 1922 tarihinde kabul edilen kanunla saltanat kaldırıldı. Vahdettin, artık sadece Halife unvanına sahipti. Ancak o, 17 Kasım 1922'de İngiliz koruyuculuğuna sığınarak Malaya zırhlısıyla İstanbul'dan ayrıldı. TBMM, bu gelişmeler üzerine Halifeliğe Abdülmecit Efendi'yi seçti.

Bu suretle, Ankara hükûmeti, Lozan Barış Konferansı'na Türkiye'nin tek temsilcisi olarak katıldı. Lozan görüşmelerine Dışişleri Bakanı sıfatıyla İsmet Paşa başkanlığında bir heyetle

gidildi. Görüşmelere 20 Kasım 1922'de başlandı. Batılı devletler, Misâk-ı Millî'den asla taviz vermek istemeyen Türk temsilcilerin istekleri yerine, kendi isteklerini kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Bu sebeple 4 Şubat 1923'de görüşmeler kesildi. İkinci dönem görüşmeler, 23 Nisan 1923'de tekrar başladı ve **24 Temmuz 1923** tarihinde **Lozan Barış Antlaşması** imzalandı. Bir taraftan, Britanya İmparatorluğu (Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyeti- Britanya ve Hindistan İmparatorluğu), Fransa Cumhuriyeti, İtalya Krallığı, Japonya İmparatorluğu, Yunanistan Krallığı, Romanya Krallığı, Sırp - Hırvat - Sloven Krallığı ve diğer taraftan Türkiye arasında imzalanan barış antlaşmasında TBMM hükumeti karşısında sadece Fransa hariç diğer devletler krallık rejimi ile yönetilmektedir.

Lozan Barış Antlaşması'na göre:

1- Suriye sınırı, Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'nda gösterilen şekliyle kabul edildi.

2- Irak sınırı konusunda Musul sorunu çözümlenemedi. Bu sorun İngiltere ve Türkiye arasında dostça görüşülecekti.

3- Karaağaç ve yöresi, Yunanistan'dan alınacak savaş tazminatı bedeline karşılık elde edildi. İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları Türkiye'ye bırakıldı. Ege adaları, Yunanistan ile İtalyan egemenliğine verildi. Yunanistan, Midilli, Sakız, Nikarya ve Sisam adalarını askersizleştirecekti.

4- Kapitülasyonlar kaldırıldı.

5- Bütün azınlıklar Türk uyrukludur. Doğu Trakya ile Anadolu'daki Rumlarla, Yunanistan'daki Türkler yer değiştirecekti. Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumlar bunun dışında tutulacaktı.

6- Osmanlı Devleti'nin borçları bu devletin parçalanmasıyla ortaya çıkan yeni devletler arasında pay edildi. Türkiye'nin kendi pa-

yına düşen borçları taksitlere bölündü.

7- Boğazlardan geçiş barış zamanında serbest olacaktı. Türkiye herhangi bir savaş sırasında tarafsız ise geçiş serbest olacaktı. Türkiye savaşa girerse istediği şekilde davranabilecekti. Barış zamanında askerî olmayan gemiler ve uçaklar boğazlardan serbestçe geçebilecekti. Boğazların her iki yakası askerden arındırılacaktı. Boğazlardan geçişi başkanlığını Türkiye'nin yapacağı Uluslararası bir Boğazlar komisyonu düzenleyecekti."

Lozan Barış Antlaşması dört yılda verilen bağımsızlık mücadelesinin sonuncuydu. Yenilmiş bir millet, haklı mücadelesinden zaferle çıkarak, bağımsız bir vatan üzerinde onuruyla yaşama hakkını elde etmiş ve bunu Lozan Barış Antlaşması ile tüm dünyaya belgelemişti.

TBMM Lozan Barış Antlaşması'nı genel olarak olumlu karşıladı. Barış antlaşmasının adalar, Musul ve savaş tazminatı konuları bazı milletvekillerince eleştiriye uğradı. TBMM'nin 23 Ağustos 1923 tarihinde yapılan oylamada 14 red oyuna karşı 213 oyla antlaşma kabul edildi. Lozan Barış Antlaşması savaş sonu imzalanan diğer antlaşmalardan farklı olarak kısa sürede ortadan kalkmadı ve bugün de geçerliliğini sürdürmektedir.

İsmet Paşa Lozan'da mezarlıklar meselesi ele alındığında "Gelibolu'da Arıburnu'nda bu mezarlıkların bulunduğu yer bir mezarlık sahası olmaktan pek fazla geniştir" diyerek itiraz etmiş, Çanakkale'ye son yürüyüşte Türk ordusunun orada müslüman mezarlıklarının tahrip edildiğini gördüğünü anlatarak demiştir ki:

"Türkler ölülere hürmet ederler. Arıburnunda gömülü olan askerler şüphesiz bir vatan mefkuresi uğrunda ölmüşlerdir. Bizim millî anannemize göre hürmetle anılırlar. Fakat medfun oldukları saha 4 kilometre uzunluğundadır. Bu toprakların etrafı sizden isteniyor. Bu saha bütün meydan muharebesi sahasıydı. Çanakkale'ye

bu hassas noktadan çıkma ameliyesi yapıldı. Olabilir ki,yine buradan ihraç yapılır. Ölüler hürmete şayandırlar, fakat ölülerin ahirete ait hatıralarından yaşayanların istifade ederek bu dünyaya ait hesaplar yapmaları doğru değildir" demiştir.

İsmet Paşa'nın bu sözlerine Lord Gurzon, bu mezarlıklar meselesi halledilmedikçe askerlerimiz Gelibolu'yu terk etmeyecekler demiş ve I.toplantı sona ermiştir. İsmet Paşa Türkiye'ye dönüşünde bu konuyla ilgili olarak da şunları söylemiştir. "İngilizler Gelibolu'daki mezarlığın kutsi mahiyetinden, buradan gayri askeri olarak istifade etmek istediklerinden bahsettiler. Avustralyalı ölüleri ileri sürdüler, bu meselede çok propoganda yaptılar. Bununla beraber mezarlık İngilizler için hareket üssü olamaz. Gayri askeridir, icabında kullanılamaz "demiştir. (Ali Naci Karacan, Lozan, 1971, s.266-267, 309-310)

Çok geçmeden, 1934 yılında ilk kez resmi olarak gerçekleştirilecek Anzac törenine Mustafa Kemal Atatürk'ün özellikle İçişleri Bakanı ile gönderdiği mesajda yer alan duygusal sözcüklerin aslında, çok kısa süre önce Lozan görüşmelerindeki yukarıda belirttiğimiz tartışmaları unutmadan, dikkatli ve çok ince bir zeka ile nezaket içerisinde yapılmış bir uyarı mesajı olduğu hiçbir zaman gözden kaçmamalıdır.("Bu Memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar! Burada dost bir vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükun içinde uyuyunuz. Sizler Mehmetçiklerle yanyana koyun koyundasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır, huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır.")

III. BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DIŞ SİYASETİ

"Dış siyasette kuvvetli olabilmek için kuvvetli bir iç siyaset lâzımdır".
Mustafa Kemal ATATÜRK

A- CUMHURİYET DÖNEMİ DIŞ SİYASET

Mustafa Kemal'e göre dış siyaset, ***"Millî sınırlarımız içinde herşeyden önce kendi kuvvetimize dayanıp varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek mutluluğu ve kalkınmasına çalışmak... Rastgele bitmeyen emeller peşinde milleti uğraştırmamak.. medenî dünyadan, medenî ve insanca muameleyi ve karşılıklı dostluğu beklemektir."***

İstiklâl Savaşı, Anadolu'yu işgal eden batılı devletlere karşı yapılmıştı. Atatürk'ün, batının karşısına yine batı anlayışında, milliyetçi, hür ve bağımsız çağdaş bir ulus olarak çıkması dış politika problemlerinin süratle çözülmesini sağlayacaktır. Dış politika ilişkileri, ***"Yurtta barış ve dünyada barış"*** temel ilkesi üzerine kurularak, Türkiye'nin güvenilir, istikrarlı ve dost bir ülke olduğu imajı yerleştirildi.

Öte yandan Atatürk, "*Milletimizin güçlü, mutlu ve kararlı olarak yaşayabilmesi için devletin her yönüyle millî bir politika izlemesi ve bu politikanın bünyemize tamamen uygun ve dayalı olması lâzımdır*" görüşündeydi.

O'nun dış politika ilkeleri şöyle sıralanabilir:

- Herşeyden önce millî gücümüze dayanmak, ancak gerektiğinde ittifaklara girmek,

- Millî sınırlarımız içinde kalmak,

-Gerçekleştiremeyeceğimiz emeller peşinde koşmamak, aktif fakat serüvencilikten uzak olmak,

- Dış siyaseti yürütürken her zaman iç teşkilâtı dikkate almak,

-Diğer devletlerin iç politikalarından ve yönetim sistemlerinden etkilenmemek,

- Dış siyasette, diplomaside bilim ve teknolojiyi yol gösterici olarak kullanmak.

Bu temel ilkeler çerçevesinde dış siyasetin ana hatlarını belirlerken, uluslararası ilişkileri, insanî değerleri ön planda tutan, tüm dünya topluluklarını bir aile ve birbirleriyle akraba gibi gören bir insanlık sevgisi boyutunda ele almaktadır.

1- Musul Sorunu ve Sonucu

Lozan Barış Antlaşması'nda Musul sorununun çözümü, Türkiye ve İngiltere arasında yapılacak görüşmelerle sağlanması kabul edilmişti. Nüfusun çoğunluğu Türk olan Musul ve Süleymaniye, Misâk-ı Millî sınırları içindeydi. İngilizler, çoğunluğu Nasturi olan Hakkari ile birlikte Musul'un Irak'a verilmesi üzerinde ısrar etmekteydiler.

İngiltere ve Türkiye arasında Musul sorunu için görüşmelere 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da başlandı (Haliç konferansı). Ancak bir sonuç alınamadı. Lozan Antlaşması'na göre ikili görüşme ile çözülemeyen sorunun, Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi gerekiyordu. Milletler Cemiyeti'nde görüşmelere 20 Eylül'de başlandı. Ancak bu sırada İngiliz desteğiyle Hakkari'de Nasturi ayaklanması başladı. Türk ordusu tarafından bu isyanın bastırılmasından kısa süre sonra bu kez de 1925 Şuba-

tında Şeyh Sait Ayaklanması başgösterdi. Milletler Cemiyeti soruşturma komisyonu, Şeyh Sait Ayaklanmasının bastırılmasından sonra 16 Temmuz 1925'te Musul halkının bağımsız kalmak isteğini vurgulayan bir rapor verdi. İngiltere lehine olan bu karar ile Musul İngiltere mandasındaki Irak'a bırakılmış oluyordu.

Böylece, 5 Haziran 1926'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında Ankara'da bir antlaşma imzalanarak, Türkiye - Irak sınırı belirlenmiştir. Buna göre; Musul, Irak'a bırakılmış, ancak 25 yıl süreyle Irak'ın Musul petrollerinden sağladığı gelirin %10'unun Türkiye'ye verilmesi kabul edilmiştir.

2- Boğazlar Sorunu ve Montrö (Montreux) Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)

Lozan Barış Antlaşması'nın ardından geri kalan bir ikinci sorun da boğazlar idi. Çünkü Lozan'da boğazlar üzerindeki Türkiye'nin egemenlik haklarına kısıtlama getirilmişti. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bağımsızlık ilkesiyle bağdaşmıyordu.

1930'lu yıllarda Avrupa'da gözle görünür bir siyasî değişim yaşanıyordu. Almanya ve İtalya'nın tutumu ikinci bir dünya savaşını her an patlatabilirdi. Bu durumda boğazların güvenliği yeniden gündeme geldi. Sovyetler Birliği ve İngiltere Türkiye'yi bu konuda destekleyince Boğazlar sorunu tekrar görüşmeye açıldı. 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin *Montreux (Montrö)* kentinde başlayan görüşmeler sonucunda Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı. (20Temmuz 1936). Buna göre;

1- Türkiye'nin boğazlar üzerinde tam egemenliği kabul edildi.

2- Türkiye, bir savaş sırasında tarafsız ise savaş gemileri boğazlardan geçemeyecekti. Türkiye bir savaşa girerse veya bir savaş tehlikesi ile karşılaşırsa boğazları istediği devlete açıp kapayabilecekti.

3- Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin boğazlardan geçireceği savaş gemilerine çeşit, büyüklük, tonaj bakımından kısıtlamalar getirildi.

4- Ticaret gemilerinin boğazlardan geçişi, Türkiye'nin denetimi altında serbestti.

Montrö Antlaşması ile Türkiye, II. Dünya Savaşı arifesinde boğazlar üzerinde tam hakimiyet sağlayarak, önemli bir diplomasi zaferi kazanmıştır.

3- Balkan Antantı ve Sadâbât Paktı

Balkan Antantı (9 Şubat 1934)

1930'lardan itibaren Balkan devletleri, aralarındaki antlaşmazlıkların çoğunu çözümlemiş, bazı ortak menfaatler açısından işbirliği yapılması gereğine inanmışlardı.

Türk-Yunan yakınlaşması, aradaki sorunların çözümü, Balkanlı diğer devletleri de birbirine yaklaştırdı. Ancak Balkan devletlerini bir araya getiren bir başka husus daha vardı. O da, Avrupa'da İtalya ve Almanya'nın giderek güçlenmesiydi. Böylece Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Atina'da ***Balkan Antantı*** imzalandı. Bu antlaşma ile taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin sınırlarını güvence altına alıyorlardı. Antlaşmada imzası olmayan bir başka devlet tarafından saldırıya uğranılırsa taraflar derhal savaşa katılacaktı. Taraflar, Balkanlardaki her girişimden birbirlerini haberdar edecekti.

Değişen Avrupa siyasî dengesi karşısında bir çeşit savunma antlaşması olan Balkan Antantı ile Türkiye batı sınırlarını güvenlik altına almış oldu. Ayrıca, 1936'da yapılacak olan Montreux Boğazlar Konferansı'na siyasî destek sağladı.

Balkan Antantı'na Bulgaristan katılmamıştır. Tarihte ilk kez bir araya gelen bu dört devletten Romanya'nın, Almanya tarafına meyl etmesi Balkan Antantı'nı zayıflatmıştır. Bununla be-

raber, Balkan Antantı Atatürk döneminin barışçı dış politikasının bir ürünü olmuştur.

Sadâbât Paktı (8 Temmuz 1937)

Batı sınırlarımız güvence altına alınırken, doğu sınırlarımızdaki komşu devletlerle de dostluk ilişkilerinin geliştirilmesine çalışıldı.

Özellikle İtalya'nın Ortadoğu'ya yönelik bazı siyasî emeller peşine düşmesi, Türkiye, Afganistan, Irak ve İran'ı birbirine yaklaştırdı. Bu devletler arasında Tahran'da 8 Temmuz 1937'de Sâdâbât Paktı adıyla bir saldırmazlık antlaşması imzalandı. Buna göre, karşılıklı olarak sınırlar güvence altına alınmış oluyordu.

4- Hatay Sorunu ve Sonucu

Hatay (İskenderun sancağı), Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'yla Türk sınırları dışında kalmış, Fransa'nın idaresine bırakılmıştı. Ancak, her yönüyle Türk olan Hatay'ın özel bir yönetime tabi tutulması, Türk halkının kültürünün gelişmesinin sağlanması gibi haklar elde edilmişti. Atatürk, savaş yıllarında geçici bir çözüm olarak gördüğü bu koşulların değişmesini Hatay'ın anavatana katılmasını gönülden istiyordu. Hatta, 1923 yılındaki Adana gezisi sırasında, ***"Kırk asırlık Türk Yurdu düşman elinde esir kalamaz"*** diyerek fikrini açıkça ifade etmişti.

Suriye üzerindeki Fransız mandasının kalkması gündeme gelince, Hatay sorunu da tekrar canlanmış oldu. Türkiye, Fransa'ya verdiği bir nota ile Hatay'a bağımsızlık verilmesini istedi. Fransa bunu reddetti. Türkiye'nin ısrarlı tutumu sonucu sorun, Milletler Cemiyeti'ne götürüldü. 1937 yılında Hatay'a, Milletler Cemiyeti tarafından yeni bir statü verildi.

Buna göre, Hatay içişlerinde bağımsız, dışta Suriye'ye bağlı olacaktı. Toprak bütünlüğü ise Fransa ve Türkiye'nin garantisi altına verilmişti. O sırada Avrupa'da siyasî durum çok kritikti. Fransa bu yüzden Türkiye ile daha fazla çatışmaya girmek istemiyordu. 3 Temmuz 1938'de iki devlet arasında bir antlaşma imzalandı. Buna göre, Hatay'ın toprak bütünlüğü iki ülke tarafından korunacaktı. Bunun için taraflar Hatay'a 25.000'er asker gönderecekti. 2 Eylül 1938'de Hatay Cumhuriyeti kuruldu. Ve *Cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen* seçildi. Daha sonra yapılan halk oylaması sonucu Hatay anavatana katılma kararı aldı. 23 Temmuz 1939'da Hatay törenle Türkiye'ye katıldı.

Atatürk, Hatay sorunun çözümüyle ilgili olarak çok çaba harcamış, hasta olduğu halde meselenin peşini bırakmamıştır.

> ***Bir devlet adamı, kendi insanî hislerine tâbi olarak devlet meselelerini halledemez, o yetkiye sahip değildir. Memleket kimsenin malı, mülkü değildir. Yanlız biz Türkler, memleket ve milletin idaresini elimize aldığımız zaman, yetki ve sorumluluğumuza verilen yüksek seviyeli devlet işlerini yabancılarla çözümlemeyi kural (gelenek) kabul ediyor ve bu tutumumuzla bir çocuk gibi aldanıyoruz.***
>
> ***Mustafa Kemal ATATÜRK***

B- TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Türkiye'nin coğrafî konumu, jeopolitik önemini ortaya koymaktadır. Jeopolitik konum, coğrafî konumun yanısıra o bölgenin dünya ve bölge güç merkezlerine ve siyasî durumuna göre değer ve önem kazanır. Türkiye, üç kıtanın birleşme noktasında bulunması, Balkanlar ile Ortadoğu arasında olması, Karadeniz - Akdeniz bağlantısını sağlayan boğazlar bölgesine sahip olması açısından çok stratejik bir coğrafya içinde yer al-

maktadır. Bu coğrafî koşullara ek olarak, günümüzde Türkiye' nin jeopolitik önemini ortaya koyan koşullar ise; Türkiye'nin bir taraftan, ABD - Rusya - Avrupa Birliği - Orta Doğu dörtlü güç merkezinin birleşme noktasında yer almasından kaynaklanan konumundan, diğer taraftan da NATO'nun güney kanadında yer almasından kaynaklanan konumu dolayısıyla oluşmaktadır.

Bütün bunlar, Türkiye'yi jeopolitik açıdan çok önemli, tehdit ve tehlikelere çok açık bir ülke haline getirmektedir. Bu sebeple,Türkiye'nin ve Türk milletinin gelebilecek tehlikelere karşı duyarlı, uyanık olması, birlik ve beraberlikten asla ödün vermemesi zorunludur.

Ekim 1931'de Ankara'da yapılan Balkan Konferansı'na katılan delegelere Atatürk şunları söylüyordu:

"İnsanları mesut edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak gayr-i insanî ve son derece teessüfe şayan bir sistemdir. İnsanları mesut edecek yegâne vasıta, onları birbirlerine yaklaştırarak, onlara birbirlerini sevdirecek, karşılıklı maddî ve manevî ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir. Cihan sulhü içinde beşeriyetin hakiki saadeti, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve muvaffak olmasıyla mümkün olacaktır.." Atatürk, bir ziyaret için Ankara'da bulunan Romanya Dışişleri Bakanı Antonescu'ya da 17 Mart 1937'de şöyle diyordu:

"İnsan mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar, bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi milletinin saadetine ne kadar kıymet veriyorsa bütün dünya milletinin saadetine hâdim olmağa elinden geldiği kadar çalışmalıdır... Çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzur ve saadetini temine çalışmak de-

mektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında sükûn, vuzuh ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan mahrumdur... En uzakta zannettiğimiz bir hadisenin bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için beşeriyetin hepsini bir vücut ve bir milleti bunun bir uzvu addetmek icap eder. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün aza müteessir olur".

(Mehmet Gönlübol - Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası", Atatürkçü Düşünce, *Ankara 1992, s.1066-1067.)*

Türkiye'nin Stratejik Yeri ve Önemi

Türkiye'nin pek çok tehlikenin gölgesi altında yaşadığını görürüz. Bu durumu üç ana sebebe dayanmaktadır:

1- Türkiye'nin stratejik durumu ve önemi,

2-Türkiye'nin çevresine göre sahip olduğu rejim farklılığı,

3- Komşu devletlerin faaliyetleri.

Türkiye'nin dünya coğrafyasında sahip olduğu yeri ve bundan doğan stratejik önemi, gerek bölgemizdeki ülkelerin, gerekse bölgemiz dışındaki kuvvetlerin dikkatlerini Türkiye üzerine yöneltmesine sebep olmaktadır. Türkiye'nin stratejik önemi bizim için hem avantaj hem de dezavantaj oluşturur.

Türkiye, dünyanın önemli bölgeleri ile büyük kuvvet merkezlerinin ve bunların faaliyet alanlarının geçiş yolları üzerinde bulunmaktadır. Başka bir deyişle Türkiye, büyük kuvvet merkezlerinin önemli faaliyet ve çıkar alanlarının karşı karşıya geldiği bir noktadır. Bu alanların birinden diğerine geçiş, ancak Türkiye üzerinden mümkündür.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Asya'ya kadar uzanan Ortadoğu politikasında Türkiye, çok önemli bir yer tutmaktadır. Hazırlamış olduğu stratejik planlarda Türkiye'ye ağırlıklı yer vermesinin sebebi buradadır.

Aynı şekilde Rusya başta olmak üzere Bulgaristan ve Romanya'nın hatta Batı Avrupa'nın Ortadoğu ile ekonomik ve ticarî ilişkilerinin geçiş yolu Türkiye'dir.

Bu stratejik önem ve mevkiden doğan dış baskılar, tehdit ve tehlikelere bakınca, Türkiye'nin stratejik önemi bir dezavantajdır. Bu durum, Türkiye'nin güvenlik sorunu ve endişesini ortaya çıkarmaktadır. Bununla beraber, **Türkiye'nin kendi güvenliğinin en önemli dayanağının Lozan Barış Antlaşması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi olduğu şüphesizdir.**

IV. BÖLÜM

TÜRK İNKILÂBI

"İnkılâbın kanunu varolan kanunların üstündedir".
Mustafa Kemal ATATÜRK

"Memleketin ve inkılâbın içerden ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı güvenliği için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır."
Mustafa Kemal ATATÜRK

A- ÇAĞDAŞLAŞMA VE UYGARLIK

Mustafa Kemal Atatürk, 29 Ekim 1933'de Cumhuriyet'in 10. yılı münasebetiyle yaptığı konuşmada şu sözlere yer vermişti:

"Yurdumuzu dünyanın en bayındır ve en medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız."

Atatürk, bu sözleriyle Türk milletine bir ideal hedef gösterirken, çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkmanın nasıl mümkün olacağını şöyle açıklamıştır:

> ***"Bunun için, bizce zaman ölçüsü geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket kavramına göre düşünülmelidir. Geçen zamana oranla daha çok çalışacağız. Daha az zamanda, daha büyük işler başaracağız. Bunda da başarılı olacağımıza şüphem yoktur. Çünkü, Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Çünkü Türk milleti millî birlik ve beraberlik içerisinde güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü, Türk milletinin yürümekte olduğu ilerleme ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir."***

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Atatürk, kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkartma idealini gerçekleştirmek için Türk milletinin çağın gereklerine uygun davranış ve düşüncede olması, çok çalışması ve bilimin aydınlattığı yolda yürümesi gerektiğine işaret etmektedir.

Atatürk, kültürümüzün sürekli olarak yükselmesi ve ilerlemesiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin temel dayanağı olacağına inanıyordu. O'na göre;

> ***"Milletimizin dehasının gelişmesi ve bu sayede lâyık olduğu uygarlık düzeyine yükselişi elbette ki yüksek meslek elemanlarını yetiştirmekle ve millî kültürümüzü yükseltmek ile mümkündür".***

SİYASAL ALANDA İNKILÂP

Türk milletinin kaderini belirleyecek iki hükûmet vardı.

Bunlardan biri İstanbul'daki Osmanlı hükûmeti idi. Mustafa Kemal Atatürk'ün de Büyük Nutku'nda belirttiği gibi, Osmanlı hükûmeti ve her türlü yetkiyi elinde toplamış olan padişah, milletin geleceğinden çok kendi çıkarlarını düşünmekte, yüzlerce yıl hiçbir millete bağlı kalmamış Türk milletini, İngiliz himâyesinde esir yaşamaya adeta mahkum etmekteydi. Ankara'da 23 Nisan 1920'de kurulan hükûmet ise Türk milletinin tersine dönen talihini düzeltmeye, şerefli geçmişine lâyık bir millet olarak bağımsız yaşamasını sağlamaya ant içmiş ve bu millete güvenmiş bir hükûmetti. Millî mücadele yolunda yine milletin azim ve kararına güvenen Mustafa Kemal Paşa, egemenlik hakkının padişaha ait değil, sadece millete ait olduğunu ilân ediyordu. Bu saltanatın kaldırılmasına doğru atılmış ilk adımdı. Böylece, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu ile yeni Türk Devleti'nin temelleri atılmıştı. 20 Ocak 1921'de ise yeni devletin ilk anayasası kabul edildi. Anayasanın birinci maddesinde "***Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir***" ilkesi yer almaktaydı.

1- Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922)

Lozan Barış Konferansı'na İtilâf devletleri tarafından hem İstanbul hem de Ankara hükûmetinin çağrılması yukarıda da belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal Atatürk'e istediği fırsatı verdi. TBMM, 30 Ekim 1922 günü verdiği bir kararla "Osmanlı Devleti'nin hayatının sona erdiğini, İstanbul'daki padişahın tarihe karıştığını" ilân etti. **1 Kasım 1922'de alınan karar ile saltanat kaldırıldı**. Bu karar ile İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren Osmanlı saltanatı sona ermiş kabul edilmekteydi. Son Osmanlı padişahı VI. Mehmet Vahdettin çareyi İstanbul'dan kaçmakta buldu (17 Kasım 1922). Malaya adlı bir İngiliz zırhlısına binerek, Malta adasına doğru yola çıktı.

2- Halk Fırkası

"Cumhuriyet rejimi demek demokrasi sistemiyle devlet şekli demektir. Demokrasi esasına dayalı hükûmetler de egemenlik halka, halkın çoğunluğuna aittir." Bu sözleriyle demokrasiyi tarif eden Mustafa Kemal Atatürk,

"Bizim bildiğimiz demokrasi siyasîdir, onun hedefi, milletin, idare edenler üzerindeki kontrolü sayesinde, siyasî hürriyeti sağlamaktır" anlayışındadır.

Demokrasi, her ferdin fikrini özgürce ifade edebilmesidir. Atatürk'e göre *"**hürriyet ve eşitlik**"* demokrasinin temelidir. Demokrasi esaslarına dayalı toplumlarda Cumhuriyet rejimi kendini parlamenter rejim ile gösterir. Toplum, fikirlerini özgürce ortaya koyacağı, sorunlarına çözüm getirebilecek, ülke ve millet menfaatlerini ön planda tutacak partiler aracılığı ile kendini ifade eder. Bir toplumda her bireyin mecliste yer alması mümkün olmadığından, kendine vekiller seçer. Milletvekili denilen bu kişiler, bağlı oldukları siyasî partiler aracılığıyla mecliste görevlerine başlarlar ve millet adına ülkeyi idare ederler.

Siyasî partiler, demokrasinin en önemli gereklerinden biridirler. Mustafa Kemal Atatürk, siyasî partilerin bir an önce kurulması gerektiğine inanıyordu. Gittiği her yerde siyasî partilerin kurulması hakkında halk ile uzun sohbetler yapıyordu. Nihayet kendisi *Halk Fırkası*'nı kurarak, bu konuda da Türk milletine yol göstermiş, örnek olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk, siyasî partilerin kurularak bir an önce faaliyete geçmelerini istiyordu. Zira, partiler, demokrasiye dayalı bir siyasal rejimin ayrılmaz parçasıydı. O, bu konuda da halkına örnek oldu. 7 Aralık 1922'de basın yoluyla halkçılık prensibine dayanan ve *"**Halk Fırkası**"* adında siyasî bir parti kurmak niyetinde olduğunu açıkladı. Ayrıca halktan, bilim adamlarından bu partinin programının nasıl olması gerektiği konusunda görüş istedi.

Bu görüşler ve halk ile yaptığı sohbetler sonucu 8 Nisan 1923'de görüşlerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun programı olarak dokuz prensip halinde yayınladı. I. TBMM, İstiklâl Savaşı'nı başarıyla yürütmüş ve zaferle sonuçlandırmıştı. Artık tarihî işlevini tamamlamıştı. Yeni Meclisin oluşturulması için seçimlerin yenilenmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal Atatürk, 9 Ağustos'ta yeni seçilen ve Ankara'ya gelen milletvekilleri ile bir toplantı yaptı. Burada Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun yapılacak yeni çalışmaları yürütmek amacıyla siyasî bir teşkilât haline gelmesi gerektiğini belirten Atatürk, grubun adını *"Halk Fırkası"* olarak değiştirdi. Böylece 9 Eylül 1923'de Halk Fırkası kurularak genel başkanlığına Mustafa Kemal Atatürk seçildi. Atatürk ölümüne kadar bu görevini sürdürdü.

Halk Fırkası, Cumhuriyet'in ilânından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası adını aldı (10 Kasım 1924). TBMM kurulduğunda ülkenin her yerinden gelen milletvekilleri Meclis'te kendi görüşlerini ortaya koyarak, birtakım gruplar oluşturmuşlardı. TBMM'nin en önde gelen görevi İstiklâl Savaşı'nı başarıyla yürütmekti. Bu yüzden Meclis'te çalışmaları engelleyici gruplaşmalara gerek yoktu. Atatürk, Meclis'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurarak birliği sağlamıştı.

3- Ankara'nın Başkent Olması (13 Ekim 1923)

Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye'nin toprak bütünlüğü kesin olarak sağlanmıştı. Artık, yeni Türk Devleti'nin başkentini kanunla belirlemenin zamanı gelmişti.

Mustafa Kemal Paşa, 27 Aralık 1919'da Temsil Heyeti Başkanı olarak gelişmeleri daha yakından takip etmek için, güvenli bir yer olan Ankara'ya gelmişti. O tarihten beri Ankara, İstiklâl Savaşı'nın merkezi olmuştu.

Türkiye'nin başkentinin Ankara olması doğal ve hatta zorunlu görünmekteydi. Bir başkentin seçiminde o yerin coğrafî durum ile stratejik konumu çok önemliydi. Tarihî başkent İstanbul'un yeni Türk Devleti'nin de başkenti olması gerektiği görüşünde olanlar da vardı. Fakat İstanbul'un stratejik konumu çok güvenli değildi. Her yönden, tehlikeye, düşman işgâline açık bir durumdaydı. Ankara ise İstiklâl Savaşı'nı idare eden ve bu savaştan zaferle çıkan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ev sahipliği yaparak, tarihî bir işlev yerine getirmişti. Üstelik konumu İstanbul'a göre Anadolu'nun daha güvenli bağrındaydı.

Sonuçta, İsmet Paşa ve arkadaşları bir kanun teklifi hazırlayarak Meclis'e sundu. Yapılan görüşmelerden sonra 13 Ekim 1923'de "***Türkiye Devleti'nin başkentinin Ankara***" şehri olduğu kabul edildi.

4- Cumhuriyet'in İlânı (29 Ekim 1923)

23 Nisan 1920'de kurulan yeni Türk Devleti'nin adı henüz konmamıştı. Bu yeni devlet anayasal düzene ve millet egemenliğine dayalıydı. Bu sebeple yeni Türk Devleti'nin idare şekli Cumhuriyet'ti. Rejimin adını ilân etmek için bazı safhalardan geçmek gerekiyordu. Büyük Millet Meclisi, İstiklâl Savaşı'nı başarıyla sürdürmüş ve bir barış antlaşması ile mücadelesinden tüm dünyaya örnek olacak bir şekilde galip çıkmıştı. Bu arada saltanat kaldırılmış, Padişahın mutlak idaresine dayalı rejim sona erdirilmişti.

Mustafa Kemal Atatürk, daha İstiklâl Savaşı'nın hazırlık çalışmalarının yapıldığı ilk yıllarda Erzurum Kongresi sırasında kurulacak yeni hükûmet şeklinin Cumhuriyet olacağını bir sır olarak iki arkadaşına söylemişti. Şimdi bu amacı gerçekleştirmenin sırası gelmişti. 13 Ekim 1923'de Ankara'nın başkent olduğu ilân edilerek bir adım daha atıldı.

25 Ekim'de ortaya çıkan bir kabine bunalımı Mustafa Kemal Paşa'ya Cumhuriyet'in ilânı için fırsat yarattı. Ali Fethi Bey başkanlığındaki Vekiller Heyeti istifa etti. Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim günü arkadaşlarını yemeğe çağırmış ve bu sırada *"Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz"* demiştir. Orada bulunanlar derhal çalışmalara başladılar. Gerekli anayasa değişiklikleri yapıldı. Anayasanın birinci maddesine ***"Türkiye Devleti'nin hükûmet şekli Cumhuriyettir"*** cümlesi ilâve edildi. Böylece 29 Ekim 1923 günü saat 20.30'da yeni Türk Devleti'nin bir Cumhuriyet olduğu "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında kabul edildi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanlığı'na Mustafa Kemal Atatürk seçildi. İlk hükûmet İsmet Paşa'nın başkanlığında kuruldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığına da Fethi Bey seçildi. Türkiye yeni bir döneme başlıyordu.

5- Halifeliğin Kaldırılması (3 Mart 1924)

Hazreti Muhammed, hem İslâm dininin peygamberi, hem de yeni kurduğu İslâm Devleti'nin yöneticisiydi. Onun ölümünden sonra devleti idare etmek üzere yerine Hazreti Ebubekir geçti. Böylece İslâm Devleti'nin başkanına Hazreti Muhammed'in ardından gelen kişi manasında *"Halife"* denildi. Halife, devleti din esaslarına göre yöneten bir devlet başkanıydı. Emevî ve Abbasî devletlerinde halife, hükümdar sıfatıyla ortaya çıktı. Halifeler tamamen siyasî bir kimlik taşımalarına rağmen, dinî kurallara göre yönetilen toplum onu aynı zamanda dinsel bir otorite olarak da görmeye devam etti.

Moğolların 1258 yılında *son Abbasî Halifesi Mutasım* ve tüm ailesini yok etmesiyle halifelik müessesesi de tarihe karışmış oldu. Fakat, halifeliği siyasî güç olarak kullanmak isteyen devletler bundan vazgeçmediler. Mısır Memlûklu Devleti de Ab-

basî soyundan geldiğini iddia eden kişileri halife olarak kabul etmişti.

Yavuz Sultan Selim, 1517'de Mısır'ı alıp, bu devlete son verdiğinde burada *Halife Mütevvekil* de bulunuyordu. Yavuz Sultan Selim bu halifeyi yanında bulunan *"Kutsal Emanetler"* ile birlikte İstanbul'a getirdi. Halife Mütevvekkil öldükten sonra Osmanlı padişahları bir süre için halifeliği üzerlerine almadılar. Zira bir kişinin halife olabilmesi için Kureyş kabilesinden gelmesi gerekliydi. Ancak Osmanlı Devleti kuvvetten düşmeye başlayınca, padişahlar kendilerini tüm İslâm dünyasının halifesi kabul ederek, batıya karşı siyasî güç elde etmeye çalıştılar. Oysa, Osmanlı padişahlarının kendilerini halife saymaları öteki İslâm ülkeleri ve milletleri üzerinde hiçbir bağlayıcı etki göstermiyordu. Nitekim, I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı padişahı halife sıfatıyla *"Kutsal Cihad"* ilân ederek, müslümanları kendi etrafında toplamak istemişti. Halbuki tam aksine Araplar, İngilizler ile işbirliği yapmışlar, Türk ordusunu arkadan vurmuşlardır. Artık açık bir şekilde görülüyordu ki, halifelik aslında tarihe gömülmüş bir kavramdan ibaretti hiçbir işlevi yoktu.

Atatürk, halifeliğin kaldırılmasının gerekli olduğunu biliyordu. Cumhuriyet'in ilânı ile, yeni rejime karşı olanlar yavaş yavaş halife Abdülmecit Efendi'nin etrafında toplanmaya, halifelik ve saltanat yanlısı yayınlar yapılmaya başlandı. Hatta İngilizlerin etkisi ile Hindistan'daki Müslümanlar Halife Abdülmecit'e bağlı olduklarını bildirdiler.

1924 yılı başında izmir'e giden Mustafa Kemal Atatürk, burada halifeliğin kaldırılmasının zamanının geldiğine karar verdi. Ankara'ya döndükten sonra **3 Mart 1924** günü Meclise verilen üç kanun önergesi de kabul edildi. Buna göre ;

a- Halifelik makamı kaldırıldı. Halife görevinden uzaklaştırıldı. Osmanlı hanedan üyelerinin Türkiye Cumhuriyeti

sınırları içinde ikâmet etmesi yasaklandı.

b- Şer'iye ve Evkaf vekâleti ile Erkân-ı Harbiye Vekâleti kaldırıldı.

c- Tevhid-i Tedrisat (öğretimin birleştirilmesi) kanunu kabul edildi.

Halifeliğin kaldırılmasıyla yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı Devleti'ne ait son izleri de silmiş oluyor, lâik devlet düzenine geçişte önemli bir aşama sağlanıyordu.

6- Türkiye'nin Yeniden İdarî Teşkilâtlanması

Geniş topraklara sahip olmuş Osmanlı Devleti'nin idarî yapısı eyâletler, sancaklar, kaza ve köyler olmak üzere teşkilâtlandırılmıştı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti topraklarının idaresi 1924 Anayasası ile belirlendi. Türkiye millî sınırları içerisinde coğrafî ve ekonomik koşullar da göz önüne alınarak yeniden teşkilâtlandırdı. Buna göre ülke toprakları illere ayrıldı. İller, kendi içinde ilçeler, bucaklar ve köylerden oluşuyordu. Her il, devlet merkezi Ankara'dan atanan bir vali tarafından yönetilecekti. Devletin, eğitim, sağlık gibi hizmetleri halka ulaştırılması kolaylaştı. 1926 yılında çıkarılan bir kanun ile yerel idareyle ilgili olarak belediye hizmetleri devreye sokuldu.

7- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Millî Mücadele yıllarında Meclis'te bulunan milletvekilleri arasında orduda görevli askerler de bulunmaktaydı. Zafer kazanıldıktan sonra Meclis'in siyasî kimliğinin tamamen sivil kişilerden oluşması zorunlu idi.

İstiklâl Savaşı'nda önemli başarılar elde eden Kâzım Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşalar I. ve II. Ordu Komutanlığına atanmışlardı. Aynı zamanda milletvekili olarak Meclis'te de yer

alıyorlardı. İngilizler ile Musul meselesi gündemde iken bu iki komutan, askerî görevlerinden çekildiklerini bildirdiler. Atatürk, ülkede kritik bir siyasî ortam yaşanırken komutanların görevlerinden ayrılmasını hoş karşılamadı. Kendisine karşı olanların bu hareketi üzerine Atatürk, derhal bütün Ordu komutanlarından milletvekilliği görevlerini bırakmalarını istedi. Bu istek, Cevat ve Cafer Tayyar Paşalar haricinde tüm komutanlar tarafından hemen kabul edildi. Böylece ordudan ayrılan komutanlar Kâzım Karabekir, Ali Fuat Paşalar ile Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) Beyler, Refet (Bele) Paşa'yı da yanlarına alarak, 17 Kasım 1924'te "***Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası***"nı kurdular.

Atatürk, siyasî partileri demokratik düzenin bir gereği olarak kabul ettiğinden yeni kurulan parti hakkında "*Bırakınız karşımıza çıksınlar, memleket işlerini münakaşa edelim.*" diyerek memnuniyetini ifade ediyordu.

Ancak, partinin kuruluş esasları, Mustafa Kemal Atatürk'ün inkilâpçı çizgisine ve rejime karşıydı. Nitekim parti programında yer alan "*Fırka, fikir ve din inançlarına saygılıdır*" cümlesi parti içine gericilerin girmesini sağladı. Terakkiperver (İlerici) Cumhuriyet Fırkası'nın çalışmaları, adıyla da tam bir tezat içindeydi. O sırada hastalanan Başbakan İsmet Paşa'nın görevinden çekilmesi üzerine yerine Fethi (Okyar) Bey Başbakan atandı. İsmet Paşa'ya göre daha yumuşak bir çizgisi olan Fethi Bey'in Başbakanlığa getirilmesiyle rejime karşı olanlar faaliyetlerini daha da arttırdılar. Bu suretle başlayan Şeyh Sait Ayaklanması, rejim ve devletin aleyhinde bulunanların çalışmalarının ne boyutta olduğunun açıkça göstermekteydi. Bunun üzerine 3 Haziran 1925'de gericiliği kışkırttığı gerekçesiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı. Çok partili hayata geçişin ilk denemesi başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

8- Şeyh Sait Ayaklanması (13 Şubat-31 Mayıs 1925)

Şeyh Sait Elazığlı'ydı ve Nakşibendi tarikatındandı. 13 Şubat 1925'de başlayan Şeyh Sait ayaklanması tipik bir gericilik olayı görünümündeydi. Ancak ayaklanmanın asıl nedeni, Türkiye'nin bütünlüğünü bozmaya yönelik dışardan desteklenen bir girişime dayanıyordu. İngilizler, Doğu Anadolu'da bir Kürdistan devleti kurulmasını kendi çıkarları açısından desteklemekteydiler. Böylece Rusya ile Ortadoğu'daki petrol yatakları arasında bir tampon bölge yaratılmış olacaktı.

İngiltere, Musul sorununu kendi lehine çözebilmek için Türkiye'yi bir iç mesele ile oyalama takdiğine başvurarak, para ve silah yardımı yapmak suretiyle Şeyh Sait ayaklanmasını destekledi.

İlk anda basit bir olay gibi göründüyse de isyan giderek büyümüştür. Ayaklanma, Piran köyünde beş suçluyu götürmek isteyen Jandarmaya ateş açılmasıyla başlamış, kısa sürede Elazığ'dan Diyarbakır'a ve Erzuruma doğru yayılmıştır. Ayaklanmaya karşı Fethi Bey Hükûmeti'nin aldığı önlemler başarısız oldu ve görevinden ayrıldı.

İsmet Paşa yeni hükûmeti kurdu ve 4 Mart 1925'te ***Takrir-i Sükûn Kanunu*** çıkarıldı. Bu kanuna göre, irtica (gericilik), isyan ve ülkenin düzenini, huzur ve sükûnunu bozacak her türlü girişim hükûmet tarafından yasaklanıyordu. Bu kanun dört yıl yürürlükte kalacaktı. Ayrıca doğuda İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulmasına karar verildi.

Ordu ayaklanmayı bastırmak üzere harekete geçti. Böylece Şeyh Sait Ayaklanması, 31 Mayıs 1925 bastırıldı. Yakalananlar İstiklâl Mahkemelerinde yargılandılar. Sert tedbirlerle durdurulan bu isyan hareketi, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin idarecilerinin her zaman tedbirli olması gerektiğini, zirâ Türk İnkılâbı'na zarar vermek isteyenlerin her an ortaya çıkabileceğini göstermekteydi.

9- Mustafa Kemal Atatürk'e Suikast Girişimi

Mustafa Kemal Atatürk, Türk İnkılâbını gerçekleştirmede emin adımlarla ilerlerken, Mustafa Kemal Atatürk'e ve O'nun eserlerine karşı olanlar siyasî yoldan mücadeleye girişerek, Türk İnkılâbı'na darbe vurmak, gelişme ve ilerlemesini önlemek istediler.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bu amaçla kurulmuştu. Ama parti içinde toplanan eski İttihatçılar ve gericileri bu amaçlarını gerçekleştiremediler, parti kapandı. Karşılarında sağlam temellere dayalı yeni bir devlet, yeni bir millet olduğu gerçeğini bir türlü göremeyen bu kişiler, bu kez insanca duygulardan da uzaklaşarak, Mustafa Kemal Atatürk'ü ortadan kaldırmak için planlar yapmaya başladılar. Atatürk'ün 7 Mayıs-15 Haziran 1926 tarihleri arasında yapacağı Batı Anadolu gezisi sırasında O'na İzmir'de bombalı bir suikast düzenleyeceklerdi. Planı hazırlayan ele başları *Ziya Hurşit (eski Lazistan milletvekili), Şükrü (İzmir milletvekili), Arif (Eskişehir milletvekili) Beyler* ile bir grup eski İttihatçı idi.

Atatürk, İzmir gezisini 16 Haziran'da yapacaktı. Ancak gezi bir gün gecikti. Bunun üzerine suikastçıların bir adamı olan *Giritli Şevki* durumdan şüphelenerek, *İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Paşa'ya* her şeyi anlattı. Derhal harekete geçilerek, suikastçılar yakalandılar. İzmir'de kurulan İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandılar ve çeşitli cezalara çarptırıldılar.

Mustafa Kemal Atatürk, şahsına karşı düzenlenen bu komplo karşısında şu meşhur sözlerini söylemiştir: ***"Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır."***

10- Serbest Cumhuriyet Fırkası

İnkılâp hareketini başarı ile yürüten Atatürk ve arkadaşları, ülkeyi tek parti ile yönetmenin sakıncalı olduğunu biliyorlardı.

Başka siyasî bir kuruluşun da mecliste yerini alarak Halk Partisi'nin ve devlet idaresinin çalışmalarını takip etmesi, eleştirmesi, denetlemesi rejimin sağlıklı yürümesi açısından bir zorunluluktu.

1930 yılında ülke içinde en önemli inkılâplar gerçekleştirilmiş, Türk halkı ve Türkiye Cumhuriyeti istenilen yörüngesine oturtulmuştu. Fakat 1929 Dünya Ekonomik bunalımının etkileri Türkiye'de de kendini hissettirmeye başladı. Halk durumdan memnun değildi. Bu sebeple Atatürk, hükûmetin takip ettiği ekonomik siyaseti yönlendirecek, eleştirecek daha doğru tekliflerde bulunabilecek, yapıcı, yaratıcı bir ikinci siyasî parti kurulmasını istedi. Hatta bu görevi Fethi (Okyar) Bey'e verdi. Fethi Bey, 12 Ağustos 1930'da "**Serbest Cumhuriyet Fırkası**"nı kurdu. Bu parti, programında *laikliğe ve cumhuriyete* bağlı kalacağını bildiriyor, serbest ekonomi politikasını hedefliyordu. Ancak umulanın aksine parti yine gericiler tarafından ele geçirildi. Fethi Bey, geçmiş olayların tekrar yaşanmasını istemiyordu. Bu yüzden 17 Kasım 1930'da partiyi kapattı.

Çok geçmeden Fethi Bey endişelenmekte haklı çıktı. Yeni bir gericilik olayı Menemen'de patladı. Çok partili hayata geçme aşamasında Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulan bu üçüncü parti de kapatıldıktan sonra 1945 yılına kadar başka parti kurulmadı. Ülke tek parti ile yönetildi. Türkiye 1945 yılında çok partili sisteme geçmiştir.

11- Menemen Olayı (23 Aralık 1930 - 8 Mart 1931)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kavuştuğu lâik devlet yapısına bir diğer tepki Menemen Olayı'dır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın içine sızan gericiler, şeriat yanlısı fikirlerini açıklamaya başladılar.

Fethi Bey partisini kapattıktan kısa bir süre sonra 23 Aralık 1930'da Nakşibendi tarikatından olup mehdîlik (peygamberlik)

iddiası ile ortaya çıkan Giritli Mehmet'in başını çektiği bir grup, Menemen'de *"şeriat isteriz"* sesleri arasında ayaklandılar. Olayı bastırmakla görevli olan Öğretmen Asteğmen Kubilay'ı hunharca katlettiler. Ordu, olaya müdahale ederek, isyancıları yakalamış, kurulan Askerî mahkemede en ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Atatürk, şehit Kubilay'ın uğradığı bu saldırıyı Cumhuriyet'e karşı işlenmiş bir suikast olarak görmüştür.

C- HUKUK ALANINDA İNKILÂP

Türkiye Cumhuriyeti iki önemli temele dayandırılmıştı: ***Cumhuriyet ve Laiklik***. Bu temel üzerinde kurulan devletin hukuk düzeni de buna uygun olmalıydı. Bir devletin hukuk sistemi aynı zamanda o devletin rejiminin ve vatandaşların adalet içinde yaşamalarının da güvencesidir.

Osmanlı Devleti'nde hukuk, din esaslarına dayalıydı. Bu bakımdan devlet, İslâm hukukuna göre yapılanmıştı. Laiklik ilkesi üzerinde yükselen yeni Türk Devleti'nin hukuk düzeni de elbette ki İslâm hukukuna göre olamazdı. Bu sebeple hukuk alanında bir dizi inkılâp gerçekleştirilerek, hukuk sistemi laik bir bünyeye kavuşturuldu.

Atatürk ***"Tamamen yeni kanunlar meydana getirerek eski hukuk esaslarını kökünden kaldırmak teşebbüsündeyiz"*** sözleriyle Ankara Hukuk Fakültesi'ni açıyor ve hukuk alanında yapılacak inkılâbın ilk işaretini veriyordu.

O'na göre, ***"medenî hukukta aile hukukunda takip edeceğimiz yol medeniyet yolu olacaktı. Hukukta işleri oluruna bırakmak ve hurafelere bağlılık, milletlerin uyanmalarını engelleyen en ağır bir kabustu."***

> *"Binlerce yıllık geçmişe dayanan Türk tarihinde kazılı bulunan tek Türk Devrimi, Atatürk Devrimidir. Bu devrimin dayanağı demokrasidir. Bir teokratik devletin*

yerine demokrasi idaresi getirilmiştir. Demokrasi ancak anayasaya riayet edilen ve hukuk devleti prensiplerinin gerçekleştirildiği bir yerde devamlı olarak emniyet altında bulunabilir. Hukuka aykırı, zalim bir iktidara karşı mukavemet hakkı, demokrasinin temellerinden birini teşkil eder.

Hamza Eroğlu, Demokrasi hukukunda, vatandaşların zulme yani haksız ve kanunsuz idareye karşı direnme ve baş kaldırma hakkı vardır diyerek vatandaş için bunu nefsin müdafaası çaresi olarak görmüştür.

(H. Eroğlu, s.14)

1- Anayasa (Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu)' nın Kabulü

Bir devletin temel kanununa ***Anayasa*** denir. Devletin yönetimini, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini, bunlar ile ilgili kanunları *Anayasa* belirler. Her kanun anayasaya uygun olmalıdır.

23 Nisan 1920'de TBMM kurulduğunda derhal kendi yasalarını hazırlamak üzere çalışmalara başlamıştı. 20 Ocak 1921'de yeni Türk Devleti'nin ilk anayasası kabul edildi. 1921 tarihli anayasanın birinci maddesinde "***egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu"*** ilkesi yer alıyordu. Kuvvetler birliği esası kabul edilmiş, yasama ve yürütme yetkisi Meclis'te toplanmıştı.

I. TBMM, 1921 Anayasası çerçevesinde İstiklâl Savaşı'nı yürütmüş, bu mücadeleden zaferle çıkmıştı. Yeni Türk Devleti bu süre zarfında büyüdü ve gelişti. 1921 Anayasası yetersizdi. Bu sebeple 20 Nisan 1924'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk, yeni Türk Devleti'nin ikinci Anayasası kabul edildi. 105 maddelik bu Anayasa bazı değişiklikle 1961 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

1924 Anayasası'nın ilk maddesinde ***"Türkiye Devleti bir Cumhuriyet'tir"*** ibaresi yer alarak, devletin rejiminin adı resmen konulmuştur. İkinci maddede ise, Türk Devleti'nin dininin İslâm, dilinin Türkçe, başkentinin Ankara olduğu ilkesi yer alır. Bu maddede devlet dininin belirtilmesi daha henüz o tarihte Laiklik ile ilgili inkılâpların yapılmamasıyla ilgilidir. 1928 yılında Anayasa'dan laikliğe aykırı maddeler çıkarılmış, **1937 yılında Türk İnkılâbının temel ilkeleri olan altı ilke Anayasa'da yer almıştır.**

2- Türk Medenî Kanunu ve Türk Ceza Kanunu

Hukuk düzeninin temel taşı olarak kabul edilen Medenî Hukuk, kişilerin hak ve borçları, ailenin kuruluş, işleyiş ve sona ermesi, miras, kişilerin birbirleriyle ve eşyalarla olan ilişkileri gibi konuları kapsar. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda ihtiyaçlar artınca İslâm hukukunun medenî hukuk kuralları bir araya getirilerek *"Mecelle"* adı altında toplanmıştı. Mecelle yeni medenî kanun kabul edilene kadar yürürlükte kaldı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin çağın gereklerine uygun ve laik bir Medenî Kanuna ihtiyacı vardı. Dünyadaki medenî kanunlar incelenerek, en son düzenlenmiş olan *İsviçre Medenî Kanunu*'nun alınmasına karar verildi. Bu kanun yeni olduğu kadar, kolay anlaşılırdı. Borç ilişkileri ile ilgili kısımları da sosyal hayatımıza uygundu. Bir uzman kadro tarafından Türkçeye çevrilen bu kanun 4 Kasım 1926'da yürürlüğe girdi. **Türk Medenî Kanunu** kişinin haklarını, borçlarını, aile, miras ve eşyalar ile olan ilişkilerini düzenlemekteydi. Buna göre; aile, toplumun temeli sayılarak, bu kurumun korunmasına özellikle önem veriliyordu. Medenî nikâh usulü konularak, tek eşlilik kabul edilmekteydi.

Medenî hukuk düzenlemeleri yapılırken, Borçlar Kanunu,

Ticaret Kanunu da değiştirilerek daha çağdaş hale getirildi. *İtalyan Ceza Kanunu* örnek alınarak yeni ceza kanunu yürürlüğe girdi. Şer'iyye Vekâleti kaldırıldığından dinsel mahkemeler ortadan kalktı. Atatürk, 1925 yılında Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk yüksek okulu olan ***Ankara Hukuk Okulu***'nu açtı. Böylece yeni hukuk sistemi dahilinde genç kuşak hukukçular yetişti.

D- EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA İNKILÂP

Millî Eğitim, Önemi ve İlkeleri

Mustafa Kemal Atatürk, 27 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmada eğitime verdiği önemi şu sözlerle dile getirmiştir:

> ***"Görüyorsunuz ki en önemli ve feyizli görevimiz millî eğitim işlerimizdir. Eğitim işlerinde kesinlikle muzaffer olmalıyız. Bir milletin gerçek kurtuluşu ancak bu yolla olur. Bu zafere ulaşabilmek için düşünce ve güç birliği ile mükemmel bir eğitim programı üzerinde çalışmamız gerekir. Toplumu, çağımızın gereklerine cevap verecek düzeye yükseltmek için bu nitelikler yetmez; bu niteliklerin yanında bilim ve teknik gereklidir. Bilim ve teknikle ilgili çalışmaların kaynağı okuldur. Bunun için okul gereklidir. Okul, genç beyinlere, insanlığa saygıyı, ulus ve yurt sevgisini, bağımsızlık şerefini öğretir. Bağımsızlığımız tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için tutulması uygun olan en doğru yolu belletir."***

İşte bu ülkenin birer ferdi olarak, büyük çabalarla kazanılan değerlerimizi korumak, daha da ileriye götürmek yolunda Türk Millî Eğitimi'nin önemi büyüktür. Millî Eğitim bize Türkiye Cumhuriyeti'nin sorumlu birer vatandaşı olmak duygu-

sunu kazandırır. Ülkenin, çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkma idealini, Atatürk ilkelerini yaşatarak ve geliştirerek gerçekleştirme hedefini gösterir.

Atatürk'e göre;

> ***"Millî Eğitimin gayesi yalnız hükûmete memur yetiştirmek değil, daha çok memlekete ahlâklı, karakterli, cumhuriyetçi, inkılâpçı, olumlu, atılgan, başladığı işleri başarabilecek kabiliyette, dürüst düşünceli, iradeli, hayatta rastlayacağı engelleri aşmaya kudretli, karakter sahibi genç yetiştirmektir. Bunun için de öğretim programları ve sistemleri ona göre düzenlenmelidir."***

O'nun bu görüşünün ışığında Millî Eğitimin yeni nesilleri yetiştirmedeki ana politikası, Türkiye Cumhuriyeti'nin devamlılığını sağlayacak doğrultuda ve çağdaş olmalıdır. Bu doğrultuda Atatürk İlkelerinden asla ödün vermeyecek bir nesil yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Cumhuriyetçilik, Laiklik, İnkılâpçılık, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik ilkeleri Millî Eğitimin temel prensiplerini oluşturmuştur.

Millî Eğitimin ülke kalkınmasında oynadığı rol daima gözönünde bulundurulmalıdır. Eğitimin; millî, çağdaş, bilimsel, gerçekçi, öğretim birliğine, öğrenimde kız ve erkek çocukların eşitliğine, karma eğitime ve fırsat eşitliğine dayalı, halkçı, modern, disiplinli bir öğrenimi hedefleyen esaslar içinde yer alması gereklidir. Millî Eğitim sistemi, bu esaslar dahilinde Atatürk İlkeleri doğrultusunda, millî birlik ve beraberlik ülküsünü genç kuşaklara benimseten dinamik, duyarlı, çağdaş bir yapıda olmalıdır.

Türk İnkılâbı'nın başarısı eğitim alanındaki başarıya sıkı sıkıya bağlıdır. Aklın ve bilimin aydınlattığı yolda ilerleme sağ-

lanacağını bilen Atatürk, bunun için Millî Eğitime büyük önem vermekteydi. ***"Cumhurbaşkanı olmasaydım, Millî Eğitim Bakanı olmak isterdim"*** diyen Atatürk, yeni kuşakların çağın gereklerine göre yetişmesini, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını sürdürmesinin garantisi olarak görüyordu. Nitekim O, bu düşüncesini şu sözleriyle ifade etmiştir.

> ***"Gençler! Siz almakta olduğunuz terbiye ve irfan ile, insanlık meziyetinin, vatan sevgisinin, fikir hürriyetinin en kıymetli timsali olacaksınız. Ey yükselen yeni nesil!.. Gelecek sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk; onu yaşatacak ve yükseltecek olan sizsiniz.."***

Ayrıca O, ***"Eğitimdir ki, bir milleti ya hür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum halinde yaşatır; ya da bir milleti kölelik ve yoksulluğa terk eder"*** sözleriyle eğitimin millî olması gerektiği görüşünü ifade etmiştir.

2- Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) Kanunu

Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemi dine dayalıydı. Dinî kurumlar eğitim işlerini yürütürlerdi. Devletin eğitim üzerinde herhangi bir rolü yoktu. Tanzimat dönemiyle birlikte devlet eğitim işleriyle daha yakından ilgilenmeye başladı. Ortaokul düzeyinde rüştiye, lise düzeyinde idadî ve sultanî denilen okullar açıldı. Tıp ve Harp Okulu, Mülkiye Mektebi gibi meslek okulları ile İstanbul'da bir Darü'l-fünûn açılarak burada da üniversite düzeyine yakın eğitim verilmesine çalışıldı. Fakat bu çalışmalar yeterli değildi. Bu okullardan mezun olanlar, medreselerden yetişenler ve öte yandan azınlık okullarının faaliyetleri birbirinden ayrı, devletin denetiminden yoksun başıboş bir eğitim sistemini ortaya koymaktaydı.

Eğitim sisteminin birleştirilmesi, eğitimin devlet denetimi,

gözetimi altında yapılması, yeni nesillerin sağlıklı yetişmesi ve inkılâpların teminat altına alınması için şarttı. Üstelik yeni Türk Devleti'nin temel yapısının laikliğe dayalı olduğu daha başlangıçta ortaya konmuştu. Bu sebeple laiklik ilkesini devletin temel direği haline getirmek yolunda dine dayalı eğitim sisteminin de ortadan kaldırılması zorunluydu.

Atatürk'ün şu sözleri de öğretimin birleştirilmesi ile ilgili görüşünü ortaya koymaktadır;

> ***"Büyük millet, dünya medeniyet ailesinde saygı toplayan bir yerin sahibi olmağa lâyık Türk milleti, evlatlarına vereceği eğitimi "mektep" ve "medrese" adında birbirinden büsbütün başka iki çeşit kuruluşa bölmeğe katlanabilir miydi?.. Eğitim ve öğretimi birleştirmedikçe, aynı fikirde, aynı anlayışta fertlerden kurulu millet yapmağa imkân aramak abesle uğraşmak olmaz mıydı?.."***

Bu suretle 3 Mart 1924'de ***Tevhid-i Tedrisat Kanunu*** kabul edilerek, öğrenimde birlik sağlandı. Aynı gün Şer'iyye Vekâleti ile Halifelik kaldırıldığından bu dinsel kurumlara bağlı okulların da işlevi sona ermiş oldu. Medreseler kapatılınca bir grup medreseli Atatürk'ün yanına gelerek medreselerin tekrar açılmasını istemiş ve şu cevabı almışlardır: ***"Medreseler açılmayacaktır. Millete okul gereklidir."***

2 Mart 1926'da ***Maarif Teşkilâtı Hakkında Kanun*** kabul edildi. Bu kanun ile eğitim işleri Tevhid-i Tedrisat Kanunu paralelinde yeniden düzenlendi. Devletin izni olmadan okul açılmayacaktı. Dersler ve programları yeniden oluşturuldu, öğretmen okulları ve yeni okullar açıldı. Böylece, laik eğitim sistemine geçilmiş, eğitimde devlet denetimi sağlanmıştı.

TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU

(23 Receb 1342 ve 3 Mart 1340/1924)

Kanun No: 430

Madde 1. Türkiye dahilinde bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur.

Madde 2. Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti veyahut hususî Vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâleti'ne devir ve rapt edilmiştir.

Madde 3. Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti bütçesinde mekâtib ve medarise tahsis olunan mebaliğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4. Maarif Vekâleti yüksek dinîyat mütehassısları yetiştirilmek üzere Darü'l-fünûn'da bir İlâhiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemat-ı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edilecektir.

Madde 5. Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisat-ı umumiye ile müştegil olup şimdiye kadar Müdafaa-î Millîye'ye merbut olan askerî rüştî ve idadîlerle, Sıhhiye Vekâleti'ne merbut olan Darü'l-eytamlar bütçeleri ve heyet-i talimiyeleri ile beraber, Maarif Vekâleti'ne rapt olunmuştur. Mezkûr rüştî ve idadîlerde bulunan heyet-i talimiyelerin cihet-i irtibatları âtiyen ait olduğu vekâletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini muhafaza edecektir.

Madde 6. İşbu kanun tarihî neşrinden muteberdir.

Madde 7. İşbu kanunun icrayı ahkâmına İcrâ Vekilleri Heyeti memurdur.

(TBMM Zabıt Cerideleri, 3 Mart 1924, Devre II, s. 92.)

3- Yeni Türk Harflerinin Kabulü (1 Kasım 1928)

Dili en iyi ifade etmenin yolu yazıdır. Yazı ne kadar o dilin özelliklerine uygun olursa, dil o derece gelişir ve böyle bir yazı dili daha çabuk öğrenildiğinden, ülkenin eğitim seviyesi, kül-

türü yükselir. Türkler tarihleri boyunca, İslâmiyetten önce Göktürk ve Uygur yazı dilini, İslâmiyetten sonra da Arap yazı dilini kabul ederek kullandılar.

Osmanlı Devleti'nin konuşma dili Türkçe, yazı dili ise Arap harfleriydi. Bu yazı diline *"Osmanlıca"* denilmekteydi. Ancak Osmanlıca'nın Arapça ve Farsça kelimelerle dolu oluşu, Türkçe'yi Arap harfleriyle ifade etmenin zorlukları halkın okuma ve yazmasını engellemekte, öğretimi zorlaştırmaktaydı. Nitekim Cumhuriyet'in başlarında Türkiye'de okuma yazma oranı nüfusun yüzde onunu kapsıyordu; kadın nüfusun ise sadece yüzde üçü okuma yazma biliyordu.

Atatürk, yazı dilinin biran evvel değiştirilmesi gereğine inanmıştı. Harf İnkılâbına karşı olanlar Japonları örnek gösterdiler. Fakat, onların yazıları kullandıkları dile çok uygundu. Dinî kurumlar da Kur'an alfabesi olan Arap harflerini kutsal sayıyorlar, bu harflerden vazgeçmek istemiyorlardı. Atatürk, 1927 yılında Türk diline en yakın ve dilimizi en iyi şekilde ifade edebilecek alfabenin Latin harfleri olduğuna karar verdi. Bir bilim kurulu yeni Türk harflerini belirledi. Böylece Atatürk, *9 Ağustos 1928'de Sarayburnu'nda Harf İnkılâbını* müjdeledi. Yeni Türk harflerinin kabulü ile ilgili kanun *1 Kasım 1928'de* kabul edildi. Türk milletine yeni Türk harfleri öğretmek üzere "Millet Mektepleri" kuruldu. Kısa sürede ülke bir okuma - yazma seferberliği başlatıldı. Atatürk, yeni Türk harflerinin kabulüyle ilgili olarak Meclis'te yaptığı konuşmada, ***"Hiçbir zaferle kıyaslanamayacak büyük bir başarının heyecanı içindeyiz. Vatandaşlarımızı cehaletten kurtaracak bir sade öğretmenliğin verdiği vicdan hazzı varlığımızı kaplamıştır"*** sözleriyle duygularını ifade ediyordu.

O, bu heyecan içinde gittiği her yerde halkına yeni Türk harflerini öğretmeye çalışmıştır. Bu sebeple Türk milleti **Gazi** unvanından sonra, ona ***"Başöğretmen"*** unvanını da vermiştir.

4- Tarih Biliminin Önemi ve Atatürk'ün Tarih Anlayışı

Türk milleti binlerce yıldan beri varlığını sürdürüyor. Orta Asya'dan, Ortadoğu'ya, Avrupa'ya, Afrika'ya çok sayıda devlet kuran Türkler, bulundukları yerlerde kimliklerinin izlerini de bırakmışlar, dünya medeniyetine etki ederek, damgalarını vurmuşlardır.

Zengin geçmişiyle dünya tarihinde önemli bir yer işgal eden Türk tarihiyle gurur duyulması gerektiğine işaret eden Atatürk şöyle demiştir:

"Büyük devletler kuran atalarımız, büyük ve kapsamlı medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, incelemek, Türklüğe ve dünyaya bildirmek bizler için bir borçtur. Türk çocuğu atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."

O'nun kültür alanındaki çalışmalarından biri de millî tarih anlayışını benimsetmek olmuştur. Millî kültürün temeli millî tarihdir. Atatürk, millî bilinci kuvvetlendirmek, millî birlik ve beraberlik duygularını geliştirmek için Türk tarihi üzerinde özellikle durmuştur. O, ***"Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça, bütün Türk çocukları kendileri için lazım olan atılım kaynağını tarihte bulabileceklerdir."*** sözleriyle tarihimizin başarılı sayfalarıyla gurur duyulması gerektiğine inanıyordu.

Atatürk'ün tarih anlayışı belgelere dayanır. Hatta o, kendi devrini bizzat belgeleriyle ortaya koyarak, yazan bir tarih yazarıdır. ***Büyük Nutuk***, onun bu yönünü ortaya koyar. Tarihi bir hafıza bilgisi olmaktan çıkaran da, millî bir tarih anlayışını benimseterek, tarih ilmini lâyık olduğu seviyeye çıkaran da yine Atatürk'tür.

Atatürk'ü bu yeni tarih anlayışına iten birçok sebep vardı. Çünkü, Türklerin medenî dünyadaki rolü hakkındaki yanlış

yorumlara, Türkiye üzerindeki iddialara, bilimsel olarak yapılacak Tarih araştırmaları ile cevap aranması, verilmesi gerekmekteydi. Bilindiği gibi Atatürk, bu amaçla 1930'da tarih çalışmalarını başlattı. Onun direktifi ile 12 Nisan 1931'de **Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti** adıyla bir kurum oluşturuldu. Cemiyetin adı 1935'de **Türk Tarih Kurumu** adını aldı.

Bu sırada Türk Tarih Kurumu'nun ilk işi, liseler için bir tarih kitabı hazırlamak oldu. Türk Tarih Kurumu'nun tarih eğitimi ile ilgili hayli işlevsel olan bu rolü, o zaman içinde kaldı, kurumun ders kitaplarıyla ilişkisi koptu. Halbuki ders kitabı çalışmalarını dikkatle inceleyen, hatta katkıda bulunan Atatürk, 16 Ağustos 1931'de Kurum Başkanı Tevfik Bey'e İslam Tarihi notları hakkında yazdığı mektubunda tarih bilimiyle uğraşanlara;

"Biz daima hakikat arayan ve onu buldukça ve bulduğumuza kani oldukça ifadeye cüret gösteren adamlar olmalıyız".

"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir, yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır".

sözleriyle daha o günlerde gözönünde bulundurulacak tarih metodolojisine ilişkin mesajlar vermiştir.

Atatürk'ün tarih anlayışı bir yönüyle ne kadar millî ise bir yönüyle de o kadar çağdaş idi. O'nun tarih görüşü medenî ve birleştiricidir. Ortak yaşanmış bir tarih, bir milletin var olmasının başlıca unsurlarındandır. Esasen o, tüm insanlığı bir aile olarak görüyor, insanlığın ortak malı olan medeniyetin insanlığı birleştirici yönünü ön planda tutuyordu. Nitekim Atatürk, ***"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkı, medenîdir. Tarihte medenîdir, hakikatte medenîdir"*** demiştir.

O'nun kurduğu ve vasiyetnâmesi ile Türk milletine emanet ettiği Türk Tarih Kurumu'nun yayın organı olarak 1 Ocak

1937'de yine kendisi tarafından verilen ***Belleten*** adıyla bilimsel bir dergi yayın hayatına girmiştir.

Atatürk'ün en eski çağlardan itibaren Türk ve Türkiye tarihinin araştırılmasında yeni ufuklar açan teşvikleri ve başlattığı çalışmalar ile Türkiye'de hızla gelişmeye başlayan tarih çalışmalarıyla yaratmak istediği süreç oldukça önemlidir. O, hem bir millete tarihî zenginliğini kavratarak, gururlu ve köklü bir milletin evladı olma fikrinin, ulus bilincinin kazanılması yönündeki olumlu etkisinden hız alınmasını sağlamak istemiş, hem de vatan kabul edilen topraklardaki zengin tarihî birikime de sahip çıkarak, özellikle Avrupa'nın tarihe dayanarak kendine kazandırdığı Batı uygarlığının tarihî köklerinin arayışlarına, Türkiye topraklarını kapalı tutmayı hedeflemiştir.

Nitekim Atatürk,1 Kasım 1936'da ulusal bir kurum olarak Türk Tarih Kurumu'nun az zaman içinde ***"Ulusal Akademi"*** halini almasını temenni ettiğini bildirmiştir.

O, Üniversitelerde yapılacak bilimsel çalışmaların, verilecek eğitimin topluma vatandaşlık bilinci kazandıracağına, ortak bir kültür yaratacağına, bu suretle çağdaş uygarlık seviyesine çıkılabileceğine inanmış, bu ideali gerçekleştirmede önde gelen unsurlardan birinin de tarih bilinci olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Dikkat edilirse Mustafa Kemal Atatürk, üniversitelerin yapılanması noktasında iki konuda ön planda kendisini göstermiştir. **Hukuk ve tarih.**

Cumhuriyet öncesinde Tarih öğreniminin yüksek öğrenim düzeyinde verilmesine başlanmıştı. 1870'de açılan Darü'l-fünûn-u Osmanî'nin bir şubesi olan Hikmet ve Edebiyat Şubesi'nde İlm-i Tarih ve Tarih-i Umumî kürsülerinin kurulması planlanmıştı. Ama bu gerçekleşmedi. 1874'de kurulan Darü'l-fünûn-u Sultanî'de açılan Edebiyat Mektebinde Tarih-i Umumî Kürsüsü kuruldu. Ancak bilindiği gibi, 1877-1878'de kapandı. 1900'de Darü'l-fünûn-u Şahane'ye bağlı olarak açılan Edebiyat

şubesinde Tarih-i Osmanî ve Tarih-i Düvel kürsüleri kuruldu. Bu sırada toplam öğrenci sayısı 25 idi, 1903'deki mezun sayısı 7 kişi iken bu sayı 1915 yılına kadar 289'a ulaşmıştır. 1911'de Edebiyat şubesi beş bölüme ayrılırken bunlardan biri de Tarih ve Coğrafya bölümü oldu. Aynı yıl tanınmış tarihçilerden İ.Hakkı Uzunçarşılı'nın mezun olduğu bu bölümde 1912 yılında Tarih-i umumî, Tarih-i Osmanî ve Coğrafya dersleri okutuluyordu. 1918'de Coğrafya ayrılarak müstakil bir Tarih bölümü kuruldu. O halde, yükseköğretim düzeyinde Tarih bölümlerinin bağımsız olarak varlığından 1918 yılından itibaren söz edebiliriz.

Atatürk, Cumhuriyet başkentinin her çeşit müseseselerinin Ankara'da kurulmasını istiyordu. Atatürk'ün bunun Tarih-Coğrafya tedrisatı ile başlaması gerektiğini söylediği zaman Afet İnan, bir Edebiyat Fakültesi kurulmasından söz açmış, fakat Atatürk, "Tarih ve Coğrafya'nın fakülte ismi olarak alınmasında, dikkat çekme bakımından faydalı gördüğünü ve bu konuların özellikle önemini belirtmekte işe yarayacağını savunmuştur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin uzun geçmişine baktığımızda buradaki yükseköğrenimin, Edebiyat adı altında Edebiyat eğitimi ile başladığını fakat hemen sonra içinde farklı sosyal bilim dallarını barındıran bir fakülte haline gelmiş olduğunu görüyoruz. Bu ad, artık tarihî geçmişine nazaran bir addır ve özel olarak öyle kalmalıdır. Ancak, Atatürk'ün dikkat çektiği ise tarih adının Fakülte adı içinde geçmesi gerekliliğiydi. Bu düşüncesini sadece kendisi gerçekleştirmiş, bu suretle Ankara'nın ilk fakültesi **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi** adıyla kurulmuştur (1935).

Atatürk'ün millî tarih anlayışı topluma, insan sevgisini, kültür ortaklığının mutluluğunu, insanları birbirine yaklaştıran, birlik ve beraberliğe götüren enerjiyi kazandırmıştır. Ayrıca O, millî tarih anlayışına verdiği önemi şu sözleriyle ifade etmiştir.

"Millet için ve milletçe yapılan işlerin hatırası her türlü hatıraların üstünde tutulmazsa, millî tarih kavramının kıymetini takdir etmek mümkün olamaz."

5- Kültür

"Kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, ders almak, düşünmek, zekâyı eğitmektir." Mustafa Kemal Atatürk "*Kültür*"ü böyle tanımlarken, ***"Millî kültürün her alanda açılarak yükselmesini Türkiye Cumhuriyetinin temel direği olarak sağlayacağız."*** demiştir. Kökeni, ortak yaşanmış millî tarihe dayanan millî kültür sayesinde bir millet birlik ve beraberlik içinde dünya milletler ailesi içinde ve dünya medeniyetinde yerini alır.

Atatürk'ün millî kültür anlayışında dinamizm vardır. Yani, O'na göre millî kültürümüzü ***"yüksek ve inkılâpçı bir kültür seviyesine"*** ulaştırmak ve ***"Çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmak gereklidir. Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür"*** sözüyle devletimizin var olmasının ve devamlılığının ana kaynağının kültüre dayandığına işaret etmektedir.

6- Ahlâk

Atatürk, millî görevlerin yerine getirilmesini millî ahlâka bağlamaktaydı. ***"Gerçekten de, ahlâkiyet özel fertlerden ayrı ve bunların üstünde, ancak toplumsal, millî olabilir. Milletin toplumsal düzen ve sükûnu, hâl ve gelecekte refahı, mutluluğu, selâmeti ve dokunulmazlığı, uygarlıkta ilerlemesi, yükselmesi için insanlardan her konuda bilgi, gayret, nefsin feragatini, gerektiği zaman seve seve nefsin fedasını talep eden millî ahlâktır"*** sözleriyle millî ahlâkın bir toplum için ne kadar önemli bir unsur olduğunu ifade etmiştir.

Atatürk, millî yönüyle ahlâkın kutsal, yüce bir değer oldu-

ğuna inanmaktaydı. Zira, O'na göre millî ahlâk, yüksek bir millî duyguydu.

7- Güzel Sanatlar

"Yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihî bir vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir." Atatürk, bu sözlere Cumhuriyet'in onuncu yılında yaptığı konuşmada yer vermiştir. O, uygar olmanın, çağdaş uygarlığın üzerine çıkmanın temel koşullarından biri olarak gördüğü güzel sanatlara büyük önem vermekteydi. İşte bu görüşünü, sanat ve sanatçıya verdiği değeri her vesileyle ifade etmeye çalışan Atatürk'ün belli başlı veciz sözlerinden bazıları;

> ***"Sanatsız kalmış bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir."***
>
> ***"Hepiniz mebus olabilirsiniz, vekil olabilirsiniz, hatta Cumhurbaşkanı olabilirsiniz, fakat sanatkâr olamazsınız."***
>
> ***"Bir millet sanat ve sanatkârdan mahrum ise, tam bir hayata malik olamaz."***
>
> ***"Sanat, güzelliğin ifadesidir. Bu ifade söz ile olursa şiir, nağme ile olursa müzik, resim ile olursa ressamlık, yontma, oyma ile olursa heykeltraşlık, bina ile olursa mimarlık olur."***
>
> ***"Sanatkar da, toplumda uzun mücadele ve gayretlerden sonra alnında ışığı ilk hisseden insandır."***

Atatürk, öncelikle Türk sanatını ortaya çıkarmak, dünyaya tanıtmak ve geliştirmek için çalışmalar başlattı. Araştırmalar, sergiler, müzeler, yayınlar, kongreler yolu ile güzel sanatların geliştirilmesi ve sanatseverlerimizin korunmasına önem verildi.

Sanat ve sanatçıyı her zaman takdir ve teşvik eden Atatürk, sanatçı yetiştiren öğrenim kurumların açılmasını sağladı. Eski Sanayii Nefise Mektebi, **Güzel Sanatlar Akademisi** adını aldı (1926). **1936'da Ankara Devlet Konservatuarı** kuruldu. Çağdaş tiyatronun ilk adımları atıldı. 1935 yılında **Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'**nın kuruluş çalışmalarına başlandı. 1937 yılında Türkiye'de ilk defa İstanbul Dolmabahçe Sarayı veliaht dairesinde **Resim ve Heykel Müzesi** açıldı. Cumhuriyetin daha ilk yıllarında heykel, resim, müzik eğitimi için yurtdışına öğrenci gönderildi.

8- Türk Dili ve Edebiyatı

Dil, bir milleti millet yapan en önemli unsurlardan biridir. Nitekim Atatürk, dilin önemini ***"Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir"*** sözüyle vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nde Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerle karışarak, *"Osmanlıca"* adlı bir yazı dili oluşmuştu. Medreselerde Arapça bilim dili idi. Osmanlı Devleti'nde Türkçe'nin sadeleştirilmesi çalışmalarına Meşrutiyet döneminde başlandı. Atatürk bu çalışmaları yeniden başlattı ve bu amaçla 12 Temmuz 1932'de ***"Türk Dili Tetkik Cemiyeti"***'ni kurdu. Daha sonra adı *"Türk Dil Kurumu"* olan bu kuruluşun çalışmalarıyla Türkçe sadeleştirilerek, bir bilim ve kültür dili olma yolunda önemli adımlar atıldı.

Atatürk, edebiyatı ***"insan karakterinin en büyük duygularını, bunları dinleyen ve okuyanları çok ilgilendirecek şekilde söyleme ve yazma sanatı"*** olarak tanımlamaktadır. Edebiyatın müzik, resim gibi önemli bir güzel sanatlar dalı olduğunu belirten Atatürk, edebiyatın bu özelliğini şu sözleriyle açıklamıştır.

> ***"Askerlik gibi yüksek bir idealist meslek bile, kendini içinde bulunduğu topluma anlatabilmek ve bu büyük insanlık ve kahramanlık yolculuğunu hazırlayabilmek için uyandırıcı, yönlendirici, ha-***

rekete geçirici ve nihayet fedakâr ve kahraman yapıcı vasıtayı edebiyatta bulur. Bu itibarla, edebiyatın her insan topluluğu ve bu topluluğun şimdiki durumunu ve geleceğini koruyan ve koruyacak olan her kuruluş için en esaslı eğitim vasıtalarından biri olduğu, kolaylıkla anlaşılır."

Atatürk, bu anlayışla dilde sadeleşmeyi, şiirde ve düzyazıda kalıcı, geniş kitlelere hitap edebilen edebiyat eserlerinin yazılması ve çoğalmasını sağlamış, Türk yazarları da dünya edebiyatında yer almağa başlamışlardır.

Kültür Dili olarak Türkçe

Mustafa Kemal Atatürk, 1934 yılında Avusturalya'nın ilk kez yapacağı Anzak törenine İçişleri bakanı Şükrü Kaya'yı gönderir. Atatürk, masanın üstünde duran bir fotoğrafın arkasına şu sözleri yazarak, mesajının bu olduğunu iletmesini söyler.

Atatürk ona nasıl konuşacağını söylediğinde Şükrü Kaya, bu yüksek sözler, ancak sizin söyleyeceğiniz sözlerdir demiştir. Atatürk'ün cevabı ise şu olmuştur;

" Ben belki çok yaşamam. Fakat siz ölene dek Türk gençliğini yetiştirecek ve Türkçeyi bir kültür dili yapmaya çalışacaksınız. Çünkü Türkiye uygarlığa ancak bu yolla kavuşabilir" olmuştur.

Bir dilin kültür dili olması demek bir bakıma düşüncelerin ifade alanı bulduğu sözcüklere bilgiyle, isabetli öngörüyle hakim olmak demektir, okuduğunu veya söylenen sözleri doğru algılamak, anlamak demektir. Atatürk o gün Şükrü Kaya'ya bu sözleri boşuna söylememişti.

O' nun Çanakkale cephesinde hayatını kaybeden Anzak askerleri için yapılacak törene özellikle İçişleri Bakanı'nı göndermesi önemlidir ve birincil mesaj budur. İçişleri Bakanının okuduğu Atatürk'ün sözlerini içeren mesaj;

"*Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar. Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükun içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar. Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra, artık bizim evlatarımız olmuşlardır*"

son derece insani ve nezaket yüklü idi. Dinleyenleri ilk anda duygusallaştıracak, pozitif etki yaratacak cümlelerdi. Fakat sözcüklerin arasında bir başka mesaj ve asıl önemli olan bir mesaj vardı. Yani mesajın özüydü. Bu topraklar üzerinde kanlarını döken kahraman savaşçıları saygıyla anarken, "onlar artık bizim evlatlarımız olmuşlar- dır" sözü ile onları da *bu topraklarda olup biteni de unutun, bu topraklar bize aittir* demekteydi. Ve bunun delili olarak İçişleri bakanını göndermekteydi. O cephede savaşmış bir komutan olarak kendisi de gidebilirdi ama gitmemiştir, bu davranışı son derece açık, net bir tavır mesajıdır.

Çünkü Atatürk, Lozan görüşmelerinde mezarlıklar ile ilgili sıkıntılı görüşmeleri unutmamıştı, Lozan'daki mezarlıklar ile ilgili maddelerin ileride getirebileceği sorunları, uluslararası *barış parkı projesi* gibi nasıl bir özel yoldan geçebileceğinin ilk

işaretlerini o günlerde öngörebilecek, algılayabilecek derecede üstün bir akılcılıkla bunu yansıtacak yüksek bir kültür diline vakıftı.

E- TOPLUMSAL ALANDA İNKILÂP

1- Din Kurumlarının Düzenlenmesi

Osmanlı Devleti'nde başlıca din kurumları tekke ve zaviyelerdi. İslâm'da çeşitli dinî düşünce akımları mevcuttu. Bu akımlara Tanrı'ya ulaşmada tutulan yol anlamında *Tarikat* adı verilirdi. Çeşitli tarikatlar *Tekke* denilen kuruluşlarda faaliyet gösterirdi. Tekkelerin daha küçük olanlarına *Zaviye* adı verilirdi. Zamanla bu kurumlar çağın dışında kaldı. Sayıları oldukça artan tekke ve zaviyeler dinî sömürü merkezleri haline geldi. Tarikat şeyhleri, halkı kendi siyasî ve ekonomik çıkarlarına alet etti.

Laik toplum yapısıyla ters düşen bu dinî kurumlar tamamen yozlaşmıştı. Çağdaşlaşma yolunda ileri atılımlar yapmakta olan Genç Türkiye Cumhuriyeti, varlığını çağdışı kalmış kurumlarla tehlikeye atamazdı.

Atatürk, ***"Efendiler ve ey millet biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, meczûplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat, medeniyet tarikatıdır"*** sözleriyle bu konudaki düşüncesini açıklamıştır. Böylece, 30 Kasım 1925'de çıkarılan bir kanunla tekke ve zaviyeler kapatıldı. Ayrıca, Türbedarlık, Şeyh, Derviş, Mürit, Dede, Seyit, Çelebi, Baba, Emir, Halife, gibi dinî unvanlar, büyücülük, falcılık, üfürükçülük, muskacılık gibi faaliyetler ile bu kişilerin giydikleri kıyafetler yasaklanmıştır.

2- Kıyafette Değişiklik

Osmanlı toplumunda tam bir kıyafet kargaşası yaşanmak-

taydı. Osmanlı ülkesinde bir çok farklı unsurlar yaşıyor, insanlar geleneksel çizgilere sahip kıyafetler giyiyorlardı. Bu sebeple bir kıyafet çeşitliliği vardı.

Batıda ise son yüzyıl içinde kıyafete belirgin bir düzen gelmişti. Aslında Osmanlı Devleti, II. Mahmut zamanında toplumun kılık - kıyafetinde bazı düzenlemelere gitmiştir. Pantolon, fes giyilmesi bu dönemde başlamıştı. Ancak, sadece fes değil, kalpak, keçekülah, kavuk, sarıklı fes, gibi çeşitli başlıklar halk tarafından kullanılıyordu. Çağdaş Cumhuriyet Türkiye'sinde insanlarımız dış görünüşleriyle de modern dünyanın gözünde lâyık olduğu biçimde yer almalıydı.

Atatürk kıyafet kargaşasına 25 Kasım 1925'de ***Şapka Giyilmesi Hakkındaki Kanun*** ile son verdi. O, 24 Ağustos günü Kastamonu'ya gezisi sırasında, ilk defa halkın karşısına şapka giyerek çıktı. İnebolu'da iken yaptığı bir konuşmada ***"Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatı ile yaşayış tarzı ile medenî olduğunu göstermek mecburiyetindedir."*** diyerek, Türk halkının medenî olduğunu kıyafetiyle de göstermesi gerektiğine işaret etmiştir. Konuşmasına, ***"Medenî ve milletlerarası kıyafet bizim için çok cevherli milletimiz için lâyık bir kıyafettir, onu giyeceğiz"*** sözleriyle devam eden Atatürk, ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket giyileceğini, başa takılacak serpuşa da şapka denileceğini söyleyerek, kıyafet inkılâbının ana çizgilerini sıralamıştır. Bu suretle dış görünüşle de Türk halkı uygar dünyada yerini aldı.

Kadınlarda ise doğal bir süreç içinde çarşaf ve peçe kalktı. Kadınlarımız da modern bir görünüme sahip oldular. Daha sonra 1934'de din adamlarının dinî kıyafetlerini sadece ibadet yerlerinde giymeleriyle ilgili bir kanun çıkarıldı.

3- Takvim, Saat ve Ölçülerde Değişiklik

Osmanlı Devleti'nde kullanılan takvim, saat ve ölçüler batıdan farklıydı. Bu durum ticarette ve resmî işlerde birtakım aksaklıklara neden oluyordu.

Osmanlı Devleti, takvim olarak Hicrî Takvimi kullanmaktaydı. Ayrıca bir de malî işler için ayarlanmış Rumî Takvim kullanılıyordu. Batıda kullanılan Milâdi Takvim'in başlangıcı sıfırdı. Hicrî Takvim'in başlangıcı ise, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret (göç) ettiği yıl olan 622 yılı idi. Miladî Takvim güneşin, Hicrî Takvim ise ayın hareketlerine göre düzenlenmişti.

İki takvim arasındaki bu farklılıklardan meydana gelen karışıklığa son vermek amacıyla 26 Aralık 1925'de ***Uluslararası Saat ve Takvimin Kabulü*** *İle İlgili Kanun* çıkarıldı. Böylece Miladî takvim sistemine geçildi. O tarihe kadar kullanılan ve güneşin doğuş ve batışına göre ayarlanan saat yerine batıda kullanılan bir günün 24 saate bölünmesiyle oluşan modern saat sistemi kabul edildi.

1 Nisan 1931 yılında ağırlık ve uzunluk ölçüleri de değiştirildi. Arşın, okka, endaze gibi ölçü birimleri kaldırıldı. Metre ve kilo esası kabul edildi.

4- Soyadı Kanunu

Osmanlı toplumunda soyadı kullanılmıyordu. Kişiler ya babalarının adıyla ya da doğdukları yerlere göre anılmaktaydılar. Ayrıca ailelerin de belirli bir adı olmadığından, evlilik kurumu adsız idi. Bütün bunlar kişilerin birbirleriyle, devletle olan ilişkilerinde, askerlik işlerinde, ekonomik ilişkilerde sorunlar yaratıyor, karışıklığa neden oluyordu.

1934 yılında *Soyadı Kanunu* kabul edilerek, herkesin öz adı yanında bir de soyadı taşıması zorunluluğu getirildi. Ayrıca Osmanlı toplumunda kullanılan *Hoca, Molla, Efendi, Bey, Bey-*

efendi, Paşa, Hanım, Hanımefendi, Hazretleri, Ağa, Hacı, Hafız gibi unvanlar da kullanılmayacaktı. Bugün kullandığımız *beyefendi, hanımefendi* kelimeleri bir unvandan çok, birer nezaket ifadesi haline gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'ya Türk halkı adına TBMM tarafından bir şükran ifadesi olarak ***"ATATÜRK"*** soyadı verilmiştir.

5- Kadının Türk Toplumundaki Yeri, Aile Hayatı ve Kadın Hakları

Kadının Türk Toplumundaki Yeri

"Şuna inanmak lâzımdır ki, dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir" sözüyle Atatürk, insan hayatında kadının değer ve önemine dikkat çekmektedir.

Türk tarihinde uzun yıllar toplum ve devlet hayatında önemli rol oynayan Türk kadını, erkeğin yanında eşit biçimde yer aldı ve saygı gördü. İslâmiyetten önce Türk aile hayatında kadın eşit haklara sahipti. Devlet hayatında Hakan'ın yanında Hatun'un da sözü geçerliydi. Hatunlar, toplum yararına pek çok hayır ve ilim kuruluşları yaptırırlardı.

Osmanlı toplumunda ise kadının toplum içindeki rolü azaltıldı ve yalnızlığa itildi. Erkeğin birden çok kadınla evlenmesi, istediği an eşini boşayabilmesi, kız çocuğun erkek çocuğa göre mirastan yarım hisse alması, mahkemelerde kadın şahidin ifadesinin erkeğe göre yarı değerde sayılması, eğitim öğretim faaliyetlerinden uzak tutulması gibi kadını ikinci plana iten, kapatan, gelişmesini engelleyen yaptırımlar, Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

Oysa Atatürk, ***"Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın, bütün Türk tarihinde olduğu gibi bugün de en saygın yerde, herşeyin üstünde yüksek ve şerefli bir varlıktır"*** diyerek Türk kadının yeri ve vazifesini şöyle açıklamıştır:

"Kadınlarımızın her millette olduğu gibi, bizim milletimiz için de ne kadar yüksek önemi olduğunu söylemeye lüzum yoktur. Bizim milletimizde kadın, eskiden bu önemi hakikaten en yüksek derecede kazanmıştır. Büyük atalarımız ve onların anaları, tarihî olayların şahitliği ile ispatlanmıştır ki, gerçekten yüksek faziletler göstermişlerdir. Burada birçok noktalardan sayabileceğimiz o faziletlerin en büyüğü ve en önemlisi kıymetli evlatlar yetiştirmeleriydi. Gerçekten de Türk milletinin bütün dünyada yalnız Asya'da değil Avrupa'da bile büyük ezici gücünü göstermiş olması, görkemli savaşlar yapmış bulunması, hep böyle kıymetli anaların, faziletli evlâtlar yetiştirmesi ve daha beşikten, çocuklarının ruhuna, mertlik ve fazilet aşılaması sayesinde olmuştur."

Aile Hayatı

Türk sosyal hayatının kaynağı ve devletin temel direği ailedir. Atatürk, ***"Medeniyetin esası, ilerlemenin ve kuvvetin temeli, aile hayatındadır. Bu hayatta yozlaşma, muhakkak sosyal, ekonomik ve siyasî bozulmaya neden olur"*** sözleriyle ailenin önemini dile getirmiştir.

Türk ailesinde bireyler birbirine bağlıdır; yardımcıdır, saygı, sevgi ve işbirliği içindedir. Bu özellikler ve aile içindeki birlik ve beraberlik tüm topluma yansıyarak, Türk milletinin birlik ve beraberlik içinde yaşamasını temin eder. Bu aile yapısının zarar görmemesi, yıpratılmaması, sağlıklı bir toplumun devamı için zorunludur. Bu sebeple, aile içinde birleştirici, üretken rolü ve annelik vasfı ile kadınların, çağdaş dünyanın bir ferdi olarak yetiştirilmesi, görev, hak ve yetkilerinin eşit biçimde verilmesi, aydınlatılması, eğitilmesi, gerekmektedir.

Unutulmamalıdır ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkaracak gelecek kuşakların yetiştirilmesinde en büyük görev ve sorumluluk Türk ailesine düşmektedir.

Kadının Siyasî Haklarını Kazanması

"Dünyada hiçbir milletin kadını, ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar gayret gösterdim diyemez." Bu sözleriyle Atatürk, İstiklâl Savaşı sırasında Türk kadının yaptığı hizmetleri ve onun fedakârlığını değerlendirerek, takdir etmektedir.

Atatürk'e göre, Türk kadınını içinde bulunduğu haksız durumdan kurtararak, layık olduğu seviyeye çıkarmak çağdaş yaşam için vazgeçilmez ve doğal bir unsur olan insan haklarından yararlanmasını sağlamak bir zorunluluktu. Bu amaçla her gittiği yerde kadın haklarıyla ilgili konuşmalar yaparak, halkı aydınlattı.

4 Nisan 1926'da ***Medenî Kanun****'un* kabulüyle kadın haklarıyla ilgili olarak bazı değişiklikler yapıldı. Medenî Kanun'dan sonra Türk kadınına siyasî haklar da verildi. 3 Nisan 1930'da belediye seçimlerinde, 5 Aralık 1934'de milletvekili seçimlerinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı. O yıllarda pek çok ülkede kadınlar bu haklardan mahrumdu.

6- Sağlık Hizmetleri

Son yıllarda yaşanılan üst üste savaşlar halkı perişan etmişti. Yeni Türk Devleti kurulduğu sırada ***Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı*** da çalışmaya başladı. Sağlık işleri ilk defa bakanlık statüsünde ele alındı. Savaşlar nedeniyle sıtma, frengi gibi bulaşıcı hastalıklar artmıştı. Bu hastalıklarla mücadele etmek için

Ankara'da ***Hıfz-ı sıhha Enstitüsü*** açılarak, ülkenin her tarafında aşılama faaliyetine başlandı. Bu hızlı mücadelede çok başarılı olundu. Halk sağlığı ile ilgili hastane, dispanser, sağlık ocağı gibi kurumlar her tarafta açılmaya, buralara tıbbî personel yetiştirilmesi için çalışmalara başlandı.

Ayrıca Atatürk, ***"asıl amaç, bütün her yerdeki Türkler için beden eğitimi sağlamaktır. "Sağlam Kafa, Sağlam Vücutta bulunur" sözünü atalarımız boşuna söylememişlerdir"*** diyerek sağlıklı bir yaşam için sporun önemine işaret etmiştir.

F- EKONOMİK ALANDA İNKILÂP

1- Millî Ekonominin Kurulması

Yeni Türk Devleti kurulduğunda Türkiye'de sanayi hemen hemen yok gibiydi. Ekonominin zaten az olan bütün kaynakları uzun yıllar süren savaşların da etkisiyle tamamen kurumuştu. Temel ihtiyaç maddelerini bile dışarıdan satın alıyor, yeraltı zenginlik kaynaklarımızı işletemiyorduk. Bir tarım ülkesi olduğu halde büyük şehirlerde dışarıdan satın alınan buğdaydan ekmek yapılıyor, köylü buğdayını tüketim merkezlerine, demiryollarının yabancı sermaye elinde yüksek tarife ile çalıştırılması nedeniyle ulaştıramıyordu.

Atatürk, ***"bütün dünyada olduğu gibi memleketimizde de en başta bulunan önemli işimiz ekonomidir"*** diyerek derhal ekonomik alanda çalışmaları başlattı. Çünkü O'na göre ***"Hayat demek ekonomi demekti". Ekonomi demek, herşey demekti. Yaşamak için, mutlu olmak için, insan varlığı için ne lâzımsa onların hepsi demekti. Tarım demekti, ticaret demekti, çalışma demekti, herşey demekti".***

Daha Cumhuriyet ilân edilmeden, ülkenin ekonomik durumunu görüşmek üzere *18 Şubat 1923'de İzmir'de* ***Türkiye İktisat Kongresi*** toplandı. Kongreye işçi, çiftçi, tüccar ve sanayici

temsilcileri olmak üzere 1135 kişi katıldı. Kongrenin açılış konuşması yapan Atatürk, savaş meydanlarında kazanılan zaferlerin tek başına değeri olmadığına dikkat çekerek, tam bağımsızlığın temel şartının ekonomi olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

> *"Siyasî ve askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferler ile taçlandırılmazlarsa elde edilen zaferler kalıcı olamaz, kısa zamanda söner. Bu nedenle, en kuvvetli ve parlak zaferlerimizin bile sağladığı ve daha da sağlayacağı faydalı sonuçlardan yararlanabilmek için ekonomimizin ve ekonomik egemenliğimizin sağlanması, güçlendirilmesi ve genişletilmesi lâzımdır... Düşmanlara karşı en kuvvetli silahımız, iktisat hayatındaki genişleme, sağlamlık ve başarı olacaktır."*

Kongrede ***Misak-ı İktisadî (Ekonomik And)*** kabul edildi. Buna göre, Türk milleti savaşarak elde ettiği bağımsızlığından asla ödün vermeyecekti. Siyasî bağımsızlık gibi ekonomik bağımsızlık da esastı. Bu esaslar dahilinde yapılacak çalışmalar belirlendi. Böylece, vergi sisteminde reform yapılacak, ulaştırma sorunu çözülecek, topraksız çiftçiye toprak verilecek, tarımın modern araçlarla yapılması sağlanacak, sanayi, ticaret işleri yeni kanunlarla düzene sokulacaktır.

2- Tarım, Ticaret, Sanayi ve Bayındırlık Alanında Gelişmeler

Tarım Alanında Gelişmeler

Türk ekonomisinin temeli tarıma dayalıydı. Tarım alanında ilerleme kaydetmek için öncelikle köylünün durumu iyileştirilmeliydi. Atatürk'e göre ***"Türkiye'nin gerçek sahibi ve efen-***

disi, gerçek üretici olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, mutluluk ve servete hakkı olan ve daha lâyık olan köylüdür."

Köylerin kalkınmasını sağlamada ilk adım, âşar denilen verginin kaldırılması oldu (17 Şubat 1925). Âşar, elde edilen ürün üzerinden alınan yüzde onluk vergiydi. Bu vergi kalkınca köylü rahat bir nefes aldı. Üreticinin gelişmesi için devlet tarafından yardımlar yapıldı. Ziraat Bankası çiftçiye kredi verdiğinden, bu banka güçlendirildi. Böylece tarım sektörüne verilen krediler arttı.

Tarım uzmanları yetiştirmek için okullar açıldı. Ankara'da **Yüksek Ziraat Enstitüsü** kuruldu. Tarım kooperatifleri kurularak, köylünün ürününü aracısız satması sağlandı. 2 Haziran 1929'da topraksız çiftçiye toprak dağıtılması hakkındaki kanun kabul edildi. *"Makinesiz tarım olmaz... Tarım memleketi olacağız. Bu da makine ile olacaktır."* diyen Atatürk, tarımda makineleşmenin önemini de dile getirmiş, *"Tarımın yanı sıra ormanlar memleketin çok önemli bir servet kaynağıdır. Tarımla uğraştığımız kadar ormanlarımıza da önem vermeliyiz"* demiştir. Böylece tarımın yanında Ormancılık ve hayvancılığın gelişmesinde de ilk adımlar atılmıştır.

Ticaret Alanında Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nde ticaret daha çok azınlıkların elindeydi. Kapitülasyonlar aracılığı ile ticaret alanında gelişme engellenmişti. Atatürk, ticaretin geliştirilmesine destek vermek üzere 26 Ağustos 1924'te ***Türkiye İş Bankası***'nı kurdurdu. Yine kapitülasyonlar yüzünden deniz ticareti ve işletmeciliği yabancı gemilerin tekelindeydi. 19 Nisan 1926'da kabul edilen bir kanunla, Türk karasuları içinde taşıma işleri Türk gemilerine bırakıldı. Böylece **Kabotaj** hakkının elde edilmesiyle Türk denizciliği ve Türk deniz ticareti de gelişmeye başladı.

Sanayi Alanında Gelişmeler

Atatürk, Türkiye'nin en çabuk biçimde ilerleyebilmesi için sanayileşmenin zorunlu olduğunu biliyordu. Bu yüzden ***"Sanayileşmek en büyük millî davalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için iktisadî elemanları ülkemizde mevcut olan büyük, küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz"*** demiştir.

Sanayileşme ekonomik kalkınmanın başlıca unsurudur. Halbuki Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlar sanayileşmeye asla izin vermemişti. İstiklâl Savaşı bittikten sonra Türkiye'de sanayi adına hiçbir önemli kuruluşun bulunmadığı görüldü. Devlet ve halkın da büyük bir sanayii hamlesi başlatacak gücü yoktu.

Devlet, sadece birkaç askerî fabrika kurdu. Bunun dışında, özel sermayeyi sanayi alanına çekmek için 28 Mayıs 1926'da ***Teşvik-i Sanayi Kanunu*** çıkarıldı. Bu kanunla sanayi alanına yatırım yapacak kişilere kredi verilecek, bazı vergilerde kolaylık sağlanacaktı. Böylece Uşak'ta bir şeker fabrikası kuruldu. Ancak sanayileşmede yeterli atılım yapılamıyordu. Bu durumda o sırada dünyanın içinde bulunduğu 1929 ekonomik krizinin de payı vardı.

Bunun üzerine, ekonomide devletçilik ilkesi uygulamaya konuldu. Özel sermayedarlar ekonomik girişimlerde bulunacaklar, devlet de katkı sağlayacaktı. Böylece 1933'de birinci beş yıllık plân hazırlandı. Buna göre, devlet eliyle birçok fabrika kurulacaktı. Bu sanayi işletmeleri, kısa adı KİT olan ***"İktisadî Devlet Teşekkülleri"*** kuruluşu eliyle açılacaktı. Bu suretle, **Malatya, Kayseri, Bursa Merinos Fabrikaları** açılarak dokuma sanayisi kuruldu. Gemlik'te sunî ipek fabrikası, **İzmit'te kağıt fabrikası, İstanbul Paşabahçe'de şişe ve cam fabrikası** kuruldu. Ağır sanayi alanında ilk kez **Karabük'te demir-çelik fabrikası** açıldı. Bu girişimler, *Etibank* ile *Sümerbank* tarafından desteklenerek yapıldı.

Bayındırlık Alanında Gelişmeler

Birinci beş yıllık plan çerçevesinde bayındırlık işlerinde de çalışmalara başlandı. Modern şehircilik anlayışı içinde şehirlerin gelişmesi sağlandı. Ulaşım sorunlarına el atılarak, kara, deniz, hava taşımacılığında yeni atılımlar yapıldı. Özellikle demiryoluna önem verilerek, Batı Anadolu demiryolunu ülkenin diğer köşelerine bağlamak için çalışmalara başlandı. 1939 yılında Anadolu'daki demiryollarının uzunluğu 3000 kilometreyi aştı.

Sonuç olarak, ekonomik alanda yapılan inkılâplar, Türk ekonomik hayatının canlanmasını sağlamıştır. 1929-1939 yılları arasında hızlı bir büyüme içine giren Türkiye'nin sanayi üretim artış oranı % 96 olmuştur. Dünyanın pek çok ülkesine göre, Türkiye'de millî gelir ve bunun fert başına düşen payı artmıştır.

G- ASKERÎ ALANDAKİ GELİŞMELER VE MİLLÎ SAVUNMA

"Mutlaka şu ve bu sebepler için, milleti savaşa sürüklemek taraftarı değilim. Savaş zorunlu ve hayatiolmalıdır. Gerçek kanaatim şudur. Milleti savaşa götürünce vicdanımda azap duymamalıyım, öldüreceğiz diyenlere karşı ölmeyeceğiz diye savaşa girebiliriz, ama milletin hayatı tehlikeye düşmedikçe savaş bir cinayettir".

Mustafa Kemal ATATÜRK

Tarih boyunca Türk milletinin hayatında askerliğin çok özel bir yeri olmuştur. Türklerdeki ordu-millet kaynaşması başka hiçbir millette görülmemiştir. Türk ordusunun bir üyesi olmakla gurur duyan Atatürk;

*"**Ben hadiselerin akışı ile ordunun içinde subay, nihayet komutan olarak iş görmüş ve kanaatime göre başarılı olmuş bir komutanım. Türk ordusunu, onun faziletini, kıymetini ve bu ordu ile neler yapılabileceğini bizim kadar anlayan az olmuştur"** demiştir.* O, Türk ordusunu, ***" insanca ve bağımsız yaşamaktan başka gayesi olmayan milletle aynı ideale sahip olmaktan gurur duyan ve yalnız onun emrine bağlı ve sadık öz evlâtlarından oluşmuş saygıdeğer ve kuvvetli bir heyet"*** olarak tanımlamıştır.

Atatürk, her şeyden önce bir askerdi. O, askerî eğitim görmüş, bir çok savaş meydanında çeşitli rütbelerde görev yapmış ve son olarak da İstiklâl Savaşı'nın başkumandanı olarak Türk milletini zafere götürmüştü. Bu nedenle, Türk ordusunu çok iyi tanımaktaydı. O'na göre; ***"Türk Orduları muharebe meydanlarının ufuklarında yükselen zafer güneşi, Türk milletinin yüksek fazilet ve moralinin görünümüdür." "Ordu, millî iradenin emrinde ve hizmetindedir".***

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1914 yılında yazdığı "Subay ve Kumandan ile Konuşmalar" adlı eserinde yer alan ve "İnsanlar nasıl sevk edilir? " sorusunu cevaplarken yazdığı satırlar:

"Hülagu, Timur, Cengiz ve erkek ve kadınlardan oluşan Türk ordusuyla Paris surlarına dayanmış Attila'dan haberleri var mıdır? Yoksa bizim kumanda ve sevk ve idare ettiğimiz insanların bakışları Pandelli Yorgidis'in Rumca olduğunu iddia ettiği Anadolu ufuklarında mı sönüyor?

Ey millet! Ey 600 senelik çarşafa bürünmüş 5000 sene-

lik açık alınlı Türk kadını! O beş bin senelik gelenekleri bugünkü subayların kumandası altına verdiğin evlâtlarına beşiklerinde iken şarkılarla anlattın mı? O şarkılarınla onlarda bir karakter yarattın mı?

Ey genç subay, ey bugünün genç kumandanları! Galiba analarımızın sesleri, saçları gibi namahremdir. Bu sorularımıza cevap vermiyorlar.

Anlaşılıyor ki, askerlerimizin ruhunu kazanmak bizim için bir vazife olduğu gibi, evvela onlarda bir ruh, bir emel, bir karakter yaratmak da Allah'tan ve Medine-i Münevverede yatan Cenab-ı Peygamber'den sonra bize düşüyor.

Şüphe yok ki, bizim milletimizin karakteri de bütün karakterler gibi yükselmeye, istenen şekle dönüşmeye müsaittir. Fakat kendi kendine olması şartıyla!..

Eğer bizim karakterimize, dışarıdan, bizim karakterimizden başka karakterlerdeki etkenler tarafından bir şekil verilmek istenirse, bundan sabit ve belirli hiçbir şekil, hiçbir netice ortaya çıkamaz!"

(Atatürk'ün Bütün Eserleri, I (1903-1915), İstanbul 1998, s.169.)

Atatürk'ün Anafarta Anıları'ndan

"...Bombasırtı olayını anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasındaki mesafe sekiz metre, yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekiler, hiçbirikurtulamamacasına düşüyor. İkinciler onların yerine geçiyor. Fakat ne kadar gıptaya şayan bir soğukkanlılık ve güvenlilikle biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir korku ve endişe bile göstermiyor, sarsılmak yok. Okumak bilenler ellerinde Kuran-ı

Kerim, cennete gitmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler şehadet çekerek yürüyorlar. Bu Türk askerlerindeki ruh kudretini gösteren hayrete değer ve tebrike yaraşır bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Savaşlarını kazanan bu yüksek ruhtur".

(İhsan Ilgar, Çanakkale Savaşları, 1915, Ankara 1982, s.186)

Atatürk, bağımsız Türkiye'nin devamlılığı açısından askerî yönden güçlü olmak gereğine inanıyordu. ***"Gerçek ilim ve bilgiyi verebilecek asıl okul kıtalardır"*** diyen Atatürk için, ilk önce eğitim şarttı. Türk milletinin tarihî niteliklerinden biri de asker ruhlu oluşudur. Bu sebeple, yokluk içinde girdiği İstiklâl Savaşı'ndan, kanıyla canıyla savaşarak zaferle çıkmıştır. Nitekim Atatürk, Türk Ordusunu şöyle değerlendirmektedir:

> ***"Türk birliğinin, Türk kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş bir ifadesi olan ordumuz, Türk topraklarının ve Türkiye idealini tahakkuk ettirmek için sarf etmekte olduğumuz sistemli çalışmaların yenilmesi imkânsız teminatıdır."***

Atatürk eğitimin yanında ordunun teşkilâtlandırılmasını da sağladı. Türk ordusu, kara, deniz, hava, jandarma ve sahil güvenlik komutanlığı olmak üzere kuvvet komutanlıklarına ayrılmıştır. Türk ordusu, günün ihtiyaçlarına göre donatılarak teknolojinin bütün olanaklarından yararlanacak biçimde eğitilmiştir.

Türk ordusunun görevi; ***"Türk vatanını ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak, Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Atatürk İlkelerini savunmaktır".***

Bunun yanı sıra, ordumuz, Türk vatanının imarında, Türk

milletinin yücelmesinde, kaza, yangın, sel ve deprem gibi felâketlerde milletine en ön sırada yardımcı olur.

Aynı zamanda, Türk Ordusu bir ***"okul"*** dur. Ona, okuma yazma bilmeden veya herhangi bir mesleği olmadan katılan bir asker, buradan okur yazar olarak, hayat bilgisi ve kültür seviyesi yükselmiş olarak ayrılır. Nitekim Atatürk, "***Büyük millî disiplin okulu olan ordunun; ekonomik, kültürel, sosyal savaşlarımızda bize aynı zamanda en lüzumlu elemanları da yetiştiren büyük bir okul haline getirilmesine, ayrıca itina ve himmet edileceğine, şüphem yoktur."***demiştir.

Atatürk, ***"İstikbâl göklerdedir"*** diyerek havacılığa önem vermiş, 1925 yılında, daha sonra adı *Türk Hava Kurumu* olan *Türk Tayyare Cemiyeti*'ni kurmuştur. Havacılığın yanı sıra denizciliğe ve deniz savunmasına da önem verilmesi gerektiğine inanan Atatürk'e göre, ***"Sınırlarının önemli ve büyük kısımları, deniz olan Türk Devleti'nin donanmasının da kuvvetli ve büyük olması gerekmekteydi."***

Millî Savunma

"Türkiye Cumhuriyeti yalnız iki şeye güvenir.
Biri millet kararı, diğeri ordumuzun kahramanlığı".
Mustafa Kemal ATATÜRK

Yeni Türk Devleti'nin önde gelen vazifesi, ülkenin bağımsız yaşayabilmesini sağlamak için millî savunma hizmetlerini gerçekleştirmesidir. Bu amaçla çalışan Millî Savunma Bakanlığı, ordunun her türlü ihtiyaçlarını karşılayarak, askerlik işlerini düzenler, ülke savunmasıyla ilgili tedbirler alır.

Ülke savunması için ordunun çağın gerektirdiği biçimde donatılması şarttır. Nitekim Atatürk, ***"Vatanın ve rejimin koruyucusu olmakla kalmayıp en geniş ve gerçek anlamı ile bir***

barış unsuru ve bir eğitim ve öğretim ocağı olan yenilmez ordumuzun... Son sistem silah ve motorlu araçlarla donatılması yolundaki çalışmalara hız vermeliyiz" demiştir.

ATATÜRK'ÜN TÜRK ASKERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

"Dünyada sevgisi benim için biricik cömert olan şey, Mehmed'in Türk köylüsünün asaletinden gelen şeylerdir. O'nun sevgisine inanmış, kanmış olanlar, insanların en bahtiyarıdır. Dünyanın hiçbir ordusunda yüreği seninkinden temiz, daha sağlam bir askere rast gelinmemiştir. Her zaferin mayası sendedir. Her zaferin en büyük payı senindir. Kanaatinle, inancınla, itaatınla, hiçbir korkunun yıldıramadığı demir gibi kalbinle düşmanı nihayet alt eden büyük gayretin için gönül borcumu ve teşekkürümü söylemeyi kendime en aziz bir borç bilirim... Mehmetçiğimizi anmak için büyük, çok büyük anıtlar yapmalıyız. Fakat bu bir zaman ve imkân meselesidir. Ancak sizi tatmin etmek için söyleyeyim ki, bu toprakların Türk sınırları içerisinde kalmasıyla, Mehmetçik en büyük anıtı kendisi yapmıştır. Ne yazık ki onların her birisinin adını Kocatepe'nin sırtlarına yazmak mümkün değildir. Fakat hepsinin ortak bir adı vardır: Türk askeri.. Tebriklerinizi onların namına kabul ediyorum.

Böyle evlatlara ve böyle evlâtlardan mürekkep ordulara malik bir millet elbette hakkını ve istikbâlini bütün manasıyla muhafaza etmeye muvaffak olacaktır. Böyle bir milleti istikbâlinden mahrum etmeye kalkışmak hayal ile iştigâldir. Türk kumandanları kumanda etmesini, Türk askeri ölmesini bildi. Harbi kazanışımızın sırrı

bundan ibarettir. Bu sahada akan Türk kanları, bu semada pervaz eden şehit ruhları devlet ve cumhuriyetimizin ebedî muhafızlarıdır."

Şüphesiz, Atatürk de bir Mehmetçiktir ve Mehmetçiklerin en büyük komutanıdır".

(Suat İlhan, "Atatürk ve Askerlik", Atatürkçü Düşünce, Ankara 1992, s. 961-962).

V. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN HAYATI – DÜŞÜNCE SİSTEMİ VE İLKELERİ

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN HAYATI

"Hayat mücadeleden ibarettir. Bundan dolayı hayatta iki şey vardır, galip olmak, mağlup olmamak".

Mustafa Kemal Atatürk

1- Çocukluk Yılları ve Çevresi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Türk İnkılâbının mimarı Mustafa Kemal Atatürk, 1881 yılında Selânik'te doğdu. Babası Ali Rıza Efendi, annesi Zübeyde Hanım'dır. Ali Rıza Efendi, Selânik evkâf katipliği ve gümrük memurluğu görevlerinden sonra kereste tüccarlığı yapmıştır. Ayrıca 1876'da Selânik'te kurulan Asâkir-i Millîye taburunda üstteğmen olarak görev yapmış, 47 yaşında iken ölmüştür. Küçük yaşta babasını kaybeden Mustafa Kemal'i annesi yetiştirdi.

Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemindeki buhranlı yıllarda çocukluğunu Makedonya'nın önemli bir şehri olan Selânik'te geçirdi.

2- Eğitim ve Öğrenimi

a) *Öğrenim Hayatı*

Mustafa Kemal Atatürk, ilk öğrenimine annesinin isteği üzerine Hafız Mehmet Efendi'nin mahalle mektebinde başladı.

Çok geçmeden bu okuldan alınarak, yeni bir yöntemle öğretim yapan Şemsi Efendi Mektebi'ne yazdırıldı. İlköğrenimini burada bitirdi. Bir süre sonra babası ölünce, öğrenimine ara vermek zorunda kaldı. Fakat, daha sonra teyzesinin yanına giderek, Selânik'te Mülkiye İdadisi'ne girdi.Ancak burada öğretmeninden yediği bir dayak sonucu okuldan alındı.

Mustafa Kemal Atatürk, gerçekte asker olmak istiyordu. Bunun için de askerî eğitim alması gerektiğini biliyordu. Fakat annesi bu fikrine şiddetle karşı çıkıyordu. Bu yüzden annesinden gizlice Askerî Rüştiye (orta okul) sınavlarına girerek, kazandı. Bu oldu bitti karşısında annesi şaşırmıştı (1893).

Askerî Rüştiye'de iken en sevdiği ders matematik oldu. Hatta öğretmen gelmediği zaman başka sınıflara da matematik dersi veriyordu. Onunla aynı adı taşıyan matematik öğretmeni ona Kemal adını verdi. Bundan sonra Mustafa Kemal adıyla anılmaya başlandı. Askerî Rüştiye'den 1895 yılında mezun oldu.

1896 yılında Manastır Askerî İdadîsi'ne (lise) girdi. Okulda dersleri iyiydi, fakat Fransızcası geriydi. Bu yüzden tatilde iken iki-üç ay gizlice Selânik'teki Fransız Firerler Okulu'nda özel sınıfa devam ederek, Fransızcasını ilerletti. Burada tanıştığı arkadaşı Ömer Naci'nin etkisiyle şiir ve edebiyata yöneldi. Hitabet ve yazım alanındaki gücünün ilk tohumları burada atıldı. 1899'da 18 yaşında iken bu okulu bitirerek, Harp Okulu piyade sınıfına girdi.

Mustafa Kemal Atatürk, anılarında, birinci sınıfta iken gençliğin etkisiyle derslerini ihmal ettiğini ama durumu fark edince var gücüyle derslerine sarıldığından bahseder. O'nun ilk siyasî düşünceleri de bu okulda şekillenmeye başladı. Arkadaşlarıyla gizlice yurt sevgisiyle dolu Namık Kemal'in şiirlerini okuyorlar, hatta hürriyet fikirlerini yaymak için bir gazete dahi çıkarıyorlardı. Harp Okulu'ndan 1902 yılında teğmen olarak mezun

olan Mustafa Kemal, Erkân-ı Harbiye (Harp Akademisi) 'ye başladı. 1905 yılında kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademisi'nden mezun oldu.

b) ***Askerlik Hayatı***

Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları akademiyi bitirdikten sonra ülke sorunları için toplanmaya devam ettiler. Fakat aralarından birinin ihaneti ile tutuklandılar ve birkaç ay sonra serbest bırakıldılar.

Bir süre sonra Şam'daki Otuzuncu Süvari Alayı'na staj yapmak üzere gönderilen Mustafa Kemal Atatürk, burada kendisi için değerli gözlemlerle bulundu. Osmanlı devlet yönetiminin aksaklıklarını, ordunun eksiklerini, halkın çektiği sıkıntıları yakından izledi. Bölgedeki Dürzî ayaklanmalarının bastırılmasında kendini göstererek, halka ve ülkesine bağlılığı, sevgisi ile arkadaşlarına örnek oldu. Bu görevi sırasında arkadaşları ile birlikte Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurdu(1906). Cemiyetin Beyrut, Yafa ve Kudüs'te örgütlenmesi için çalıştı. Fakat daha verimli sonuçların Makedonya'da alınabileceğini düşünüyordu. Nihayet, gizlice Selânik'e gitti. Burada dört ay kaldı. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin bir şubesini de Selânik'te açtı. Daha sonra Yafa'ya geri dönen Mustafa Kemal Atatürk, Şam' da topçu stajı yaptıktan sonra Kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesini alarak, Şam'daki Ordu Kurmay Heyetine atandı (1907). Kısa süren bu görevinden merkezi Manastır'da bulunan Üçüncü Orduya atanmasını sağladı. Buradan da Selânik'teki Ordu Müfettişliği Kurmay Heyeti'nde görev aldı. O sırada Selânik'te kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin adı İttihat ve Terakki olarak değiştirildi(1907).

Çok geçmeden Meşrutiyet ilân edildi(1908) ve hemen arkasından Meşrutiyet'e karşı çıkan ayaklanmaları bastırmak üzere Trablusgarp'a gönderildi. 1909 yılı Ocak ayında Selânik'e

dönen Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul'da patlayan 31 Mart Olayı'nı da bastırmak üzere Hareket Ordusu adı verilen birliğin kurmay başkanlığını üstlendi.

Yine aynı yıl Selânik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ikinci kongresine Trablusgarp delegesi olarak katıldı. Burada ordunun siyasetten ayrılmasını ve cemiyetin millet içinden çıkarak gelişen bir siyasî parti haline gelmesi gerektiğini savundu.

1910 yılında Arnavutluk'ta başlayan ayaklanmaları bastırmakla görevli Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Selânik'ten geçerken Mustafa Kemal Atatürk'ü kurmay başkanı olarak yanına aldı. Bu sırada albay olan Fevzi Çakmak ile tanıştı. Aynı yıl Fransa'da düzenlenen savaş manevralarını (Picardie manevraları) izlemek üzere gönderilen heyet içinde yer aldı.

Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı'nda bir göreve atandıktan hemen sonra Trablusgarp Savaşı patladı. Bunun üzerine gönüllü olarak Trablusgarp'ta savaşmak üzere, 16 Ekim 1911'de İskenderiye'ye buradan da birkaç arkadaşıyla beraber Tobruk'a gitti. Burada kurmay başkanı olarak düzenlediği ilk harekat, çok başarılı oldu. 27 Kasım 1911'de binbaşılığa yükseldiği haberini aldı. Derne'de İtalyanlara karşı savaşırken, bu kez Balkan Savaşları başladı. O, yeni çıkan bu savaşta da görev almak isteyerek İstanbul'a döndü. Gelibolu yarımadasının stratejik önemi konusunda yetkilileri uyardı. Bunun üzerine, Bolayır'da kurulan Akdeniz Boğazı Kuva-yı Mürettebesi Komutanlığı'na tayin edildi. Daha sonra bu kuvvetin adı Bolayır Kolordusu oldu ve kurmay başkanlığına Mustafa Kemal Atatürk getirildi. İşte bu ordu, 21 Temmuz 1913'te Edirne'yi Bulgarlar'dan geri almayı başardı. Savaştan sonra Sofya Askerî Ateşeliği'ne atanan Mustafa Kemal Atatürk, 1914 yılında yarbay rütbesini almıştır.

I.Dünya Savaşı başlayınca yine ön saflarda görev almak is-

teyen Mustafa Kemal Atatürk, Tekirdağ'da kurulacak olan XIX. Tümen Komutanlığı'na atandı. Görevi almak üzere geldiği Tekirdağ'da meşhur 57.Alay ile birlikte Çanakkale cephesine hareket etti. Daha sonra Anafartalar Komutanı olarak üstün başarı gösterdi. Savaş sırasında albay rütbesine yükselen Mustafa Kemal Atatürk'ün ünü bütün yurda yayıldı. İngiliz ve müttefiklerinin, 26 Kasımdan itibaren gizlice geri çekilme hazırlıklarına başladığı Çanakkale cephesinden, o sırada rahatsızlanan Mustafa Kemal Atatürk, 10 Aralık 1915'te buradan ayrılarak, Çanakkale'den Edirne'ye gelmekte olan XVI. Kolordu Komutanlığı'na atandı.

Kısa süre sonra XVI.Kolorduya Kafkas cephesine gitmesi emri verilince, Mustafa Kemal Paşa yola çıktı. Bu arada rütbesinin generalliğe yükseldiği haberini aldı(1 Nisan 1916). Ordusuyla Muş ve Bitlis'i Ruslar'dan geri aldı. Bu başarısından dolayı altın kılıçlı imtiyaz madalyası ile ödüllendirildi. Bu arada Diyarbakır'daki II. Ordu'ya tayin edildi. Daha sonra Halep'teki Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na bağlı VII.Ordu Komutanlığı'na atandı. Bir süre sonra bu görevinden ayrıldı.

O sırada veliaht olan VI.Mehmet Vahdettin ile birlikte Almanya gezisine katıldı. Rahatsızlığı nedeniyle gittiği Avusturya'dan döndükten sonra 1918 yılı Ağustos'unda Suriye'ye VII. Ordu Komutanlığı'na tayin edildi. Aynı yıl, VII.Ordu kumandanlığına atanan Mustafa Kemal Paşa, Mondros Ateşkesi'nin imzalanmasıyla bu görevinden ayrıldı.

Böylece O'nun askerlik hayatı üç önemli savaşta, çeşitli cephelerde sürekli savaş halinde birbirini takip eden başarı ve edinilen tecrübelerle dolu geçti. Son görevi olan Yıldırım Orduları Komutanlığı'ndan ayrılırken aklında başka bir savaş alanı şekillenmişti. Bu, bütün yurdu kapsayan İstiklâl Savaşı'ydı.

Aile ortamı, çevresi , o sırada yaşanan savaşlar, göçler Atatürk'ün askerî kişiliğinin oluşmasında etkili oldu. O, yıkılmakta

olan bir devletin sınır boylarında, doğduğu evini, ocaığını kaybetme tehdidi altında büyüdü. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın derin ve acı anıları henüz taze idi. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan sonra Trablusgarp, Balkan ve I.Dünya Savaşlarında yirmiye yakın cephede hemen hemen on yıl kadar bir süre savaşan bir kuşağın içinde yer alan Atatürk, aynı zamanda bu kuşağa da lider olmanın yanısıra üç yıl daha altı cephede savaşarak bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağladı.

c. ***Fikir Hayatı***

Mustafa Kemal Atatürk'ün fikirleri daha lise çağlarında gelişmeye başladı. Bu sırada tarih ve edebiyata olan ilgisi ve merakı onun düşüncelerinin, güzel konuşma ve yazma yeteneklerinin gelişmesinde faydalı oldu. Harp Okulu sıralarında büyük bir heyecanla hürriyet ve bağımsızlık fikirlerinin ateşli bir savunucusu haline geldi. Arkadaşlarıyla birlikte gazete çıkararak fikirlerini daha okul sıralarında başkalarıyla paylaşmak ve yaymak istedi. Bu sıralarda herşeyi o kadar merak ediyor ve öğrenmek istiyordu ki, sabahlara kadar uyumuyordu.

Gerek öğrenim hayatı, gerekse askerî hayatını geçirdiği cepheler ona önemli tecrübeler kazandırmış, düşüncelerini berraklaştırmıştı. Edindiği birikimler, Türk milletinin kurtuluşu, bağımsızlığı ve çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarılması yolunda sarfedilecek çok değerli bir hazineydi. O'nu büyük adam yapan, Türk milletinin Atatürk'ü yapan fikirleri, gelişip, büyümüş, kök salarak vatanımızı sonsuza kadar sımsıkı kucaklamıştır.

d) ***Siyasî Hayatı***

Atatürk'ün siyasî düşüncelerinin ilk tohumları Harp Okulu'nda yeşermeye başlamıştı. O sırada II. Abdülhamit dönemi-

nin en sıkı devri yaşanıyordu. Mustafa Kemal Atatürk, arkadaşlarıyla birlikte devletin siyasî durumuyla yakından ilgileniyor, çeşitli kitaplar okuyarak, durumu anlamaya çalışıyor- du. Artık O, 20 yaşında genç bir asker iken memleketin siyasî durumu ile yakından ilgilenen ve siyasî çözümler bulmaya çalışan biriydi.

Harp Akademisi'ni bitirdikten sonra da arkadaşlarıyla birlikte toplanarak, ülke sorunları üzerinde görüşmelere devam etti. Hatta bu sebeple tutuklandı. Askerlik hayatının ilk görev yeri olan Suriye'ye gönderildiğinde, burada da boş durmamış, arkadaşlarıyla birlikte Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurarak bu cemiyetin Yafa, Kudüs ve Selânik'te şubelerini açmıştır. Daha sonra kendini tamamen askerlik mesleğine veren Mustafa Kemal Atatürk, cephelerde savaşırken, savaşın sonuçlarını tayin etmede barış antlaşmasının önemine de yakından şahit olmuştur. Bu sebeple o, askerî zaferlerin, siyasî zaferlerle desteklenmesi gerektiğine inanmıştı.

Çok yönlü bir kişiliği olan Atatürk, devlet adamlığı yönüyle usta bir siyaset adamı olarak dış politikada barışçı, gerçekçi, tutarlı, vatanın bölünmez bütünlüğünden yana ısrarlı bir siyasî çizgide yer almıştır. Demokrasinin, millet iradesinin, millî bağımsızlık ve millî egemenliğin üstünlüğünü en yüce ve kutsal bir düstur olarak görmüş, siyasî hayatı bu hedefe kilitlemiştir.

e) ***Medenî Hâli***

Mustafa Kemal Atatürk, çağdaş Türk toplumunun ilerlemesinde kadın ve erkeğin birlikte, omuz omuza ve eşit bir şekilde hareket etmesinin önemli rolü olduğunu biliyordu. Türk kadınının aile ve toplum hayatı içindeki önemine her fırsatta işaret etti.

O'na göre, medeniyetin esası, ilerleme ve kuvvetin temeli

aile hayatındaydı. Bu fikirlerini hareketleriyle de göstererek, Türk milletine örnek olmak isteyen Atatürk, 29 Ocak 1923'te ilk defa gittiği İzmir'de Latife Hanım ile evlendi. O güne kadar devam eden evlenme usulünden ayrı olarak, nikah töreninde kadının bulunmaması gerektiği halde, nikahı Latife Hanım'la birlikte kıydırdı. Bundan sonra tüm seyahatlerinde kendisine Latife Hanım da eşlik etti. Karıkocanın birlikte seyahat etmesi, Türk sosyal hayatında olumlu etkiler uyandırdı.

f) ***Eserleri***

Mustafa Kemal Atatürk, askerlik mesleğinde ilerlemek ve bu bilgileri arttırmak için askerlikle ilgili yayınlar yapmayı gerekli buluyordu. Bu bakımdan, askerî konularda iki çeviri yaptı ve üç eser kaleme aldı.

1- *Cumali Ordugâlu, Süvari, Bölük, Alay, Liva, Talim ve Manevraları*, Selânik 1909.

2-*Tabiye Tatbikatı* Seyahati I, Selânik 1911.

3- *Zabit ve Kumandanla Hasbihal*, İstanbul 1918.

4- Nutuk, Ankara1927.

*5- Geometri,*İstanbul 1937.

Çevirileri: Berlin Askerî Üniversitesi eski müdürlerinden General Litzmann'ın *"Seferler Mevcudunda Takım Bölük ve Tabur'un Muharebe Talimleri"* adlı kitabından yaptığı çevirileri, *"Takımın Muharebe Talimi"* ile *"Bölüğün Muharebe Talimi"* başlıklarını taşımaktadır*.

Bu eserler, onun fikrî hazırlık aşamasında kendisi için ileride önemli temel dayanaklar olmuştur.

General Karl Litsmann, Takımın Muharebe Talimi, Çev. Mustafa Kemal, Selânik 1908; General Karl Litsmann, Bölüğün Muharebe Talimi, Çev. Mustafa Kemal, 1912.

Şüphesiz, onun en önemli eseri üzerinde yaşadığımız vatanın bağımsızlığı ve onun sağlam ilkeleri üzerinde yükselen ***Türkiye Cumhuriyeti*** olmuştur.

g) Mustafa Kemal Atatürk'ün Son Günleri ve Ölümü

"Benim manevi mirasım ilim ve akıldır."

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, büyük önder Atatürk, 10 Kasım 1938'de aramızdan ayrıldı. Görünüşte ince, narin yapılı olmasına rağmen, dayanıklı bir bünyeye sahip olan Atatürk, ömrünün çoğunu savaş alanlarında geçirirken, birkaç rahatsızlık da atlatmıştı. Çanakkale Savaşları sırasına böbreklerinden, İstiklâl Savaşı sırasında kalbinden rahatsızlanmış, son yıllarında ise siroz hastalığına yakalanmıştı.

Atatürk, 1938 yılı Ocak ayında her zamanki yurt gezilerinden birine çıktı. Yalova ve Bursa'yı ziyaret ederek, Ankara'ya döndü. Bu seyahat sırasında üşütmüş, Ankara'ya döndüğünde bu rahatsızlık tekrarlamıştı. Bir süre istirahat ettikten sonra Mayıs ayında iyileşerek, geziler yapmaya başladı. Mersin, Silifke ve Adana'ya kısa bir seyahat yaptıktan sonra 26 Mayıs'ta Ankara'ya geldi ve ertesi gün tedavi ve istirahat için İstanbul'a Dolmabahçe Sarayı'na gitti. Bu sırada doktorların yaptığı muayene sonucunda, onun siroz hastalığına yakalanmış olduğu anlaşıldı. Bundan sonra Atatürk'ün hastalığı kötüye doğru gitmeye başladı. 5 Eylül 1938'de, durumunu iyi görmeyen Atatürk, noteri çağırarak vasiyetnâmesini yazdırdı. Yakınlarına geçimleri için bir miktar ayırdıktan sonra geri kalan servetini Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarına tahsis etmiştir.

Cumhuriyet'in onbeşinci yıldönümü kutlamalarına katılamayan Atatürk'ün mesajı, *Başbakan Celal Bayar* tarafından okundu. Atatürk, 1 Kasım 1938 günü Büyük Millet Meclisi'nin

açılış töreninde de bulunamadı. Artık çok ağırlaşmıştı. Her gün yayınlanan doktor raporlarından durumu hakkında bilgi alan Türk halkı, büyük bir üzüntü içindeydi. 10 Kasım 1938 günü hayata gözlerini yuman Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünü halka duyuran hükûmetin mesajında şunlar yazılıydı:

> *"Türk vatanı büyük yapıcısını, Türk milleti ulu şefini, insanlık büyük evlâdını kaybetti... Şurasını da herşeyden evvel beyan etmeliyiz ki, ölmez olan onun büyük eseri, Cumhuriyet Türkiyesi'dir... Bugün ayrılığına ağladığımız büyük şefimiz Atatürk, her vakit Türk milletine güvendi, eserlerini bu güvenle yaptı, idamesi esbabını da istikmal ederek güvenle büyük milletimize bıraktı. Ebedî Türk milleti, onun eserlerini ebediyete kadar yaşatacaktır. Türk gençliği onun kıymetli vediası olan Türkiye Cumhuriyeti'ni daima koruyacak ve onun izinde yürüyecektir. Kemal Atatürk, Türk'ün tarihinde ve gönlünde daima yaşayacaktır."*

16 Kasım 1938'de Dolmabahçe Sarayı'nın büyük tören salonunda katafalka kondu. Halk üç gün üç gece onu ziyaret ederek, saygılarını gösterdi. 20 Kasım 1938'de Ankara'ya getirildi. Ertesi gün yapılan törenle geçici kabir olarak ayrılan *Etnografya Müzesi*'ne nakledildi.

Türk milleti, Ankara Rasattepe'de büyük Atası'na ebedî bir istirahatgâh yaptırdı. 10 Kasım 1953'te Atatürk'ün naaşı, törenle Anıtkabir'e getirilerek ülkemizin her ilinden getirtilen topraklar ile hazırlanan kabrine gömüldü.

Türk milletinin ve insanlık tarihinin en şerefli, büyük insanı Atatürk, üstün vasıflarıyla unutulmayacak, arkasından bıraktığı eserleriyle, ilkeleriyle asla yıkılmayacak, yok olmayacaktır.

Atatürk'ün Ölümünün Yurtiçi ve Yurtdışındaki Yankıları

XX. yüzyıl başında dünya tarihinde eşine ender rastlanan

bir bağımsızlık savaşı vererek, hür, bağımsız, çağdaş bir devlet kuran, bir milleti yeniden millet yapan, ve o millete dünü ve bugünü ile gurur duymasını öğreten Atatürk, *"Ne mutlu Türküm diyene"* sözünü arkasında bir vasiyet gibi bırakıyordu. Elbette Türk milleti, O'nun ölümüyle derin bir üzüntü geçirdi. Ancak Türk milleti, O'nu gönlünde yaşatacak, bıraktığı eserlerini koruyacak, Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli olan İlke ve İnkılâplarına sıkı sıkı bağlı kalacak ve onları daha da ileriye, çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkaracaktır.

Atatürk İle İlgili Anılar

Fransa'nın eski Ankara büyükelçisi Charles de Chambrun (Şarl dö Şambran) Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra Le Figaro'da yayınlanan bir yazısında, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Çankaya'da Fransız Generali Gouraud ile karşılaşmalarını anlatırken, Atatürk'ün yalnız askerî dehasını değil, diplomasideki inceliğini ve insan olarak niteliklerini göklere çıkarır. General Gouraud, Çanakkale Savaşları'nda bir kolunu kaybetmişti. Türkiye'ye gelişi de, Çanakkale'de dikilen bir anıtın açılışı ile ilgiliydi. Fransız Büyükelçisi, yazısında karşılaşmayı şöyle anlatıyor:

> *"O günü hiç unutmayacağım... Çanakkale'de hayatlarını kaybedenler için dikilen bir anıtın açılış töreninden bir gün önce idi. Ankara'da bulunuyorduk. Çanakkale Savaşı'ndan sağ çıkan iki kişi ayakta karşı karşıya idiler. Aralarında artık siperler yoktu. General Gouraud'nun mavi bakışı Mustafa Kemal'in çelik gözleriyle karşılaşmıştı. Mustafa Kemal, bana doğru eğilerek ve muhatabının içi boş duran ceket kolunu işaret ederek, duygulu bir şekilde ve çok hafif sesle: "Türk toprağında dinlenen bu şerefli kol, artık, ülkelerimiz arasında son derece değerli bir bağdır"* demiştir.

Millî Mücadelenin ilk günlerinde yani 19 Mayıs 1919'a yakın günlerde, Amerikan Generali Harbord, Atatürk'e soruyor :

"- Memleketinizi kurtarmak gibi muazzam bir girişim içindesiniz; ama paranız var mı? Silahınız var mı?

- Hayır, şu anda bunların hiçbiri yok.

- O halde girişiminiz ümitsiz, hatta tehlikeli bir macera değil mi?

- Hayır, bugün olmayan paramız olacak, bulunmayan silâhlar bulunacak, mevcut olmayan ordu yaratılacak.

- Ama nasıl?

- Şöyle ki, bir millet, topyekûn kurtulmaya karar verir de, harekete geçerse onun özgürlüğünü ve bağımsızlığını elde etmesini engelleyecek bir güç dünyada yoktur."

İşte Atatürk'ün büyük sırrı ve dünyaya verdiği ders, emperyalistlere indirdiği darbe bu basit cevapta gizlidir. "Çağımızda hiçbir isim, Atatürk'ünkü kadar büyük saygı görmemiştir. Atatürk, sadece Türkiye'nin tüm yaşamını değiştiren bir dahi değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilere iyi , sadece iyi katkılarda bulunmuş bir adamdır".

Atatürk'ün ölümü tüm dünyada geniş yankılar uyandırdı ve dış basın, devlet adamları görüşlerini açıkladılar. Bunlardan bazıları :

"Hiçbir reform, Atatürk'ün yaptığı reformlar kadar olağan üstü değildir." (Daily Telegraph)

"Atatürk daha yaşasaydı, tarihin yönü değişirdi."(Neus Cronikl)

"Dünya daha O'na muhtaçtı." Churchill (Times)

"Atatürk, tarihte teşkilâtçı bir dahi, bir milletin harikalar yaratan yöneticisi ve memletekin kurtarıcısı olarak kalacaktır." (Romanya Başbakanı Miron)

"Atatürk'ün kahramanlığı ve dehası, Türkiye'nin istiklâlini yaratmış ve başarmıştır. Bu kayıp Fransa için de çok acıdır. Çünkü Atatürk

onun yakın ve samimi dostu idi." Fransız Bakan Albert Sarraux (Alber Sare)

"Onsuz... fakat O'na bir kere verdiğimiz bir tek namus sözüyle kaldık! Eserini ve davasını korumak ve yükseltmek... Bizler için hayatın manası varsa, bu yemini yerine getirmek için yaşamaktır." (Falih Rıfkı Atay)

"Kemal Atatürk, çağımızın en ünlü adamlarından biriydi. Başardığı işler muazzamdır. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntısından, kaosundan , yirmi yıldan az bir zaman içinde çağdaş, güçlü ve ileri bir Türkiye yarattı." (The Evening News)

"O, yalnız modern Türkiye'nin kurtarıcısı ve yaratıcısı değil, aynı zamanda bütün doğunun iftihar kaynağı idi."(Delhi Belediye Meclisi)

"Hinduların kanaatince, Kemal Paşa yalnız Türkiye'ye değil, fakat bütün Asya halklarına da büyük hizmetlerde bulunmuştur. O, kendi ülkesinde yaptığı reformlarla öteki Asyalılara da ilerleme ve özgürlük yolunu göstermiştir. Hatırası sonsuza değin yaşasın." (Hindistan Sosyal Kulübü

ATATÜRK'ÜN VASİYETİ

Dolmabahçe 5.9.938 Pazartesi, malik olduğum bütün nukud ve hisse senetler ile Çankaya'daki menkûl ve gayrîmenkûl emvalimi Cumhuriyet Halk Partisi'ne âtideki şartlarla, terk ve vasiyet ediyorum.

1-Nukud ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

2-Her seneki nemadan, bana nispetleri şerefi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbûle'ye ayda 1000, Afet'e 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200 lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki gibi 100'er lira verilecektir.

3-Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek ayrıca para verilecektir.

4-Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

5-İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.

Her sene nemadan mütebaaki miktar yarı yarıya, Türk Tarih ve Dil Kurumlarıma tahsis edilecektir.

K. ATATÜRK

(Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 235.)

REİSİ CUMHUR İSMET İNÖNÜ'NÜN ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜ DOLAYISIYLA MİLLETE BEYANNAMESİ (21 KASIM 1938)

"Büyük Türk Milletine;

Bütün ömrünü hizmetine vakfettiği sevgili milletinin ihtiram kolları üstünde Ulu Atatürk'ün fâni vücudu istirahat yerine tevdi edilmiştir. Hakikatte yattığı yer, Türk milletinin onun için aşk ve iftiharla dolu olan kahraman ve vefalı göğsüdür.

Atatürk, tarihte uğradığımız en zalim ve haksız ittiham gününde meydana atılmış, Türk milletinin masum ve haklı olduğunu iddia ve ilân etmiştir. İlk önce ehemmiyeti kavranmamış olan gür sesi, asla yıpranmayan bir kuvvetle nihayet bütün cihanın şuuruna nüfûz etmiştir.

En büyük zaferleri kazandıktan sonra da Atatürk, ömrünü, yalnız Türk milletinin haklarını, insaniyeti ezelî hizmetlerini ve tarihe hak ettiği meziyetlerini ispat etmekle geçirmiştir. Milletimizin büyüklüğüne, kudre-

tine, faziletine, medeniyet istidadına ve mükellef olduğu insaniyet vazifelerine sarsılmaz itikadı vardı. "Ne mutlu Türküm diyene" dediği zaman kendi engin ruhunun, hiç sönmeyen aşkını en manalı bir surette hülâsa etmiş idi.

Fena zihniyet ve idare ile geri bırakılmış Türk cemiyetini, en kısa yoldan insanlığın en mütekâmil ve en temiz zihniyetleri ile mücehhez modern bir devleti haline getirmek, onun başlıca kaygısı olmuştur. Teşkilât-ı Esâsîyemizde ve bugün hizmet başında, irfan muhitinde ve geniş halk içinde bulunan bütün vatandaşların vicdanlarında yerleşmiş olan laik, milliyetçi, halkçı, inkılâpçı, devletçi cumhuriyet bize bütün evsafıyla Atatürk'ün en kıymetli emanetidir.

Üfulünden beri Atatürk'ün aziz adı ve hatırası, bütün halkımızın en candan duyguları ile sarılmıştır. Memleketimizin her köşesinde ve bütün milletçe kendisine gösterdiğimiz samimî bağlılık, devlet ve milletimiz için kudret ve vefanın beliğ misalidir. Türk milletinin aziz Atatürk'e gösterdiği sevgi ve saygı, onun için Atatürk gibi bir evlât yetiştirebilir bir kaynak olduğunu bütün dünyaya göstermiştir.

Atatürk'e tazim vazifemizi ifa ettiğimiz bu anda halkımıza, kalbimden gelen şükran duygularını ifade etmeği, ödenmesi lâzım bir borç saydım. Milletler arasında kardeşçe bir insanlık hayatı Atatürk'ün en kıymetli ideali idi. Bütün dünyada ölümünün gördüğü ihtiramı insanlığın âtisi için ümit verici bir müjde olarak selâmlarım. Bu sözlerim, yazılarıyla ve toprağımızda şövalye askerleri ve mümtaz şahsiyetleriyle yasımıza iştirâk eden büyük milletlere, Türk milleti adına şükrânlarımın ifadesidir.

Devletimizin banisi ve milletimizin fedakâr, sadık hadimi,

İnsanlık idealinin âşık ve mümtaz siması,

Eşsiz kahraman Atatürk!

Vatan sana minnettardır.

Bütün ömrünü hizmetine verdiğin Türk milleti ile beraber senin huzurunda tazim ile eğiliyoruz. Bütün hayatında bize ruhundaki ateşten canlılık verdin. Emin ol, aziz hatıran sönmez meş'ale olarak ruhlarımızı daima ateşli ve uyanık tutacaktır".

(Atatürkçülük, İkinci kitap, İstanbul 1988, s. 1-2)

B- ATATÜRK'ÜN KİŞİLİĞİ, DÜŞÜNCE SİSTEMİ VE İLKELERİ

Mustafa Kemal Atatürk'ün zekasının yansıdığı kişiliği, onu çok yönlü, karizmatik bir lider yapıyordu.

Asker, komutan yönetici, hatip ve hemen her alanda ve her konuda düşüncelerini geliştirip, millete yön verecek hale getirebilen zeki, ileri görüşlü, sabırlı, çalışkan, mantıklı, yetenekli bir insandı.

Vatanseverliği

Erzurum Kongresi'nde "***Millî hudutlar dahilinde vatan bir küldür***" cümlesiyle vatan fikrîni ifade eden Atatürk, Türk vatanının bütünlüğünü temel ilke edinmişti. Sınırlarının Türk milletinin kanıyla çizildiği bu vatan için söylediği şu sözler de onun vatanseverliğinin bir ifadesidir:

"Yurt toprağı! Sana her şey feda olsun. Kutlu olan sensin. Hepimiz senin için fedaîyiz. Fakat sen, Türk milletini ebedî hayatta yaşatmak için feyizli

kalacaksın".

Atatürk'ü büyük yapan ve onu başarıya götüren en önemli unsurlardan biri vatanseverliği idi. O, vatan topraklarını korumak için birçok cephede savaşmıştı. Bu savaş meydanlarında vatanları uğruna ölen askerleri gördü. Devletin uğradığı toprak kayıplarının acısını derinden hissetti. Nitekim onun, arkadaşlarıyla birlikte vatan uğruna yapılacak çalışmaları yürütmek üzere kurdukları, ilk cemiyetin adı ***Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*** idi.

"***Türkiye halkı mütevazi millî sınırları içinde bütün uygar insanlar gibi tam anlam ve kapsamıyla hür ve bağımsız yaşayacaktır***" sözleriyle bir toprak parçasının vatan kabul edilmesi için üzerinde hür ve bağımsız yaşamanın gerekliliğini vurgulamıştır. Yine Mustafa Kemal Atatürk'ün;

"***Hatt-ı müdafaa yoktur, satıh-ı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz***" sözleri de bu görüşünü perçinlemektedir.

İdealistliği

Atatürk'ün bağımsız Türkiye ideali ve bu ideali gerçekleştirmek uğruna verdiği mücadele ve çabalar, onun idealizmini en iyi şekilde açıklar. Üstelik bu idealini, şahsî idealden millî ideale dönüştürmüştür.

Nitekim O, "***Milletimizin hedefi, milletimizin ideali, bütün dünyada tam anlamı ile medenî bir sosyal toplum olmaktır***" sözleriyle Türk milletinin önüne millî bir hedef, millî bir ideal sunmuştur.

Atatürk'e göre; ***"Milletimizin yüksek karakterini, yorgunluk bilmeyen çalışkanlığını, yaradılıştan sahip olduğu zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik***

duygusunu, devamlı olarak ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek geliştirmek, millî idealimizdir".

Gerçekçiliği

Mustafa Kemal Atatürk'ün en önemli niteliklerinden biri de gerçekçiliğidir. O, asla hayalci değildir. Gerçekçilik, O'nun karakteridir. Buna ulaşmak için izlediği yol akıl ve bilim yoludur.

*"**Akıl ve mantığın çözümleyemeyeceği mesele yoktur**"* diyen Atatürk, bu yolda bir taraftan da bilim gücüne dayanarak ***"Bilim, gerçeği bilmektir"*** demiştir. ***"Biz daima hakikat arayan ve onu buldukça, bulduğumuza kani oldukça ifadeye cüret gösteren adamlar olmalıyız"*** sözü de Atatürkçü düşünce sistemini en iyi şekilde ifade etmektedir.

Büyük adamların en önemli özelliği gerçeği arama gücüdür. Atatürk, bu özelliği ile hayatını ve milletin geleceğini gerçekler üzerine kurmuştur. ***"Biz ilhamlarımızı gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz. Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de, milletler tarihinin binbir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız sonuçlardır. Bizim akıl, mantık, zekâ ile hareket etmek şiarımızdır"*** sözleri O'nun bu yönünü en iyi şekilde ifade etmektedir.

Atatürk, düşüncelerini açıkça ifade edebilme gücüne sahipti. O, açıksözlüydü. Çünkü *"**gerçeği söylemekten korkmamak**"* hatta ***"Felâket veya mutluluk getirsin, iyi veya kötü olsun, daima gerçekten ayrılmamak"*** gerekmekteydi. O'na göre, ***"Her zaman dünyanın yarısını ve bir zaman dünyanın hepsini aldatmak mümkündür. Fakat bütün dünyayı her zaman aldatmak mümkün değildir."***

İnsanlığa ve millete hizmet etmek anlayışı önemli bir sorumluluktur. Bu sorumluluk duygusuyla millete karşı dürüst,

gerçekçi ve açıksözlü olmak, Mustafa Kemal Atatürk'ün kişisel özelliklerinin başında gelmektedir. Bu özelliği karşısında Türk milleti ona inanmış ve birlikte yeniden yaşama şansını yakalamıştır.

"Memlekete hizmet etmek isteyenler açık kalpli olmalıdır. Açık söylemelidirler. Milletle, milleti sevk ve idare eden insanlar açık kalple görüşmelidirler. Yapılacak şeyler olduğu gibi ifade olunmalıdır. Yoksa boş laflarla milleti aldatmak, bozmak demektir. Prensibimiz daima millete gerçeklerin söylenmesi olmalıdır. Ancak bu usul milleti aydınlatabilir. Millete gerçeği açıklayanların kendileri de aldanmadıklarından emin olmalıdır. Arkadaşlar! Benim bütün hayatımda izlediğim yöntem budur. »

Yaratıcı Düşünce Gücü

"İnsanların hayatına, faaliyetine egemen olan kuvvet, yaratma ve icat yeteneğidir" sözleriyle Mustafa Kemal Atatürk, insandaki yaratıcı düşüncenin önemine işaret eder. Zira o, bu yeteneğinden geniş ölçüde faydalanmıştır.

Yabancı basında "***Atatürk, şahsiyet ve kabiliyetin en büyük timsali idi. O, yirminci asrın en muazzam olayını yaratan adamdır***" değerlendirmesiyle yaratıcı zekâsı takdir edilen Mustafa Kemal Atatürk'ün başarıları ve yeni değerleri topluma kazandırmadaki ustalığı, dehası, yaratıcı düşünce gücünün bir ürünüydü.

Sabır ve Disiplin Anlayışı

Atatürk'ün kişisel özelliklerinden biri de sabrı ve disiplin anlayışı idi. O, şahsî özelliklerinin kendisine kazandırdıklarının farkındaydı. Bu sebeple Atatürk, gençlerde bulunması gereken kişisel özelliklerin başında;

a) *Disiplinli, düzenli olmak*,

b) *Çalışmalarda sabır ve süreklilik*,

niteliklerini sıralamıştır. Atatürk, eğitim alanında da başarının sırrının disiplin olduğuna inanıyordu:

"***Hayatın her çalışma safhasında olduğu gibi, özellikle öğretim hayatında sıkı disiplin başarının şartıdır***" diyen Atatürk, gerçek disiplinin sevgiden, sorumluluk duygusundan, yapılan işi benimsemekten kaynaklandığına işaret etmektedir.

Atatürk, bir dahi idi. Dahiliğinin önemli özelliklerinden biri de sabır gücüdür. O, müthiş sabrı ile her türlü engelin üstesinden gelirdi. Azim ve irade gücü ile birleşen sabrı, onun karşısında yenemeyeceği hiçbir güçlük ve engel bırakmamıştır.

İleri Görüşlülüğü

Mustafa Kemal Atatürk'ün dehasının bir ürünü olan ileri görüşlülüğü, O'nu büyük adam yapan niteliklerin başında gelir. O, daha her işin başında Türk milletinin yeniden bağımsız yaşama kabiliyetini sezerek, ileriyi görmüştür. Osmanlı Devleti'nin bir felakete doğru gittiğini anlayarak çareler arayan Atatürk, bu yönü ile ileri görüşlülüğünü ortaya koymaktadır.

O, sadece kendi milleti için değil, dünya olayları hakkında da bu özelliğini göstermiştir. Nitekim Atatürk, Amerika'nın II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalamayacağını, Almanya'nın Amerikan müdahalesi sonucu yenilgiye uğrayacağını adeta bir kehanette bulunur gibi söylemiştir.

İnsan ve Millet Sevgisi

Büyük adamların önemli özelliklerinden biri de faziletli olmaktır. İyi insan olmak, insanlığın iyiliği için çalışmak erdemli olmaktır. O bütün hayatını Türk milletine ve insanlığına hizmetine adamış bir liderdi. Bu bakımdan yabancı bir gazete ondan şöyle söz etmiştir.

"Çağımızda hiçbir isim, Atatürk'ünkü kadar büyük saygı görmemiştir. Atatürk, sadece Türkiye'nin tüm yaşamını değiştiren bir dahi değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilere iyi , sadece iyi katkılarda bulunmuş bir adamdır."

Kalbi insan sevgisi ile dopdolu olan Atatürk'e göre en iyi kişi, kendisinden çok, ait olduğu toplumu düşünen, onun varlığının ve mutluluğunun korunmasına kendini adayan insandır. Ona göre,

"Bir milletin yaşlı vatandaşlarına ve emeklilerine karşı tutumu, o milletin yaşama kudretinin en önemli ölçüsüdür. Geçmişte güçlü iken bütün kuvveti ile çalışmış olanlara karşı minnet hissi duymayan bir milletin, geleceğe güvenle bakmaya hakkı yoktur. Böyle bir toplumda adalet, şefkat hissi, içgüdü kaybolmuş demektir."

İnsanın bütün çabası yine insan içindir. Mustafa Kemal Atatürk, sadece kişisel değil, millet olarak da bencil olmamayı öğütlemiştir. Zira O'na göre,

"insanlığın tümünü bir vücut ve bir milleti bunun bir parçası saymak gerekir. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün organları etkilenir". O halde kişi kendini, milletini, tüm insanları sevmelidir. Unutmamalıdır ki, insanı en çok mutlu eden şey sevgidir ve sevgi en güçlü yaşam bağıdır.

"***Millete efendilik yoktur. Hizmet etmek vardır. Bu millete hizmet eden onun efendisi olur"*** sözleriyle Türk milletine olan sevgisini dile getiren Atatürk, bu sevgisini "***Yurtta barış, dünyada barış***" sözüyle insan sevgisine, tüm insanlığın barış huzur ve mutluluğuna taşımaktadır.

Ayrıca O, "***memleketi gezmeli milleti tanımalı, eksiği nedir görüp göstermeli milleti sevmek böyle olur. Yoksa lafla sevmek fayda vermez***" demiştir.

Mantıklılığı

Atatürk'ün düşünce sistemi, akla mantığa ve bilime dayanır. Akıl ve mantık ışığında bilim süzgecinden geçen her görüş bizi daha gerçekçi yapar daha ileri götürür.

"***Fikirler, anlamsız, mantıksız, boş sözlerle dolu olursa o fikirler hastalıklıdır***", diyen Mustafa Kemal Atatürk, mantıklı olmayı amaçlarını gerçekleştirmede en önemli yardımcı unsur olarak görüyordu. Bu sebeple mantık dışı hiçbirşey kabul edilemezdi.

Nitekim O, "***Bizim akıl, mantık, zeka ile hareket etmek en belirgin özelliğimizdir. Bütün hayatımızı dolduran olaylar bu gerçeğin delilidir***" demiştir.

Eğitimciliği

Mustafa Kemal Atatürk, eğitime çok büyük önem vermekteydi. Zira O'na göre, kalkınmanın çağdaş medeniyetler seviyesine çıkmanın ön koşulu eğitimdi. "***En mühim, en esaslı nokta eğitim meselesidir. Eğitimdir ki, bir milleti ya hür, bağımsız, şanlı, yüksek bir cemiyet halinde yaşatır, ya da bir milleti esaret ve sefalete terkeder***" diyen Atatürk, Türk milletinin baş öğretmeni sıfatıyla her alanda yepyeni, dinamik bir ulusun yol göstericisi olmuştur. Nitekim.

– *İşte memleketi kurtardınız, şimdi ne yapmak istersiniz?* sorusuna Atatürk:

–*"Maarif vekili olarak millî irfânı yükseltmeye çalışmak en büyük emelimdir"* cevabını vermiştir.

Sanatseverliliği

Sanat, insanın özgür duygu ve düşüncelerinin yaratıcı gücünün bir ifadesidir. Türk milletinin ilerleme yolunda itici güçlerinden birinin de sanat olduğuna inanan Atatürk, "***Müspet bilimlerin temellerine dayanan güzel sanatları seven***" nesiller yetiştirmek amacını ilke edindi.

"Yüksek bir insan toplumu olan Türk milleti'nin tarihi bir özelliği de, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, doğuştan gelen zekasını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini ve millî birlik duygusunu devamlı olarak ve her türlü vasıta ve önlemlerle besleyerek geliştirmek, millî idealimizdir" görüşüyle güzel sanatların millî varlığımızı ve millî kültürümüzü çağdaş medeniyet seviyesine çıkarmadaki önemini dile getirmiştir.

Atatürk, "*Hepiniz milletvekili olabilirsiniz, bakan olabilirsiniz, hatta Cumhurbaşkanı olabilirsiniz, fakat bir sanatkâr olamazsınız*" sözleriyle sanatçıya verdiği önemi, onları diğer insanlardan ayıran özel yeteneklerin olduğunu ve bunun çok değerli olduğunu, böyle kişilerin toplumda saygı görmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Yöneticiliği

Onun yönetici kişiliği hakkında en iyi açıklamayı yine onun sözlerinde bulabiliriz.

"*Bu memlekette çalışmak isteyenler, bu memleketi idare etmek isteyenler memleketin içine girmeli, bu milletle aynı şartlar içinde yaşamalı ki ne yapmak gerekeceğini ciddi olarak hissedebilsinler*" diyen Mustafa Kemal Atatürk, iyi bir yöneticinin içinde yaşadığı toplumu çok iyi tanıması gerektiğini biliyordu. O'na göre,

> *"Bir millette, özellikle bir milletin yönetiminden sorumlu bulunan yöneticilerin kişisel ihtirasları, kişisel münakaşaları millî ve vatanî vazifelerin gerektirdiği yüce duyguların üzerine çıkacak dereceye varmış olan memleketlerde, dağılmaktan ve batmaktan kurtulmak mümkün değildir."*

"Milleti idarede prensibimiz, milletin ortak düşünce ve eğilimine uymaktır" sözleriyle Atatürk, yöneticiliğinin önde gelen şartının, millî menfaatleri ön planda tutarak, millet adına çalışmak olduğunu ifade etmiştir. Sevgi, saygı, anlayış, sabır dolu kişiliği tercübeleri ve meslekî bilgileriyle yöneticilik vasfı pekişince Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletini önce zaferden zafere koşturan, sonra bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ni sağlam temeller üzerine oturtan bir önder olarak, tarihte eşine az rastlanan bir devlet adamıdır.

Liderliği

Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin lideridir. Lider insanların en önemli niteliklerinden birisi de ait olduğu topluma rehberlik etmesi, yol göstermesidir. O, Çanakkale cephesinde, İstiklâl Savaşı'nda başkumandan sıfatıyla vatan uğruna çarpışan Türk askerine liderlik yaptı ve milleti zafere götürdü. Kazanılan zaferi, inkilâplarla bütünleştirirken de Atatürk, Türk milletinin lideriydi. O, Hür, bağımsız, şanlı, yüce bir toplum halinde yeniden yaşama şansının olduğunu Türk milletine göstermiş ve öğretmiştir. Türk milletinin hedefinin çağdaş medeniyetler seviyesine çıkma ülküsü olduğuna işaret etmiştir. Atatürk, şanlı Türk milletinin ilerlemesinin geçmişiyle övünüp, oradan alacağı ilhamla, çok çalışmasıyla mümkün olacağını bir rehber özdeyiş niteliği taşıyan *"Türk, öğün, çalış, güven"* sözüyle açıklamıştır.

"Bir insan, hayatında büyük bir başarı kazanabilir, fakat yalnız onunla övünerek kalmak isterse, o başarı da unutulmaya mahkumdur" diyen Atatürk, askeri zaferlerini, bir milleti esir olmaktan kurtaran eşsiz vasıflarını ve başarılarını daima Türk milletinin eseri saymıştır. O'na göre, ***"Başarılarda gururu yenmek, felâketlerde ümitsizliğe direnmek lâzımdır."*** Aksi takdirde başarıların verdiği mutlulukla gururlanan insan bu duy-

gunun esiri olursa, kendisine ve başkalarına faydalı işler yapamaz, başarıları gurur perdesiyle kapanır.

Mustafa Kemal Atatürk çok yönlü bir liderdi. Bir çok alanda yıllarca vatanı ve milleti için çalıştı. Bu çalışmalarında başarılı olmasını sistemli, metodlu çalışmasına borçludur. Her çeşit konuda ayrıntılı araştırma ve inceleme yapmadan karar vermeyen Atatürk, planlı ve metodlu çalışmayı ilke edinmişti. O, *"**Hayatta tam zevk ve mutluluk ancak gelecek nesillerin şerefi, varlığı, mutluluğu içinde çalışmakta bulunabilir**"* görüşündedir. Bu sebeple insanın sadece kendisi, için değil, toplum ve gelecek kuşaklar için çalışması gerektiğine inanır. Böyle bir çalışma anlayışında kişisel çalışmaya da yer vermeyerek ortak çalışmanın önemi üzerinde durmuştur.

Nitekim ***"insanlar kişisel olarak çalışırlarsa başarılı olamazlar. Çünkü Allah insanları yaratırken onlara öyle bir zorunluluk vermiştir ki, her insan diğer insanlarla birlikte çalışmaya mecbur ve mahkumdur. Bu ortak çalışma adeta bir ilahi ihtiyaç olunca, amaçları birleştirmenin nasıl zorunlu olduğunu kolayca anlarız"*** demiştir.

"Öldüreceğiz" diyenlere karşı *"ölmeyeceğiz"* diye harbe girebiliriz sözüyle, Atatürk hayatı boyunca hiçbir konuda ümitsizliğe düşmedi. Onun başarılarının anahtarlarından biri de bu özelliğiydi. Zafer *"**Zafer benimdir**"* diyebilenindir. Başarı *"**başaracağım**"* diye başlayanın ve *"**Başardım**"* diyebilenindir görüşünde Mustafa Kemal Atatürk'ü sınır engel tanımayan ısrarlı, azimli, kararlı kişiliğinde yer alan ümitsizliğe yer vermeyen lider kişiliğini ortaya koymaktadır

İnkilâpçılığı

"Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkilâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını

tamamen çağdaş ve bütün anlam ve görünüşüyle uygar bir toplum haline ulaştırmaktır."

Bu sözler Atatürk'ün inkilâpçı kişiliğini en iyi ifade etmektedir. O, Türk milletinin bağımsız yaşama hakkını kazanmasını, söyleyen bir askerî lider değil, inkılâpçı kişiliği ile bir milletin önüne yeni bir çağ açan, çağdaş ufukları gösteren bir liderdi.

Birleştirme ve Bütünleştirme Gücü

"Birlik ve emelde kararlı olan ve ısrar eden millet, kendini beğenmiş ve saldırgan her düşmanı, eninde sonunda gurur ve saldırganlığına pişman edebilir." "Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır." "Gerektiğinde vatan için tek bir kişi gibi tek vücut olmuş, azim ve karar ile çalışmasını bilen bir millet, elbette büyük geleceğe layık ve aday olan bir millettir."

Atatürk'ün bu sözleri onun kişiliğinde yer alan birleştirme ve bütünleştirme gücünün çeşitli özelliklerini yansıtmaktadır. Bir ulusu tek vücut haline getirerek, bir amaca ve hedefe kilitleyebilen bu büyük önder, bu sayede zaferleriyle ve başarılarıyla övünen kendine güvenli, hür ve bağımsız, yepyeni bir ulus yaratmıştır.

Unutulmamalıdır ki, O, bir millete onurlu yaşama hakkının yüceliğini, komplekslerinden arınmanın gerekliliğini, toplumsal kimliğin kazanılmasının erdemini ve bütün bunların değerini bilmenin olgunluğunu kazandırmak isteyen bir liderdir.

Atatürk ve Gençlik

Mustafa Kemal Atatürk, karanlığın ve umutsuzluğun yılı

olan 1918 yılında, umudunu kaybetmeyen ve umudunu Türk gençliğine daha o günlerde bağlayan ve daha o günlerde Türk gençliği ile ilgili ilk görüşlerini bir fotoğrafın üzerine kendi el yazısı ile yazan 37 yaşında bir idealist gençti.

O, kendine güveniyordu. Bu güven duygusu onun genç ruhundan, genç beyninden, genç düşünme yeteneğinden kaynaklanıyordu, o fotoğrafın üzerindeki sözleri şöyleydi:

> ***"Herşeye rağmen muhakkak bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız aziz memleket ve milletim hakkındaki sonsuz muhabbetim değil, bu günün karanlıkları, ahlaksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyla ışık serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdendir".***

Atatürk'e göre gençlik, herşeyden önce dinamizm demekti. Gerçekten de Atatürk ve millî mücadele kadrosunda ön saflarda yer alanlar gençtiler. O, 19 Mayıs 1919'da taşıdığı rütbe ve büyük sorumluklara göre 38 yaşında bir gençti. Biyolojik ve takvimlere sığdırdığımız yaş değerlendirmelerimizi bir kenara bırakalım, Atatürk, 38 yaşında her şeyden önce, düşünce tarzı, heyecanı, enerjisi, dinamizmiyle gençti. Ve O, hayatı boyunca davranışlarıyla ve yarattığı eserleriyle genç kalmayı bilecek bir yapıya sahipti.

Bilindiği gibi, Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan ve inkılâpları gerçekleştirdikten sonra 19 Mayıs 1919 gününü gençliğe ***Gençlik ve Spor Bayramı*** olarak armağan etmiştir. Samsun'dan Havza'ya geçerken kendisinin de söylediği Dağ başını duman almış marşını ise "***Gençlik Marşı***" olarak ilan etmiştir. O, güneş gibi doğdu, vatan ve hakikat aşkıyla ışık serpti. O ışık, gençliğin ışığıdır.

42 yaşında Cumhuriyeti ilan ederken, 44 yaşında şapka ve kıyafet inkılaplarını gerçekleştirirken, 48 yaşında yeni Türk al-

fabesini yürürlüğe sokarken, düşünceleriyle, enerjisiyle hayatının her döneminde genç olduğunu göstermiştir. 54 yaşında 6 gün içinde 36 saat süre ile Büyük Nutku'nu okurken; bu uzun soluklu nutkunun sonunu ;

> ***"Bugün vasıl olduğumuz netice, asırlardan beri çekilen millî müsibetlerin uyanışı ve bu aziz vatanın, her köşesini sulayan kanların bedelidir. Bu neticeyi Türk gençliğine armağan olarak emanet ediyorum"***

sözleriyle belirlemiş ve "***Türk Gençliği'ne Hitâbe***" ile bitirmiştir.

Ankara Hukuk Fakültesi öğrencilerinin verdiği cevap:

> ***" Ey Türklüğün büyük siması,***
>
> ***Ey bizim aziz babamız, ruhlarına heyecan, dimağlarına nur saldığın gençlik sana diyor ki :***
>
> ***Senin sevgini gönlünde, irşatların şuurlu adımlarının istikametinde bulan gençlik, süphesiz ki senin dehân ve senin azminle Türklüge hediye edilen Cumhuriyeti, hayatından daha aziz ve mukaddes tanımıştır. Onun müdafaası için hiçbir fedakarlıktan çekinmeyecek, onu gözlerken çok kıskanç davranacaktır. Bugünü, bugünde seni görmekle bahtiyar olan gençlik, tarihte masum ve asil kalmış milletimize köşe köşe dahili ve harici tuzaklar hazırlayan bu tarihi nasıl degiştirdiğinden ve bunların acı neticelerinden habersiz ve hissiz kalamaz ve kalamayacaktır.***
>
> ***Dedelerinin gafletiyle yuvarlandıkları çukurlara bir daha düşmemek için, bugünün dersini, pek kara ve karanlık olan dünden ve halas ve intiba-***

hının hassasiyetini ise senin mevcudiyetinden ve iradenin ateşinden alacaktır. Milletinin hissiyatını ve sevgisini ondan aldığı saf ve mert kanla damarlarında dolaştıran gençlik – Türk istikbalinin evlatları- milletin varlığına ve onun kalbi olan aziz Cumhuriyetine; en ufak yan bakışların bile tahayyül ve tasavvuruna uyuşuk ve hareketsiz kalamaz.

Adı Türk, kanı Türk, bütün mevcudiyetiyle Türk olan millet ve onun gençleri, kendisini yokluktan varlığa, ölümden hayata, karanlıktan ışığa isal edenlerin açtıkları kurtarış çığırında, her vakit istikbal ve istiklâlinin koruyucusu, kan ve candan çizilmiş hudutlarının bekçisi olacak ve ebediyete kadar da öyle kalacaktır.

21 Ekim 1927

Ankara Hukuk Mektebi Talebesi

İstanbul Üniversitesi'nin cevabı

Türk gençliğine hitap eden ulvî beyanatınız münasebetiyle, biz âlî mektepler talebeleri ve hocaları Darülfünun salonunda toplandık.

Memleketin istiklâline bütün dünyada misli görülmemis, bir galibiyetin mümessilleri kasdetmiş, cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış, memleketin her köşesi işgal edilmiş olduğu, bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar gaflet, delalet ve hıyanet içinde bulunduğu ve milletin fakr u zaruret içinde

harap ve bitap düşmüş olduğu bir sırada, içinde bulunduğumuz imkan ve şeraitin nihayetsiz derece-i vahametine rağmen misilsiz dehanızla ve hudutsuz azminizle mücadeleye atıldınız.

Tarihte misli görülmemiş zaferler ibda ederek, milleti bulunduğu uçurumdan hakimiyet ve istiklâlin şahikalarına yükselttiniz. Zulüm ve cehl-i batıl akideleri yıkarak, asrî bir devlet kurdunuz. Memlekete medeni hayat, faaliyet ve saadet getirdiniz. Misilsiz bir cidal ve zafer, büyük bir inkılâb-ı siyasî ve içtimai.. işte yüksek eseriniz.

Büyük Gazi; önünde insanlık tarihinin hayret, hürmet ve takdirle eğileceği büyük eserinizi bize emanet ediyorsunuz. Biz Mustafa Kemal asrının gençleri, bu büyük eseri yaşatacak, kuvvetlendirecek, nesilden nesile eriştirecek, açtığımız reha ve saadet yolunda metanetle ilerleyeceğiz. İcap ederse vücudumuzdaki son hayat zerresini feda edecek, damarlarımızdaki asil kanın son katresini de akıtacak; fakat Türk istiklâl ve Cumhuriyeti'ne asla halel getirtmeyeceğiz. Ulvî hitabınız benliğimizde yer menkuştur; umdemiz Türk istiklâl ve Cumhuriyeti'dir, hedefimiz muasır medeniyettir, ey Büyük Gazi.

23 Ekim 1927

Millî Türk Talebe Reisi

Tahsin Bekir (Balta)

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de ülkemizin yer aldığı bölgede meydana gelen soğuk ve sıcak savaşların tırmanması, yaşanan çatışmaların, huzursuzlukların temelde nasıl ortaya

çıkmışsa esasen hemen hemen aynı sebeplerle devletimizi tehdit ettiği koşullar altında yaşadığımız gerçeğinden hareketle; Atatürk'ün Türk gençliğinin, dış tehditlere, hatta ülkemizde gaflet, dalalet ve hatta hıyanet içinde bulunanlara karşı daima uyanık olması gerektiğini, millî birlik ve beraberliğimizin son derece büyük önem taşıdığını belirtirken, ne kadar haklı olduğunu anlamalıyız.

Bu nedenle, Atatürk'ün gençliğe hitabesi, sadece geçmişle ilgili tarihî bir belge değildir. Bugün ve gelecek için de geçerli olan, herkesin ders alması gereken canlı, dinamik bir manifesto olma özelliğini taşımaktadır.

Atatürk'ün gençlik hakkındaki görüşlerinden şunları anlıyoruz ; Gençlik, milletin dinamizmi, geleceği, taze gücü, özü, hayat kaynağıdır, O'na göre Türk genci idealisttir, çıkar peşinde koşmaz, açık sözlüdür, daima iyiyi, güzeli, doğruyu arar, doğrunun yanında yer alır, dürüst ve yapıcıdır. Türk genci vatanseverdir. Böyle olduğunu Trablusgarp, Balkan, I.Dünya savaşlarında özellikle burada Gelibolu kara muharebelerinde ve İstiklâl Savaşı'nda gencecik vücutlarını toprağa verdiklerinde kanıtlamıştır. Bunun dünya tarihinde bir benzeri yoktur. Tek hedefi çağdaş medeniyetler seviyesinin üstüne çıkmaktır. Bu yolda en gerçek rehberi ilimdir, akılcılıktır.

Atatürk'e gençlik nedir diye sorduklarında şu tarifi yapmıştır:

> ***"Benim anladığım gençlik, Türk inkılâbının fikirlerini ve ideolojilerini benimseyip, gelecek nesillere aktarabilecek kimselerdir. Benim nazarımda yirmi yaşındaki bir yobaz ihtiyardır, yetmiş yaşındaki bir idealist de ter ü taze bir gençtir. İşte benim anladığım Türk Genci".***

O'na göre, "***Genç fikirli demek doğruyu gören ve anlayan gerçek fikirli demektir***". Bu sebeple Atatürk'ün Türk gençliği

ile ilgili ifadelerinde, gençlik sözünü, sadece belirli bir yaş gurubundakilerle sınırlamamak lazımdır. Daha geniş anlamda yani bir fikir gençliği, bir ideal gençliği, Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı olanları, Cumhuriyeti devam ettirmek azim ve kararlılığında bulunanları anlamak gereklidir.

Atatürk ve Çocuk

27 Kasım 1978'de XX. UNESCO Konferansı'nda Atatürk'ün "Olağanüstü bir inkılâpçı olduğunu göz önünde tutularak; özellikle, sömürgecilik ve emperyalizme karşı açılan savaşların ilk lideri olduğu inancı ile dünya ulusları arasında karşılıklı anlayışın, sürekli barışın öncülüğünü yapmış olduğu; bütün yaşamı boyunca, insanlar arasında hiçbir renk, din, ırk ayrımı göstermeyen bir uyum ve işbirliği çağının doğacağı inancını unutmadan, eylemi her zaman barış, uluslararası anlayış ve insan haklarına saygı yönünde gerçekleşen Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olduğu" kararı verilmişti. Bu kararda yer alan kayda değer sözler, O'nun kurtarıcı, inkılâpçı örnek liderlik yanları ile birlikte insan haklarına saygı bilincini, diğer bir deyişle insan sevgisini belirtir.

Atatürk'ün insanlığa beslediği sevgide çocuklara ve gençlere olan derin şefkati özel bir yer işgal eder. Atatürkçü düşüncenin en güçlü kaynağı insan sevgisi ve insanlık idealidir.

Öğrenci, her ne yaşta olursa olsun, onlara geleceğin büyükleri gözüyle bakılmalıdır ve öyle muamele edilmelidir. Ancak bütün bunları büyük bir düzen içinde, kargaşaya ve başıbozukluğa meydan vermeden bir disiplin içinde yapmak şarttır. *O'na göre, okul "****insanlığa saygıyı, ulus ve memlekete sevgiyi ve bağımsızlığın şerefini öğreten kutsal bir yer****"* dir.

Atatürk, 25 Ağustos 1924'te Muallimler Birliği Kongresi üyelerine hitaben yaptığı konuşmasında öğretmenlere seslenerek, "***Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve***

yüksek seciyeli muhafızlar ister. Yeni nesli, bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir" demiştir. O halde Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyetin varlığını ve teminatında esas olarak; aklın ve bilimin yolundan ayrılmayan, bedenen ve ahlâken güçlü karakterlerin yaratılmasında görür. O'nun özellikle burada öğretmenlerin dikkatini çekmek istediği nokta; millî ahlâkın çağdaş esaslarla ve özgür düşüncelerle geliştirilmesi ve beslenmesi olmuştur.

O'na göre, bu çok önemlidir. Zira "***Tehdit esasına dayalı ahlâk, bir fazilet olmadıktan başka, güvenilir de değildir"***. O, konuşmasını öğretmenlere hitaben " ***hiçbir zaman hatırınızdan çıkmasın ki, Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür irfanı hür nesiller ister "*** sözleriyle bitiren Atatürk'ün ısrarla üzerinde durduğu " ***özgür insan modeli*** " budur. Çocuklarımızın nasıl yetiştirilmesi gerekliliği bu sözlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi, çocuğun ilk eğitimi aile içinde olur, burası da o küçük insan için ilk hayat deneyimlerini yaşamaya, öğrenmeye çalıştığı bir okuldur. O okul ne kadar çağdaş, özgür, çocuğa da bir birey olarak değer verilen yer olursa, Cumhuriyetin beklentisi olan fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür bireyler olarak toplumda yerlerini alırlar. İşte o zaman o toplum, emekleme safhasından çıkarak yürümeye hatta koşmaya başlar. Ancak bunu başaran toplumlar gelişmiş toplumlar olur. Eğer çocuklarımıza değer vermez, onları bir nevi hatta ömür boyu çocuk olarak görmeye çalışan ana baba modelinden vazgeçmiyorsak, o bireyin ölene dek kundağından çıkmasına izin vermiyorsak, çağdaş toplumlar seviyesine çıkamadığımız gibi, insanlık adına insanlık suçu da işlemiş oluruz.

İnsan yetiştirmek öyle kolay bir iş değildir. Atatürk'ün belirttiği gibi " ***çağın gereklerine göre çocuk yetiştirmek zordur*** " . O bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir.

"Anaların bugünkü evlatlarına verecekleri terbiye

eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bu günün anaları için gerekli özellikler taşıyan evlat yetiştirmek, evlatlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv haline koymak, pek çok özelliği şahıslarında taşımalarına bağlıdır. Bu sebeple, kadınlarımız, hatta erkeklerden daha çok aydın, daha çok feizli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdır.“

Yine bir sohbet sırasında çocuklar ile ilgili fikirlerini şöyle belirtmiştir.

“ Çoğu ailelerde öteden beri çok kötü bir alışkanlık var; çocuklarını söyletmez ve dinlemezler. Zavallılar, lafa karışınca “sen büyüklerin konuşmasına karışma “ der, sustururlar. Ne kadar yanlış, hatta zararlı bir hareket. Halbuki tam tersine, çocukları serbestçe konuşmaya, düşündüklerini, duyduklarını olduğu gibi ifade etmeye teşvik etmelidir; böylece hem hatalarını düzeltmeye imkan bulunur, hem de ilerde yalancı ve riyakar olmalarının önüne geçilmiş olur. Kısacası çocuklarımızı artık, düşüncelerini hiç çekinmeden açıkça ifade etmeye, içten inandıklarını savunmaya, buna karşılık da başkalarının samimi düşüncelerine saygı beslemeye alıştırmalıyız. Aynı zamanda onların temiz yüreklerine yurt, ulus, aile ve yurttaş sevgisiyle beraber doğruya, iyiye ve güzel şeylere karşı sevgi ve ilgi uyandırmaya çalışılmalıdır. Bence bunlar, çocuk terbiyesizde ana kucağından en yüksek eğitim ocaklarına kadar her yerde , her zaman üzerinde durulacak önemli noktalardır. Ancak bu suretledir ki çocuklarımız memlekete yararlı birer vatandaş ve mükemmel bir insan olurlar.“

Atatürk, ailenin en önemli görevinin çocukların yetişti-

rilmesi, onların hayata hazırlanması olduğuna dikkat çekerek, "*hayata hazırlanmış çocukların da kendilerini ailesine sıkıntı veren bir yük halinde bırakmaması* " gerektiğine işaret ederek, "*çocukların hayattaki başarıları yalnız kendi şahısları için değildir; çocuklar yetiştikleri aile ocağının saadet, refah ve özellikle şerefini yükseltmeyi birinci ve yüksek insanlık borcu bilmelidir*" demiştir.

Türk çocuklarının çok zeki olduğunu ifade eden Mustafa Kemal Atatürk, zekayı bir tarafa bırakarak, çocuklarımıza "*daima çalışkan olmayı*", "*gelecek için yetiştirilen vatan çocuklarına, hiçbir güçlük karşısında baş eğmeyerek tam sabır ve dayanıklılık ile çalışmaların ve öğrenimdeki çocuklarımızın anne ve babalarına da yavrularının öğrenimlerini tamamlaması için her fedakarlığı göze almaktan çekinmemelerini* " tavsiye etmiştir.

O'nun "*ilk ve ortaöğretim mutlaka insanlığın ve medeniyetin gerektirdiği ilmi ve fenni versin, fakat o kadar pratik bir şekilde versin ki, çocuk okuldan çıktığı zaman aç kalmaya mahkum olmadığına emin olsun*" sözleri yıllardır üniversiteler dahil çeşitli eğitim öğretim kademelerinde yetişen çocuklarımızın ve ailelerinin sürekli gelecek kaygısıyla yaşadıkları gerçeğiyle adeta yüzleştiriyor. Millî eğitim politikalarında izlenecek temel prensiplerden biri olan bu sözler, O'nun, çocuklarımızın geleceği hakkındaki kaygılı, ikaz edici öngörülerinden biridir. Yine, çocuklarımızın eğitiminin son derece önemli olduğu noktasından hareketle O, "*Her profesör ve öğretmenin öğreteceği fikirler, ideal amaçlara hizmet edecek şekilde olmalıdır. Kitapların cansız teorileriyle karşı karşıya gelen genç beyinler, öğrendikleriyle memleketin gerçek durum ve çıkarları arasında ilişki kuramıyorlar. Yazarların ve teorisyenlerin tek taraflı dinleyicisi durumunda kalan Türkiye'nin çocukları hayata atıldıkları zaman bu ilişkisizlik ve uyumsuzluk yüzünden*

tenkitçi, karamsar, millî bilinç ve düzene uyumsuz kitleler meydana getirirler" demiştir. Onun bu saptaması , ailelerin, eğitimcilerin, yetişkin bireylerin, toplumu sevk ve idare edenlerin, hassasiyetle üzerinde durması gereken önde gelen konulardan biridir. Kendisiyle, toplumla barışık, karakter sahibi, erdemli, bilinçli, çalışkan, çağdaş, insana ve insanlığa saygı ve sevgi duyan bireylerin yaşadığı bir ülke olmaya layıktır bu topraklar. En azından bu topraklarda dökülen kanlar adına bunu gerçekleştirmek, başarmak en onurlu görevimiz olmalıdır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün şu sözlerini çok iyi anlamalıyız ve içimizde taşıdığımız çocuğu hiç unutmamalıyız, onu yaşatmalıyız. Çünkü hepimiz Cumhuriyet çocuğuyuz.

> ***Türk çocukları yürüdünüz, yürüyorsunuz, yürüyoruz! Yaptığımız hamleler sizi yüksek ideale ulaştırmak üzeredir. Durmayın yürüyün... Mutluluk, refah, sevinç ve hepsinden sonra dünyaya karşı yüksek bir gurur seni bekliyor.***
>
> ***Türk çocukları! Son sözümün son kelimesine dikkat! Gurur, büyüklük sende zaten vardır. Bunu gösterme! Onu kendi yüksek enerjinin kutsal yerinde sakla! Gerekirse büyük alçak gönüllüğünü göster. Fakat gene gerektikçe göster ezici yumruğunu! İşte bu niteliklerinle ispat edebilirsin ne olduğunu! Benim bugünkü ve yarınki Türk çocukluğundan beklediğim nitelik bu şekilde belirmelidir".***

Atatürk'ün Düşünce Sistemi

Hayatını bir milletin hür, bağımsız ve onurlu bir şekilde yaşamasına adayan Mustafa Kemal Atatürk'ün, devlet hayatı, fikir hayatı ve ekonomik hayat ile toplumun temel kurumlarını

ilgilendiren görüş ve ilkelerinin bütünü onun düşünce sistemini ortaya koyar.

"Memleketler çeşitlidir. Fakat medeniyet birdir ve bir milletin ilerlemesi için de bu tek medeniyete ortak olması lâzımdır." düşüncesiyle ifade ettiği tek şey ülkesi ve milletinin geleceği için medeni olmak, uygar olmak tek hedef olmasıdır.

Türk milletini aklın ve bilimin ışığında ileri bir toplum olarak, çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarmayı, demokratik, laik kurallar içinde milletler ailesinde şerefli bir yer işgal etmesini sağlamak temel düşünce prensibidir.

O'nun düşüncelerini anlamanın, benimsemenin, korunmanın ve hatta daha ilerii düzeye taşımanın, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin devamlılığını sağlamak, geleceğini güvence altına almak açısından önemi büyüktür.

Atatürk, adeta bir savaşlar silsilesi ile darmadağınık olmuş, çökmüş, toprakları paylaşılmış bir enkazdan milletiyle el ele vererek, yeni bir devlet kurmuştur. 1919 - 1923 yılları arasında bir yandan bağımsızlık savaşını, bir yandan da demokrasi ilkelerini benimseyen modern kurumlarıyla çağdaş toplum ve devlet modeline geçişi adım adım gerçekleştirmeye başlamıştı.

Bütün bunlar birdenbire oluşmamıştı. Atatürk, daha gençliğinde, eğitimi sırasında, çok araştırıp, öğrenerek, düşüncelerini geliştirmiş, kendisine bir alt yapı hazırlamıştı. Zira, içinde yaşadığı ve yetiştiği şartlar, Osmanlı Devleti'nin durumu, onu çok sevdiği ülkesi için birşeyler yapılması lâzım geldiği fikrine inandırmıştı. Şanlı bir geçmişe sahip Türk milleti hızlı bir çöküşe, bir esarete doğru yol almaktaydı. Çareler aramaya başladı. Demokrasi kavramı, O'nun düşünce sisteminin temelini oluşturuyordu. Batının akılcı, bilimsel, insancıl çıkış noktaları olan bütün bilgi ve fikir akımlarından yararlanarak, düşüncelerinde bir sentez oluşturmuştu.

Ancak O, düşüncelerini bir anda ve başlangıçta herkese açıklamadı. Hedefine yavaş ve emin adımlarla yaklaştı. Nitekim Büyük Nutku'nda şöyle söylemiştir: *"Türk ata yurduna ve Türk'ün istiklâline saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silâhla karşı koymak ve onlarla mücadele etmek lâzım geliyordu. Bu önemli kararın bütün icâplarını ve zaruretlerini ilk gününde belirtmek ve ifade etmek, elbette isabetli olamazdı. Uygulamayı bir takım safhalara ayırmak ve olaylardan ve olayların akışından faydalanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe varmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur."*

Kişi hak ve hürriyetlerine önem veren, tam bağımsızlık ve millî egemenlik ilkelerinden taviz vermeyen, akılcı, gerçekçi, laik, yurtta ve dünyada barıştan yana olmak, onun düşünce sisteminin dinamik ve evrensel önüne işaret eder.

2- ATATÜRK İLKELERİ

"Bütün dünya bilsin ki , benim için bir taraflılık vardır :Cumhuriyet taraftarlığı, fikirsel ve sosyal inkılâp taraftarlığı…bu noktada yeni Türkiye toplumunda bir kişinin bile bunun dışında kalacağını düşünmek istemiyorum".

Mustafa Kemal Atatürk

Mustafa Kemal Atatürk'ün kısa süren hayatına sığdırıp, yansıttığı ve gerçekleştirdiği düşünceleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin vazgeçilmez prensipleri olarak daha hayatta iken **cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılâpçılık** olmak üzere birbirinden ayrılmaz bir bütün olan altı temel ilke olarak belirlenmiştir.

Atatürk İlkeleri'nin ortak amacı, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarmaktır. **Tam bağımsızlık, millî egemenlik, akılcılık, barışçılık, gerçekçilik**, ilkelerin temelinde yatan ortak ve vazgeçilmez prensiplerdir.

Atatürk ilkeleri, **Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılâpçılık**, 1937 yılında anayasada yer aldı. Atatürk İlkeleri, yapılan inkılâp hareketlerinin içinden doğmuştur.

1- Cumhuriyetçilik

Atatürk, cumhuriyeti ***"demokrasi sistemiyle devlet şekli demektir"*** şeklinde tanımlar. O'na göre, ***"Türk milletinin karakter ve âdetlerine en uygun olan idare cumhuriyet idaresidir".*** Cumhuriyetçilik ilkesi, diğer ilkelerin başında gelir ve öteki ilkelerle sıkı sıkı bağlı olduğu gibi, bu ilkeler Cumhuriyetçiliğin doğal bir sonucu ve parçasıdır.

"Demokrasi prensibinin en modern ve mantıklı uygulanmasını sağlayan hükûmet şekli, Cumhuriyettir" diyerek yeni Türk Devleti'ni demokrasi esasına dayanan bir Cumhuriyet olarak kuran Atatürk'e göre, ***"Cumhuriyet, imkân demektir. Cumhuriyet yalnızca adıyla bile fert hürriyetini aşılayan sihirli bir aşıdır. Görülecektir ki, Cumhuriyet imkânları olan her memleket, hürriyet davasında er geç başarılı olacaktır. Cumhuriyet, kendisine bağlı olanları en ileri zirveye götüren imkânları verir. Bağımsızlık ve hürriyetine sahip olan milletler, ilerleme yolunda imkânlara sahip demektirler. O halde Cumhuriyet, her alanda ilerlemenin en belirgin teminatıdır. Cumhuriyeti bu manasıyla ve bu kapsamıyla anlamak lâzımdır."***

Cumhuriyetçilik ilkesinin en önemli özelliği, millî egemenlik prensibine ve tam bağımsızlık ilkesine bağlı olmasıdır. Zira, sadece bu iki temel öge cumhuriyet rejimi içinde yaşayabilir. Bu

yönüyle bir kişinin veya bir zümrenin egemenliğine dayanan yönetimlerden farklıdır. Cumhuriyet; devletin idaresini, kişi yada zümrelerin elinden alarak doğrudan halka vermiştir. Cumhuriyet yönetimi, halkın kendi kendini yönetmesi anlayışı üzerine kuruludur. Bunun içindir ki, ***Türkiye Cumhuriyeti, gücünü milletten alan, insan haklarına saygılı, Atatürk İlkelerine bağlı, millî, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletidir. Cumhuriyetçilik ilkesi ile devlet ve vatandaş ilişkileri en iyi şekilde düzenlenmiştir.***

Cumhuriyetçilik aynı zamanda fikir ve vicdan hürriyetini de içinde saklar. Demokrasinin gereği de düşünce serbestliğidir. Nitekim Atatürk, ***"Cumhuriyet, yeni ve sağlam esaslarıyla; Türk milletini güvenli ve sağlam bir gelecek yoluna koyduğu kadar, asıl fikirlerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik itibarıyle, büsbütün yeni bir hayatın müjdecisi olmuştur."*** **demiştir.** ***"Cumhuriyet, yüksek ahlakî değer ve niteliklere dayanan bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir... Cumhuriyet idaresi, faziletli ve namuslu insanlar yetiştirir."****sözleriyle, insanın cumhuriyet rejimi içindeki erdemli duruşunu belirtir.*

Cumhuriyetçilik ilkesinin ayrılmaz parçalarından biri de laikliktir. Atatürk, ***"Görüyorum ki, laik cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasî hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur. Binaenaleyh, Büyük Meclis'te aynı temele istinat eden yeni bir partinin faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini Cumhuriyet'in esaslarından sayarım"*** söyleriyle, Cumhuriyet rejimin bütün kurallarıyla işletilmesinden yana olduğunu ifade etmiştir.

*"**Cumhuriyeti biz kurduk; onu yükseltecek ve devam ettirecek sizsiniz"*** sözü ile Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini Türk gençliğine emanet eden Atatürk, ***"Türkiye Cumhuriyeti; her anlamda, büyük Türk milletinin öz ve değerli malıdır. Kıy-***

metli evladlarının elinde daima yükselecek, sonsuzluğa kadar yaşayacaktır" sözleriyle de Cumhuriyet rejimini Türk milletinin ayrılmaz bir parçası, sarsılmaz kalesi ve geleceğinin güvencesi olduğu inancını ifade etmiştir.

2- Milliyetçilik

"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir."

"Dünya yüzünde ondan daha büyük, ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur ve bütün insanlık tarihinde görülmemiştir."

"Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk halkı medenîdir. Tarihte medenîdir, hakikatte medenîdir."

İşte, Atatürk'ün Türk milletini tarif ettiği, niteliklerinin altını çizdiği birçok veciz sözünden bazıları...

O, milletinin tarihini, dilini, kültürünü, özelliklerini çok iyi bilmekteydi. Bir milleti millet yapan ortak özellikleri açığa çıkaran, milletini kendi benliğiyle gururlanmasını sağlayan Atatürk, milliyetçiliği temel ilkelerinden biri haline getirmiştir.

Herşeyden önce Atatürk, Türk milletini yeniden güven duygusuna kavuşturmuş, ***"Türk, öğün, çalış, güven"*** sözüyle milletine, Türk olmanın gurur ve mutluluğunu tattırmıştır. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı birleştirici, yüceltici, insanî, barışçı, demokratik, çağdaş ve medenîdir. Millî birlik ve beraberlik ülküsü en önemli kaynağıdır. Bu anlayışın, ırkçılığa varan aşırı milliyetçilikle bağdaşmaz. Akılcı ve gerçekçidir. Ülke ve millet bütünlüğüne önem veren Atatürkçü milliyetçilik anlayışının önde gelen amacı çağdaşlaşmadır. Atatürk'ün ***"... Biz öyle milliyetçileriz ki, bizimle işbirliği yapan bütün milletlere saygı duyar ve riayet ederiz"... "Türk milleti insanlık aleminin samimi bir ailesidir."*** sözleriyle de ifade ettiği gibi milliyetçilik ilkesi barışçı ve insancıldır.

Milliyetçilik ilkesi, çağdaşlaşmayı, uygarlığı, kendi benliğimize ve kişiliğimize sahip çıkmamızı gerektirmektedir. Ayrıca, kendi milletinin tarihini, kültürünü iyi bilmeyi, ondan aldığı güçle ilerlemeyi, çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkmayı hedefler. Millî birlik ve bütünlüğümüzü tehdit edecek hiçbir hareketi desteklemez. Egemenlik haklarına ve bağımsızlığına gelebilecek her türlü tehlike ve engellemeler karşısında duyarlı ve uyanık olma sorumluluğunu duyar.

Atatürk, Türk milletine olan güven ve inancını şu sözleriyle açıklamaktadır; ***"Türk Milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir... Türk milleti millî birlik ve beraberlik içerisinde güçlükleri yenmesini bilmiştir... Türk milletinin tarihî bir niteliği de güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir... Türk milletinin büyük millet olduğunu bütün medenî âlem, az zamanda, bir kere daha tanıyacaktır.. Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki gelişmesi ile, geleceğin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır".***

3- Halkçılık

Halk; aynı ülkede yaşayan, o ülkeyi vatan bilen, kaderini o ülkenin kaderine; mutluluğunu o ülkenin mutluluğuna bağlamış olan insanların tümüdür.

Halkçılık ilkesi, halkın kendi kendini yönetmesini, kanun önünde eşitliği, sınıfsız ve ayrıcalıksız bir toplumu öngörür.

Halkçılık, vatanı, bölücülükten, sınıf kavgalarından koruyan bir ilkedir. Demokratlık, ayrıcalık tanımamak ve sınıf mücadelesini kabul etmemek, halkçılık ilkesinin üç önemli niteliğidir.

Atatürk, "***Demokrasi esasına dayalı hükûmetlerde, egemenlik halka, halkın çoğunluğuna aittir***" sözüyle demokrasinin halkçılığın bir sonucu olduğunu vurgulamıştır. O'na göre, ça-

lışmak halkçılığın temel kuralıdır. Bu sebeple; ***"Halkçılık, toplum düzenini, çalışmaya, hukuka dayandırmak isteyen bir toplum sistemidir"*** demiştir. Halkçılık ilkesi eşitlik prensibine dayanır, halkın siyasî güce sahip olmasını ön planda tutar, iç barıştan yanadır, sosyal dayanışmayı ilke edinir.

Atatürk'ün halkçılığı ilke hâline getiren, sözlerinden bazıları;

"Yeni **Türkiye Devleti bir halk devletidir, halkın devletidir."**

"Bugünkü varlığımızın temel niteliği milletin genel eğilimini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükûmetidir".

"Bizim görüşümüz -ki halkçılıktır- kuvvettin, kudretin, egemenliğin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir ilkesidir".

4- Devletçilik

Atatürk ilkelerinden biri de devletçiliktir. Atatürk, devletçiliği şöyle tanımlar :

> *"Devletçiliğin bizce manası şudur: fertlerin özel teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak, memleketin ekonomisini devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdî ve özel teşebbüslerde yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir."*

Devletçilik öncelikle bir ekonomi politikasıdır. Geniş anla-

mıyla Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınması için gereken ihtiyaçların devlet eliyle karşılanması sonucu ortaya çıkan bir temel ilkedir.

"Devletçilik, devlet yetkilerinin artması, genişlemesi, devlete özgü hizmet ve faaliyet alanlarının yayılması demektir." Devletçilikte özel teşebbüsün yanısıra devlet ekonomik alanda girişimlerde bulunur. Bu durum, yani özel sektör ile devlet sektörünün bir arada ekonomik hayatın içine girmesi, karma ekonomi esaslarını ortaya çıkarmış, planlı ekonomiyi zorunlu kılmıştır. Planlı ekonomi, devletçiliğin başlıca özelliğidir.

Devletçilik ilkesinin esasları şöyle sıralanabilir:

1. Özel teşebbüsün korunması, desteklenmesi.

2. Ekonomik kalkınmanın temelinde özel teşebbüs bulunur.

3. Devlet, özel teşebbüsü engellemek için ekonomik faaliyette bulunmaz.

4. Devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırı değişkendir ve bu sınır hükûmetler tarafından belirlenir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda devletçilik ilkesi sayesinde ekonomimiz canlandı. Ayrıca, bugünkü sanayimizin temelleri atılmış oldu.

5- Laiklik

Atatürk İlkeleri'nin ve Türk İnkılâbı'nın temel taşı lakliktir. "Laik", kelimesi, Türkçe'ye Fransızca'dan geçmiştir. Eskiçağlarda "rahipler sınıfına mensup olmayanlar" için kullanılan bu sözcük, Hristiyan dünyasında kilise dışındaki inanmış insanlar için (laici) kullanılmaya başladı. Daha sonra zaman içinde devlet ile din arasındaki ilişkileri açıklamak için kullanıldı.

Laiklik; felsefî, siyasî, hukukî açılardan tarif edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkesi olan laiklik, bir anayasa ilkesi

olarak bazı tartışılmaz unsurlara sahiptir. Bunların başında laik devlet bünyesinde insanların din ve vicdan hürriyetine, ibadet hürriyetine sahip olmaları gelir. İkinci olarak, laik devletin siyasî yapısını ve toplum hayatını düzenleyen kanun ve kurallar tamamen akıl, mantık, hayatın gerçek değerleri ile belirlenir. Yani, bu kanun ve kurallar hiçbir surette dinî kurallara dayalı olamaz. Bu sebeple, laiklik, bu yönüyle din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinin devlet işlerine karıştırılmaması demektir.

Laiklik, geniş anlamıyla devlet idaresinin insanların dinî ibadet ve inançlarına hiçbir surette karışmamasıyla kendini gösterir. Bu şekilde birçok ülkede uygulanan laiklik gereğince devlet; din görevlileri, ibadet yerleri ve din eğitimi için bütçe ayırmaz, yardım etmez, halk kendi kendine dinî inançlarını yürütür. Türkiye'de ise din hizmetlerinin devlet eliyle organize edilmesi, din görevlilerinin atanması vs. şeklinde ortaya çıkan bir laiklik anlayışı vardır. Devlet, laik bünyesini korumak için bazı tedbirler almıştır. Bu amaçla da Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş, devlet bu kurum aracılığı ile din hizmetlerinin yürütülmesini eline almıştır.

Yeni Türk Devleti kurulduktan sonra adım adım gerçekleştirilen inkılâplar sonucu devlet, laik bir yapıya sahip olabilmiştir. Laiklik, asla din karşıtı olmak değildir. Nitekim Atatürk Balıkesir'de yaptığı bir konuşmasında;

"Bizim dinimiz akla en uygun, en tabii bir dindir. Ancak ondan dolayı son din olmuştur" demiştir.

"Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye karşı değiliz. Biz sadece din işlerini devlet işleriyle karıştırmamağa çalışıyoruz" sözleriyle laiklik çalışmalarının anlamını açıklamaya çalışmıştır.

Laiklik ilkesi, Türk milletine, başta din ve vicdan hürriyeti olmak üzere, kanun önünde eşitlik ve devlet yönetiminde mil-

letin söz sahibi olması gibi pek çok fayda sağlamıştır. Laiklik, Türk milletine, çağdaşlaşma ve gelişmenin yolunu açmıştır.

6- İnkılâpçılık

İnkılâpçılık, bir ilericilik, yenileşme ve çağdaşlaşma ilkesidir. İnkılâp, çağ dışı kalmış kurumları kaldırarak, yerine çağın gereklerine uygun yeni kurumları koymaktır.

Atatürk, ***"Medeniyet yolunda başarı yenileşmeye bağlıdır. Sosyal hayatta, ekonomik hayatta, ilim ve fen sahasında başarılı olmak için tek gelişme ve ilerleme yolu budur. Hayat ve geçime egemen olan kuralların*** *zaman ile değişme, gelişme ve yenilenmesi zorunludur"* sözleriyle inkılâpların kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır. O, ***"yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve görünüşü ile medenî bir toplum hâline ulaştırmaktır. İnkılâplarımızın ana ilkesi budur"*** sözleriyle de inkılâpların amacını belirlerken, inkılâpçılık ilkesinin dinamik karakterine de işaret etmektedir.

Bu yönüyle inkılâpçılık, donmuş, kalıplaşmış modellerin ilkesi, prensipler zinciri değil, geçen zaman içinde sürekli ilerlemeyi, çağı yakalamayı ve çağın üzerine çıkmayı hedefleyen dinamik bir yapıya sahiptir. Aklın, bilimin, teknolojinin gösterdiği yolda sürekli gelişmek, ilerlemektir.

3- ATATÜRK İLKELERİ'NİN YERİ VE ÖNEMİ

Temeli millet sevgisine dayanan Atatürk İlkeleri'nin amacı; Türk milletinin millî birlik ve beraberlik içinde, aklın ve bilimin öncülüğünde çağın gerçeklerine göre, zengin, huzurlu ve mutlu bir millet olarak yaşamasını sağlamaktır. Atatürk, bu ilkeleriyle millî sınırlarımız içinde bağımsız, her bakımdan güçlü ve büyük Türkiye ülküsünü gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.

Atatürk, ilkelerinin amacını; ***"Yurdumuzu en mamur ve medenî bir seviyeye çıkaracağız, milletimizi en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız, millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız."*** sözleri ile belirtir.

Modern Türkiye'nin kuruluşu, Türk Milletinin Atatürk'ün önderliğinde, onun ilkelerinin rehberliginde, önce bir ölüm - kalım savaşı, sonra da uygar dünyada saygın bir yer edinme uğraşının onurlu bir mücadelesi ile gerçekleşmiştir.

Atatürk ilkeleri, modern Türkiye'nin kuruluşunu, devletin sağlam temeller üzerine oturmasını sağlayan, yapılacak inkılâpların çıkış noktalarını belirleyen fikir ve düşünceler bütünüdür.

Atatürk ilkeleri, tam bağımsızlığı, millî egemenliği, barışçılığı, insalcıl olmayı, akılcıl olmayı, ve bilimsel bir yolda ilerlemeyi, çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkmayı hedefler. Türk milleti, Atatürk ilkelerine sahip çıkarak bu ilkelerin gösterdiği hedefe ulaşmak için devamlılığını sağlamak azminde olmalıdır.

Atatürk, ***"İnkılâbın hedefini kavramış olanlar daima onu koruyabilecek güçte olacaklardır". "İnkılâbın temellerini her gün derinleştirmek, kuvvetlendirmek lâzımdır "*** sözleriyle, İlke ve inkılâpların dinamik karakterine dikkat çekmektedir. Atatürk ilke ve inkılâpları asla donmuş ve kalıplaşmış kurallar değildir. En önemli özelliği dinamizm esasına dayanmasıdır. İlerlemeye, gelişmeye açıktır.

4- *ATATÜRK VE ÇAĞDAŞLAŞMA*

Atatürk'ün perspektifinden bakmak demek, bir bakıma tarih bilgisine başvurmak demektir. Zira O, her işinde, atacağı her adımda tarih bilgisine başvurmuştur, oradan hareket etmiştir. Atatürk bir mücadele adamıdır. Bu yönüyle yalnız bir

adamdır, yine bu sebeple de tek adamdır. O, Bağımsızlık savaşı sırasında beş büyük mesele ile mücadele etmiştir:

1- Askerî cephelerde

2- Yabancı devletlere karşı güdülen siyasette

3- Osmanlı hükûmetine karşı

4- Büyük Millet Meclisinde

5- Halkı fikirler ile hazırlamada

Bütün bunlarla mücadelesinde en fazla yardımını gördüğü Tarih bilgisi olmuştur. Biz de yakın tarihimize bakarak, Atatürk'ün söylevlerinde ve davranışlarında bugünün sorunlarına yanıtlar arayabiliriz.

1922'de Lozan Konferansı'na delegelerimiz, haklı bir zaferin gururuyla gittiler. Fakat orada müzakereler başladığı zaman batılı devletler Türkiye'ye eşitlik hakkı tanımak istemiyor, özellikle Türkiye'nin geri bir memleket olduğu noktası üzerinde duruyorlardı. Bunun üzerine delegelerimiz, Türkiye'nin genel ve çağdaş bir kanun hazırlayacağını konferansa bildirdiler. O sırada Mustafa Kemal Atatürk'ün ulusuna mesajı, ***"Memleket süratle çağdaş, uygar ve yenileşmiş olacaktır. Bizim için bu hayat davasıdır"*** sözleri olmuştur.

O gün bu gün, çağdaşlaşma Türkiye için bir hayat davası, var olmamızın, varlığımızı kanıtlamamızın başlıca sorunu olmuştur.

O halde nedir çağdaşlaşma?

Gerçekte bir uygarlığın diğerine üstünlüğü hakkında bir hüküm vermek için elimizde hiçbir objektif ölçüt yoktur. Kültür- uygarlık, insanın toplumla evrenle ilişkilerinde belli bir yorumlama ve değerlendirme sistemidir ve organik olarak bir bütün teşkil eder. Bu nedenle çağdaşlaşmada en önemli konu, hayat görüşü ve davranışlarda meydana gelen değişimdir. Bu

noktadan yola çıkarsak, Mustafa Kemal Atatürk'e kadar, özellikle geleneksel toplumun direnmesi sebebiyle çağdaşlaşmanın bir kül olarak arzu edilmediğini, salt teknik ve usul olarak kabul edilebilir olduğunu görürüz. Dolayısıyla ancak Atatürk ile birlikte gerçek anlamda çağdaşlaşmadan söz edilebilir.

Uygarlık, barışın hüküm sürdüğü, özgür, bağımsız düşüncelerde ve topraklarda yeşerir, gelişir. Çağdaş olmak, içinde yaşanılan çağın önde giden en insanî değerlerini hayat duruşu olarak benimsemekle mümkün olur. XX.yüzyıl başlarında Atatürk için çağdaşlaşma yolunda öncelikli ilk adım, ulusal bağımsızlık savaşı olmuştur. O günlerdeki duygu ve düşüncelerini 22 nisan 1921'de şöyle anlatmıştır.

> ***"Hürriyet ve bağımsızlık benim karakterimdir"…Bence bir millette şerefin, onurun, namusun ve insanlığın oluşması ve gelişmesi, mutlak o milletin hürriyet ve bağımsızlığına sahip olması ile mümkündür. ..Ben yaşayabilmek için mutlaka bağımsız bir ulusun evladı kalmalıyım. Bu sebeple Ulusal bağımsızlık bence bir hayat meselesidir. Millet ve memleketin menfaati icabettiği takdirde insanlığı teşkil eden milletlerden her biriyle medeniyet icabı olan dostluk ve siyaset münasebetlerini büyük bir hassasiyetle takdir ederim. Ancak benim milletimi esir etmek isteyen herhangi bir milletin de bu arzusundan vazgeçinceye kadar amansız düşmanıyım".***
>
> ***Mesela: Genel savaş dünya üzerinde patladığı zaman coğrafî durum, tarihi olaylar ve denge siyaseti koşutları altında tarafsızlık mümkün olmadığından Almanların bulunduğu zümreye dahil olduk. Almanlarla dost olduk. Almanlar, memleketimize, ordumuza ve hükûmetimize***

kadar girdiler. Bunların hepsini hoş gördük; Fakat Almanlardan bazıları onurumuzu ve bağımsızlığımızı ihlal edici tavır almağa başladıkları dakikadan en evvel ve hemen, hiçbir kayıt ve şarta bakmaksızın ruhen ve fiilen isyan ettim".

Atatürk sözlerine şöyle devam ediyor. *" Harbin sonuçlarının bizim için elemli olacağını tahmin ediyordum. Fakat İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların bizim için elemli olabilecek bu sonucu, memeleketimizi parçalamak ve milletimizi rezil ve hor görerek vahşi hayvan sürüsü haline sokmağa çalışacak kadar ileri götüreceklerini düşünemiyordum. Herhalde mağlup olursak cezasız ve zararsız bırakılmıyacağımıza şüphe etmiyordum. Fakat insaniyet, medeniyet ve adalet düsturlarının savunucusu olmakla tanınan bu milletlerin hükûmet adamları, ne zihniyet ve fıtratta olurlarsa olsunlar, herhalde Türkiye'nin ve Türkiye halkının tarihini, haysiyetini ve mevcudiyetini, istiklâlini yıkmak gibi boş bir teşebbüse girişmeyeceklerini zannediyordum".*

Atatürk bu kanaatine rağmen hayretle gerçeği gördüğünü milleti imhaya karar verilmiş olduğunu anladığını, günlerce düşündükten sonra Anadolu'ya geçmeye karar verdiğini anlatır.

Bununla beraber, bağımsızlık mücadelesine giriştiği yıllarda bile 1921'de TBMM ikinci toplanma yılını açarken *" Meclisimiz ve meclisimizin hükûmeti savaşçı ve maceraperest olmaktan uzaktır. Tersine sulh ve selameti tercih eder. Bilhassa insanî, medenî ideallerin hasıl olmasına fevkalade taraftardır. İşte bu esaslar dairesinde gerek doğu ve gerek batı alemleriyle daima iyi münasebet ve dostluk noktaları ararlar"* demiştir.

Yine Lozan görüşmeleri sırasına dönelim. Atatürk, 1922'de TBMM, üçüncü toplanma yılını açarken;

> ***"İnsanlığın halen sahip olduğu medeniyetin milletlerarası münasebetlerde ortaya attığı ve en yüce, en temiz hareket ve fikirlerin bir özü demek olan her milletin kendi mukadderatına kendisinin hakim olması hakkını biz yeryüzünde yaşayan milletlerin cümlesine tanıyoruz, bizim de hakkımızın kayıtsız şartsız tanınmasını talep ediyoruz"*** demiştir. İşte bu aşamada O'na göre " ***Yeni Türkiye'nin ve Yeni Türkiye halkının, artık kendi varlık ve mutluluğundan başka düşünecek bir şeyi yoktur. Başkalarına verecek bir zerresi kalmamıştır!***

Bu düşüncelerle çağdaşlaşma yolunda ilk adımı başaran Atatürk'ün, ikinci büyük adımı, halkı çağdaş dünyaya hazırlamak olmuştur. 28 Ağustos 1925'de İnebolu'da halk ile sohbet ederken onlara şöyle hitap ettiğini görüyoruz:

> ***"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkı medenîdir. Tarihinde medenidir, hakikatte medenidir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı, aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medenî olduğunu göstermek mecburiyetindedir".***

Bu noktada şu soruları soralım. Atatürk'ün Türk halkına bakışı nasıldı? Ona göre Türk halkı kimdi? Bu soruların yanıtlarını onun 1 Mayıs 1920 yılında TBMM'de yaptığı konuşmasında buluyoruz. Şöyle diyor:

> ***"Yüce meclisimizi teşkil eden kişiler yalnız Türk değildir, yalnız çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep İslamî unsurlardır. Samimi bir topluluktur.***

Bundan dolayı bu yüce heyetin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve canını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir İslamî unsura bağlı değildir. İslamî unsurlardan oluşmuş bir kitleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan, hudut meselesi tayin ve tesbit edilirken, millî hududumuz İskenderun güneyinden geçer, doğuya uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi Kerkük'ü içine alır. İşte millî hududumuz budur dedik. Halbuki Kerkük kuzeyinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları ayırt etmedik. Dolayısıyla muhafaza ve müdafaasıyla uğraştığımız millet tabii ki bu unsurdan ibaret değildir. Muhtelif İslamî unsurlardan oluşmaktadır. Bu topluluğu teşkil eden her İslam unsuru, bizim kardeşimiz ve menfaatleri müşterek vatandaşımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasların ilk satırlarında bu muhtelif İslamî unsurlar ki : Vatandaştırlar, birbirlerinin her türlü hukukuna, ırkî, sosyal, coğrafî hukukuna daima riayetkar olduğunu tekrar teyit ettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik. Bundan dolayı menfaatlerimiz ortaktır.

1923 yılında Balıkesir'de yaptığı bir konuşmada ise, çiftçi, sanatkar, işçilerden son olarak da aydınlar ve ilim adamlarından söz ederek, ***" Bu aydınlar ve ilim adamlarımının üzerine düşen vazife, halkın içine girerek onları aydınlatmak ve yükseltmek ve onlara ilerleme ve medenileşmede rehber olmaktır. İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Dolayısıyla çeşitli meslek erbabının menfaatleri diğerlerine karışmış olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkanı yoktur ve tamamı halktan ibarettir"***. demiştir.

O'na göre;

> ***"Türkiye halkı, ırken veya dinen ve kültürel açıdan birleşmiş, birbirine karşı karşılıklı hürmet ve ortak menfaatleri olan bir toplumdur. Bu toplumda ırkî hukuka, toplumsal hukuka ve yerel şartlara riayet, iç politikamızın esas noktalarındandır".***

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Atatürk çok iyi bir tarih bilgisine sahipti. Hayatının her devresinde tarih okumuştu. Tarih, kanunlaştırmak istediği meseleler için dayanak noktası oluşturmuş, tarihten deliller getirirek, ikna edici örnekler vermiş, sonuçlarını göstermiştir. Sözgelişi; ne tarihte ve ne de o dönemde siyasî hayat için halifeliğin büyük bir rolü olmadığını biliyordu. O, Türk halkını bir araya getirerek bu devleti kurdu. Panislamlığın, Pantürkçülüğün birer hayal olduğunu ve tarihte asla tahakkuk etmemiş olduğunu anlamıştı.

1 Aralık 1921'de

> ***"Büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekar insanlardan değiliz. Büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garazını, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine çektik. Biz Panislamizm yapmadık. Belki yapıyoruz, yapacağız dedik. Düşmanlar da yaptırmamak için bir an evvel öldürelim dediler. Panturanizm yapmadık. Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik ve yine öldürelim dediler. Bütün dava bundan ibarettir. Bütün dünyayı telaşa veren meflum bundan ibarettir. Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız meflumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan baskısını çoğaltmaktansa haddi***

tabiiye, haddi meşrua dönelim. Haddimizi bilelim. Biz hayat ve istiklâl isteyen milletiz ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı harcarız."

sözleriyle bu görüşünü açık bir şekilde ifade etmiştir.

O, hayaller ve imparatorluklar peşinde gitmeği asla istemedi ve böyle hayalleri ulusuna asla telkin etmedi.

Halifeliğin kaldırılması aşamasında, düşüncelerini Büyük Nutku'nda anlatırken, İngiliz tarihçilerinden Wells'in 1921yılında yayımlanan eserinden alıntılar yapar ve Wells'in eserinde yer alan "Dünya tarihinin gelecekteki safhası başlığı altındaki görüşlerinden bahseder. Wells'in "bütün hakimiyetler tek bir hakimiyet içinde eritilmezse, milletlerin üstünde bir kuvvet meydana çıkmazsa, dünya mahvolacaktır ve gerçek devlet, çağdaş hayat şartlarının bir zaruret haline getirdiği birleşik dünya devletinden başka bir şey olamaz. Saldırgan bir dış siyaset geleneğine sahip olan devletlerin, birleşik bir dünya devleti tarafından güçlükle temsil edilebileceğini belirttiğini söyleyen Atatürk, İngiliz tarihçinin "Avrupa ve Asya'nın felaketleri ve ortak ihtiyaçları, belki dünyanın bu iki parçasındaki milletlerin bir dereceye kadar birleşmesine yardım edecektir, olabilir ki, dünya ölçüsünde bir birleşmeye gidilmeden önce, bir sıra bölgesel birleşmeler yapılabilir" şeklindeki düşüncelerini de kaydedeyim der ve tarihçinin görüşlerini şöyle değerlendirir:

"Bütün insanlığın görgü, bilgi ve düşüncede yükselip olgunlaşması, Hristiyanlığı, Müslümanlığı, Budizmi bir yana bırakarak basitleştirilmiş ve herkes için anlaşılacak duruma getirilmiş saf ve lekesiz bir dünya dinin kurulması ve insanların şimdiye kadar kavgalar, çirkeflikler, kaba istek ve iştahlar arasında bir sefalethanede yaşamakta olduklarını kabul ederek, bütün vücutları ve ze-

kaları zehirleyen zararlı tohumları yok etmeye karar vermesi gibi şartların gerçekleşmesini gerektiren birleşik bir dünya devleti kurma hayalinin tatlı olduğunu inkar edecek değiliz " *diyerek sözlerine şöyle devam eder.* ***"Türkiye'ye musallat olmamak şartıyla, hilafetçileri ve panislamizm taraftarlarını memnun etmek için bu tasavvur ve tahayyul bir dereceye kadar bizde de tasvir edilmişti***

diyerek ortaya atılan görüşü açıklar:

"Avrupa'da, Asya'da , Afrika'da ve diğer kıtalarda yaşayan Müslüman toplumları, gelecekte herhangi bir gün kendi irade ve arzularını kullanacak bir güç ve özgürlüğe kavuşurlar ve o zaman luzumlu ve yararlı görürlerse, çağın gereklerine uygun bir takım uyuşma ve birleşme noktalarını bulabilirler" .

Atatürk, bu görüşü şöyle değerlendiriyor:

"Şüphesiz, her devletin, her toplumun birbirinden karşılayabileceği ihtiyaçları vardır. Karşılıklı çıkarları olacaktır. Tasarlanan bu bağımsız İslam devletlerinin yetkili temsilcileri bir araya gelip bir kongre yaparlar ve falan ve filan islam devletleri arasında şu veya bu ilişkiler kurulmuştur. Bu ortak ilişkileri korumak ve bu ilişkilerin gerektirdiği şartlar içinde birlikte hareket sağlamak için, bütün İslam devletlerinin temsilcilerinden kurulu bir meclis oluşturulacaktır. Birleşmiş olan İslam devletleri bu meclisin başkanı tarafından temsil edilecektir. Derlerse ve isterlerse işte o zaman o "birleşik İslam devletine hilafet ve ortak meclis başkanına da halife unvanı verirler. Yoksa herhangi bir İslam devletinin bir kişiye bütün İslam dünyasının işlerini yönetme ve yürütme yetkisini

vermesi akıl ve mantığın hiçbir zaman kabul edemeyeceği bir durumdur".

İngiliz tarihçinin eserinden yola çıkarak hilafet bağlamında getirdiği açıklama oldukça akılcıdır. Bu açıklamaları arasından böyle bir görüşü açıklamaya "Türkiye'ye musallat olmaması şartıyla başladığını hatırlayalım. Bundan sonraki açıklamalarındaki noktaları saptarsak, toplumların birbirlerine ihtiyaçları olduğu, karşılıklı çıkarları olduğu, bu sebeple devletlerin çağın koşullarına uygun birtakım uyuşma ve birleşme noktalarını bulabileceğini onaylar. Ancak böyle bir tasarıda yer alan devletleri, kendi irade ve arzularını kullanacak güç ve özgürlüğe sahip bağımsız devletler olarak saptar ve devletlere gerekli ve yararlı görürlerse bir birleşmede yer verir.

29 Ekim 1923'de bir Fransız gazeteciye verdiği demeçte Mustafa Kemal Atatürk'ün Avrupa'ya bakışını görebiliyoruz, şunları söylüyor:

"Şu bilinsin ki, biz ecnebilere karşı herhangi hasmane bir his beslemediğimiz gibi, onlarla samimi münasebatta bulunmak arzusundayız. Türkler bütün medeni milletlerin dostlarıdır. Ecnebiler memleketimize gelsinler; bize zarar vermemek, hürriyetlerimize müşkilat çıkartmamak şartıyla burada daima hüsn-ü kabul göreceklerdir. Memleketler muhteliftir. Fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegane medeniyete iştirak etmesi lazımdır.

Osmanlı imparatorluğunun sükutu, batıya karşı elde ettiği zaferlerden çok mağrur olarak, kendisini Avrupa milletlerine bağlıyan rabıtaları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi, bunu tekrar etmeyeceğiz.

Bu maksatlardan, Fransa'da pek büyük memnuniyetlerle malum olacak şey, siyasetimizin, ananelerimizin,

menfaatlerimizin bizi fikir ve temayül itibarıyla bir Avrupa Türkiyesi, daha doğrusu batıya yönelmiş bir Türkiye arzu etmeğe meylettirmesi olacaktır. Şüphe mi ediyorsunuz? Fakat siz, tarihimizi dikkate almalısınız.

Türklerin asırlardan beri takip ettiği hareket, devamlı bir istikameti muhafaza etti. Biz daima doğudan batıya doğru yürüdük. Eğer bu son senelerde yolumuzu değiştirdikse, itiraf etmelisiniz ki, bu bizim hatamız değildir. Bizi siz mecbur ettiniz. Ricat, arızi ve gayri ihtiyari oldu. Fakat vücutlarımız doğuda ise fikirlerimiz batıya doğru müteveccih kalmıştır.

Memleketimizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye'de çağdaş, batılı bir hükûmet meydana getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de batıya yönelmemiş millet hangisidir? Bir istikamette yürümek azminde olan ve hareketinin ayağında bağlı zincirlerle engellendiğini gören insan ne yapar? Zincirleri kırar, yürür.

Gelişen olayların Türkiye'yi bağımsızlık mücadelesine ittiğini kaydeden Atatürk, *bundan sonra memleketimize gelecek ecnebiler, samimiyetle bizi hükm-ü esaretlerine almaktan feragat ederlerse hüsn-ü kabul göreceklerini ifade ettikten sonra, "Evvelce Türkiye'de ecnebi teşebbüslerinin, ecnebi maksatlarının bize telkin ettiği endişeler kamilen yok olmuş değildir. Eğer bazen ihtiyatlı davranıyorsak, aşırı şüpheci davranıyorsak, bize çok pahalıya malolan hürriyetimizi kaybetmek hususundaki korkumuzdandır. Bu hürriyetin bir küçük kısmını sakat etmektense, hepsini birden feda etmeği tercih ederiz"* demiştir.

1923 yılında Atatürk'ün Konya'da gençlerle yaptığı söyleşide şu düşüncesine yer verdiğini görüyoruz:

"Aydınlarımız, milletimizi en mutlu yapayım der. Başka milletler nasıl olmuşsa onu da aynen öyle yapalım der. Ama düşünmeliyiz ki, böyle bir teori hiçbir devirde başarılı olmuş değildir. Bir millet için saadet olan bir şey, diğer millet için felaket olabilir. Aynı sebep ve şartlar birini mutlu ettiği halde diğerini bedbaht edebilir. Onun için millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden, keşiflerinden, gelişmelerinden istifade edelim, ama unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz".

Atatürk, 1928 yılında verdiği bir demeçte Türk demokrasisi hakkında görüşünü şöyle dile getirmiştir:

"Fransa İhtilali bütün dünyaya hürriyet fikrini aşılamıştır ve bu fikrin halen esas ve kaynağı bulunmaktadır. Fakat o tarihten beri insanlık ilerlemiştir. Türk demokrasisi Fransa İhtilali'nin açtığı yolu takip etmiş, lakin kendisine has özellikler geliştirmiştir. Zira her millet inkılabını sosyal çevresinin baskı ve ihtiyacına tâbi olan hal ve vaziyetine ve bu ihtilal ve inkilâbın meydana geldiği zamana göre yapar.. Her ne kadar milletlerin ve demokrasilerin işbirliği etmeleri lazım ve mümkünse de, iş ortaklığı ancak bir tek gayeye, yani barışa yönelik ise mümkün ve faydalı olur. Bu noktayı idrak etmeyenler vücuda getirdiğimiz eser hakkında bir fikir ve hüküm veremezler".

Tarihte, üç kıtada devletler kurarak yüzyıllarca varlığını sürdürmüş olan Türkler, oluşturdukları siyasî kuruluşlar içinde çok çeşitli unsurlarla kaynaşarak yaşadılar. Asya'da olduğu kadar, Doğu, Güneydoğu ve Orta Avrupa'da siyasî varlık gösterdiler. Hunlar Asya'da ilk kez ortaya çıktıklarında batıda

Roma Cumhuriyeti çatırdamaya başlıyor, I.yüzyıla diktatör idaresinde imparatorluk olarak giriyordu. IV.yüzyılda Hunların Karadeniz'in kuzeyinde görünmeleri ise Roma İmparatorluğu'nun sonunu belirleyen bir dönemin habercisi oldu. Roma için Avrupa'da kuzey sınırlarının ötesindeki topluluklar barbarlardı. Hunların Avrupa'ya girişi, Barbarların göçüne, Germenlerin yer değiştirmesine dolayısıyla Roma'nın çöküşüne, Avrupa'da yepyeni bir siyasî coğrafyanın oluşmasına neden oldu.

Bu bir başlangıçtı. Doğu, güneydoğu ve Orta Avrupa IV.yüzyıldan XIII.yüzyıla kadar Avarlar, Macarlar, Bulgarlar, Peçenek, Uz ve Kuman gibi çok çeşitli Türk kitlelerine ev sahipliği yaptı.Onlarla karıştı, kaynaştı. Türkler, sadece Karadeniz'in kuzey düzlüklerinden değil, XI.yüzyıldan itibaren Anadolu'dan ikinci Roma'ya girdiler. XIV.yüzyıldan itibaren Avrupa topraklarında at koşturuyorlardı. Atatürk'ün de belirttiği gibi Türklerin hareketi hep batı yönünde oldu. Osmanlı Devleti Orta Avrupa'ya kadar hakim duruma geldi ve gücünün etkisiyle Avrupalı tüccarlara birer hediye sunar gibi ticari ayrıcalıklar tanıdılar. Dönemin en çağdaş hükümdarı II.Mehmet, imparatorluğun mali işlerini Napollili bir Yahudi olan Yakup Paşa'ya bırakmaktan, Galata'da Floransalıların ziyafetlerine katılmaktan çekinmiyordu. 1555'de Busbek "Dünyada hiçbir millet Türkler kadar faydalı bir icadı benimsemekte gönüllü değildir diye yazmıştır.

Ancak XVI.yüzyıl ikinci yarısında Osmanlı kültürü klasizmini yarattı, bir başka deyişle kalıplaştı, değişim ve yeniliğe duyarsızlaştı. 1699'da uğranılan kayıplar, Osmanlı'yı yeni bir uyanışa sevketti. Artık batı reddedilmiyordu, XVIII.yüzyıl, Osmanlı Devleti için ıslahata ayak uydurma, batıyı öğrenmeye çalıştığı bir dönemin başlangıcı oldu.

Fakat aynı yüzyıl, Avrupa için yeni çağın, yeni bir uyanışın

ışıklar yüzyılının aydınlanma çağının başlangıcıydı. Avrupa halkları özgürlük, eşitlik, ulusculuk, demokrasi, laiklik fikirleri ile tanışmışlardı. Hatta bu yüzden birbirleriyle savaşıyorlardı. Avrupa'da yeşeren bu fikirler, toplumların sınıfsal ayrılık ve aykırılıklarının doğal bir sonucu, bir refleksdi. Bununla beraber, Fransa ve Portekiz hariç Cumhuriyet rejimi yerine monarklar idareyi elllerinden bırakmıyor, aydın monarklar olarak, statülerini korumaya çalışıyorlardı.

Esasen amaç emperyal devletlerinin ekonomik çıkarlarıydı. Avrupa'da ulusculuk sorunu yoktu. Amerika bu kavramı bir sembol olarak ilk önce kendine has özümsemiş, bir Amerikan toplumu yaratmıştı. Avrupa ise bu kavramı bir imparatorluğu tarihe gömmek için kullandı. Ne Selçuklular döneminde, ne Osmanlı halkı arasında ayırım söz konusuydu. Onlar sadece geniş topraklara hükmediyorlardı. Halk arasında kimlik kaygıları yoktu. Ama Batıdan esen ulusculuk rüzgarı Osmanlı'nın yüzüne tokat gibi çarptı. XIX.yüzyıl son yarısında yetişen aydınlar için bu konu yeni yeni tanıştıkları bir kimlik gerilimi yaratıyordu. Türkçülük, Osmanlıcılık, İslamcılık nereye aittiler. Fakat, zaman çok dardı. Avrupa'daki topraklar yeni millî devletlerin kuruluşuyla birer birer elden çıkıyordu. Biz ulusal kimliğimizi arıyor, bu kaostan Türkiye Cumhuriyeti Devleti kimliği ile çıkıyorduk. Başarmıştık. Bize öğretilen, yada öğrenmek zorunda olduğumuz ulusal kimliğimize kavuşmuştuk.

Son 50 yılımıza bir bakalım, yukarıda Atatürk'ün Türk halkına Türkiye'ye, Avrupa'ya çağdaş bakış açılarını tesbit etmeye çalışmıştık. Bu açıdan baktığımızda rasyonel bir devlet yapısının oluşturulmasında Atatürk'ün işaret ettiği hedeflere bazen el yordamıyla, bazen onun deyimiyle ***çocuk gibi aldanışlarla*** [*]yürümeye çalıştık.

Atatürk, bir lider olarak Türk ulusuna onurunu iade etmiştir. Sorunlarımızı ulusal bütünlüğümüze zarar vermeden, ol-

gunlukla, ve zaman kaybetmeden aşmalıyız. Hayat duruşumuzu çağdaş dünyada demokratik davranışlarımızla belirginleştirmeliyiz. Atatürk hedef göstermiştir. O da çağdaşlaşmadır. Uygar dünyada onurlu bir duruşla yer almaktır. Tarih, hiçbir millete bu milletin sahip olduğu kadar milyonlarca sayfalık bir geçmiş bırakmamıştır. Bu büyük bir sorumluluktur, büyük bir avantaj ve o kadar da dezavantajdır. Onurumuzu tarihin sayfalarına iteleyip, unutmayalım. Müzakere masalarında onurumuzla mücadele edelim. Bir ülkenin müzakere gücü doğrudan ekonomik ve askeri gücüne bağlıdır. Ancak bu noktada önemli olan o masada müzakereci ve konuyu tartışabilecek alt yapıya sahip bireylerin bulunmasıdır. Bu da bir eğitim meselesidir. Bilgi toplumunun en önemli ögesinin sermayeden çok, yetişmiş insan potansiyeli olduğu kesindir. Yetişmiş insan, yalnız eline diplomasını almış, dil bilen insan değil, aynı zamanda çok boyutlu, bütünsel bakabilen, bağımsız düşünebilen, düşüncesini doğru ifade edebilen, özgüvenli, yaratıcı, çağdaş ve evrensel değer yargılarına sahip insan demektir. Bugün gelişmiş toplumların ana hedefi ve rekabet alanı yetişmiş insan gücünü elinde bulundurmadır.

Bu toprakları güçlükle elimizde tutuğumuzu tekar hatırlayalım. Burada tutunabilmek için XI.yüzyıldan beri mücadele veriyoruz. Fransızlar, Almanlar, İngilizler bugünkü toprakları için bu kadar mücadele etti mi, hayır, ama aralarında da oldukça çok çatışma çıktı. Son olarak geçtiğimiz asırda XX.yüzyılda dünyaya iki büyük savaş armağan ettiler, sonuncusu 50 milyon insan hayatına mal oldu. Avrupa'yı derinden yaralayan bu son çatışma, (Atatürk'ün İngiliz tarihçiden örnek verdiği gibi) Avrupalı aydınların o zamana göre tatlı bir hayal olarak öngördüğü birleşik devletler projesini birden bire hayatın içine itti. Avrupalı devletler yüzyıllardır süren çatışmaları, köklü düşmanlıkları bir kenara bırakarak ortak çıkarlar için bir araya

gelmeye başladılar. Yaklaşık yarım yüzyıldır Avrupa'nın bütünleşmesi süreci yaşanmaktadır. Bu durumun Avrupa halkı beyninde önemli etkileri olmuş, güçler dengesi değişmiş, hükûmetler mutlak ulusal egemenlik çağının artık geride kaldığına hükmetmişlerdir. Avrupa yüzyılların sorununa bütünleşmek suretiyle çözüm bulmuş görünmektedir.

Başta da belirttiğimiz gibi XI.yüzyıldan beri mücadele ediyoruz. Asırlardır bu toprakları kime karşı korumaya çalıştık. Doğuda Moğollara, İran'a, batıda Doğu Roma'ya Latinlere ,Papalığa, Haçlılara, Kutsal Roma Germen İmparatorluğuna, Ruslara, Macarlara, Sırplara, Bulgarlara, Fransa'ya, İngiltere'ye, Almanya'ya, İtalya'ya ve hatta kendi kendimize;Timur'a, Karamanlılara, Akkoyunlulara, Memluklere, sürekli savaştık. Aşağı yukarı 9-10 asırdır bu böyledir.

Türkiye, Avrupa'nın olduğu kadar Ortadoğu'nun da parçasıdır. Her bakımdan zengin olan bu topraklar, stratejik önemini tarihin her döneminde korumuştur. Türkiye, genç, dinamik bir yapıya sahiptir. Türk halkı herşeye rağmen 9-10 asırdır birbiriyle barışık yaşamıştır, bağımlı yaşamayı ise her zaman reddetmiştir. Akılcı olmak, sahip olduğumuz değerlerin kıymetini bilmek gerekmektedir.

Atatürk için her hareketimize bilimsel düşünce, bütün kültüre şekil veren temel prensip ve bir hayat görüşü olarak hakim olmalıdır. Batı medeniyeti, bu insani üniversel prensibin mahsulü olduğu için birdir. Bunun içindir ki o, devlet ve cemiyet hayatında, dünyevi yaşayışımızda, mistik ve ilahi temele dayanan her türlü müessesenin hakimiyetine son vermedikçe çağdaşlaşmanın mümkün olmadığına inanıyordu.

Mustafa Kemal Atatürk, çağının önünde koşmaktaydı. Bu yüzden, Rooswelt, Avrupa'nın en büyüğü kim diye Rus elçisine sorduğunda, yanıt boğazın gerisinde Ankara'da oturuyor olmuştur. Atatürk'ün vefatı münasebetiyle bir İngiliz gazeteci

"Bugünkü Avrupa'nın en muktedir devlet adamıdır" tanımlamasını yapmıştır. Atatürk, çağdaş bir Avrupalıydı, salt kendi ulusunun değil tüm insanlığın mutluluğunu gözetmekteydi, bu yüzden barış taraftarıydı, bağımsızlık taraftarıydı, cumhuriyet taraftarıydı.

Dinamik bir ideoloji olan çağdaşlaşmada aklın ve bilimin yol göstericiliğine inandı ve aklın bilimin rehberliğini ilke edinmiş olanları, manevi mirasıcısı olarak kabul etti.

Sonuç olarak; Atatürk'ün 1924'de Dumlupınar'da ;

" Asırlardan beri Türkiye'yi idare edenler çok şeyler düşünmüşlerdir. Fakat yalnız bir şeyi düşünmemişlerdir. Türkiye'yi. Bu düşüncesizlik yüzünden Türk vatanının, Türk milletinin duçar olduğu zararları ancak bir tarzda telafi edebiliriz. O da artık Türkiye'de Türkiye'den başka bir şey düşünmemek. Ancak bu zihniyetle hareket ederek her türlü selamet ve saadet hedeflerine vasıl olabiliriz" sözlerini ve yakın tarihi daima hatırlamalıyız.

BİBLİYOGRAFYA

Abadan, Y., "Tanzimat Fermanının Tahlili", *Tanzimat I. İstanbul 1940*

Adıvar, Halide., *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul 1962.

Ağaoğlu, Samet., *Kuva-yı Millîye Ruhu*, İstanbul 1944.

Akarsu, Bedia., *Atatürk Devrimi ve Yorumları,* Ankara 1969.

Akçura, Yusuf., *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri,* Ankara 1985.

Akşin, Sina., *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1976.

Aktepe, Münir., *Patrona Halil İsyanı*, İstanbul 1958.

Akyüz, Yahya., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara 1975.

Altay, Fahrettin., *On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İstanbul 1970.

Altundağ, Şinasi., Mehmet Ali Paşa mad., *İA* (İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı yay.,).

Apak, Rahmi., *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990.

Aralov, S. I., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul 1967.

Arıburnu, Kemal., *Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri,* Ankara 1951.

Arıkan, Zeki., *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 - 8 Eylül 1922),* Ankara 1989.

Armaoğlu, Fahir., *Siyasî Tarih 1789 - 1960*, Ankara 1975.

Aşkun, Vehbi Cem., *Sivas Kongresi,* İstanbul 1963.

Atadan, Makbule., **A***ğabeyim Atatürk,* Der. Şemsi Belli, Ankara 1959.

Ataöv, Türkkaya., *The Armenians in the Late Ottoman*, Ankara 2001.

Atatürk İle Yazışmalar, c.I (1920-1923), Yay. Bilâl Şimşir, Ankara 1981.

Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi. Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri (9-11 Kasım 1967), Ankara 1972.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Ankara 1981.

Atatürk Yolu, (Prof. Dr. T. Feyzioğlu koordinatörlüğünde Prof. Dr. M. Aysan, Prof. Dr. H. Eroğlu, Prof. Dr. İ. Giritli, Prof. Dr. M. Gönlübol tarafından hazırlanmıştır.) Atatürk Araştırma Merkezi yay. Ankara, 1987.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal., *Nutuk-Söylev*, 3 c., 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Atatürk, Kemal., *Nutuk 1919-1927,* Bugünkü Dille, Sadeleştiren Zeynep Korkmaz, Ankara 2002.

Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, c.I-II, Ankara 1978.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.I-XI, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998-2003.

Atatürk'ün Millî Politikası, 1919-1923 Dönemine İlişkin 100 Belge, Yay. Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I-III, V, Ankara 1961-1972.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri c.IV (1917-1938), Ankara 1964.

Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, 2 c., Yay. Kâzım Öztürk, Ankara 1990.

Atatürkçü Düşünce, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 1992.

Atatürkçülük, (Atatürk ve Atatürkçülüğe ilişkin Makaleler) İkinci kitap, İstanbul, 1988.

Atatürkçülük, (Atatürkçü Düşünce Sistemi), Üçüncü kitap, İstanbul, 1984.

Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi yayını, sayı: 37, Ankara, 1990.

Atay, Falih Rıfkı., *Atatürk'ün Hatıraları (1914-1919),* Ankara 1965.

Atay, Falih Rıfkı., *Çankaya*, İstanbul 1969.

Ateş, Nevin Yurtsever., *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,* İstanbul 1994.

Aybars, Ergun., *İstiklâl Mahkemeleri*, 2 c., İzmir 1988.

Aybars, Ergun., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir 1984.

Aydemir, Şevket Süreyya., *Tek Adam*, 3 c., İstanbul 1963-1964.

Aydemir, Şevket Süreyya., *İkinci Adam,* 3 c., İstanbul 1968.

Aysan, Mustafa., *100. Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomik Politikası,* İstanbul 1980.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Millîye Hatıraları (1919-1920), Yay. Şerafettin Turan, Ankara 1967.

Başar, Ahmet Hamdi., *Atatürk'le Üç Ay*, İstanbul 1945.

Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi, Cilt 3, İstanbul 1975.

Bayar, Celâl., *Ben de Yazdım,* 8 c., İstanbul 1965-1972.

Baydar, Mustafa., *Atatürk ve Devrimlerimiz,* Ankara 1963.

Baykal, Bekir Sıtkı., *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara 1974.

Baykal, Bekir Sıtkı., *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara 1974.

Baytok, Taner., *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı,* Ankara 1970.

Bayur, Yusuf Hikmet., *Atatürk Hayatı ve Eseri,* Ankara 1963.

Bayur, Yusuf Hikmet., *Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası,* Ankara 1973.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Ankara 1973.

Bıyıklıoğlu, Tevfik., *Atatürk Anadolu'da (1919-1921),* Ankara 1959.

Bıyıklıoğlu, Tevfik., *Trakya'da Millî Mücadele,* 2 c., Ankara 1955.

Bilici, Faruk., *XIV.Louis ve İstanbul'u Fetih Tasarısı, Louis XIV et son Projet de Conquete d'Istanbul,* TTK, Ankara 2004, s.2-4.

Bilsel, Cemil., *Lozan,* 2 c., İstanbul 1933.

Boratav, Korkut., *Türkiye'de Devletçilik,* İstanbul 1974.

Bozkurt, Gülnihal., "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", *Atatürkçü Düşünce,* Atatürk Kültür, Dil veTarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi yay. 1992, s. 609-618.

Bozkurt, Mahmut Esat., *Atatürk İhtilâli,* İstanbul 1967.

Bozok, Salih-Cemil Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında,* İstanbul 1985.

Budak, H. Ömer., *Sevr Paylaşımı,* Ankara 2002.

Cebesoy, Ali Fuat., *Millî Mücadele Hatıraları,* İstanbul 1953.

Cebesoy, Ali Fuat., *Moskova Hatıraları,* İstanbul 1956.

Cevizoğlu, Hüseyin., *Atatürkçü Düşünce ve Sonuçları,* Ankara, 1982.

Çağdaşlaşmanın Işığında Atatürk, Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul 1983.

Çalık, Ramazan., *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları,* Ankara 2000.

Çavdar, Tevfik., *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzarai Umumiye,* İstanbul 1971.

Çerkes Ethem, *Çerkes Ethem'in Hatıraları,* İstanbul 1962.

Çoker Fahri., *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve I. Dönem TBMM 1919-1923,* 3 c., Ankara 1994-1995.

Çoker Fahri., *Türk Parlamento Tarihi, TBMM IV. Dönem 1931-1935,* 2 c., Ankara 1996.

Davison, Roderic H., "Küçük Kaynarca Antlaşmasının yeniden tenkidi", *TED,* sayı 10-11, İstanbul 1981.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Ankara 1986.

Driault, E., *Şark Meselesi,* trc. Mehmed Nafiz, İstanbul 1328.

Doğan, Avni., *Kurtuluş Savaşı ve Sonrası,* İstanbul 1964.

Doğramacı, Emel., *Türkiye'de Kadın Hakları,* Ankara 1982.

Dursunoğlu, Cevat., *Millî Mücadelede Erzurum,* Ankara 1946.

Duru, Orhan., *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları,* İstanbul 1978.

Eliçin, Emin Türk., *Kemalist Devrim İdeolojisi,* İstanbul 1970.

Enginsoy, Cemal., "*Atatürk'te İnsan Sevgisi*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. II, sayı: 4, Kasım 1985, s. 85-96.

Eren, Cevat., Tanzimat mad., *İA.*

Eren, Cevat., Selim III. mad., *İA.*

Erenli, Mustafa., "Atatürk ve Havacılık", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* c. II, sayı: 4, Kasım 1985, s. 215-244.

Ergil, Doğu., *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi,* Ankara 1981.

Erikan, Celâl., *Atatürkçülük,* Ankara 1974.

Erim, Nihat., *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri,* Ankara 1953.

Erman, Azmi Nihat., *İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri,* İstanbul 1971.

Eroğlu, Hamza., "İsmet İnönü ve I. ve II. İnönü Muharebelerinin İçerde ve Dışarda Etkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* c. II, sayı: 4, Kasım 1985, s. 65-84.

Eroğlu, Hamza., *Türk Devrim Tarihi,* Ankara, 1981.

Eroğlu, Hamza., *Atatürk ve Cumhuriyet,* Ankara, 1989.

Erol, Mine., *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi,* Giresun 1972.

Evans, Laurence., *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924),* Çev. Tevfik Alanay, İstanbul 1972.

Gaulis, Berthe Georges., *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği,* Çev. Cenap Yanansay, İstanbul 1981.

Gencer, Ali İhsan – Sabahattin Özel, *Türk İnkılâp Tarihi,* İstanbul 1991.

Giritli, İsmet., "Atatürk Cumhuriyeti'nin Laiklik İlkesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* cilt II, sayı: 4, Kasım 1985, s. 55-64.

Giritli, İsmet., *Atatürkçülük İdeolojisi,* Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 6, Ankara, 1988.

Giritli, İsmet., *Kemalist Devrim İdeolojisi,* İstanbul 1980.

Gökbilgin, Tayyib., *Millî Mücadele Başlarken,* 2 c., Ankara 1959-1965.

Gökbilgin, M.T. Tanzimat mad., İA

Gönlübol, M., Sar, C., *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919 - 1938),* Ankara, 1990.

Günal, Zerrin., "Cumhuriyetin 80.Yılında Üniversitelerde Tarih Bölümleri, Sorunlar, Öneriler", *Cumhuriyetin 80.Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri,* İstanbul 2004, s.233-248.

Günal, Zerrin., "Mustafa Kemal Yolu-25 Nisan 1915-57 nci Alayın Son Yolculuğu", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl:3, Sayı: 6, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s.35-42.

Gürün, Kamuran., *Ermeni Dosyası,* Ankara 1983.

Ilgar, İhsan., *Çanakkale Savaşları 1918,* Ankara, 1985.

Irmak, Sadi., *Atatürk Devrimleri Tarihi,* Ankara 1981.

İğdemir, Uluğ., *Atatürk'ün Yaşamı,* I. cilt, 1881 - 1918, Ankara, 1988.

İlhan Suat., "Atatürkçülük", *Atatürk Araştırma Dergisi,* c. VI, sayı: 18, 1990, s. 459-472.

İnal, İbnülemin M. Kemal., *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,* İstanbul, 1940-1953.

İnan, Afet., *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması,* Ankara 1963.

İnan, Afet., *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923,* Ankara 1982.

İnan, Afet., *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları,* Ankara 1969.

İnan, Afet., *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler,* Ankara, 1981.

Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001 Bildiriler, İstanbul 2001.

Jaschke, Gotthard., *Yeni Türkiye'de İslâmlık,* Çev. Hayrullah Örs, Ankara 1972.

Kansu, Mazhar Müfit., Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, 2 c., Ankara 1966-1968.

Kaplan, M.,- İ. Enginün – B. Emil, - N. Birinci, A.Uçman, *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal,* I, İstanbul, 1981.

Karabekir, Kâzım., *İstiklâl Harbimiz,* İstanbul 1960.

Karacan, Ali Naci., *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa,* İstanbul 1943.

Karal, Enver Ziya., *Osmanlı Tarihi,* c. VI-VIII, Ankara 1983.

Karal, E.Z., "Tanzimattan evvel Garplılaşma hareketleri", *Tanzimat I,* İstanbul 1940, s.24-27.

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat,* TTK, Ankara 1985.

Kili, Suna., *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli,* Ankara 1981.

Kinros, Lord, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu,* Çev. Ayhan Tezel-Nihal Yeğinobalı, İstanbul 1966.

Kocatürk, Utkan., *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938,* 2. baskı, Ankara 1988.

Koçi Bey Risalesi, Ankara 1985.

Kongar, Emre., *Atatürk Devrim ve Kuramları,* Ankara 1981.

Kubalı, Hüseyin Nail ., Kanun-ı Esâsî mad., *İA.*

Kuran, Ercüment, Reşit Paşa mad., *İA.*

Kurat, Yuluğ Tekin., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması,* Ankara 1976.

Kürkçüoğlu, Ömer., *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri (1908-1918),* Ankara 1982.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri, II (1838-1850),* Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976.

Lewis, Bernard., *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Çev. Metin Kıratlı, Ankara 1970.

Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar ve Belgeler, Çev. Seha Meray, 8 Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

Millî Mücadele'de Balıkesir, İstanbul 1986.

Moralı, Nail., *Mütarekede İzmir Olayları,* Ankara 1973.

Mufassal Osmanlı Tarihi, c. VI.

Mumcu, Ahmet., *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,* İstanbul, 1979.

Müderrisoğlu, Alptekin., *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları,* Ankara 1981.

Omurtak, S., Yücel H. A., Sungu, İ., Kanal, E. Z., Unat, F. R., Sökmen, E., İğdemir, U., *Atatürk Maddesi*, *İslâm Ansiklopedisi,* cilt I.

Ongunsu, A.H. Abdülmecid mad., *İA.*

Ongunsu, A.H., Abdülhamit II., mad., *İA*

Ortaylı, İlber., *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,* Ankara 1981.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995.

Özalp, Kâzım., *Millî Mücadele 1919 - 1921,* 2 c., Ankara, 1985.

Özkaya, Yücel., "Atatürk Biyografisinden Sayfalar I." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt VI, Sayı: 16, Kasım 1989, s. 93-152.

Özkaya, Yücel., "Atatürk Biyografisinden Sayfalar" II, (1923 - 1928), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* c. VI, sayı: 18, Temmuz 1990,

Özkaya, Yücel., *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919 - 1921),* Ankara, 1989.

Öztürk, Kâzım., *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem 1923-1927,* 3 c., Ankara 1993-1995.

Öztürk, Kâzım., *Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem 1927-1931,* 3 c., Ankara 1995.

Sarıhan, Zeki., *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 4 c., Ankara 1982-1986.

Selek, Sabahattin., *Anadolu İhtilâli,* 2 c., İstanbul 1976.

Shaw, S - E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* II, İstanbul, 1983.

Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* Ankara, 1973.

Soysal, İsmail., *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt (1920 - 1845) Ankara, 1983.

Şapolyo, Enver Behnan., *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi,* Ankara 1944.

Şener, Cemal., *Çerkez Ethem Olayı,* İstanbul 1990.

Şimşir, Bilâl N., *Malta Sürgünleri,* İstanbul 1976.

Tansel, Selâhattin., *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,* 4 c., Ankara 1973-1974.

Tanyol, Cahit., *Atatürk ve Halkçılık,* Ankara 1981.

Tanzimat I, Ankara 1940.

Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, İstanbul 1931.

TBMM Albümü 1920-1973, Haz. Kâzım Öztürk, Ankara 1973.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 4 c., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.

Tevetoğlu, Fethi., *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar,* Ankara 1971.

Tevetoğlu, Fethi., *Millî Mücâdele Yıllarındaki Kuruluşlar,* Ankara 1988.

Tezel, Yahya., *Cumhuriyet Dönemi İktisadî Tarihi (1923-1950),* İstanbul 1984.

Tezer, Şükrü., *Atatürk'ün Hatıra Defteri,* Ankara 1972.

Timur, Taner., *Türk Devrimi: Tarihî Anlamı ve Felsefi Temeli,* Ankara 1968.

Tunaya, Tarık Zafer., *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük,* Ankara 1981.

Tunaya, Tarık Zafer., *Türkiye'de Siyasal Partiler,* 3 c., İstanbul 1984-1989.

Turan, Şerafettin., *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar,* Ankara 1982.

Turan, Şerafettin., *Türk Devrim Tarihi,* c. I-III, Ankara 1991-1996.

Tüfekçi, Gürbüz., *Atatürk'ün Düşünce Yapısı,* Ankara 1986.

Türk İstiklâl Harbi., Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayınları, 7 c., Ankara 1962-1975.

Türkgeldi, Ali., *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,* Ankara 1948.

Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl: Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), Ankara 1973.

Uçarol, Rifat., *Siyasî Tarih,* İstanbul, 1985.

Uzunçarşılı, İ.H., *Osmanlı Tarihi,* c.1-V,TTK, Ankara 1983.

Üçok, C., - A. Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi,* Ankara 1985.

Ülger, S. Eriş., *Mustafa Kemal Atatürk,* 2 c., Verlag Anadolu 1994.

Ülken, Yüksel., *Atatürk ve İktisat: İktisadî Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eklektik Model,* Ankara 1981.

Üstün, Kemal., *Devrim Şehidi Kubilay,* İstanbul 1995.

Walder, David., *Çanakkale Olayı,* Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul 1970.

Yetkin, Çetin., *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı,* İstanbul 1982.

Yılmaz, Veli., *1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar,* İstanbul 1993.

Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar,* İstanbul 1955.